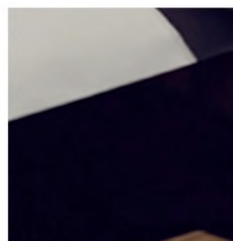

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ

ДАРСЛИК

УЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ПРЕЗИДЕНТИ ХУЗУРИДАГИ
ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ
АКАДЕМИЯСИ

УЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ
КУРАШИШ АГЕНТЛИГИ

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ

Дарслик

“Akademiya”
Тошкент – 2022

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси Кенгашининг 2022 йил 19 майдаги 4-сонли мажлисида муҳокама этилган ва нашрга тавсия этилган.

Коррупцияга қарши курашиш. Дарслик. // Масъул муҳаррир:
А.Ш. Бекмуродов: – Тошкент: “Akademiya”, 2022. – 344 б.

Масъул муҳаррир: проф. А.Ш.Бекмуродов

Муаллифлар: соц.ф.д., проф. М.Б. Бекмуродов, ю.ф.д., проф. Х.С. Хайитов – 1-боб; ф.м.ф.н., доц. А.Ю. Умаров, ю.ф.д., проф. Х.С. Хайитов – 2-боб; PhD Ф.Б. Махмудов – 3-боб; ю.ф.н., проф. Х.Т. Азизов – 4-боб; А.Э. Бурханов, ю.ф.д., проф. Х.С. Хайитов, – 5-боб; ю.ф.д., проф. Б.И. Исмаилов – 6-боб; ю.ф.д., проф. О.Т. Хусанов, соц.ф.д., проф. Т.Б. Матибоев – 7-боб, PhD, доц. Ш.Ж. Ҳайдаров – 8-боб; ю.ф.д., проф. Ш.Ф. Асадов, ю.ф.д., доц Г.С. Исмаилова – 9-боб; проф. А.Э. Юлдашев, Д.К. Якубов – 10-боб; С.С. Маманов – 11-боб; А.Намозбоев, Б.Х.Рахмонов – 12-боб; М.Р. Расулов – 13-боб; М.Р. Расулов, PhD Ф.Б. Махмудов – 14-боб; Л.У. Инагамова – 15-боб; Н.К. Самандарова, PhD Д.М. Бекчанов – 16-боб.

Тақризчилар:

А.Э. Бурханов – Коррупцияга қарши курашиш агентлиги директори
М.М. Мамасиддиқов – Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси бошлиғининг ўринбосари, ю.ф.д., профессор
А.Э. Юлдашев – Давлат бошқаруви академияси профессори, т.ф.д.

Мазкур дарслик тингловчиларнинг Коррупцияга қарши курашиш фани бўйича назарий билимлари, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг нормаларини амалиётда қўллаш кўникмаларини шакллантириш, “ҳалоллик вакцинаси” тамойили асосида коррупцияга қарши курашиш, манфаатлар тўқнашуви ва одоб-ахлоқ қоидалари бўйича ташкил этиладиган ўқув курсларида фойдаланиш мақсадида тайёрланган. Дарслик Давлат бошқаруви академияси ва Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ҳамкорлигида тайёрланди. Дарсликни тайёрлашда Давлат бошқаруви академияси, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Бош прокуратура академияси, Тошкент давлат юридик университети профессор-ўқитувчилари, олимлар ва амалиётчи мутахассислар иштирок этдилар. Дарсликда жамиятда коррупцияга қарши муросасизлик маданиятини шакллантириш, давлат хизматчилари одоб-ахлоқи ва маданияти, давлат хизматида манфаатлар тўқнашувини бартараф этишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари, коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари, коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари, коррупцияга қарши курашишда хорижий тажриба каби мавзулар ёритилган.

Дарслик давлат хизматчилари, тингловчилар, талабалар, тадқиқотчилар ҳамда мазкур соҳага қизиқувчи кенг китобхонлар оммаси учун мўлжалланган.

© Ўзбекистон Республикаси Президенти
ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	7
------------	---

I БОБ. ЖАМИЯТДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ МУРОСАСИЗЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

1.1 "Жамиятда коррупцияга қарши мурасасизлик маданияти" тушунчаси...	10
1.2 "Коррупция" тушунчаси ва унинг ижтимоий оқибатлари.....	13
1.3. Жамиятда коррупцияга қарши курашувчи субъектлар.....	16
1.4. Коррупцияга қарши курашишнинг маънавий-ахлоқий жиҳатлари.....	17

II БОБ. ДАВЛАТ ХИЗМАТЧИЛАРИ ОДОБ-АХЛОҚИ ВА МАДАНИЯТИ

2.1. "Давлат хизматчилари одоб-ахлоқи" тушунчаси ва унинг маънавий негизлари.....	21
2.2. Давлат фуқаролик хизмати этикасининг ҳуқуқий табиати.....	23
2.3. Давлат хизматчисининг ахлоқий сифатлари, фаолият принциплари ва хизмат одоби.....	26
2.4. Давлат хизматчиларида коррупцияга қарши курашиш маданияти шакллантириш.....	34
2.5. Хорижий мамлакатларда давлат хизмати этикаси.....	37

III БОБ. ДАВЛАТ ХИЗМАТИДА МАНФААТЛАР ТЎҚНАШУВИНИ БАРТАРАФ ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

3.1. "Давлат хизматида манфаатлар тўқнашуви" тушунчаси ва шакллари.....	40
3.2. Давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олишга оид қонунчилик.....	44
3.3. Давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш механизмлари.....	50
3.4. Давлат хизматидаги чекловлар.....	53

IV. БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДАГИ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ

4.1. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида қонун ҳужжатлари тизими.....	60
4.2. Ўзбекистон Республикаси "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонунининг мазмун-моҳияти.....	69
4.3. Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги дастурлар.....	71

V. БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДАГИ ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

5.1. "Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсати" тушунчаси ва унинг мақсади.....	79
--	----

5.2. Аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш – коррупцияга қарши курашнинг муҳим омили.....	83
5.3. Давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олиш.....	86
5.4. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш ва уларга чек қўйиш.....	88
5.5. Коррупциянинг оқибатларини, унга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш.....	91

VI БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ БЎЙИЧА ФАОЛИЯТНИ АМАЛГА ОШИРУВЧИ ВА УНДА ИШТИРОК ЭТУВЧИ ОРГАНЛАР ҲАМДА ТАШКИЛОТЛАР

6.1. Коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни бевосита амалга оширувчи давлат органлари тизими.....	102
6.2. Ўзбекистон Республикаси коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши ва унинг ҳудудий кенгашлари.....	113
6.3. Коррупцияга қарши курашиш бўйича фуқаролар ва нодавлат ташкилотлари билан ҳамкорлик.....	117

VII БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ ИШТИРОКИ

7.1. Фуқаролик жамияти институтлари турлари.....	122
7.2. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари.....	127
7.3. Фуқаролик жамияти институтларининг коррупцияга қарши курашишдаги иштироки.....	130
7.4. Жамоатчилик назорати.....	132
7.5. Коррупцияга қарши курашишда оммавий ахборот воситалари иштирокининг аҳамияти.....	135

VIII БОБ. КОРРУПЦИЯГА ОИД ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР УЧУН ЖАВОБГАРЛИКНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

8.1. “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик” тушунчаси ва турлари.....	139
8.2. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар учун интизомий ва маъмурий жавобгарлик асослари.....	142
8.3. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар учун жиноий жавобгарлик асослари.....	146
8.4. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида етказилган зарарни қоплаш.....	151
8.5. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ахборот бераётган шахсларни ҳимоя қилиш.....	153
8.6. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида қабул қилинган қарорларни бекор қилиш ёки ўзгартириш тартиби.....	158

IX БОБ. ДАВЛАТ БОШҚАРУВИДА КОРРУПЦИЯНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ МАСАЛАЛАРИ

9.1. Давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар.....	160
9.2. Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва тадбиркорлик соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар.....	165
9.3. Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ва уни бартараф этиш.....	166
9.4. Маъмурий тартиб-таомиллар соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар.....	169
9.5. Давлат харидларини амалга ошириш соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар.....	172
9.6. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси.....	174

XI БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШДА ИҚТИСОДИЁТНИ РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ РОЛИ

10.1. Иқтисодиётни рақамлаштириш бўйича давлат сиёсати.....	180
10.2. Давлат бошқарувини рақамлаштириш орқали очиқлик ва шаффофликни (транспарентлик) таъминлаш.....	184
10.3. Рақамли иқтисодиёт соҳасида халқаро тажриба.....	188
10.4. Яширин иқтисодиёт ва Ўзбекистоннинг иқтисодий хавфсизлиги.....	191

XI БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДА ИЧКИ НАЗОРАТ ("КОМПЛАЕНС-НАЗОРАТ") ТИЗИМИ

11.1. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида ички назорат ("комплаенс-назорат") тизимининг умумий тавсифи.....	194
11.2. Коррупцияга қарши "комплаенс-назорат" тизими моделлари.....	200
11.3. Ўзбекистонда давлат ташкилотлари тизимида коррупцияга қарши ички назорат тизимининг жорий этилиши.....	206

XII БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДА ХАЛҚАРО ШАРТНОМАЛАР

12.1. Коррупцияга қарши курашишда халқаро ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари.....	212
12.2. Коррупцияга қарши конвенциянинг ҳуқуқий табиати.....	219
12.3. БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси.....	222
12.4. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида олинган активларни халқаро шартномаларига мувофиқ қайтариш масалалари.....	225

XIII БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШДА ХАЛҚАРО РЕЙТИНГЛАР

13.1. “Халқаро рейтинглар” тушунчаси ва аҳамияти.....	233
13.2. Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглардаги ва алоҳида таркибий индикаторлардаги ўрни.....	235
13.3. Халқаро коррупцияга қарши курашиш ташкилотлари билан ҳамкорлик.....	248
13.4. Коррупцияни қабул қилиш индексининг мазмун-моҳияти.....	250

XIV БОБ. ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИК ВА РИВОЖЛАНИШ ТАШКИЛОТИНИНГ ИСТАНБУЛ ҲАРАКАТЛАР РЕЖАСИ

14.1. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотининг Истанбул ҳаракатлар режаси мазмуни ҳамда вазифалари.....	256
14.2. Истанбул ҳаракатлар режаси мониторинги йўналишлари ва натижалари.....	258
14.3. Истанбул ҳаракатлар режаси мониторинги 4-раунди натижалари бўйича белгиланган вазифалар.....	264

XV БОБ. КОРРУПЦИЯГА МОЙИЛ БЎЛГАН ШАХСНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

15.1. “Коррупцион хулқ-атвор” тушунчаси ва белгилари.....	270
15.2. Коррупцион хулқ-атворга мойилликнинг психологик омиллари.....	273
15.3. Коррупцияга қарши курашишнинг ижтимоий-психологик йўналишлари.....	278

XVI БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШДА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

16.1. Дунё амалиётида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ёндашувлар.....	281
16.2. Коррупцияга қарши курашиш бўйича АҚШ, Буюк Британия, Германия ва Франция тажрибаси.....	285
16.3. Коррупцияга қарши курашиш бўйича Дания, Норвегия, Швеция ва Финландия тажрибаси.....	295
16.4. Коррупцияга қарши курашиш бўйича Жанубий Корея, Япония, Хитой, Сингапур ва Қозоғистон тажрибаси.....	309

АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР ЛУҒАТИ.....	327
---	------------

Фойдаланилган адабиётлар

1. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар.....	335
2. Халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар.....	337
3. Раҳбарий адабиётлар.....	338
4. Ўқув ва илмий адабиётлар.....	338
5. Интернет манбалари.....	343

КИРИШ

Мустақиллигимизнинг илк йилларидан бошлаб, мамлакатимизда демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамияти қуришнинг умумий стратегиясини амалга ошириш доирасида қонун устуворлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш юзасидан тизимли чора-тадбирлар изчил амалга ошириб келинмоқда.

Тарихан қисқа давр ичида мамлакатда қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлашнинг институционал ва ҳуқуқий асослари шакллантирилди, коррупцияга қарши курашнинг самарали тизими яратилди. Мазкур йўналишдаги ислоҳотларни амалга оширишда миллий қонунларга халқаро ҳуқуқий умумэтироф этилган нормаларни сингдириш масаласига алоҳида эътибор берилди.

Шу билан биргаликда, мамлакатимиздаги юксалишларга жиддий тўсиқ бу коррупция балоси эканлигини қайд этиш зарур. Давлат ва жамият бошқарувини янада демократлаштириш ҳамда модернизация қилиш, давлат бошқаруви соҳаларини либераллаштириш шароитида давлат хизматчилари томонидан порахўрлик, мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш билан боғлиқ жиноятларнинг содир этилиши давлат ҳокимиятининг обрўсизланишига, давлатнинг сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий тизимига путур етишига, натижада, давлат ҳокимияти фаолияти самарадорлигининг сусайишига сабаб бўлади. Шу боис, ушбу иллатга қарши курашиш ва барҳам бериш сиёсати давлат ва жамият фаолиятининг устувор йўналишларидан бирига айланди.

Коррупцияга қарши курашиш давлат органлари томонидан аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, коррупцияга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлаш каби чора-тадбирлар орқали амалга оширилади.

2008 йилда Ўзбекистон Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2003 йил 31 октябрда қабул қилинган Коррупцияга қарши курашиш конвенциясини ратификация қилди ҳамда давлат томонидан коррупцияга қарши курашиш бўйича аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, амалга оширишга киришилди. 2010 йилда Ўзбекистон Иқтисодий ҳамкорлик

ва ривожланиш ташкilotи Коррупцияга қарши курашиш тармоғининг Истамбул ҳаракат дастурига қўшилди.

Айниқса, 2017 йил 3 январдаги Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни қабул қилингани ушбу йўналишдаги ишларнинг мантиқий давоми бўлди. Қонунда коррупцияга қарши курашишнинг асосий принциплари ҳамда бу борадаги давлат сиёсатининг муҳим йўналишлари мустаҳкамланди.

Коррупцияга қарши курашиш мамлакатимизда олиб борилаётган сиёсий-ҳуқуқий ислохотларнинг асосий йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: **“Коррупцияга қарши курашишда аҳолининг барча қатламлари, энг яхши мутахассислар жалб қилинмас экан, жамиятимизнинг барча аъзолари, таъбир жоиз бўлса, “ҳалоллик вакцинаси” билан эмланмас экан, ўз олдимизга қўйган юксак марраларга эриша олмаймиз. Биз коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан унинг барвақт олдини олишга ўтишимиз керак”¹**, деб ҳақли равишда таъкидлайди.

2017 йилда эълон қилинган Ҳаракатлар стратегиясининг устувор йўналишларидан бири этиб, коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш ва коррупцияга қарши курашиш тадбирларининг самарадорлигини ошириш белгиланди ва мазкур йўналишда тизимли ишлар амалга оширилди. Қайд этиш жоизки, коррупцияга қарши курашишни жадаллаштириш мақсадида, сўнгги беш йилда уч марта давлат дастурлари қабул қилинди.

Маълумот ўрнида айтиш жоизки, коррупция муаммоси сўнгги йилларда халқаро миқёсда трансмиллий жиноят сифатида халқаро ташкилотлар томонидан кенг муҳокама қилинаётган мавзу ҳисобланади. Айрим сиёсатчилар томонидан коррупцияга глобал инкирозни келтириб чиқарувчи омил сифатида ҳам таъриф берилди. Ривожланган мамлакатлар тажрибасига эътибор қаратадиган бўлсак, уларнинг айримлари коррупция балосига ўз вақтида муваффақиятли курашиб, ижобий натижаларни қўлга киритишган.

Жорий йилнинг 28 январидан эълон қилинган 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида ҳам коррупцияга қарши курашиш устувор вазифа этиб белгиланди. Хусусан, Тараққиёт стратегиясида давлат бошқаруви органлари фаолияти

¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2020 йил 24 январь.// Манба: www.president.uz/uz/lists/view/3324

устидан давлат назоратини амалга оширишда манфаатлар тўқнашуви вужудга келишини бартараф этиш, мазкур жараёнга кенг жамоатчиликни жалб қилиш (4-мақсад), коррупцияга мойил соҳа ва тармоқларни аниқлаш, коррупциявий омилларни бартараф этиш тизимининг самарадорлигини ошириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш (84-мақсад) назарда тутилди.

Шунингдек, Тараққиёт стратегиясида давлат хизматида ҳалоллик стандартларини жорий этиш белгиланган бўлиб, унга кўра, давлат хизматчиларининг даромад ва мол-мулкларини декларация қилиш тизими босқичма-босқич жорий этилади. Шунингдек, давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича самарали механизмларни яратиш, коррупцияга қарши курашиш борасидаги фаолиятда очиқликни таъминлаш ва жамоатчилик иштирокини кенгайтириш (83-мақсад) каби чора-тадбирлар амалга оширилади.

Қонунчиликда давлат органлари ва бошқа ташкилотлар коррупцияга қарши курашиш йўналишида ходимларининг ҳуқуқий саводхонлигини оширишга алоҳида эътибор қаратаётгани қувонарли ҳол. Бундан ташқари, давлат органлари ва бошқа ташкилотлар ўз мансабдор шахслари ва ходимларининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий саводхонлигини ошириш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўриши мажбурий этиб белгиланган.

Айтиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги ПФ-6257-сонли Фармони билан тасдиқланган “Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2021-2022 йилларга мўлжалланган Давлат дастури”да коррупция давлат ва жамият тараққиёти учун энг жиддий хавф-хатарлардан бири эканлигини аҳоли ва давлат хизматчилари онгига синдириш алоҳида вазифа сифатида белгиланган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПК-5177-сонли қарорига мувофиқ, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Адлия вазирлиги, Давлат бошқаруви академияси ва Бош прокуратура Академиясига 2022 йил 1 январдан бошлаб “ҳалоллик вакцинаси” тамойили асосида давлат хизматчиларини мунтазам равишда коррупцияга қарши курашиш, манфаатлар тўқнашуви ва одоб-ахлоқ қоидалари бўйича махсус ўқув курсларида ўқитиш тизимини жорий этиш вазифаси белгиланди. Шунингдек, махсус электрон ўқув платформаси ишга туширилиб, у орқали давлат хизматчиларини масофадан туриб ўқитиш ҳамда хусу-

сий сектор вакиллари ва аҳолининг коррупцияга қарши курашиш борасидаги билимларини ошириш амалиётининг йўлга қўйилиши назарда тутилди.

Ушбу белгиланган вазифаларни сифатли амалга ошириш мақсадида, Давлат бошқаруви академияси, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Бош прокуратура академияси, Тошкент давлат юридик университети мутахассислари ва профессор-ўқитувчилари иштирокида мазкур дарслик тайёрланди.

Дарсликда ёритилган мавзулар Давлат бошқаруви академиясида ишлаб чиқилган “Коррупцияга қарши курашиш” ўқув курсининг ўқув дастурига мос келади. Нашр этилаётган дарсликда айрим камчиликлар мавжуд бўлиши мумкин. Шу сабабли, дарсликни мутолаа қилиш жараёнида китобхонлар томонидан билдирилган таклиф ва тавсиялар муаллифлар томонидан мамнуният билан қабул қилинади ва уни такомиллаштириш чоралари кўрилади.

Ушбу дарслик давлат хизматчилари ва кенг китобхонлар оммасининг ҳуқуқий билимларини оширишда ва жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришда ўз ҳиссасини қўшишига умид билдирамиз.

I. БОБ. ЖАМИЯТДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ МУРОСАСИЗЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

1.1. Жамиятда коррупцияга қарши муросасизлик маданияти тушунчаси

Ҳалоллик, ўз маъносига кўра, тўғрилиқ, адолат, софдиллик, самимийлик, иймон сўзлари билан уйғундир. Тўғрилиқ, ҳалолликни сингдириш инсоният тарихида энг қийин ишлардан бўлган. Буни юксалишга эришган давлатлар тарихини ўрганиш давомида ҳам кўриш мумкин.

Буюк бобокалонимиз Амир Темур ҳазратлари ҳам ҳалоллик, ростликни ички ва ташқи сиёсатни юргизишда, оила тарбиясида, дину диёнатга риоя этишда бош қадрият деб билганлар. У кишининг тузукларида “Рости русти”, деган ёзув ҳам “Куч тўғрилиқдадир”, деган маънони ифода этган. Адолат сўзи ҳам араб тилида “ҳалол, тўғри, рост, ҳаққоний” деган маъноларни ифода этиб, дунёдаги барча катта ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ислоҳот ҳамда ўзгаришлар айнан адолат, ҳалолликни ўрнатишга даъватдан бошланган. Ҳалоллик ва адолатнинг рўёбга чиқиши ҳукмдорнинг

иродаси билан бирга, жамият ҳамда шахсларнинг маънавиятига ҳам бевосита боғлиқ бўлиб, тўғрилиқни ҳаётнинг бош тамойили деб билган бошқарув тизимларида юксалиш ва қонун устунлиги барқарор ўрнатилган. Хусусан, уч минг йиллик тарихимизга олтин ҳарфлар билан битилгучи: Тўмарис, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳукмронлигидаги давлатларда илм-фан, санъат, хунармандчилик, бунёдкорлик ривожига айнан ҳалоллик ва адолат омиллари кенг йўл очган.

Зеро, ростлик, тўғрилик – ҳар бир ишда мантиқли ёндаша олиш, ҳақиқатни ўз фаолиятининг асосий кўрсаткичи ва мезони деб билиш, ҳамма нарсани ўз номи билан аташга ўтиш механизмни ифода этади. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ўз фазилатларидаги ҳалоллик, тўғрилик ҳақида сўзлаб, шундай деганлар: “Мен рост гапни яхши кўраман”².

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида янги Ўзбекистон маънавиятида ҳалоллик, тўғрилик тамойили ҳаётимизнинг бош қадриятига айланиши, мамлакатимиздаги мавжуд ижтимоий иллатларга, хусусан, коррупцияга қарши курашда жамоатчилик ролини ошириш, керак бўлса, тўғрилик, ҳалолликка барча воситалар билан бўлса ҳам ўргатиш масаласига алоҳида тўхталиб ўтилди. Жамиятда ҳалоллик, ростлик, тўғрилик фазилатига эга бўлишга интилишнинг ялпи ижтимоий ҳаракатга айланиши ижтимоий заруратдир. “Коррупцияга қарши курашишда, – деб таъкидлади Шавкат Мирзиёев – аҳолининг барча қатламлари, энг яхши мутахассислар жалб қилинмас экан, жамиятимизнинг барча аъзолари, таъбир жоиз бўлса, “ҳалоллик вакцина”си билан эмланмас экан, ўз олдимизга қўйган юксак марраларга эриша олмаймиз. Биз коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан унинг барвақт олдини олишга ўтишимиз керак”³.

Жамиятда коррупцияга қарши мурасизлик маданияти бу кишиларнинг коррупцияга нисбатан мурасиз онгли муносабати, билим даражаси, тажрибаси, коррупциявий жараёнларга фаол қарши хатти-ҳаракатларидир.

² Расуллоҳ алайҳиссалом сийратлари. Нурул яқин. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги матбаа нашриёт уйи, 2017. – 261 б.

³ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлиси Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь. // Манба: www.president.uz/uz/lists/view/3324

Ҳалоллик ҳар соҳада ўзига хос намоён бўлиб, суд-ҳуқуқ тизимида икки йўналишда, яъни, биринчидан, қонун чизигидан чиқмасликда ва инсон тақдири бўйича қарор қабул қилишда, Президентимиз айтганидек, айбдорнинг ўрнига ўзини қўйиб иш тутишда, ўқитувчи тимсолида эса, талаба ва ўқувчига реал билим ва тарбия беришда, давлат хизматчиси ҳалоллиги халққа хизмат қилиб, рози қилиш, давлат ва жамият манфаатини бош қадрият деб билишда, тиббиёт ходимидаги ҳалоллик беморга таъмағирлик билан қарамасликда, уни даволашни касб ва виждон амри деб билишида, ота-она ҳалоллиги эса, фарзандни мустақил ҳаёт кечирिशга тайёр, тўғрисиўз, виждонли, чуқур масъулиятли инсон ва муайян касб-ҳунар соҳиби қилиб шакллантиришда ўзи намуна бўлишида намоён бўлади. Зеро, Президентимиз айтганидек, "Агар фарзандимизга тўғри тарбия бермасак, ҳар куни, ҳар дақиқада унинг юриш-туриши, кайфиятидан огоҳ бўлиб турмасак, уларни илму ҳунарга ўргатмасак, муносиб иш топиб бермасак, бу омонатни бой бериб қўйишимиз ҳеч гап эмас".

Таъкидлаш жоизки, ижтимоий ривожланиш ва унинг пировардида ривожланган, демократик давлатлар қаторидан муносиб ўрин олиш ғояси қуйидаги ижтимоий-иқтисодий, маънавий ҳамда интеллектуал асосларга таянади:

1. Ўзбек халқининг меҳнаткашлиги, аҳоли турмуш фаровонлигининг узлуксиз яхшиланаётгани, одамлардаги шукроналик ҳамда умрдан розилиги ижтимоий тараққиётимизнинг муҳим омилига айланаётгани.

2. Халқимизнинг юқори интеллектуал, маънавий салоҳиятга эгаллиги, инсон капитални ривожлантириш бўйича дунё эътирофига сазовор натижаларга эришилганлиги.

3. Мамлакатимизнинг бой ер ости ва ер усти имкониятларга эгаллиги, Ўзбекистоннинг барқарор тараққиёти учун етарли сув таъминоти, қулай иқлим, унумдор тупроққа эгаллиги.

4. Ўзбекистоннинг Марказий Осиёнинг марказида жойлашгани, ҳар томонлама қулай коммуникациялар тизими бунёд этилгани, ҳаво, темир йўл, автомобиль транспортининг ривожланган инфраструктурасига эгаллиги.

5. Ўзбекистон халқининг бағрикенг миллий менталитетга эгаллиги, фаолиятда намуна, ибрат бўлиш туйғусининг кучлилиги, яхши ишларда етакчи бўлиш фазилати ва халқимизнинг иймон-этиқоди мустаҳкамлиги, ҳамкорлик ва дўстликка садоқати, эртанги кунга бўлган ишончининг кучлилиги.

6. Халкимиз ўзини буюк аждодлари илмий даҳоси, илмий ҳамда маънавий жасоратининг ҳақли вориси сифатида намоён этишга интилаётгани, дунё интеллектуал-маърифий майдонида юсак иқтидор эгаси, барчага мақбул бўладиган оқилона ечимлар тавсия эта олувчи, узокни кўзлаб иш тутувчи, юсак маънавиятли миллат сифатида намоён этаётгани.

7. Мамлакатимизда амалга оширилаётган Тараққиёт стратегиясини халкимиз тўла қўллаб-қувватлаётгани, одамларнинг бу жараёнларнинг қузатувчиси эмас, балки онгли иштирокчисига айланганлиги.

Юқоридаги ижобий асослар аҳамиятига салбий таъсир этувчи жиҳат бу жамиятнинг коррупцияга эътиборсизлиги ёки уни нормал қабул қилишидир. Шу боис, бугунги кунда давлат ва жамиятимиз олдида турган муҳим вазифа – сифатида жамият аъзоларининг онгида коррупцияга қарши мурасасизлик маданиятини кучайтиришдир. Аввало, ушбу маданият инсонлар онгида рўй бериши ва ундан кейин уларнинг ҳаракатига кўчишини таъкидлаш ўринлидир. Жамиятда коррупцияга қарши мурасасизлик маданияти бу кишиларнинг коррупцияни англашга нисбатан билим даражаси, тажрибаси, коррупциявий муносабатларга мурасасиз онгли муносабати, коррупциявий жараёнларга фаол қаршилиқ кўрсатишида намоён бўлади.

1.2. “Коррупция” тушунчаси ва унинг ижтимоий оқибатлари

Мамлакатда қонун устуворлигини таъминлаш ва барқарор ривожланишга энг катта тўсик бу коррупция балосидир. Шунинг учун коррупцияга қарши курашиш масаласи давлат сиёсатида марказий масалалардан бири ҳисобланади. Коррупция балосига илмий ва назарий адабиётларда турлича таърифлар берилган.

Таъкидлаш жоизки, 2017 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунда коррупция шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб, моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек, бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиши эканлиги белгиланган.

Шу сабабли, қонунчиликда давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг ушбу иллатга қарши курашдаги куч ҳамда имконият-

ларини бирлаштириш мақсади назарда тутилган. Мазкур иллатга қарши курашишга барча давлат органлари, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, умуман, ҳар бир фуқаро сафарбар этилиши зарур эканлигини қайд этиш зарур. Зеро, жамиятда коррупцияга қарши кучли иммунитет шаклланмас экан, жамият бу балодан қутула олмайди.

Кўпчилик мутахассислар коррупциянинг сабаблари сиёсий институтларнинг мукамал эмаслигига боғлиқ, деб билишади. Чунки, мамлакатнинг ички ва ташқи бошқариш механизмлари, асосан, ушбу институтларнинг қандай ишлашига боғлиқдир. Бундан ташқари, аҳолининг қонуни билмаслиги ёки тушунмаслиги, мамлакатдаги сиёсий ҳолатнинг барқарор эмаслиги, ҳукумат институтларининг ўзаро ҳамкорликда ҳаракат қилиш механизмнинг йўқлиги, мамлакат бюрократик апаратининг мақсадлари сиёсий элитага тобе ҳолда ишлаши, унинг мамлакат ривожига суст ҳолда ёндашиши, сиёсий ўйинларнинг авж олиши, юқори турувчи амалдорларнинг таниш-билиш, қуда-анда бўлиб ҳукуматни бошқаришга ўз таъсирини ўтказиши, ижро ҳоқимиятида бирликнинг йўқолиши, битта йўналишнинг бир нечта инстанциялар томонидан бошқарилиши, фуқароларнинг давлат бошқарувидаги иштирокининг сустлиги ва бошқа ҳолатлар коррупциянинг сабабларидандир.

Коррупциянинг ривожланиб кетишига давлат секторидида иш ҳақининг хусусий секторга қараганда камлиги, давлат томонидан бозор иқтисодиётининг “тартибга солиниши”, фуқароларнинг амалдорларга бўйсуниб қолиши, давлатнинг монополистик сиёсати, иқтисоднинг барқарор эмаслиги, иқтисодий ривожланишнинг пастлиги ҳам сабаб бўлиши мумкин.

Коррупцияга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш унинг оқибатларини бартараф этишдан яхшидир. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланган.

Ўтказилган кўплаб социологик тадқиқотларда коррупция муаммоси иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий, руҳий муаммо сифатида қаралиб, унга турли нуқтаи назардан ечим топишга интилишларни кузатиш мумкин.

Таъкидлаш ўринлики, ушбу зарарли ижтимоий иллат катта ва кичик, бадавлат ва камбағал бўлишидан қатъи назар, барча мамлакатларда муайян даражада учрайди. Ушбу иллатни бартараф этиш бўйича жаҳон

хамжамияти томонидан бир қатор ишлар амалга оширилаётган бўлса-да, ханузгача у долзарб муаммо сифатида қолмоқда.

Коррупциянинг салбий ижтимоий оқибатлари
Инсон ҳуқуқ ва эркинлари кафолатларини издан чиқаради
Жамиятда ижтимоий тенгсизликни юзага келтиради
Аҳолининг, халқнинг олиб борилаётган ислохотларга бўлган ишончини йўқотади
Ижтимоий муносабатларда адолатсизликни вужудга келтиради
Аҳоли ўртасида турли хил норозиликларни келтириб чиқаради
Давлат органларининг барқарорлигини издан чиқаради ва бошқалар

Жаҳон тажрибасига эътибор қаратсак, коррупцияга қарши курашиш рейтингда Дания, Янги Зеландия, Финляндия, Сингапур ва Швеция каби давлатлар пешқадамлик қилмоқда. Ушбу мамлакатларда бу иллатнинг илдизини батамом қуритиш борасида амалга оширилаётган ишлар эътироф этилган ҳолда, уларнинг тажрибаси бутун жаҳон миқёсида кенг қўлланилмоқда.

Ушбу иллат тўғрисидаги хавотирли мулоҳазалар дунёнинг энг юксак минбарларидан ҳам тез-тез янграмоқда. БМТ Бош қотиби Антониу Гуттериш жаҳон ҳамжамияти коррупция туфайли ҳар йили 2,6 триллион АҚШ доллари миқдорида зарар кўраётганини таъкидлашининг ўзиёқ масаланинг моҳиятини намоён этиб беради.

Мазкур иллатнинг хавфлилигини куйидагиларда кўриш мумкин:
инсон ҳуқуқ ва эркинлари кафолатларини издан чиқаради;
жамиятда ижтимоий тенгсизликни юзага келтиради;
аҳолининг, халқнинг олиб борилаётган ислохотларга бўлган ишончини йўқотади;

жамиятда мавжуд ижтимоий муносабатларда адолатсизликни вужудга келтиради;

аҳоли ўртасида турли хил норозиликларни келтириб чиқариши мумкин ва бошқалар.

Коррупциявий қилмишларнинг шу каби ижтимоий оқибатлари жуда оғриқли бўлиб, уларни ўз вақтида бартараф этиш зарур. Ўз навбатида, бундай иллатларнинг олдини олишга қаратилган чораларни амалга ошириш, унинг оқибатларини бартараф этишдан кўра афзалдир.

1.3. Жамиятда коррупцияга қарши курашувчи субъектлар

Ўқув адабиётларида коррупцияга қарши курашиш давлат ва жамиятнинг умумий вазифаси сифатида талқин этилади. Бунинг асосий сабаби – коррупциядан барча жамият аъзолари азият чекади ва у жамият ишларининг бажарилиши салбий таъсир кўрсатади. Шу сабабдан ҳам коррупцияга қарши курашиш нафақат айрим шахсларнинг, балки жамият барча аъзоларининг умумий вазифасига айланган.

Назарий жиҳатдан ёндашганда жамият (лотинча: *socium* – “умумий”) – кишиларнинг тарихан қарор топган ҳамкорлик фаолиятлари мажмуи. Жамиятдаги ҳамма нарса (моддий ва маънавий бойликлар, инсонлар ҳаёти учун зарур бўлган шарт-шароитлар яратиш ва бошқалар) муайян фаолият жараёнида амалга ошади. Инсонлар фаолияти ва улар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар жамиятнинг асосий мазмунини ташкил этади. Булар ишлаб чиқариш, оилавий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, эстетик фаолиятлари ва уларга мос келувчи муносабатлардир. Жамият тараққиёти табиий-тарихий, қонуний жараёндир⁴.

Коррупциявий қилмишлар эса, жамиятнинг табиий ривожланишига зарба бериб, унда жиддий табақалашувни, мулкий тенгсизликни вужудга келтиради. Бунда, давлат бошқарув ваколатларига эга бўлган муайян гуруҳ асоссиз равишда бойликка эга бўлади ва давлатга тегишли ваколатларни суиистеъмол қилади. Бунинг натижасида, жамиятда ишлаб чиқилган барқарор қонун ва қоидалар обрўсизланиб, фуқароларнинг қонунга итоткорлик даражаси пасаяди, жамиятнинг хавфсизлигига зиён этади.

Ҳозирда Ўзбекистонда жамият тараққиётининг энг асосий муаммоларидан бири бошқарувда қонун устунлигини тўлиқ таъминлаш, инсон-

⁴ Манба: www.qomus.info/encyclopedia/cat-j/jamiyat-uz/

ларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш ҳисобланади. Ушбу вазифаларни амалга ошириш давлат органлари фаолиятида коррупциявий ҳолатларни тўлиқ бартараф этишни талаб этади.

Шу маънода коррупцияга қарши курашиш давлат ва жамиятнинг умумий муаммоси ҳисобланиб, унга қарши курашиш барча жамият аъзолари ва давлат органларининг устувор вазифаси ҳисобланади.

Коррупцияга қарши курашувчи субъектлар тизими

Махсус ваколатли органлар	Умумий ваколатли давлат органлари	Нодавлат субъектлар
Коррупцияга қарши курашиш агентлиги; Бош прокуратура; Давлат хавфсизлик хизмати; Ички ишлар вазирлиги; Адлия вазирлиги; Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти.	Президент; Парламент; Ҳукумат; Вазирлик ва идоралар; Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари.	Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари; Нодавлат нотижорат ташкилотлари; Фуқаролар.

Умуман олганда, коррупцияга қарши курашувчи субъектлар сифатида давлат, жамият ва ҳар бир шахсни тушунишимиз мумкин.

1.4. Коррупцияга қарши курашишнинг маънавий-ахлоқий жиҳатлари

Мазкур мавзунинг асосий мақсади жамиятда коррупцияга қарши муросасизлик маданиятини шакллантиришда иштирок этадиган жамиятдаги мавжуд омилларни ёритишдан иборатдир. Ушбу омиллардан бири, шубҳасиз, жамиятда шаклланган жамиятнинг маънавий-ахлоқий кадриятлари ҳисобланади.

Коррупцияга қарши курашишда шахслар онгида шаклланган ахлоқий кадриятлари муҳим аҳамиятга эга. Яъни, ҳалоллик ва тўғрилик, адолат ва тенглик каби тамойиллар шахсларни ўзаро муносабатлар-

да турли ҳақсизликлардан ҳимоя қилади. Зеро ривожланган коррупциясиз жамиятни маънан етук ва коррупцияга қарши қарашга эга фуқаролар ёрдамидагина барпо этиш мумкин. Шунингдек, коррупцияга қарши курашиш нафақат ҳуқуқий мажбурият, балки маънавий бурч ҳам ҳисобланмоғи лозим. Шу маънода, фуқароларнинг коррупцияга қарши онги уларнинг фаол фуқаролик позициянинг ажралмас қисми ҳамдир.

Кўпгина манбаларда фуқаровийлик бир давлатга мансубликни англаш, давлатга содиқлик ҳамда ватанпарварлик ҳисси сифатида талқин этилади. Бунда давлатни, Конституцияни, давлат рамзларини ҳурмат қилиш, давлат тузумини ва қонун устуворлигини ҳимоя қилишга тайёрлик назарда тутилади. Фуқаровийликни инсонга ҳуқуқий, ижтимоий, маънавий ва сиёсий жиҳатдан лаёқатли эканлигини ҳис этишни таъминловчи, жамиятдаги жиноятчилик ҳолатларига қарши тура олиш қобилиятларини жамловчи тушунча сифатида ҳам талқин этиш мумкин. Шу билан барга, “Фуқаровийлик бир тарафдан жамиятда шахсининг олий даражада мустақиллигини, иккинчи тарафдан эса кишиларнинг жамият ҳаётидаги иштирокида намоён бўладиган юқори даражадаги бирдамликни назарда тутувчи қарашлар мажмуини ифода этади”⁵.

Фуқаронинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини тушуниши ва уни амалиётда қўллаш кўникмаси, бошқа фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, фуқаронинг ўз хатти-ҳаракати учун шахсий жавобгарлиги, давлат ва жамият олдида ўзининг ҳуқуқий ва ахлоқий масъулиятини англаш, фуқароларнинг тенглиги, юксак маънавий-ахлоқий мезонларга асосланган ҳолда ижтимоий воқеликка нисбатан ҳолисона ва танқидий ёндашув, ҳокимият билан, бошқа фуқаролар ва жамоат бирлашмалари билан ижобий мулоқот юритиш қобилияти, бир мамлакат, жамият ва давлатга, шунингдек, унга тегишли ҳуқуқий, маданий ва тил маконига мансубликда ифодаланган фуқаровий ўзликни англаш – фуқаровийликни ифода этувчи муҳим жиҳатлар қаторига киради.

Фуқаровийликнинг тугал ёки тўқис эканлигини қуйидаги мезонлар воситасида талқин қилиш мумкин. Агар фуқаровий позиция ҳали шаклланмаган, фуқаровий хусусиятлар, ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун курашиш истаги тўлиқ намоён бўлмаса, фуқаровийликнинг энг қуйи даражаси намоён бўлади. Фуқаро ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун курашишга мойил

⁵ Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма/ А. Жалилов, У. Муҳаммадиев, Қ. Жўраев ва бошқ. – Т, 2015. 86 б.

бўлса, у ҳақда ўз билим ва қобилиятини намоён қилишга тайёр бўлса, бунда фуқаровийликнинг ўрта даражаси намоён бўлади. Агар фуқарода фуқаровий хусусиятлар ҳамда фаол фуқаролик позицияси тўлиқ шаклланган, ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун амалий ҳаракатга кириш иштиёқи яққол намоён бўладиган бўлса уни юқори даражада фуқаровийлик сифатида талқин этиш мумкин.

Хорижий мамлакатлар тажрибасининг кўрсатишича, коррупцияга қарши курашни фақатгина давлат ҳокимияти органлари, жумладан, фақат ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар зиммасига юклаб қўйиш коррупция кўламининг қисқаришига эмас, аксинча, кенгайишига олиб келган. Чунки ушбу идораларнинг коррупцияни бартараф этиш билан боғлиқ фаолиятида муайян муддатда ижобий натижаларнинг сезилмаслиги аҳоли орасида ҳуқуқий нигилизмни келтириб чиқариш эҳтимоли юқори. Чунки бундай ҳолат жамоатчиликни давлат органлари коррупцияга қарши курашиб, уни енголмаётган экан, демак, буни бартараф қилиб бўлмайди, деган хулосага олиб келади. Коррупцияга қарши кураш бефойда, деган кайфиятнинг ҳукм суриши эса аҳолининг муайян қисмида коррупцияга қарши курашиш эмас, унга мослашиш керак, деган хулосани келтириб чиқариши мумкин.

Мамлакатимизда жамиятдаги муаммоларга ечим топишда жамоатчилик назоратига таяниш лозимлигига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Зеро, коррупцияга қарши кураш олиб борувчи субъектлар тизимида жамоатчилик назорати субъектлари ҳам муҳим ўрин тутди. Мазкур институт жамиятда юз бераётган коррупция ҳолатини аниқлашда катта имкониятларга эга. Бу бир жиҳатдан жамоатчилик назорати жараёнида кенг омманинг иштироки билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, аниқланган коррупция ҳолатларини юқори давлат органларига етказиш орқали бундай салбий ҳодисани чеклаш имконияти билан боғлиқ.

Жамоатчилик назорати, бир томондан, коррупция ҳолатларини аниқлаб, унга давлат ҳокимияти органлари эътиборини қаратса, иккинчи томондан, коррупцияга нисбатан кенг аҳоли орасида салбий муносабатни шакллантириш орқали ҳам олиб борилаётган кураш самарадорлигининг ортишига ҳисса қўшади.

Бир қатор мамлакатлар тажрибасига кўра, коррупцияга қарши курашишда юқори сифатли ҳуқуқий меъёрларнинг ишлаб чиқиши бундай салбий ҳодисани бартараф этиш тугул, камайтиришга ҳам таъсир қилолмас экан. Коррупцияни чеклаш ва минимал даражага тушириш учун, бир томондан, сиёсий ирода талаб этилса, иккинчи томондан, бу

курашга жамоатчиликни жалб этиш, яъни жамоатчилик назоратини кучайтириш талаб этилади. Бу эса, ўз навбатида, жамият аъзолари ўртасида коррупцияга нисбатан фаол мурасасизлик кайфиятини шакллантиришни ҳам талаб этади.

Назорат саволлари

1. Коррупцияга қарши мурасасизлик маданияти, деганда нимани тушунаси?
2. “Коррупция” тушунчасига таъриф беринг.
3. Коррупцияни бартараф этишда қайси омиллар муҳим ҳисобланади?
4. Коррупциянинг ижтимоий оқибатларини ёритиб беринг.
5. Жамиятда коррупцияга қарши курашувчи субъектлар доирасини кўрсатинг.
6. Коррупцияга қарши курашишнинг маънавий-ахлоқий жиҳатлари деганда нимани тушунаси?
7. Коррупциянинг ижтимоий оқибатларини бартараф этишда фуқароларнинг ўрнини тушунтириб беринг.

II БОБ. ДАВЛАТ ХИЗМАТЧИЛАРИ ОДОБ-АХЛОҚИ ВА МАДАНИЯТИ

2.1. “Давлат хизматчилари одоб-ахлоқи тушунчаси” ва унинг маънавий негизлари

Давлат хизмати давлат органларининг вазифалари, функциялари ва ваколатларини таъминлаш бўйича олиб бориладиган профессионал фаолият ҳисобланади. Ушбу фаолият давлат хизматчиси томонидан амалга оширилгани сабабли, муайян ижтимоий-руҳий асосларга эга. Шунингдек, ҳар қандай ижтимоий фаолият инсон томонидан амалга оширилади ва унда инсоний муносабатлар устувор аҳамият касб этади.

Бундан ташқари, давлат хизматининг мақсад ва вазифаларига эришиш давлат хизматчисидан мустаҳкам ҳамда ишончли, соғлом ахлоқий-маънавий муҳит яратилишини ҳам талаб этади. Зеро, давлат фуқаролик хизматининг барқарорлиги ва ишончилиги мансабдор шахснинг нафақат касбий тайёргарлигига, балки унинг маънавий фазилатларига ҳам боғлиқ.

Одоб-ахлоқ – бу онгнинг ўзига хос шакли ва жамият (ахлоқий) муносабатлари, шунингдек, кадрлар ва давлат хизмати соҳасидаги муносабатларнинг ўзига хос шаклидир. Одоб-ахлоқнинг ўзига хос томонлари унинг вазифасининг умумийлиги; анъаналар, одатларга суяниш; жамоатчилик фикрини инobatга олиш; жамиятдаги муносабатларда унинг алоҳида аҳамиятини белгиловчи субъектив-шахсий характери ҳисобланади. Инсон касбий фаолиятининг ҳар қандай кўриниши ходим ахлоқини ўзининг одоб-ахлоқ меъёрлари билан тартибга соладиган корпоратив касбий этикани шакллантиради. Касбий этика бошқарув тизими ва энг аввало, давлат хизмати учун алоҳида аҳамиятга эга.

Давлат хизматчиси одоб-ахлоқи давлат-хизмат муносабатларида кенг қўлланилса-да, ўқув адабиётларида унга ягона таъриф берилмаган. “Одоб-ахлоқ” тушунчаси илмий муомалада “этика”, “одоб”, “ахлоқ” каби тушунчалар орқали кенг қўлланилади. “Этика” тушунчаси халқаро муносабатларда махсус атама сифатида ҳам ишлатилади.

Этика [лот. *ethica* юн. *ethos* – урф-одат, хулқ-атвор] ахлоқ ва унинг шахс ҳамда жамият ҳаётидаги ўрнини, ахлоқнинг шаклланиш шарт-шароитларини ва шакллларини ўрганувчи фалсафий таълимот сифатида эътироф этилади. Шунингдек, у бирор синф, ижтимоий гуруҳ ёки бирор

касб эгаларига хос одоб-ахлоқ, унинг меъёрлари ва қоидалари мажмуи-ни ҳам ифода этади⁶.

Ахлоқ – кишининг табиати, муомала, хатти-ҳаракат одоби. Аслини олганда, ахлоқ-маънавиятнинг ўзагини ташкил этади. Ижтимоий ҳаётимизда маънавиятга алоҳида эътибор қаратилади. Чунки маънавият – кишининг ички, руҳий, ахлоқий кифоаси, тушунчаси бўлиб, маълум бир ахлоқ меъёрлари, қадриятлар асосида яшаш тарзи, умуман, ҳаётидир.

Шахсга тегишли ахлоқнинг икки турини фарқлаш лозим. Биринчиси, универсал ахлоқ бўлиб, у шахснинг ёши ёки жамиятда тугган ўрnidан қатъи назар барча шахсларда бўлиши лозим. Иккинчиси, касбий одоб бўлиб, унга шахснинг касби ёки жамиятда эгаллаган муайян ижтимоий мавқеи сабабли эга бўлиши талаб этилади. Давлат хизматчисининг одоб-ахлоқи ҳам унинг давлат хизмати лавозимларини эгаллаши билан боғлиқ ҳисобланади. Умуман олганда, ахлоқ одамларни бирлаштиришга, жипслаштиришга, жамиятда барқарор ва адолатли муносабатларни таъминлашга қаратилган қадриятларда намоён бўлади.

Давлат бошқарув органлари томонидан давлат функция ҳамда вазифаларини амалга ошириш жараёнида аҳолига турли хизматлар кўрсатилади. Мазкур давлат хизматларини кўрсатиш жараёнида давлат хизматчиларининг одоб-ахлоқи алоҳида аҳамият касб этади. Чунки ахлоқ инсоннинг шахсий қадрияти сифатида унинг фаолиятига кўчади ва уни натижага йўналтирувчи кучга айланади.

Давлат фуқаролик хизмати этикаси, касбий этиканинг бир кўриниши сифатида ўзида давлат фуқаролик хизматида инсоний ўзаро муносабатларнинг алоҳида хилига тааллуқли маънавий одоб-ахлоқ меъёрлари тизимини ифодалайди.

Давлат хизмати этикаси мансабдор шахснинг одоб-ахлоқи моҳиятини ифодалайдиган нуқтаи назарлар, қоидалар ва меъёрларни қамраб олади, шунингдек, унинг давлат, давлат хизматчилари, фуқаролик жамияти билан муносабатларига доир маънавий талабларни ўзида жамлайди.

Давлат хизматининг одоб-ахлоқ қоидалари деганда, давлат хизматида бўлган ходимнинг давлат билан ўзаро муносабатлари, у хизмат қилаётган фуқаролик жамияти, давлат ва унинг фуқаролари ҳуқуқи,

⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати // А.Мадвалиев таҳрири остида. Бешинчи жилд. – Т: ЎЗМЭ, 2007. – 61 б.

эркинликлари ва қонуний қизиқишларини ҳимоя қилишда ўзаро муносабатларни таъминлашга доир бўлган талабларни ифодалайдиган одоб-ахлоқ меъёрлари моҳияти тушунилади. Бу – давлат хизматчиларининг биргаликдаги касбий фаолияти жараёнида жамоада ахлоқий-психологик муҳит яратиш ва давлат хизмати самарадорлигини ошириш мақсадида, давлат хизматчиларининг ўзаро муносабатларини тартибга соладиган умумий қадриятлар ва қоидалар тизими.

Қайд этиш жоизки, давлат хизматининг турларига мос равишда, давлат хизматчиларига қўйилган ахлоқий талаблар бир-биридан фарқ қилади. Масалан, давлат фуқаролик хизматчисига қўйилган ахлоқий талаблар ҳарбий хизматчига қўйилган ахлоқий талабдан фарқланади. Масалан, 1996 йил 9 октябрда тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг интизом низоми ҳарбийча интизомнинг моҳиятини, ҳарбий хизматчиларнинг унга риоя этиш бўйича мажбуриятларини, рағбатлантириш ва интизомий таъзирларнинг кўринишларини белгилаб беради⁷. Ўз навбатида, мазкур Низом барча ҳарбийлаштирилган тузилмалар хизматчиларига ҳам тегишлидир.

Умуман олганда, **давлат хизматчиси этикаси**, давлат хизматида фаолият юритаётган хизматчиларнинг муайян хулқ-атвор, одоб, муомала, хатти-ҳаракат, кўникмаларининг алоҳида хилига тааллуқли маънавий одоб-ахлоқ меъёрлари тизимини ифодалайди. Давлатнинг фуқаролар кўз ўнгидagi обрў-эътибори кўп жиҳатдан давлат хизматчиларининг касб маҳорати ва одоб-ахлоқига боғлиқ. Мамлакатимизда ўтказилаётган ислохотлар, хусусан, маъмурий ислохотлар қизғин тус олиб бораётган экан, давлат хизматчилари зиммасидаги масъулият ҳам ортиб боради. Шу боис, давлат хизматчиларни тайёрлашда уларнинг давлат хизмати этикасига оид билимларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

2.2. Давлат фуқаролик хизмати этикасининг ҳуқуқий табиати

Давлат хизматчиси қонунларда белгиланган кўплаб ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга. Шунга мувофиқ, давлат хизматчиси муайян ахлоқий сифатларга эга бўлиши талаб этилади ҳамда давлат хизматида ахлоқий мажбуриятларни бажариш давлат хизматчиси фаолиятининг ажралмас

⁷ Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг умумҳарбий низомлари. – Т.: Шарқ, 2007. – 207 б.

кисми ҳисобланади. Шу сабабли давлат хизмати одоби ўзининг ҳуқуқий асосларига эга.

Давлат хизматчиларининг муайян ахлоқий талабларни бажариши ҳақидаги талаблар нафақат миллий, балки халқаро ҳужжатларда ҳам белгилаб қўйилган. Уни биз куйидаги универсал халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам кўришимиз мумкин:

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (1948 йил 10 декабрь);

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1979 йил 17 декабрда қабул қилинган 34/169-сонли Резолюция;

Жинойат қурбонлари учун ва ҳокимиятни суиистеъмол қилишга қарши одил судловнинг асосий тамойиллари тўғрисидаги Декларация (1985 йил 29 ноябрь);

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1996 йил 12 декабрда қабул қилинган Давлат мансабдор шахсларининг одоб-ахлоқи тўғрисидаги Халқаро Кодекс;

Хорижий давлатларнинг мансабдор шахсларига пора беришга қарши кураш тўғрисида Конвенция (1999 йил 27 январь);

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 2003 йил 31 октябрда қабул қилинган Коррупцияга қарши БМТ Конвенцияси кабиларни келтириш мумкин.

Миллий қонунчилигимизда давлат хизматчиси одоб-ахлоқида оид нормалар доираси кенг бўлиб, улар қаторида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (1992), Меҳнат кодекси (2022), “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги, “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги (2017), “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги (2018), “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги (2022) қонунлари, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси (2017), “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги (2022), Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидалари (2022) кабиларни қайд этиш ўринлидир.

Меҳнат қонунчилигига мувофиқ ходим муайян ташкилотда ўрнатилган тартиб-қоидаларга риоя этиш мажбуриятига эга. Унга кўра, корхонанинг меҳнат тартиби иш берувчи касаба уюшмаси кўмитаси ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органи билан келишиб тасдиқлайдиган ички меҳнат тартиб-қоидалари билан белгиланади. Бундан ташқари, халқ ҳўжалигининг баъзи тармоқларида ходимларнинг айрим тоифалари учун интизом тўғрисидаги устав ва низомлар ҳам амал қилади.

Умуман олганда, ходим ўз меҳнат вазифаларини ҳалол, виждонан бажариши, меҳнат интизомига риоя қилиши, иш берувчининг қонуний фармойишларини ўз вақтида ва аниқ бажариши, технология интизомига, меҳнат муҳофазаси, техника хавфсизлиги ва ишлаб чиқариш санитарияси талабларига риоя қилиши, иш берувчининг мол-мулкани авайлаб асраши шарт.

Меҳнат қонунчилигига мувофиқ ходимнинг меҳнат вазифалари: ички тартиб-қоидаларида, интизом тўғрисидаги устав ва низомларда, корхонада қабул қилинадиган локал ҳужжатларда (жамоа шартномаларида, йўриқномалар ва ҳоказоларда), меҳнат шартномасида аниқ белгилаб қўйилади. Шу билан бирга, давлат хизматчиларининг меҳнатини тартибга солиш хусусиятлари қонун билан белгиланиши ҳам назарда тутилган.

Меҳнат қонунчилигида давлат хизматчиси одоб-ахлоқига оид талаблар батафсил белгилаб берилмаган. Шу сабабли, ушбу соҳада махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжат, яъни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 октябрдаги “Давлат фуқаролик хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 595-сонли қарори тасдиқланган Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидаларига мурожаат қилиши зарур.

Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидаларида касбий маданиятга оид умумий одоб-ахлоқ қоидалари, хизмат фаолиятига оид одоб-ахлоқ қоидалари, хизматдан ташқари одоб-ахлоқ қоидалари, жамоатчилик, оммавий ахборот воситалари вакиллари билан муносабатларга оид одоб-ахлоқ қоидалари, хизмат фаолиятидаги ташқи кўриниш ва кийиниш услубига оид одоб-ахлоқ қоидалари, манфаатлар тўқнашувини олдини олиш чоралари, давлат хизматчиларининг манфаатини ҳимоя қилиш, одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш масалалари тартибга солинган. Шунингдек, одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этмаганлик учун жавобгарлик тартибини белгилайди.

Одоб-ахлоқ қоидалари эгаллаб турган лавозимидан қатъи назар, давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг касбий одоб-ахлоқининг умумий принциплари ва хизматдаги ҳулқ-атворининг асосий қоидалари йиғиндисидан иборат эканлиги белгиланган. Шунингдек, мазкур ҳужжатда давлат хизматчилари қонун ҳужжатлари ва Одоб-ахлоқ қоидалари талабларига риоя этишлари шарт эканлиги белгиланган.

Шу билан бирга, ҳар бир давлат органи фаолиятига оид соҳавий қонунчилик ҳам мавжудки, улар шу соҳада фаолият юритадиган хизматчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб беради. Масалан, прокуратура, ички ишлар, солиқ, божхона, таълим, тиббиёт ва бошқа соҳалар ходимлари учун соҳавий қонунчилик базалари яратилган. Шу нуқтаи назардан, давлат хизматчилари одоб-ахлоқига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар доираси кенг бўлиб, унга амал қилиш давлат бошқарувининг барча соҳаларида қонунийлик ва интизомни таъминлашга хизмат қилади.

2.3. Давлат хизматчисининг ахлоқий сифатлари, фаолият принциплари ва хизмат одоби

Давлат хизматчиларининг фаолияти давлат-ҳокимият хусусиятига эга бўлганлиги сабабли, уларнинг ҳуқуқий ва ахлоқий маданияти улар фаолиятида қонунийликни таъминлашнинг муҳим шартидир. Бундан ташқари, уларнинг ахлоқий қараш ва қадриятлари уларнинг сиёсий маданиятини шакллантиришда муҳим асос ҳисобланади. Шунингдек, давлат хизматчиларининг ҳуқуқий маданияти ва ахлоқи орасидаги боғланишга эътибор бериш лозим. Шу муносабат билан мансабдор шахсларда касбий ва сиёсий хислатлар билан бир қаторда, ахлоқий фазилатларини ҳам шакллантириш долзарб аҳамиятга эга. Чунончи, кадрлар сиёсати ва кадрлар таркибини шакллантиришда давлат хизматчилари одоб-ахлоқига алоҳида эътибор қаратилади.

Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидаларида давлат фуқаролик хизматчиларига тегишли бўлган ва уларнинг махсус тоифаси – раҳбарлар учун белгиланган ахлоқий талаблар белгиланган. Одоб-ахлоқ қоидаларида белгиланганидек, давлат фуқаролик хизматчилари қуйидагиларга мажбур:

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, қонунлари ва бошқа қонунчилик ҳужжатларига сўзсиз риоя этиши;

мамлакат шаънини эъзозлаш, давлат сиёсатига содиқ бўлиш;

ташқи сиёсат соҳасида давлат манфаатларини қатъий ҳимоя қилиш;

ўз хизмат вазифаларини виждонан, ҳалол ва юксак профессионал даражада бажариш, расмиятчилик, сохтакорлик ва суиистеъмолчиликка йўл қўймаслик;

хизмат мажбуриятларини самарали бажариш учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни доимий асосда ошириш;

юқори давлат органлари ва ташкилотлари ҳамда мансабдор шахсларнинг ўз ваколатлари доирасида қабул қилган қарорлари ҳамда берилган топшириқларни ўз вақтида ва сифатли бажариш;

ишлаб чиқиладиган норматив-ҳуқуқий ва бошқа ҳужжатларга бирон-бир шахс, гуруҳ ёки идоралар манфаати нуқтаи назаридан ёндашмаслик ҳамда уларнинг манфаатлари ифода этилишига йўл қўймаслик;

ҳар қандай қонунбузилишига, айниқса, коррупция ҳолатларига қарши муросасизлик билан курашиш;

хизмат сафарлари, назорат тадбирлари давомида меҳнат фаолияти билан боғлиқ бўлган ҳар қандай турдаги сарф-харажатларни бошқа шахслар ҳисобидан амалга оширмаслик;

давлат хизматчилари ёки бошқа шахслар томонидан жиноят ёки бошқа ҳуқуқбузарлик содир этишга ундовчи мурожаатлар ҳақида, шунингдек, ҳамкасблари томонидан содир этилган ёки тайёргарлик кўриладиган қонунбузилишлар ҳақида ўзининг раҳбарига зудлик билан маълум қилиш;

чет эл фуқаролари билан алоҳида белгиланган тартибга зид равишда бевосита ёки бошқа шахслар орқали мулоқотга киришмаслик;

ўз хизмат мажбуриятларини бажараётганда фуқаролар ва бошқа шахсларни камситмаслик, уларнинг таъсиридан сақланиш, фуқаролар ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва қонуний манфаатларини ҳисобга олиш;

ўз хизмат мажбуриятларини виждонан бажаришга тўсқинлик қилиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатлардан сақланиш;

давлат сири, қонун билан қўриқланадиган ва хизматга оид бошқа маълумотларнинг ошкор этилмаслигини таъминлаш юзасидан барча чораларни кўриш, улардан қонунга зид равишда фойдаланмаслик;

ахборотларни тарқатиш қоидаларига риоя қилиш, Интернет ҳаётини ахборот тармоғи ва ахборот коммуникация воситаларидан фойдаланишда ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг белгиланган тартибига амал қилиш;

бириктирилган хизмат компьюттери ҳамда электрон ташувчиларидаги хизматга оид маълумотларнинг хавфсиз сақланишини таъминлаш ва уларни бошқа шахсларга тарқатилишининг олдини олиш чораларини кўриш;

ижтимоий тармоқларда давлат органлари ва ташкилотлари ҳамда мансабдор шахслар фаолиятини муҳокама қилмаслик, ахлоққа зид ибораларни ишлатмаслик, мамлакатда амалга ошириладиган ислохотларга

нисбатан одамларда ишончсизлик кайфиятини юзага келтириши мумкин бўлган материалларни жойлаштирмаслик;

фуқаролар ва ҳамкасбларининг шаъни ва қадр-қимматига доғ туширувчи маълумотлар, тухмат, иғво ва уйдирмаларни тарқатмаслик;

меҳнат ва ижро интизоми, ички тартиб қоидаларига, шунингдек, телефонда сўзлашиш ва кийиниш маданиятига қатъий риоя этиш;

ўзига ишониб топширилган мулкка ва молиявий маблағларга эҳтиёткорлик ва тежамкорлик билан муносабатда бўлиш;

жамоада соғлом маънавий муҳитни сақлаш чораларини кўриш;

жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатларини қонунда белгиланган тартибда ҳамда муддатларда қонуний, асосли ва адолатли ҳал қилиш;

меҳнат жамоасида ишчанлик муҳитини шакллантириш ва уни мустақкамлашга кўмаклашиши;

меҳнат жамоасида ҳамкасбларининг шаъни ва қадр-қимматини обрўсизлантирадиган шахсий ва касбий фазилатларини муҳокама қилишдан тийилиши керак.

Одоб-ахлоқ қоидаларида коррупцияга қарши курашга оид муҳим талаблар ҳам белгиланган. Яъни, ушбу ҳужжатда кўрсатилганидек, давлат хизматчилари ўз хизмат вазифаларини бажаришда манфаатлар тўқнашувига сабаб бўладиган шахсий манфаатдорлик ҳолатларига йўл қўймасликлари керак. Манфаатлар тўқнашуви давлат хизматчиларининг шахсий манфаатлари уларнинг ўз хизмат вазифаларини холисона ва беғараз бажаришига таъсир кўрсатадиган ёки таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳолатларда пайдо бўлади.

Давлат хизматчиларининг шахсий манфаатдорлиги уларнинг шахсан ўзи ёки яқин қариндошлари, шунингдек, улар яқин ёки ишбилармонлик муносабатларида бўладиган бошқа шахслар учун ҳар қандай наф кўриш ёки афзалликларга эга бўлишни ўз ичига олади.

Шунингдек, манфаатлар тўқнашуви юзага келган тақдирда, давлат фуқаролик хизматчиси ўзининг раҳбарига ёки юқори турувчи давлат органига дарҳол ёзма шаклда хабар қилиши керак.

Манфаатлар тўқнашуви мавжудлиги тўғрисида маълумотлар олган давлат органининг раҳбари ёки юқори турувчи давлат органи ушбу тўқнашувни бартараф этиш юзасидан ўз вақтида чоралар кўриши шарт.

Мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш масаласи бугунги кенг қамровли ислоҳотлар даврида янада долзарб аҳамият касб этмоқда. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев: “Жамиятимизда коррупция,

турли жиноятларни содир этиш ва бошқа ҳуқуқбузарлик ҳолатларига қарши курашиш, уларга йўл қўймаслик, жиноятга жазо, албатта, муқаррар экани тўғрисидаги қонун талабларини амалда таъминлаш бўйича қатъий чоралар кўришимиз зарур”⁸, деб алоҳида таъкидлайди. Бинобарин, коррупция жамият ва давлат ҳаётидаги кўплаб ислоҳотлар самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Миллий қонунчилигимизда коррупцияга қарши курашишга алоҳида эътибор берилган. Маълумки, Ўзбекистон Республикаси 2008 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясини ратификация қилди. 2010 йилда Ўзбекистон Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти Коррупцияга қарши курашиш тармоғининг Истамбул ҳаракат дастурига қўшилди. 2017 йил 3 январда Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни қабул қилингани ушбу йўналишдаги ишларнинг мантиқий давоми бўлди. Қонунда коррупцияга қарши курашишнинг асосий принциплари ҳамда бу борадаги давлат сиёсатининг муҳим йўналишлари мустаҳкамланди.

Коррупцияга қарши курашиш амалиёти таҳлилидан маълумки, давлат хизматчисининг одоб-ахлоқи коррупцияга қарши курашишнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Буни Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни нормаларидан ҳам кўриш мумкин. Масалан, Қонунда давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар белгиланган бўлиб, унда давлат органлари ходимларининг касбий ҳамда хизматдан ташқари фаолиятидаги одоб-ахлоқининг ягона принциплари ва қоидаларини белгиловчи одоб-ахлоқ қоидаларини самарали амалга ошириш белгиланган. Бундан ташқари, давлат хизматчисининг Қонунда белгиланган одоб-ахлоқ қоидаларини самарали амалга ошириш орқали унинг фаолиятида коррупциявий ҳолатларнинг олди олинади⁹.

Коррупцияга қарши курашиш соҳасида амалга оширилаётган тадбирлар давлат хизматида қонунийлик ва очиқликни таъминлаш, коррупциянинг турли кўринишларига чек қўйишга замин яратади. Фуқаролар

⁸ Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз / Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. Манба: president.uz

⁹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 2-модда.

ва давлат органлари мансабдор шахслари ҳуқуқий маданиятининг ошишига, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг ривожланишига хизмат қилади.

ДАВЛАТ ХИЗМАТЧИЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТ ПРИНЦИПЛАРИ:

<p>конунийлик;</p>	<p>Ватанга садоқат ва хизмат вазифасига фидойилик, юкланган функционал вазифаларини тўлиқ бажариш, ижро интизомига қатъий риоя этиш;</p>	<p>фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва конуний манфаатларининг устуворлиги;</p>
<p>давлат ва жамият манфаатларига содиклик;</p>	<p>адолатлилик, ҳалоллик ва холислик;</p>	<p>коррупциявий ҳолатларга муросасиз муносабатда бўлиш ва қарши курашиш;</p>
<p>хизмат сирини қатъий сақлаш;</p>	<p>мансаб ваколатларини суистеъмом қилмаслик;</p>	<p>манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик.</p>

Давлат хизматчисининг ахлоқи ҳақида сўз кетганда, унинг принципларига ҳам алоҳида тўхталиш жоиз. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларида давлат хизматчилари фаолиятининг принциплари кўрсатилган. Хусусан, Конституциянинг биринчи бўлими “Асосий принциплар” деб номланиб, унинг ҳар бир нормаси давлат хизматчилари учун раҳбарий қоидалар ҳисобланади. Конституциянинг иккинчи моддасидаёқ, “Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар”, деб белгилаб қўйилган.

Бундан ташқари, айрим қонунларимизда ҳам муҳим принциплар белгиланган. Масалан, Ўзбекистон Республикаси-нинг “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги Қонунининг 5-моддасида қуйидаги принциплар белгиланган. Унга қўра, маъмурий тартиб-таомилларнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

қонунийлик;

мутаносиблик;

ишонччилик;

тингланиш имкониятининг мавжудлиги;

маъмурий тартиб-таомилларнинг очиклиги, шаффофлиги ва тушунарлилиги;

манфаатдор шахслар ҳуқуқларининг устунлиги;

бюрократик расмиятчиликка йўл қўйилмаслиги;

мазмунан қамраб олиш;

маъмурий иш юриетишининг “бир дарча” орқали амалга оширилиши;

тенг ҳуқуқчилик;

ишончнинг ҳимоя қилиниши;

маъмурий ихтиёрийликнинг (дискрецион ваколатнинг) қонунийлиги;
текшириш¹⁰.

Давлат фуқаролик хизматчилари ўз касбий фаолиятини амалга оширишлари жараёнида қонунийлик; фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги; ватанпарварлик ва хизмат бурчига фидоийлик; давлат ва жамият манфаатларига содиқлик; адолатчилик, ҳалоллик ва ҳолислик; манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик каби принциплар асосида фаолият кўрсатишлари лозим.

Шу билан бирга, давлат хизматчилари учун зарур бўлган ахлоқий сифатлар орасида энг муҳимларидан бири ҳалолликдир. Чунки ҳалоллик фазилати коррупцияга қарши курашишининг муҳим воситаси ҳамдир. Ўз навбатида, ҳалоллик фаоллик ва интизомчиликни ҳам тақозо қилади. Ҳалоллик ирода билан боғлиқ. Иродасиз одам ҳам ҳалол бўла олмайди. Ҳалолликнинг ахлоқий сифатларидан яна бири – шаън билан ҳам мустаҳкам боғлиқ. Ўз шаънини, қадр-қимматини эъзозлаган шахс ҳалол бўлади.

¹⁰ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.01.2018 й., 03/18/457/0525-сон.

Давлат хизмати этикасининг ўзига хос қоидаси – хизмат субординацияси. Бу – давлат ҳокимияти органларида ўзаро муносабатларнинг асосий одоб-ахлоқ ва ташкилий қоидаларидан бири. Бу – хизмат интизоми меъёрларига асосланган кичикларнинг катталарга хизмат бўйича қатъий бўйсунуш, фуқаролик хизмати мансабларининг иерархияга мувофиқ юқори раҳбарларга бўйсунуш, уларнинг буйруқ ва топшириқларини аниқ ва ўз вақтида бажариш тизими. Давлат хизматчисининг очиқлиги – давлат хизматининг асосий ахлоқий қоидаси. Қўл остидагилар ва аҳоли учун очиқ бўлиш – улар билан мулоқотга доимо тайёр бўлиш, уларнинг саволлари, таклифлари, тилакларини эшитишга тайёр дегани.

Раҳбарлар давлат хизматчиси сифатида давлат-хизмат муносабатларида муҳим роль ўйнайди. Улар давлат органи, корхона, муассаса ва ташкилотнинг функциялари амалга оширилишини таъминлаб, унга бўйсундирилган давлат хизматчилари аппаратининг иш фаолиятини йўналтиради. Шунингдек, ишга қабул қилиш ва ишдан бўшатиш, интизомий жавобгарликка тортиш, молияга ҳамда товар-моддий бойликларга эгалик қилиш, рағбатлантириш, мазкур орган номидан имзо чекиш ва бошқа юридик аҳамиятли ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлади. Демак, раҳбарлар давлат-ҳокимият ваколатларини амалга ошириб, раҳбарлик қилаётган орган фаолияти учун шахсий жавобгар ҳисобланади.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев ҳам ўз чиқишларида доимо раҳбар кадрларни танлаш ва уларга қўйилган талабларга алоҳида эътибор қаратади. Хусусан, раҳбар кадрларни танлаш ва тайёрлаш тизимига юксак баҳо бериб шундай дейди: “Янгича ва мустақил фикрлайдиган, масъулиятли, ташаббускор, илғор бошқарув усулларини пухта ўзлаштирган, ватанпарвар, ҳалол кадрларни танлаш ва тайёрлаш бўйича самарали тизим яратилмас экан, давлат бошқарувида сифат ўзгариши юз бермайди”. Шу мақсадда, Ҳаракатлар стратегиясида турли даражадаги раҳбар кадрларни танлаш ва тайинлаш тизимини такомиллаштиришга қаритилган қатор вазифалар белгиланган эди.

Бундан ташқари, Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида 2017 йил ва ундан кейинги даврга белгиланган вазифаларни амалга ошириш учта энг муҳим талабга ҳал этувчи даражада боғлиқдир, деб алоҳида таъкилаб ўтган эдилар. Улар:

Биринчи – давлат раҳбари – Президентдан бошлаб барча бўғиндаги раҳбарларнинг якуний натижалар учун шахсий жавобгарлиги.

Иккинчи – ҳамма соҳада аниқ тартиб ва қаттиқ интизомни таъминлашимиз даркор. Яна бир бор таъкидлайман, ишни биргаликда бажарамиз, натижа учун эса ҳар биримиз шахсан жавоб берамиз.

Учинчи талаб – қаторларимиз ва кадрларимизнинг софлигини таъминлаш, ишдаги ҳар қандай салбий ҳолатларнинг олдини олиш ва бундай иллатларнинг илдизини қуритиш”¹¹.

Раҳбарлар ўзларига бўйсунган органлар, корхона, муассаса ва ташкилотларнинг оператив (яъни кундалик) ва хўжалик фаолиятига аралашиб, уларнинг ишини йўналтириш, назорат қилиш, мажбурий кўрсатмаларни бериш ҳуқуқига эгадир. Бу эса, улардан ўзига хос ахлоқий масъулиятни ҳам талаб этади.

Давлат хизматига оид ислохотлар даврида кадрлар билан ишлаш ўта муҳим, амалий аҳамият касб этади. Кадрларни шунчаки танлаб жой-жойига қўйиш билан иш битмайди. Аввало, давлат хизматчиларининг, биринчи галда барча даражадаги раҳбарларнинг ахлоқий талабларни қанчалик ўзлаштирилганига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Шу боис, Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидаларида раҳбар кадрларга алоҳида мажбуриятлар юкланган. Унга кўра, раҳбар бўйсунувидаги давлат хизматчиларига профессионализм, ҳалоллик, ҳолислик ва адолатлиликда ўрнатилган бўлиш; жамоада соғлом маънавий муҳит ва ишчан кайфиятни шакллантириш; давлат хизматчиларини қонунга хилоф хатти-ҳаракатларни амалга оширишга ундаслик ҳамда улардан бундай ҳаракатларни бажаришни талаб қилмаслик; кадрларни маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, таниш-билишчилик ёки шахсий садоқат белгилари бўйича танлаш, тайинлаш ёки тавсия этишга йўл қўймаслик; жамоада гуруҳбозлик ва фаворитизм (айрим ходимларни яқин олиш ва қўллаб-қувватлаш) кўринишларига йўл қўймаслик, шунингдек, хизмат вазифаларини бажариш жараёнида бошқа салбий омилларнинг олдини олиш; давлат хизматчиларининг фаолиятига баҳо беришда қонуний, асосли ва адолатли қарорлар қабул қилиш; давлат

¹¹ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якуналари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. – Т: “Ўзбекистон”, 2017. – 51 б.

хизматчилари томонидан коррупция ва бошқа суиистеъмолчиликлар содир этилишининг олдини олиш чораларини кўриш; бўйсунувидаги давлат хизматчиларини ҳуқуқий ва ижтимоий жиҳатдан химоя қилиш чораларини кўриш; ваколати доирасида шартномалар тузиш, танловлар ўтказиш ёки розилик бериш масалаларига ҳолис, адолатли ва қонуний ёндашишга мажбур этиб белгиланган.

Раҳбар:

манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ва уларни тартибга солиш юзасидан ўз вақтида чора-тадбирлар кўриши;

коррупциянинг олдини олиш чораларини кўриши;

ходимларни самарали бошқариши, ўзига ишониб топширилган мулкка ва молиявий маблағларга эҳтиёткорлик ва тежамкорлик билан муносабатда бўлиши шарт. Раҳбар ўзига бўйсунувчи, хизматдаги хулқ-атвори принциплари ва қоидаларини бузаётган ходимларнинг хатти-ҳаракатларига (ҳаракатсизлигига) йўл қўймаслик чораларини кўрмагани учун жавоб беради.

Бундан ташқари, давлат органлари раҳбарлари шахслар қонунчиликнинг бузилиши фактлари тўғрисида мурожаат қилганлиги муносабати билан ёхуд билдирилган фикр ва мурожаатдаги танқиди учун, худди шунингдек, бошқача шаклда танқид қилганлиги учун ишдан бўшатилишига ёки бошқача шаклда таъқиб қилинишига йўл қўймаслигини таъминлаши керак.

Раҳбар кадрларга қўйилган юқоридаги талаблар уларнинг ваколатларини тўлиқ ва сифатли амалга оширишини таъминлайди. Жамоода соғлом ва ишчан муҳитнинг яратилишига шароит яратади.

2.4. Давлат хизматчиларида коррупцияга қарши курашиш маданиятини шакллантириш

Давлат хизматчиларида коррупцияга қарши курашиш маданиятини шакллантириш давлатнинг коррупцияга қарши курашиш сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир. Чунки давлат хизматчиларида ушбу маданиятни шакллантирмасдан самарали натижага эришиш имконсиз. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 3-боби (Коррупцияга қарши курашиш соҳасида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш) коррупцияга қарши ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга бағишланган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020

йилдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида: “Коррупцияга қарши курашишда аҳолининг барча қатламлари, энг яхши мутахассислар жалб қилинмас экан, жамиятимизнинг барча аъзолари, таъбир жоиз бўлса, “ҳалоллик вакцинаси” билан эмланмас экан, ўз олдимишга қўйган юксак марраларга эриша олмаймиз. Биз коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан унинг барвақт олдини олишга ўтишимиз керак”, деб таъкидлайди¹². Дарҳақиқат, жонажон Ўзбекистонимизда ҳозирги пайтда олиб борилаётган кенг кўламдаги ислохотларнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлган ҳалоллик, ростлик, тўғрилиқ билан ёндашиш орқали юзага келаётганлигини барчамиз теран англамоғимиз лозим.

Бу Ватанимиз тараққиётини жадал, олға суриш учун коррупция илдизларига болта уриш, ҳар бир одам ўз олдига ҳалолликни бош вазифа қилиб қўйиши лозимлигини, ҳалол бўлмаган одамларни мажозий маънода, “ҳалоллик вакцинаси” билан эмлаш зарурлигини англатади. Ҳўш, “ҳалоллик вакцинаси” нима ва у қандай эмланади?

Назаримизда, “ҳалоллик вакцинаси” инсон онги ва қалбида шаклланидиган коррупцияга қарши нафрат туйғуси ва фаол қаршилигида намоён бўлади. Ҳар қандай инсон онгига “ҳалоллик вакцинаси” ёшлигидан сингдириб борилмоғи лозим. У тарбия ва таълим кўринишида амалга оширилади. Демак, ҳар бир одам ўз ишини ҳалол, давлат хизматини ҳолис бажарса, у “ҳалоллик вакцинаси” билан эмланган бўлади. Ана шундай иммунитетни шакллантириш вазифаси, аввало, ота-оналар, мактабгача ва умумий ўрта таълим муассасалари ходимлари, турли даражадаги раҳбарлар, шунингдек, халқимизнинг зиёли, маънавиятли қисми зиммасига юкланади.

Тарбия бир кунлик эмас, балки бир умрлик жараёнди. Аслида, биз – улкан миллий ва диний қадриятларга, миллий урф-одатларга эга бўлган буюк халқмиз. Миллатимизда азал-азалдан иймон, эътиқод, виждон, диёнат, ор-номус, шарм-ҳаё, уят, инсоф, орият, андиша, ғурур, ифтихор, шижоат, сабр-тоқатлилик, бағрикенглик, меҳмондўстлик ва ҳалоллик каби инсонийлик хислатлари шакллантирилган. Бу хислатларнинг барчаси бизнинг миллий қадриятларимиз ва маънавиятимиз саналади. Шу сабабли, биз уларни сақлашимиз, ривожлантиришимиз ва фарзандларимиз қалбига доимий сингдириб боришимиз зарур.

¹² Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь. // Манба: www.president.uz/uz/lists/view/3324

“Халоллик вакцинаси”нинг таъсирчанлигини оширишда таълим, тарбия ва мунтазам асосдаги тарғибот муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, барча таълим ташкилотларида узлуксиз равишда таълим олувчиларда коррупцияга қарши маданиятнинг шакл-лантирилиши самарали натижа беради.

Жамиятда коррупцияга қарши муросасизлик маданиятини шакллантириш бўйича вазифалар
Аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш
Жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш
Давлат органлари ва бошқа ташкилотлар ходимларининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш
Таълим муассасаларида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий таълим ва тарбия
Жамоатчилик назоратини фаоллаштириш
Очиқлик ва ошкораликни таъминлаш
Коррупция учун жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши муросасиз муносабатда бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омилларни кескин камайтириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6257-сон Фармон ва “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5177-сонли Қарори асосида, 2022 йилдан мунтазам равишда, “Халоллик вакцинаси” тамойили асосида давлат хизматчила-

ри учун коррупцияга қарши курашиш, манфаатлар тўқнашуви ва одоб-ахлоқ қоидалари бўйича махсус ўқув курсларини ташкил этишнинг белгиланаши эътирофга молик. Шунингдек, махсус электрон ўқув платформаси орқали давлат хизматчиларини масофадан туриб ўқитиш ҳамда хусусий сектор вакиллари ва аҳолининг коррупцияга қарши курашиш борасидаги билимларини ошириб бориш тизимини йўлга қўйиш назарда тутилди.

Қонунчиликка кўра, давлат органлари ва бошқа ташкилотлар ўз мансабдор шахсларининг ҳамда бошқа ходимларининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий саводхонлигини, шу жумладан ҳуқуқий билимлари даражасини ошириш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўради. Ушбу вазифа ҳар бир ташкилот раҳбаридан ходимларнинг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий саводхонлигини ошириш бўйича аниқ чорларни кўриши лозим эканлигини англатади.

Давлат хизматчиларида коррупцияга қарши маданиятнинг юксалиши нафақат давлат хизматчилари, балки фуқароларнинг ҳам ҳаётига ижобий таъсир кўрсатади. Шунингдек, фуқароларнинг давлат хизматчиларига ишончи мустаҳкамланиши, уларда қонунларга ҳурмат туйғусининг ривожланишига туртки беради. Бу эса, давлат органлари фаолиятида холисликни таъминлаб, натижага йўналтирилган бошқарув сифатини оширишга хизмат қилади.

2.5. Хорижий мамлакатларда давлат хизмати этикаси

Хорижий мамлакатлар амалиётида давлат хизматчилари хулқ-атвор стандартларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш давлат хизмати-ни ислоҳ қилишнинг мажбурий таркибий қисмига айланди. Халқаро ташкилотлар (масалан, БМТ, ИХТТ, Transparency International, Жаҳон банки) давлатларнинг миллий қонунчилигида давлат хизматчилари одоб-ахлоқи ҳақидаги нормалар мавжудлигига жиддий эътибор қаратади ва уларни янада такомиллаштириш бўйича амалий тавсиялар бериб боради.

Ушбу тавсиялар турли мамлакатларда махсус ишлаб чиқилган касбий этика қоидаларига асос бўлади. Умуман олганда, давлат хизматчиларига нисбатан хулқ-атвор стандартларини белгилаб берадиган ҳужжатлар: “Давлат хизматчилари учун хулқ-атвор қоидалари”, “Этика кодекси”, “Хулқ-атвор стандартлари” деб номланиши мумкин. Шу каби кодекслар Европанинг кўплаб давлатларида (Франция, Германия, Испа-

ния, Буюк Британия, Канада, АҚШ, Япония, Қозоғистон ва бошқаларда) мавжуд.

Давлат хизматчилари учун хулқ-атвор стандартларининг бундай мустаҳкамланиши Давлат хизматининг одоб-ахлоқ қоидаларининг давлат хизмати қонунчилигининг ажралмас қисми сифатида шаклланишига олиб келган. Бунда давлатлараро ва минтақавий даражада қабул қилинган модель қонунлар ҳам муҳим аҳамият касб этган. Масалан, БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1996 йил 12 декабрда қабул қилинган Давлат мансабдор шахсларининг одоб-ахлоқи тўғрисидаги Халқаро Кодекс ва 2000 йил 11 майдаги Европа Кенгаши вазирлар қўмитаси томонидан қабул қилинган Давлат хизматчиларининг хулқ-атвор модель кодекси аъзо давлатлар қонунчилигининг бир хилда ривожланишига хизмат қилмоқда.

Хорижий мамлакатлар амалиётида давлат хизматчиларининг одоб-ахлоқига риоя этиши устидан нафақат ички идоравий назорат балки ташқи назорат амалиёти ҳам ривожланиб бормоқда. Масалан, Жанубий Кореяда Кадрлар бошқаруви вазирлиги давлат хизматчиларининг меҳнат этикаси ва интизоми назорати масалалари билан шуғулланади¹³.

Японияда давлат кадрлар сиёсати билан Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Кадрлар сиёсати кенгаши иш олиб боради. Давлат хизматини мутахассислар билан таъминлашда, кадрлар кенгаши ваколатларига куйидагилар киради: имтиҳонлар ташкил этиш, ишга тайинлаш ва озод этиш, малака ошириш, машғулотлар ўтказиш, иш ҳолатини ўзгартириш, интизомий ҳаракатларни олиб бориш, давлат хизматчиларини одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилишларини назорат қилиш, адолатли кадрлар сиёсати олиб борилиши ва кадрлар сиёсатига оид бошқа масалаларни ҳам ҳал этишда ваколатли ҳисобланади. Бундан ташқари, кадрлар кенгаши сиёсатининг бир тузилмаси сифатида, давлат хизматчиларининг одоб-ахлоқ нормаларига риоя қилишларини назорат қилиш мақсадида – Давлат хизматчиларининг одоб-ахлоқи Кенгаши ҳам ўз фаолиятини олиб боради.

Қозоғистон Республикасида эса, 2002 йилдан буён Президент ҳузурида Коррупцияга қарши курашиш масалалари бўйича комиссия фаолият юритади. Шунингдек, давлат хизматчилари одоб-ахлоқига оид масалалар билан Давлат хизмати ва коррупцияга қарши кураш

¹³ Ким Пак Сок Давлат бошқарувида инсон ресурслари 2018 йил нигоҳида. Ministry of Personnel Management. 2018. – 3 б.

масалалари бўйича агентлик ваколатли орган ҳисобланади¹⁴. Эътибор-лиси, барча вилоят ва туман (шаҳар)ларда мазкур агентлик томонидан фаолияти мувофиқлаштириладиган Этика комиссиялари ҳам фаолият юритади.

Назорат саволлари

1. “Давлат хизмати этикаси” деганда нимани тушунаси?
2. Давлат хизмати этикасини белгилаб берадиган ҳуқуқий асосларни тавсифланг.
3. Давлат хизматчиси одоб-ахлоқига оид асосий талаблар нималардан иборат?
4. Давлат хизматчиси одоб-ахлоқи ким томонидан назорат қилинади?
5. Давлат хизматчиси манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича мажбуриятлари нимадан иборат?
6. Раҳбарлар одоб-ахлоқининг ўзига хос хусусиятлари нимада намоён бўлади?
7. Ўзбекистонда раҳбар одоб-ахлоқи ким томонидан назорат қилинади?
8. Раҳбар одоб-ахлоқининг ходимлар ахлоқига таъсири нимада намоён бўлади?
9. Қайси хорижий мамлакатларда давлат хизматчиси одоб-ахлоқи ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланган?
10. “Ҳалоллик вакцинаси” тамойили асосида давлат хизматчилари малакасини оширишда нималарга эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблайсиз?

¹⁴ <http://kyzmet.gov.kz>

III. БОБ. ДАВЛАТ ХИЗМАТИДА МАНФААТЛАР ТЎКНАШУВИНИ БАРТАРАФ ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

3.1. Давлат хизматида манфаатлар тўқнашуви тушунчаси ва шакллари

Давлат ва жамият ҳаётининг турли соҳаларидаги ўзгаришлар натижа-сида давлат хизматида коррупция ўзининг турли яширин ва замонавий кўринишлари билан юзага келади. Бунда коррупциоген хусусиятга эга бўлган ҳуқуқбузарликлар нафақат моддий пул ва кийматликлар асосида, балки турли ҳаракатларни амалга ошириш ёки оширмаслик натижасида, давлат ва жамият ҳаётига зарар етказишга олиб келади. Манфаатлар тўқнашуви замирида ҳам айнан турли якка шахс ва гуруҳларнинг, тараф-ларнинг манфаатлари билан давлат ва жамият манфаатлари тўқнашуви юзага келади.

“Манфаатлар тўқнашуви” тушунчаси бир карашда, “манфаат” ва “тўқнашув” сўзлари бириккан ҳолда иккита субъектнинг манфаати тўқнашуви маъносини билдирса-да, ҳуқуқий жихатдан мазкур тушунча-лар бирикмаси бошқача ҳолатни ифодалайди. “Тўқнашув” сўзи лотинча “conflictus” сўзидан олинган бўлиб, қарама-қаршилиқ, қарама-қарши томонлар, қарама-қарши фикр, куч, келишмовчилик ва низо, шунинг-дек, қарама-қарши куч ва фикрларнинг тўқнашуви маъноларини билди-ради. “Манфаат” сўзи эса арабча – фойда, даромад, моддий, маънавий ва бошқа жихатдан кўриладиган наф сўзларининг тавсифидир. Бироқ, сўзлар бирикмасидан ҳосил бўлган мазкур иборанинг юридик табиа-тини аниқлашда унинг ҳуқуқий маъносига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Қонунчиликка кўра, давлат хизматидаги манфаатлар тўқнашуви, бир томондан, давлат ва жамият манфаатларининг, иккинчи томондан эса, давлат фуқаролик хизматчиси манфаатларининг тўқнашувида, ўзаро ке-лишмовчиликларида юзага келадиган ҳолат ҳисобланади. “Манфаатлар тўқнашуви” тушунчаси мазмунида бевосита сиёсий, иқтисодий ва шах-сий манфаатлар юзасидан келиб чиқадиган тўқнашув, зиддиятлар ётади, яъни шахснинг ўз манфаатидан фойдаланиши ёки фойдаланишга ури-ниши ортидан бошқа шахсларнинг иқтисодий, сиёсий ёки бошқа тусдаги манфаатларига зиён етади.

“Манфаатлар тўқнашуви” тушунчасининг асосий хусусиятини шахсий манфаатдорлик ташкил этади. Шахсий манфаатдорлик эса, молиявий

(мулкий) даромадлар кўриш шаклидаги тижорий (иқтисодий), хизмат ваколатларидан фойдаланиш бўйича ҳуқуқлар яратишда ифодаланадиган сиёсий, шунингдек, ўзи ва қариндошлари учун имконият яратадиган шахсий манфаатдорликдан иборат бўлади.

Манфаатлар тўқнашуви – шахсий (бевосита ёки билвосита) манфаатдорлик шахснинг мансаб ёки хизмат мажбуриятларини лозим даражада бажаришига таъсир кўрсатаётган ёхуд таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳамда шахсий манфаатдорлик билан фуқароларнинг, ташкилотларнинг, жамиятнинг ёки давлатнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ўртасида қарама-қаршилик юзага келаётган ёки юзага келиши мумкин бўлган вазият.

“Манфаатлар тўқнашуви” тушунчасининг ҳуқуқий табиати ва таҳлилига эътибор қаратганда, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида мазкур атаманинг киритилиши мамлакатнинг халқаро ҳужжатлардаги мажбуриятлари билан боғлиқлигини қайд этиш лозим. Ўзбекистон Республикаси 2008 йил 7 июлда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига қўшилган. Мазкур Конвенциянинг 7-моддасида ҳар бир иштирокчи давлат қонунчилигининг асосий принципларига мувофиқ шаффофликни таъминлайдиган ва манфаатлар тўқнашувининг олдини оладиган тизимни яратиш ва мустаҳкамлашга интилиши кераклиги билан боғлиқ қоидалар белгиланган¹⁵.

Юқорида келтирилган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти-нинг Коррупцияга қарши конвенциясида ҳам, Давлат мансабдор шахсларининг халқаро хулқ-атвор кодекси¹⁶да ҳам манфаатлар тўқнашуви бошқа сўз билан (манфатлар коллизияси) ифодаланган ёки “манфаатлар коллизияси” тушунчасининг айнан таърифи берилмаган бўлса ҳам мазмун жиҳатдан икки сўзнинг нисбатан синоним эканлигини тушуниш мумкин.

“Манфаатлар тўқнашуви” ҳуқуқий атама сифатида Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунида келтириб ўтилган. Мазкур Қонунда манфаатлар тўқнашувига шахсий (бевосита ёки билвосита) манфаатдорлик шахснинг мансаб ёки хизмат мажбуриятларини лозим даражада бажаришига таъсир кўрсатаётган

¹⁵ Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенцияси. – Нью-Йорк, 2003 йил 31 октябрь.

¹⁶ Давлат мансабдор шахсларининг Халқаро хулқ-атвор кодекси. (БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 1996 йил 12 декабрда қабул қилинган).

ёхуд таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳамда шахсий манфаатдорлик билан фуқароларнинг, ташкилотларнинг, жамиятнинг ёки давлатнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ўртасида қарама-қаршилик юзага келаётган ёки юзага келиши мумкин бўлган вазият сифатида таъриф берилган¹⁷.

Қонун чиқарувчи манфаатлар тўқнашувининг келиб чиқишига асос сифатида шахсий манфаатдорликни асосий ўринга қўяди. Бундан тушуниш мумкинки, манфаатлар тўқнашувининг бевосита ёки билвосита омиллар орқали юзага келганлиги аҳамиятга эга эмас ва вазиятнинг квалификациясига таъсир этмайди. Бошқача қилиб айтганда, шахсий манфаатдорлик бевосита – давлат хизматчисининг ўзи билан боғлиқ бўлса ҳам ёки билвосита – давлат хизматчисига тўғридан-тўғри манфаат олиб келмаса-да, унинг қариндошига, бошқа танишларига, шунингдек, у билан ишбилармонлик муҳитида бўлган шахслар билан боғлиқ ҳолда юз берса ҳам ҳолатга манфаатлар тўқнашуви сифатида баҳо бериш мумкин.

Бундан ташқари, манфаатлар тўқнашуви ва унинг юридик табиати халқаро доирада қабул қилинган турли ҳужжатларда ҳам ўз аксини топган. Хусусан, Давлат мансабдор шахсларининг халқаро хулқ-атвор кодексида ўзида манфаатлар тўқнашувини ифода этадиган куйидаги нормалар белгиланганини кўришимиз мумкин:

– давлат мансабдор шахслари хизмат лавозимларидан ўзи ёки оиласининг шахсий, ёки молиявий манфаатлари йўлида ҳуқуққа хилоф равишда фойдаланмасликлари;

– давлат мансабдор шахслари ҳеч қандай битимларда қатнашмаслиги, бирор-бир позицияни эгалламаслиги, хизмат вазифалари ва функцияларини амалга оширишда ҳеч қандай молиявий манфаатларга эга бўлмасликлари;

– хизмат давомида юзага келадиган шахсий, тижорат ёки молиявий манфаатдорлик ҳақида белгиланган тартибда хабар беришлари ва манфаатлар тўқнашувини бартараф этишга ҳаракат қилишлари;

– мансабдор шахслар хизмат вазифаларини бажариш вақтида ўзларига маълум бўлган хизмат сиридан ғайриқонуний мақсадда фойдаланмасликлари;

– давлат мансабдор шахслари хизмат лавозимидан кетганидан сўнг ҳам қонунчилик ёки маъмурий регламентда белгиланган тартибда ҳаракат қилиши, аввалги лавозимни суиистеъмол қилмасликлари керак¹⁸.

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 2-модда.

¹⁸ Давлат мансабдор шахсларининг халқаро хулқ-атвор кодекси. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_code_of_conduct.shtml

Мазкур нормалар мазмуни эса, бевосита манфаатлар тўқнашуви акс этадиган ҳолатларни ўз ичига олиб, шу шаклларда ҳам намоён бўлиши мумкинлигини кўрсатмоқда.

Манфаатлар тўқнашуви турли шаклларда ва ҳолатлар натижасида юзага келади. Уларга мисол сифатида эса, қуйидагилар кўрсатилади:

мансабдор шахслар, давлат хизмати ходимлари, депутатларнинг тижорат фаолиятида шахсий ёки корпоратив наф кўриш учун бевосита иштирок этиши;

давлат пул маблағларини ўзлаштириш ниятида тижорат тузилмаларига ўтказиш учун ўз хизмат мавқеидан фойдаланиши;

ўз корпоратив (сиёсий, диний, миллий ва ш.к.) гуруҳига давлат ресурслари ҳисобидан имтиёзлар бериш;

шахсий ёки корпоратив наф кўриш мақсадида, оммавий ахборот воситаларига тазйиқ ўтказиш учун ўз хизмат мавқеидан фойдаланиш;

мансабдор шахслар ва давлат хизмати ходимлари шахсий бойиш мақсадида, тижорат тузилмаларида сохта шахслардан ва қариндошларидан фойдаланиши;

муайян гуруҳ манфаатларида норматив-ҳужжатлар қабул қилиш ҳақидаги қарорларни илгари суриш;

айрим номзодларнинг сайлов фондларига давлат молиявий ва моддий ресурсларини тақдим этиш;

шартномалар, битимлар тузишга имконият яратиб берганлик учун ҳақ талаб қилиш;

давлат бюртмаларини жойлаштирганлик учун воситачилик ҳақи сўраш;

давлат хизматчилари учун хизматлар кўрсатиш;

чет элган дам олишга, сафарга юбориш;

масалаларни тез ҳал қилиб бериш ёки ҳужжатларни тайёрлаб берганлик учун ҳақ сўраш;

қариндош-уруғ, дўстларни ишга жойлаштириш;

раҳбарнинг ўз ходими томонидан ундирилган порадан улуш олиши.

Манфаатлар тўқнашуви давлат хизматчиси хизмат вазибаларига қирадиган ҳаракатларни амалга ошириши ва ёки оширмаслиги натижасида шахсий манфаатдорлик асосида учинчи шахсларнинг, давлат ва жамият ҳаётининг турли соҳаларига иқтисодий ва бошқа тусдаги зарарларни етказишга сабаб бўлади.

3.2. Давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олишга оид қонунчилик

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқ тизимида манфаатлар тўқнашувига оид нормалар махсус ҳуқуқий норма сифатида комплекс акс эттирилмаган. Мамлакатнинг коррупцияга қарши курашиш бўйича қонун ҳужжатларида манфаатлар тўқнашуви билан боғлиқ нормалар белгиланган. Бунда манфаатлар тўқнашувига оид қонунчилик асосларини умумий ва махсус қонун ҳужжатлари сифатида классификация қилиш мумкин. Шундан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Республикасида манфаатлар тўқнашувини ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ривожланишини қуйидаги босқичларга бўлиб таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ:

1991–2008 йилларда қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар;

2008–2017 йилларда қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар;

2017 йилдан бугунги кунга қадар қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар.

Биринчи босқич, шартли равишда, мустақилликнинг дастлабки йиллари – ҳуқуқ тизимининг фундаментал асосларини яратишдан бошлаб, мамлакатнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига қўшилишигача бўлган даврни ўз ичига олади.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида мамлакатда манфаатлар тўқнашувини нафақат махсус нормалар билан тартибга солиш, балки коррупцияга қарши курашиш сиёсати доирасида амалга ошириш даражаси ҳам анча паст бўлган. Давлатнинг умумий ҳуқуқий сиёсати, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, улар мансабдор шахслари фаолиятини тартибга солишга қаратилган қонун ҳужжатларида манфаатлар тўқнашувининг олдини олишга қаратилган нормаларнинг элементларини кўриш мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 2-моддасида давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилиши, давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъул эканликлари белгиланган бўлса, бошқа қатор моддаларда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари вакиллари илмий ва педагогик фаолиятдан ташқари, ҳақ тўланадиган бошқа турдаги фаолият билан шуғулланишлари мумкин эмаслиги қайд этилган¹⁹.

Бундан ташқари, давлат бошқарувида ўзаро тийиб туриш принципи

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 й., 1-сон, 5-модда.

нинг мавжудлиги, айрим лавозимларга шахсларни тайинлаш ва сайлашнинг аниқ мезонлари белгиланганлиги, аввало, манфаатлар тўқнашувига олиб келиши мумкин бўлган вазиятларнинг олдини олишнинг умумий тартибга солинганлигини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасининг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятини ташкил этишга қаратилган қонун ҳужжатларида, хусусан, “Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги²⁰, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги²¹, “Давлат статистикаси тўғрисида”ги²², шунингдек, ҳар бир давлат органларининг (вазирлик, идора ва кўмиталар) фаолиятини ташкил этиш бўйича қабул қилинган махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда айнан махсус норма бўлмаса-да, коррупция ва манфаатлар тўқнашувига олиб келадиган вазиятларни ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган нормалар белгиланганлигини кўриш мумкин. Масалан, Вазирлар Маҳкамаси аъзолари илмий ва педагогик фаолиятдан ташқари ҳақ тўланадиган бошқа турдаги фаолият билан шуғулланиши мумкин эмас. Қиёслаш учун айтишимиз мумкинки, бу каби нормалар махсус давлат хизмати йўлга қўйилган прокуратура²³, божхона²⁴, солиқ²⁵ органлари ходимларига ҳам татбиқ этилган.

Қайд этиш керакки, давлат фуқаролик хизматида манфаатлар тўқнашуви билан боғлиқ реал вазиятнинг юзага келишида давлат хизматчилари томонидан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш асосий сабаблардан бири ҳисобланади. Шу сабабли, мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 6 мартдаги “Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш тақиқланган мансабдор шахсларнинг рўйхати тўғрисида”ги 103-сонли қарори билан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши тақиқланган шахслар (лавозимлар) рўйхати тасдиқланган.

²⁰ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.12.2019 й., 03/19/591/4130-сон.

²¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 9-сон, 320-модда.

²² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 12-сон, 219-модда.

²³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 9-10-сон, 168-модда.

²⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 3(1)-сон, 31-модда.

²⁵ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.12.2019 й., 02/19/СК/4256-сон.

Мазкур ҳолат ҳам дастлабки босқичда амалга оширилган ҳуқуқий ислохотларда муҳим аҳамият касб этган.

Давлат секторида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш масаласи турли соҳани тартибга солувчи тармоқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида акс этган ва махсус ҳуқуқий асос яратилмаган. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексига ўзаро яқин қариндош ёки қуда-анда бўлган шахсларнинг, башарти улардан бири иккинчисига бевосита бўйсуниб ёки унинг назорати остида хизмат қиладиган бўлса, бир давлат корхонасида бирга хизмат қилишлари тақиқланган²⁶. Манфаатлар тўқнашуви юзага келишининг асосларидан бири – бу шахсий манфаатдорлик ҳисобланади. Қариндошлар ўртасида эса манфаатлар тўқнашуви юзага келишининг эҳтимоли юқори ҳисобланади. Шу жиҳатдан олиб қараганда, Қонун чиқарувчи меҳнат фаолиятини олиб боришда қариндошлик масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратган.

Мамлакатнинг коррупция ва унинг турли кўринишларига қарши курашиш сиёсати 2008 йилдан бошлаб тубдан ўзгарди. Бу унинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига қўшилганлиги билан боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси 2008 йил 7 июлда махсус қонун билан айрим билдиришлар, баёнотлар ва шартлар асосида мазкур Конвенцияга қўшилган.

Шунингдек, 2010 йилда Ўзбекистон Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти Коррупцияга қарши курашиш тармоғининг “Истамбул ҳаракатлар режаси”га қўшилган.

Мазкур босқичда амалга оширилган ҳуқуқий ислохотлар эса, юқориди назарда тутилган Конвенция нормалари ва тавсиялари асосида амалга оширилган. Бу борада айтиш керакки, манфаатлар тўқнашуви билан боғлиқ ҳолатлар кўп содир этиладиган акцияларни сотиш ва сотиб олиш, мулкни хусусийлаштириш, танлов савдоларини тартибга солиш ва шу каби масалаларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш ва такомиллаштириш ишлари ҳам айнан мазкур босқичда анча ривожланди. Мазкур даврда қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги²⁷, “Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида”ги²⁸ қонунлар, шунингдек, “Ўзбекистон

²⁶ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.05.2019 й., 03/19/536/3114-сон.

²⁷ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 19-сон, 210-модда

²⁸ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 1-сон, 1-модда

Республикасининг хусусийлаштириш, монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат кўмитаси фаолиятини ташкил этиш чоратадбирлари тўғрисида”ги²⁹ қарорлари айнан ушбу муносабатларнинг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилган.

Бундан ташқари, манфаатлар тўқнашуви инвестицияларни жалб этиш, ўзлаштириш жараёнида, бу бўйича тузиладиган битимларда учраши нуктаи назаридан Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 22 июлда қабул қилинган “Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида”ги³⁰ Қонунида инвестиция иштирокчиси ва мижоз ўртасида манфаатлар тўқнашуви натижасида етказилган зарар келиб чиқса, инвестиция иштирокчиси мазкур зарарни қоплаши ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланган. Бу эса, ўз навбатида, инвестиция битимларини тузиш жараёнида юзага келадиган манфаатлар тўқнашувини олдиндан аниқлаш ва молиявий зарарларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Мамлакатимизда сўнгги йилладаги манфаатлар тўқнашувини тартибга солишга қаратилган ҳуқуқий асослар сифатида “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги, “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги, “Давлат харидлари тўғрисида”ги, “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги, шунингдек, Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидаларини алоҳида қайд этиш ўринлидир. Шу билан бирга, келгусида давлат ташкилотларида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш, уларни аниқлаш ва тартибга солиш самарали ҳуқуқий механизмини янада такомиллаштириш мақсадида “Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш тўғрисида”ги Қонун лойиҳаси ишлаб чиқилган.

Таъкидлаш ўринлики, давлат фуқаролик хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича мазкур босқичда амалга оширилган ҳуқуқий ислохотларда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 октябрдаги 595-сонли қарори билан тасдиқланган Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидалари муҳим ўринни эгаллайди. Айнан мазкур ҳужжатда мамлакатда илк бора давлат хизматига тегишли равишда манфаатлар тўқнашуви ҳуқуқий категория сифатида норматив жиҳатдан мустаҳкамланди. Жумладан, Мазкур ҳужжатга асосан, манфаатлар тўқнашуви юзага келганда давлат хизматчилари ўз раҳбарини хабардор қилиши керак, раҳбар эса уни тартибга келтириш бўйича ўз вақтида чоралар кўриши шарт.

²⁹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 2-сон, 19-модда

³⁰ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 22-сон, 287-модда

Манфаатлар тўқнашувини ҳуқуқий тартибга солишда 2017 йил 3 январдаги Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни марказий ўринни эгаллайди. “Манфаатлар тўқнашуви” тушунчаси мустақил изоҳи билан биргаликда, мазкур Қонунда илк бор ўз ифодасини топди. Қонунга асосан, манфаатлар тўқнашувини самарали бошқариш мақсадида, давлат органлари ва ташкилотларида коррупция ва унинг турли кўринишларини бартараф этишга масъул бўлган комиссиялар фаолияти йўлга қўйила бошлади. Ташкилотларнинг тегишли бўлинмалари, инспекциялар давлат хизматчиларининг касб этикаси ва ички меҳнат тартибига амал қилишларини назорат қилиб, коррупция ва манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича тегишли назорат фаолиятини амалга ошира бошлади.

Бундан ташқари, мамлакатдаги охириги йилларда амалга оширилаётган ҳуқуқий ислохотлар натижасида қатор Президент хужжатлари қабул қилиниб, бевосита манфаатлар тўқнашувининг олдини олишга оид қоидалар назарда тутилди.

Тармоқ норматив хужжатлар орқали манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш борасидаги фикрларни давом эттирган ҳолда айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–5843-сонли³¹, 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–5729-сонли фармонларида ҳам соҳада амалга ошириладиган устувор вазифалар белгиланган.

Хусусан, давлат органлари фаолиятининг хусусиятларини инобатга олган ҳолда манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ва ҳал қилиш борасида амалий тавсияларни ишлаб чиқиш, касбий одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиш, манфаатлар тўқнашувини бартараф қилиш, давлат хизматини ўташда манфаатлар тўқнашувини ҳал этишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш шулар жумласидандир³².

³¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5843-сон Фармони // (Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.10.2019 й., 06/19/5843/3900-сон).

³² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–5729-сонли Фармони // Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.05.2019 й., 06/19/5729/3199-сон.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президенти-нинг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5177-сонли қарорида ҳам коррупцияга, шу жумладан, манфаатлар тўқнашувига йўл қўйилган ҳолда тузилган шартномаларни ҳақиқий эмас деб топиш, давлат хизматчилари томонидан тадбиркорлик фаолиятида иштирок этганлигининг ҳуқуқий оқибатларини белгилаш бўйича вазифалар белгиланди³³.

Мавзуни хорижий мамлакатларнинг манфаатлар тўқнашувининг олдини олишга қаратилган тажрибалари билан давом эттирамиз. Хорижий давлатлар тажрибаси кўра, айрим давлатларда (Чехия, Латвия, Хорватия, Грузия, Канада, Украина ва бошқалар) манфаатлар тўқнашуви алоҳида қонунлар билан тартибга солинган. Хусусан:

Чехиянинг “Манфаатлар тўқнашуви тўғрисида”ги Қонунида давлат мансабдор шахсларига нисбатан чековлар, манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш, уларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда масъул бўлинмалар фаолиятли, уларнинг мажбуриятлари белгиланган.

Латвиянинг “Давлат хизматчилари фаолиятида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш тўғрисида”ги Қонунида давлат мансабдор шахсларига нисбатан чековлар, манфаатлар тўқнашувини тартибга солиш бўйича айрим чоралар белгиланган. Шунингдек, манфаатлар тўқнашувини тартибга солиш соҳасида ваколатли орган сифатида Коррупцияга қарши курашиш бюроси белгиланган.

Хорватиянинг “Манфаатлар тўқнашуви тўғрисида”ги Қонунида давлат хизматчилари томонидан манфаатлар тўқнашуви тўғрисида хабар бериш мажбуриятлари, Манфаатлар тўқнашувини тартибга солиш бўйича комиссияни ташкил этиш, фаолияти ва унинг ваколатлари, мазкур Қонун талабларини бажармаганлик учун интизомий жазо чоралари белгиланган.

Грузиянинг “Давлат хизматидаги манфаатлар тўқнашуви ва коррупция тўғрисида”ги Қонунида давлат хизматчилари томонидан манфаатлар тўқнашуви тўғрисида хабар бериш мажбурияти ҳамда уларни тартиб солиш бўйича чоралар амалга ошириш, жамият манфаатларига ва давлат муассасасининг обрўсига таъсир этувчи ҳолатлар тўғрисида хабар берган шахслар дахлсизлигини сақлаш бўйича тартиблар белгиланган.

³³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5177-сонли қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 07.07.2021 й., 07/21/5177/0644-сон

Канаданинг “Манфаатлар тўқнашуви тўғрисида”ги Қонунида давлат хизматчиларининг ишга киришда, қарор қабул қилишда, давлат хизматида аниқлаган маълумотларни ўз манфаатлари йўлида ишлатмаслиги бўйича мажбуриятлар, манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича чоралар, Манфаатлар тўқнашуви ва этика бўйича комиссарнинг ваколат ва мажбуриятлари ҳамда мазкур қонун талабларини бузганлик учун жавобгарликлар белгиланган.

Молдова, Россия, Украина ва Қозоғистонда манфаатлар тўқнашувига оид талабларга риоя қилмаганлик учун маъмурий жавобгарлик белгиланган.

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш масалалари миллий ҳуқуқ тизимида норматив жиҳатдан мустаҳкамланган ва бугунги кунда мазкур норматив ҳужжатлар асосида фаолиятни тартибга солиш амалга оширилмоқда.

3.3. Давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш механизмлари

Давлатнинг коррупция ва унинг турли кўринишларига қарши курашиш бўйича самарали ва замонавий стандартларни амалга ошириш, манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича самарали ташкилий-ҳуқуқий механизмларини жорий этиш соҳа ривожига хизмат қилади.

Давлат фуқаролик хизматида белгиланган қонун-қоидаларга амал қилиб фаолият юритадиган давлат хизматчилари билан бир қаторда, коррупция ва манфаатлар тўқнашуви билан боғлиқ ҳолатларга йўл қўядиган ходимлар ҳам мавжуд. Бу уларда шаклланган ахлоқ қоидалари ва этика принципларига боғлиқдир. Лекин ҳуқуқий давлатда қонунбузилиш ҳолатларини олдини олиш, аввало, ахлоқ категорияларига, давлат хизматчисининг виждони ёки этикасига боғлаб қўйилмаслиги керак, мавжуд қоида бузилиш эҳтимоллари ҳуқуқ нормалари билан тартибга солиниши лозим.

Шундан келиб чиққан ҳолда, манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш асосий механизмлари сифатида куйидагиларни белгилаш мумкин:

манфаатлар тўқнашувининг олдини олишнинг ҳуқуқий механизмлари;

манфаатлар тўқнашувининг олдини олишнинг ташкилий механизмлари.

Коррупция ва унинг турли кўринишларининг олдини олишга

қаратилган механизмларни яратиш бўйича чора-тадбирлар ва уларнинг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунида мустаҳкамланган. Мазкур Қонунда манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ва уни бартараф этишга доир чора-тадбирлар сифатида шахсий манфаатдорликка йўл қўймаслик, ҳолат хусусида хабар бериш ва жавобгарлик асоси белгиланган бўлса-да, қонунда мавжуд барча коррупцияни олдини олишга қаратилган тадбирларни унинг бир кўриниши бўлган манфаатлар тўқнашувини ҳуқуқий тартибга солишга нисбатан ҳам тўлиқ татбиқ этиш мумкин. Айниқса, давлат бошқаруви соҳасида коррупцион ҳолатларни бартараф этишга қаратилган тадбирлар бевосита давлат хизматчилари фаолияти билан боғлиқдир. Бу борада: ҳисобдорлик ва масъулиятни ошириш, давлат хизматининг очиқлигини таъминлаш, давлат хизматчилари доимий парламент ва жамоат назорати остида бўлиши, ижтимоий муҳофазасини таъминлаш, касбий фаолиятни баҳолаш стандартларини жорий этиш устувор вазифалар сифатида белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 19-моддасида давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар белгиланган³⁴ бўлиб, мазкур қоидалар асосида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш масалаларини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Зеро, манфаатлар тўқнашувини ҳал этиш механизмларини қонунчилик талаблари асосида тартибга солиш низоли ҳолатларнинг юзага келиш эҳтимолларини минималлаштиради.

Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш механизмларидан бири сифатида давлат фуқаролик хизматчисининг шахсий фойдадан, таклиф қилинган моддий манфаатдорликдан воз кечиши ва ўз-ўзини рад қилиши (чақириб олиши) муҳим аҳамият касб этади.

Айтиб ўтиш керакки, давлат бошқарувида барча соҳаларни маъмурий-ҳуқуқий усул, куч ва воситалар билан самарали тартибга солиш имконсиз. Шу сабабли, ахлоқ категорияси ҳам самарали механизм ҳисобланади. Давлат муассасаларида коррупциянинг энг паст даражаси бўлган давлатлар рейтингда етакчи мавқега эга бўлган бир қатор хорижий давлатлар тажрибаси, жаҳон амалиётида ҳам ахлоқий ютуқлар асосий кўрсаткич ҳисобланади.

Бундан ташқари, давлат хизматчиларининг ролини, ваколатларини ошириш уларнинг хизмат вазифаларини суиистеъмол қилиш

³⁴ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 й., 1-сон, 2-модда.

эҳтимолларини ҳам оширади. Жавобгарлик асосларини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаш манфаатлар тўқнашувининг олдини олишда самарали механизм ҳисобланади.

Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш механизмларида давлат ташкилоти ходими томонидан манфаатлар тўқнашуви тўғрисидаги маълумотларни маълум қилиш муҳим аҳамият касб этиб, у қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

манфаатлар тўқнашуви тўғрисидаги маълумотларни декларация қилиш;

мавжуд манфаатлар тўқнашуви тўғрисида хабар бериш.

Манфаатлар тўқнашувининг олдини олишда жазо механизми муҳим саналиб, ҳуқуқий таъсир чоралари орқали муносабатлар тартибга солиниши керак.

Манфаатлар тўқнашувига оид талаблар бузилиши ҳуқуқий оқибатлари сифатида эса қуйидагилар белгиланиши мумкин:

манфаатлар тўқнашувини маълум қилмаслик ёки унинг тартибга солилмаганлиги учун интизомий ёки қонунчиликда белгиланган бошқа жавобгарликка тортиш;

манфаатлар тўқнашувига йўл қўйган ҳолда қабул қилинган қарорларнинг бекор қилиниши, ўзгартирилиши ёки суд тартибида ҳақиқий эмас деб топилиши, шунингдек, ушбу қарорлар бекор қилинган, ўзгартирилган ёки ҳақиқий эмас деб топилган тақдирда, соф фойда суд тартибида давлат даромадига ўтказилиши;

манфаатлар тўқнашувига йўл қўйган ҳолда тузилган битимлар суд тартибида ҳақиқий эмас деб топилиши мумкинлиги белгиланмоқда, шунингдек ушбу битимлар бекор қилинган, ўзгартирилган ёки ҳақиқий эмас деб топилган тақдирда соф фойда суд тартибида давлат даромадига ўтказилиши;

давлат органи ходимларининг манфаатлар тўқнашуви ҳақида хабар бермаганлиги учун жарима жазосини белгилаш.

Шу билан бир қаторда, давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича қуйидаги ташкилий механизмлар мавжуд:

коррупция ва унинг бир кўриниши бўлган манфаатлар тўқнашувининг олдини олишда ротация институтини қўллаш;

давлат фуқаролик хизмати тизимига ишга қирадиган ходимлар учун махсус ўқув курслари ташкил этиш ва унинг асосий мавзулари сифатида коррупцион хавф-хатарлар ва айниқса, манфаатлар тўқнашуви билан боғлиқ вазиятда ҳаракат қилиш тартиблари, ўзини тутиш хатти-

ҳаракатларини тушунтириш ва ўргатиш, хизматга янги қабул қилинган давлат фуқаролик хизматчиларининг мазкур курсларни мажбурий равишда ўташи тартибини жорий этиш;

маъмурий-ҳуқуқий ва ташкилий-бошқарув чора-тадбирларини кўриш маъмурий-тартиб таомилларни соддалаштириш;

давлат хизматларини соддалаштириш, соҳага рақамли ва онлайн технологияларни кенг жорий этиш;

давлат хизматлари марказларида кўрсатиладиган электрон хизматлар турларини кенгайтириш.

Манфаатлар тўқнашувини бартараф этишнинг ташкилий ва ҳуқуқий механизмларини соҳага жорий этиш давлат хизматининг шаффоф ва қонуний фаолият юритишини таъминлайди.

3.4. Давлат хизматидаги чекловлар

Давлат хизматида коррупция ва унинг бир кўриниши бўлган манфаатлар тўқнашувини бартараф этишда давлат хизматчилари учун ўрнатилган тақиқ ва чеклов масалалари муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунга қадар қабул қилинган қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам давлат хизматчилари фаолиятидаги тақиқ ва чеклов масалаларига алоҳида эътибор берилиб, ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш бўйича вазифалар белгилаб ўтилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–5729-сонли Фармонида давлат хизматчилари учун чекловлар, тақиқлашлар, рағбатлантириш чоралари ҳамда коррупциянинг олдини олиш бўйича бошқа механизмларнинг аниқ рўйхатини белгилаш билан боғлиқ қоидалар назарда тутилган³⁵.

Айрим адабиётларда чеклов масалалари “тақиқ” ва “чеклов” тушунчалари асосида ифодаланса, айрим адабиётларда фақатгина умумий ном остида “чеклов” тушунчаси билан ифодаланган.

Тақиқ – бу давлат томонидан махсус норматив-ҳуқуқий ёки ички локал ҳужжатлар асосида белгиланган, лавозим вазифалари ва хусусиятларидан келиб чиқиб, муайян хатти-ҳаракатларни амалга оши-

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сонли Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 29.05.2019 й., 06/19/5729/3199-сон.

ришни кескин тақиқлайдиган давлатнинг умуммажбурий кўрсатмаси ҳисобланади. Чеклов эса, давлат хизматчилари учун давлат томонидан махсус норматив-ҳуқуқий ёки ички локал ҳужжатлар асосида белгиланган, фақатгина муайян тартиб ва мезонлар асосида ваколатлардан фойдаланишнинг ҳуқуқий чегарасини белгиловчи механизм ҳисобланади.

Тақиқда давлат хизматига кириш ва уни ўташ давомида муайян ҳаракатларни амалга ошириш кескин тақиқланганлигини, чекловни эса, нисбатан энгил доирада ва айрим вазиятларда белгиланадиган, ҳуқуқдан фойдаланишга қисман тўсиқ бўладиган ҳолат сифатида қайд қилиш мумкин. Умуман олганда, давлат хизматида чеклов ва тақиқ масалалари давлат хизматчилари учун белгиланган мажбуриятлар билан ёнма-ён туради.

Давлат хизматида бўлган шахслар мамлакатдаги сиёсий вазиятдан қатъи назар, ўрнатилган чеклов ва тақиқларга амал қилиши, ҳар қандай вазиятда ўзига юклатилган мажбуриятларни бажариши, белгиланган чеклов ва тақиқлар доирасидан чиқмаслиги лозим. Ўрнатиладиган тақиқ ва чекловлар эса, давлат фуқаролик хизмати функцияларини юқори даражада амалга оширилишини таъминлашга имкон беради.

Давлат хизматчилари учун ўрнатилган чеклов ва тақиқлар улар томонидан хизматни ўташнинг бутун муддати давомида амалда бўлади. Давлат сирини сақлаш, шахсий манфаатлар йўлида хизматдаги маълумотлардан фойдаланишни чеклаш, бошқача айтганда, манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик мақсадида, хатто давлат хизматидан бўшагандан сўнг ҳам, давлат хизматчиларига баъзи чекловлар ўрнатилади.

Давлат хизматчилари учун ўрнатилган чекловлар ва тақиқларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

биринчидан, давлат хизматчиси бошқа ҳақ тўланадиган меҳнат фаолияти билан шуғулланиши мумкин эмас (педагогик, илмий фаолият бундан мустасно);

иккинчидан, давлат хизматчилари учун тадбиркорлик фаолияти билан шахсан ёки бошқалар орқали шуғулланиш тақиқланган;

учинчидан, давлат хизматчиси учинчи шахсларнинг вакили бўлиши мумкин эмас, яъни давлат хизматида бўлган ҳамда унга маълум бир жиҳатдан бўйсунган учинчи шахсларга вакиллик қилиши тақиқланади;

тўртинчидан, давлат хизматчиси хизматдан ташқари вақтда моддий-техник, молиявий ва ахборот воситаларидан, давлатнинг бошқа мулкидан ва хизмат маълумотларидан фойдаланиши тақиқланади;

бешинчидан, давлат хизматчиларига жисмоний ва юридик шахслардан мансаб мажбуриятларни бажариш билан боғлиқ бўлган ҳар қандай мукофот ва совғаларни олиши тақиқланади;

олтинчидан, жисмоний ва юридик шахслар ҳисобидан хизмат сафарига ёки хорижий сафарга бориш тақиқланади;

еттинчидан, давлат хизматчисининг хизмат ваколатидан фойдаланиб, давлат органларида жамоат бирлашмаларини (касаба уюшмасидан ташқари) ташкил этиши ёки унинг манфаатларини кўзлаб ҳаракат қилиши мумкин эмас ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонунига асосан давлат фуқаролик хизматчиси қуйидагиларга ҳақли эмас:

ўзаро яқин қариндошликда ёки қуда томондан қариндош бўлган шахслар билан (ота-оналар, ака-укалар, опа-сингиллар, ўғиллар, қизлар, эр-хотинлар, шунингдек эр-хотинларнинг ота-оналари, ака-укалари, опа-сингиллари ва фарзандлари) айнан битта давлат органида бирга хизмат қилиши, агар уларнинг бирга хизмат қилиши улардан бирининг иккинчисига бевосита бўйсунушига ёки унинг назорати остида бўладиган давлат фуқаролик хизмати лавозимини эгаллашга, бундан қонунчиликда назарда тутилган ҳоллар мустасно;

педагогик, илмий ва ижодий фаолиятдан ташқари ҳақ тўланадиган бошқа фаолият билан шуғулланишга, Ўзбекистон Республикаси қонунларида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорларида назарда тутилган ҳолатлар бундан мустасно;

тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга;

тадбиркорлик фаолияти субъектларини ташкил этишга, уларнинг муассиси (иштирокчиси) бўлишга, тадбиркорлик фаолияти субъектида ташкилий-бошқарув, маъмурий-хўжалик вазифаларини бажаришга, бундан акциядорлик жамиятларининг эркин муомалада бўлган акцияларига қонунчиликда белгиланган талаблар доирасида эгалик қилиш ҳоллари мустасно;

ўзи хизмат қилаётган давлат органи назорати остидаги ёки у билан алоқалар ва манфаатларга эга бўлган ташкилотлардаги улушларни, пайларни ва акцияларни бевосита ёки вакиллар орқали олишга;

ўз хизмат ваколатларини жисмоний ва юридик шахсларнинг манфаатларини кўзлаб бажариш ёки бажармаслик эвазига улардан бирон-бир мукофот, фойда ёки совғалар олишга;

чет давлат фуқаролигини олишга;

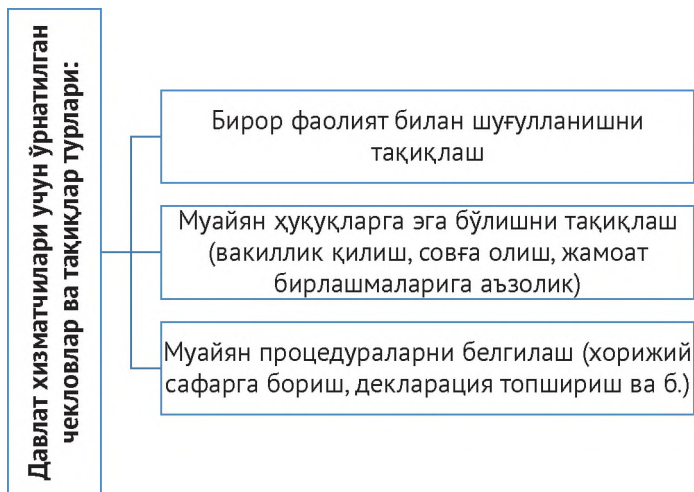
қонунчиликда назарда тутилмаган имтиёзлар, преференциялар ёки афзалликлардан ўз хизмат мавқеи билан боғлиқ ҳолда фойдаланишга;

Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида ҳисобварақлар очишга ва уларга эга бўлишга, кўчмас мулкка ва бошқа мол-мулкка эгалик қилишга, бундан чет давлатда таълим олиш, стажировка ўташ ва тиббий хизматлардан фойдаланиш мақсадида очилган ҳисобварақлар, шунингдек давлат фуқаролик хизматига киришдан олдин олинган ва ошкор қилинган мол-мулк мустасно;

Ўзининг ваколатларини сиёсий партияларнинг, бошқа жамоат бирлашмаларининг ва улар органларининг манфаатларини кўзлаб амалга оширишга.

Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиб келаётган шахс давлат фуқаролик хизматига қабул қилингандан сўнг тадбиркорлик фаолиятини тўхтатиб туриш тартиби қонунчилик ҳужжатлари билан белгиланади.

Шунингдек, давлат фуқаролик хизматчиси шуғулланиши мумкин бўлмаган ҳақ тўланадиган фаолият турлари рўйхати коррупцияга қарши курашиш ва давлат фуқаролик хизмати бўйича махсус ваколатли давлат органлари томонидан белгиланади.

Ўзбекистон Республикасида давлат хизматчилари учун ўрнатилган тақиқларда сиёсий партияларга аъзолик масаласи марказий ўринда ту-

ради. Амалдаги қонунчиликка асосан, қуйидагилар сиёсий партияларга аъзо бўлолмайдилар:

- судьялар;
- Ўзбекистон Республикаси Хисоб палатасининг мансабдор шахслари;
- прокурорлар ва прокуратура терговчилари;
- ички ишлар, Миллий гвардия органлари, Давлат хавфсизлик хизмати, Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат хавфсизлик хизматининг ходимлари;
- ҳарбий хизматчилар;
- хорижий давлат фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар³⁶.

Қонун чиқарувчи давлат хизматчиси учун бундай чекловни белгилашда партия фаолиятининг сиёсий ҳокимиятга ҳаракат қилиши, бу борада манфаатлар тўқнашуви билан боғлиқ реал эҳтимол келиб чиқишини эътиборга олади.

Яна бир муҳим масала – бу давлат хизматчиларининг тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишларига йўл қўйилмаслигидир. Қонун ҳужжатлари билан қуйидаги мансабдор шахсларга тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш тақиқланган:

давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ходимларига;

давлат банклари раҳбарлари ва уларнинг ўринбосарларига, хизмат юзасидан пул белгиларига ва пул (банк) ҳужжатларига бевосита алоқаси бўлган мансабдор шахсларга;

давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари раҳбарларига ва уларнинг банк ҳужжатларига имзо қўйиш ҳуқуқига эга бўлган ўринбосарларига;

давлат таъминот ва савдо-сотиқ корхоналари ва ташкилотларининг раҳбар ходимларига;

тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш ёки бундай фаолиятни назорат қилиш вазифасига кирувчи давлат органларининг раҳбар ходимлари ва мутахассисларига³⁷.

Давлат хизматчисининг тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ шах-

³⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1997 й., 2-сон, 36-модда.

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 6 мартдаги “Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш тақиқланган мансабдор шахсларнинг рўйхати тўғрисида”ги 103-сонли қарори.

сий манфаатдорлиги давлат манфаатларига зарар етказиши билан бир қаторда, ўзининг хизмат вазифаларини муносиб бажаришига таъсир қилади.

Миллий қонунчилигимизда чекловлар билан боғлиқ белгиланган яна бир масала – бу давлат хизматчиларининг ўз фаолиятдан ташқари, бошқа ҳақ тўланадиган лавозимларни эгаллаши тақиқланганидир. Бунда шуни инобатга олиш керакки, ижод эркинлиги нуқтаи назаридан илмий ва педагогик фаолият бундан мустаснодир. Масалан, давлат хизматчиларининг асосини ташкил этадиган ҳукумат аъзоларига эътибор берадиган бўлсак, Вазирлар Маҳкамаси аъзолари илмий ва педагогик фаолиятдан ташқари, ҳақ тўланадиган бошқа турдаги фаолият билан шуғулланиши мумкин эмас³⁸.

Бу каби чекловлар сенатор ва депутатлар, прокуратура органлари ходимлари, судьялар ва бошқа махсус давлат хизматчилари учун ҳам ўрнатилган. Бундай тартибнинг ўрнатилиши эса, биринчи навбатда, белгиланган вазифа ва ваколатларни холис, сифатли ва ташқи таъсирларсиз амалга оширишга қаратилган бўлса, иккинчидан, икки лавозим ваколатлари ўртасида келиб чиқиши мумкин бўлган қарама-қаршилиқнинг олдини олиш билан боғлиқ.

Юқоридагилар билан бирга, қонунчиликда манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш мақсадида давлат хизматчиларининг бир корхонада ёки ўзаро бўйсунувда бўлган ташкилотда ишламасликлари, бир вақтда бошқа ҳақ тўланадиган лавозимда меҳнат фаолиятини олиб бормасликлари, турли ташкилот, шу жумладан, хорижий ташкилотларда ишламасликлари, давлат сири ва хизмат сири ҳимоясини муносиб таъминлашлари, акциядор ёки турли корхоналарга улушдор бўлмасликлари бўйича ҳам қатор чеклов ва тақиқлар ўрнатилганини ҳам кўришимиз мумкин.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, давлат фуқаролик хизматида тақиқ, чекловларнинг белгиланиши ва уларга амал қилинишини таъминлаш нафақат коррупция ва манфаатлар тўқнашувининг олдини олишда самарали восита ҳисобланади, балки унверсаллик функциясини бажариб, давлат органлари зиммасига юклатилган вазифа ҳамда функцияларнинг юқори даражада ва холис бажарилишига имкон беради.

³⁸ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 11.12.2019 й., 03/19/591/4130-сон.

Назорат саволлари

1. “Манфаатлар тўқнашуви” тушунчасига таъриф беринг.
2. Манфаатлар тўқнашуви қандай шаклларда намоён бўлади?
3. Манфаатлар тўқнашуви қайси норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда тавсифланган?
4. Давлат фуқаролик хизматчиси учун қандай тақиқ ва чекловлар ўрнатилган?
5. Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича қандай механизмлар мавжуд?
6. Одоб-ахлоқ намунавий қоидаларида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича қандай механизмлар белгиланган?
7. Манфаатлар тўқнашуви юзага келганда давлат хизматчиси ва унинг раҳбари қандай ҳаракатларни амалга ошириши лозим?
8. Давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар тоифасида манфаатлар тўқнашувига оид назарда тутилган механизмларга мисоллар келтиринг.

IV. БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДАГИ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ

4.1. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида қонун ҳужжатлари тизими

Давлат ва жамият бошқарувини янада демократлаштириш ҳамда модернизация қилиш, давлат бошқаруви соҳаларини либераллаштириш шароитида давлат хизматчилари томонидан порахўрлик, мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш билан боғлиқ жиноятларнинг содир этилиши давлат ҳокимиятининг обрўсизланишига, давлатнинг сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий тизимига путур етишига сабаб бўлади. Шунингдек, коррупциянинг ривожланиши давлат томонидан олиб борилаётган ислохотлар натижаларига салбий таъсир кўрсатади. Шу боис, давлат томонидан коррупцияга қарши фаол ҳуқуқий сиёсат юритилиб, унинг олдини олишга қаратилган зарур норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинмоқда.

Давлатимиз раҳбари ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида ушбу соҳага алоҳида тўхталиб, "...шу йилнинг 9 ойида коррупция билан боғлиқ жиноятлар ўтган йилга нисбатан 33 фоизга камайди. Биз бундай натижаларни коррупцияга қарши кураш борасидаги узоқ ва давомли фаолиятимизнинг дастлабки самараси, деб қабул қилишимиз, бу йўлда янада қатъий иш олиб боришимиз шарт"³⁹, деган эди.

Албатта, коррупциянинг вужудга келиши, умумий жиҳатлари, ўхшашликлари ва ривожланиш сабаблари турли мамлакатларда тарихий босқич ва ижтимоий-иқтисодий эврилишлар даражасига мутаносиб равишда турлича бўлиши мумкин. Шу сабабли, коррупциянинг олдини олиш ва унга барҳам беришнинг ҳаммабоп, ягона йўриқномаси мавжуд эмаслиги боис, унга қарши универсал маъмурий-ҳуқуқий воситаларини ишлаб чиқиш амалда мураккаб масала.

Дарҳақиқат, агар коррупция соф иқтисодий ҳодиса бўлганида эди, дунёнинг энг ривожланган мамлакатлари бу иллатдан буткул холи бўлар эди. Ваҳоланки, жаҳоннинг етакчи илмий тадқиқот марказлари ҳамда Жаҳон банки маълумотларига қараганда, коррупция даражаси Италияда – 57 %, Грецияда – 31 %, АКШда – 26 %, Японияда – 24 %, Буюк

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь. – Т.: "Ўзбекистон", 2018. – 22 б.

Британияда – 22 %, Германияда – 21 %, Канадада эса 19 %ни ташкил этади. Эътиборли жихати, бу борадаги кўрсаткичнинг энг куйи даражаси билан Дания, Швеция, Финляндияда 8 %ни, энг юқори даражаси – 92 % билан Сомали, Жанубий Суданда ташкил этмоқда. БМТ Тараққиёт дастури жаҳон иқтисодиёти айнан коррупция ҳолатлари туфайли йилига 2,6 триллион доллар маблағ йўқотаётганини, жамият тараққиётининг энг хавфли кушандасига айланган бу иллатга қарши фақат биргаликда кураш олиб боришгина кутилган самарани келтиришини бот-бот таъкидлаётгани ҳам бежиз эмас.

Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари турлари:

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси

Ўзбекистон Республикасининг қонунлари

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг буйруқлари ҳамда қарорлари

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари

МДХ мамлакатларида ҳам коррупция даражаси жуда юқори. Шу сабабли ҳам 2010 йили Россия Федерациясида “Коррупция – биринчи рақамли душман”⁴⁰, деб эълон қилинган. Масалага бундай кескин ёндашув бежиз эмас, албатта.

Ҳозирги вақтда идеал, ҳар томонлама мукамал бўлган мансабдор шахсни шакллантириш методологияси мавжуд эмас. Аммо коррупцияни кескин камайтириш чораларини кўриб, ривожланган давлатлар тажрибаси унга қарши курашиш орқали иқтисодиётни кўтаришга, халқнинг ижтимоий ҳаётини тубдан яхшилашга эришиш мумкинлигини кўрсатади.

⁴⁰ Бегматов А.С. Коррупция – ижтимоий хавфсизликка таҳдид. – Т.: “Turon zamin ziyo” нашриёти, 2016. – 5 б.

Сингапур, Гонконг, Португалия, Швеция каби давлатлар тажрибаси бунга мисол бўлади.

Шубҳасиз, агар коррупция иллоти соф ҳуқуқий ҳодиса бўлганида эди, унга қарши қонун-қоидаларни кўпайтириш ва жазо чораларини кучайтириш орқали уни мағлуб этиш мумкин бўлар эди. Дейлик, Хитойда коррупция жиноятини содир этганлик учун ўлим жазоси белгиланган. Аммо шунга қарамай, бу иллатнинг илдизи буткул йўқ бўлмапти.

Зеро, ҳар қандай мамлакатда коррупцияга қарши кураш ва унинг жамиятдаги салбий оқибатларининг олдини олиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Айниқса, давлат бошқарув органларининг самарали ва натижали фаолият юритиши учун қонун устунлиги тамойилига амал қилиниши шахс, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатларини амалга оширилишини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Жаҳон мамлакатлари ва нуфузли халқаро ташкилотлар томонидан коррупцияга қарши курашиш мақсадида кўплаб конвенция, пактлар ва бошқа турдаги халқаро ҳужжатлар қабул қилиниб келмоқда. Ушбу ҳужжатлар ҳақида кейинги мавзулар доирасида тўхталиб ўтаимиз.

XX асрнинг иккинчи ярмига келиб, коррупция муаммоси алоҳида бир давлат миқёси билан чекланибгина қолмай, балки ушбу иллат давлатлар ўртасида кенг тарқалиб, халқаро муаммога айланди. Бир мамлакат доирасида илдиз отган коррупция бошқа мамлакатларнинг ривожланишига ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсата бошлади.

Ушбу омиллар халқаро жамоатчиликнинг бирлашиб, коррупция муаммосига қарши курашишини тақозо этди. Бунинг натижасида, 1994 йилнинг 31 декабрида чоп этилган “Financial Times” газетаси дунё аҳолисида коррупцияга оид саводхонликни ошириш мақсадида, 1995 йилни “Коррупцияга қарши кураш йили” деб эълон қилди. Шунингдек, БМТ томонидан (2003 йил 21 ноябр, № А/RES/58/4-сонли резолюция) 9 декабрь “Халқаро коррупцияга қарши курашишнинг куни”, деб таъсис этилиб, ушбу кун 2004 йилдан бошлаб алоҳида нишонланиб келинмоқда.

Шу билан бирга, халқаро миқёсда коррупцияга қарши курашиш йўлида ташланган энг самарали қадамлардан бири – бу 2003 йил 31 октябрь куни БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясининг қабул қилиниши бўлди⁴¹. Мазкур Конвенция лойиҳаси икки йил давомида 130 дан ортиқ давлат иштирокида муҳокама этилди ва барча иштирокчи давлат томонидан қўллаб-қувватланди. Ушбу Конвенция коррупция офа-

⁴¹ https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50028_R.pdf

ти билан глобал даражада курашишга имкон берадиган муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилди.

Конвенция дунёвий тараққиётга кўмаклашишда ҳамда барчанинг фаровонлиги учун кишилиқ дунёсини такомил-лаштиришга қаратилган ишларда ҳалоллик, ҳуқуқ устуворлигини ҳурмат қилиш, ҳисобот юриштиш ва ошқоралиқ каби фазилатлар муҳим аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлайди. Бугунги кунда 180 дан ортиқ давлат ушбу конвенцияни ратификация қилиб, унда қайд этилган талабларни ўзининг миллий қонунчилигига имплементация қилиб бормокда⁴².

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясининг қабул қилиниши халқаро ҳамжамият коррупциянинг олдини олиш ва илдинини қуритишга дадиллик билан киришаётганини яққол акс эттиради. Мазкур Конвенция коррупция билан шуғулланган шахслар жамият ишончини оқламасалар, бундан кейин уларнинг кирдикорларига ҳеч ким чидаб турмаслиги ҳақида қатъий огоҳлантиради. Конвенция ривожланишга кўмаклашишда ҳамда халқларнинг фаровонлиги учун ҳалоллик, ҳуқуқ устуворлигини ҳурмат қилиш, ошқоралиқ каби фазилатлар муҳим аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлайди⁴³.

Дарҳақиқат, бундай зарарли ҳодиса барча давлатларда учрайди, лекин, айниқса, ривожланаётган мамлакатларга катта иқтисодий зарар етказди. Коррупция айнан ижтимоий муҳтож оилаларга номутаносиб даражада катта зарар етказиб, уларда давлат ҳокимиятига нисбатан ишончсизлик пайдо бўлади. Натижада, ушбу оилаларнинг иқтисодий ривожланиши учун мўлжаллаган маблағлари сарф-харажат этилмайди. Бу, ўз навбатида, давлатнинг асосий хизматларини кўрсатиш имкониятидан маҳрум этиб, тенгсизлик ва ижтимоий адолатсизликни шакллантиради ҳамда хорижий инвестициялар оқимларининг кириб келишига сунъий тўскинлик қилади.

Ўзбекистоннинг олдида турган кўплаб ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий муаммолари орасида коррупцияга қарши кураш алоҳида ўрин тутди. 2008 йил 7 июль куни Ўзбекистон Республикасининг “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига (Нью-Йорк 2003 йил 31 октябрь) қўшилиши тўғрисида”ги Қонуни қабул

⁴² https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-14&chapter=18&clang=_en

⁴³ Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Коррупцияга қарши конвенцияси”. – Нью-Йорк, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг гиёҳванд моддалар ва жиноятчилик бўйича бошқармаси, 2004. – 3 бет.

қилинди. Шу тариқа мазкур ғайриижтимоий ҳодисанинг олдини олиш, унга қарши кураш бўйича халқаро мажбуриятлар қабул қилинди.

Мамлакатимизда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши мурасасиз курашишнинг илғор халқаро стандартларга асосланган тизимини жорий этиш бўйича изчил чоралар кўрилмоқда.

Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислох қилиш шароитида коррупцияга қарши курашиш давлатимиз сиёсатининг асосий йўналишларидан бирига айланди. Негаки мазкур иллат натижасида жамият ҳаёти издан чиқади, аҳолининг давлат органларига бўлган ишончи сўнади ҳамда энг ёмони, давлат тараққиётига жиддий путур етказилади.

Айни пайтда, коррупцияга қарши изчил кураш олиб боришда иқтисодий-сиёсий, суд-ҳуқуқ ислохотларини амалга ошириш долзарб аҳамият касб этади. Жумладан, мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли тизимли ислохотлар жамиятда қонун устунлиги, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлиб, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратди. Бироқ, ҳаёт ҳеч қачон бир жойда тўхтаб қолмайди. Чунончи шахс ҳамда жамият манфаатларини янада самарали ҳимоя қилиш, коррупциянинг олдини олишнинг ҳуқуқий механизмларини янада такомиллаштириш эҳтиёжини вужудга келтирди.

Ўзбекистон Республикасида 2017 йил 3 январда қабул қилинган “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунда бу иллатга қарши курашнинг ҳуқуқий механизми яратилган бўлиб, у давлат ва жамият тақдири, халқ келажагига, қолаверса, ҳар бир фуқарога дахлдор бўлган муҳим норматив-ҳуқуқий ҳужжат ҳам ҳисобланади. Ушбу Қонун асосида республикаимизда коррупцияга қарши кураш бўйича идоралараро ҳамкорликнинг ташкил этилиши натижасида, коррупцияга қарши кураш тизимидаги бир-бирининг функциясини такрорлаш ва бир-бирига халал бериш каби салбий ҳодисаларга барҳам бериш кўзда тутилди.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжат – қонунчиликка мувофиқ қабул қилинган, умуммажбурий давлат кўрсатмалари сифатида ҳуқуқий нормаларни белгилашга, ўзгартиришга ёки бекор қилишга қаратилган расмий ҳужжат.

Коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини яратиш асосида, 2017 йилдан бошлаб, юртимизда коррупцияга қарши курашнинг

сифат жиҳатдан янги босқичи бошланди. Хусусан, коррупциявий жиноятларнинг олдини олиш, уларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаб, уларни бартараф этиш масалаларига жиддий эътибор қаратилди.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори билан 51 та банддан иборат, 2017-2018 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши курашиш бўйича Давлат дастурининг қабул қилиниши ҳам фуқароларнинг ижтимоий фаоллигини кучайтириб, давлат ва нодавлат ташкилотларнинг коррупцияга қарши курашдаги фаолиятини мувофиқлаш-тиришга хизмат қилди.

Бугунги кунда коррупцияга қарши курашишда аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш, давлат органлари ва бошқа ташкилотлар ходимларининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, таълим муассасаларида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий таълим ва тарбияни кучайтириш давр талабидир. Зеро, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданияти етук бўлган фуқаролар коррупцияга йўл қўймайдилар.

Мамлакатимизда коррупцияга қарши кураш борасидаги қонунчилик тизими шакллантирилган бўлиб, у салмоқли ўринга эга. Мазкур йўналишдаги қонунчилик ҳужжатлари қаторида: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Жиноят кодекси (1994), Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс (1994), Меҳнат кодекси (1995), “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги (2014), айниқса, кейинги йилларда қабул қилинган “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги (2017), “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги (2022) қонунлар, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси (2017), Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори (2017), Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2019), “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги (2020), “Коррупцияга қарши муросасиз муносабатда бўлиш муҳитини

яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омилларни кескин камайтириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2021), “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги (2022) фармонлари, Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидалари (2022) кабиларни⁴⁴ алоҳида қайд этиш ўринлидир.

2022 йилнинг 8 август куни давлат фуқаролик хизматчиларининг ҳуқуқий мақомини белгиловчи ва улар фаолиятини ягона норма ва қоидалар асосида тартибга солувчи Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди. Қонун 10 та боб ва 64 та моддадан иборат.

Ушбу қонун билан давлат фуқаролик хизмати соҳасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи умумий қоидалар, давлат фуқаролик хизматини тартибга солишда давлат органларининг асосий вазифа ва ваколатлари, давлат фуқаролик хизматчиларининг мақоми, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоясининг кафолатлари, давлат фуқаролик хизматиға кириш, уни ўташ ва тугатиш асослари, давлат фуқаролик хизмати тизимида коррупциянинг олдини олиш чоралари белгиланди.

Ушбу қонунда давлат фуқаролик хизмати соҳасида коррупциянинг олдини олишға доир чора-тадбирлар қуйидагилардан иборат этиб белгиланган:

давлат фуқаролик хизматчилари томонидан коррупцияға оид ҳуқуқбузарликларға йўл қўйилмаслиги;

Давлат фуқаролик хизматчиларининг одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш;

давлат фуқаролик хизматчисининг манфаатлар тўқнашувини олдини олиш ва ҳал қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини яратиш, уларға риоя этилиши устидан мониторинг ва назорат ўтказилишини таъминлаш;

давлат фуқаролик хизматчисининг даромадлари ва мол-мулкани декларациялаш тизимини жорий этиш;

давлат фуқаролик хизматчиси томонидан совғалар олиш ва бериш тартибини белгилаш;

давлат фуқаролик хизматчисининг ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилинишини, моддий таъминот олишини ва рағбатлантирилишини таъминлаш.

⁴⁴ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси – www.lex.uz

Конунчиликда давлат фуқаролик хизмати соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир бошқа чора-тадбирлар ҳам назарда тутилиши мумкин.

Бундан ташқари, коррупцияга қарши курашиш механизмларини шакллантиришда иштирок этадиган тармоқ қонунчилик ҳужжатлари ҳам муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаш лозим. Шу каби қонунлар қаторида: Бюджет ва Божхона кодекслари, “Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молия-лаштиришга қарши курашиш тўғрисида”ги, “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги, “Давлат харидлари тўғрисида”ги, “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги, “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги, “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги, “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги қонунларни алоҳида келтириб ўтиш зарур.

Коррупцияга қарши ички назорат тизими (комплаенс-назорат)ни жорий этишнинг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги
ЎРҚ-419-сонли Қонуни

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил
27 майдаги ПФ-5729-сонли Фармони

Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2021-2022 йилларга
мўлжалланган давлат дастури

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил
29 июндаги ПФ-6013-сонли Фармони

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил
6 июлдаги ПФ-6257-сонли Фармони

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил
6 июлдаги ПҚ-5177-сонли қарори

2017 йил 7 февралда тасдиқланган “2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”⁴⁵да мамлакатимизда коррупцияга қарши курашни самарали ташкил этиш бўйича вазифалар аниқ белгиланди. Ҳаракатлар стратегиясида назарда тутилган коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш ва коррупцияга қарши курашиш тадбирлари-нинг самарадорлигини ошириш тизимини ишлаб чиқиш вазифаси ижроси юзасидан эътиборга молик натижалар қўлга киритилди.

2022 йилнинг 28 январда эълон қилинган 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида ҳам коррупцияга қарши курашиш устувор вазифалардан этиб белгиланди. Хусусан, Тараққиёт стратегиясининг 4-мақсади сифатида давлат бошқаруви органлари фаолияти устидан давлат назоратини амалга оширишда манфаатлар тўқнашуви вужудга келишини бартараф этиш, мазкур жараёнга кенг жамоатчиликни жалб қилиш, 84-мақсади сифатида эса коррупцияга мойил соҳа ва тармоқларни аниқлаш, коррупциявий омилларни бартараф этиш тизимининг самарадорлигини ошириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш назарда тутилди.

Тараққиёт стратегиясининг 83-мақсадида давлат хизматида ҳалоллик стандартларини жорий этиш белгиланган бўлиб, унга кўра, давлат хизматчиларининг даромад ва мол-мулкларини декларация қилиш тизими босқичма-босқич жорий этилади. Шунингдек, давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича самарали механизмларни яратиш, коррупцияга қарши курашиш борасидаги фаолиятда очикликни таъминлаш ва жамоатчилик иштирокини кенгайтириш каби чора-тадбирлар амалга оширилади.

Давлат органида коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини кучайтиришда “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши ҳам муҳим ўрин тутди. Мазкур Қонунда давлат фуқаролик хизматчиларининг фаолияти тартибга солинади. Жумладан, Қонунда давлат фуқаролик хизмати соҳасида коррупцияга қарши курашишга доир чора-тадбирлар, давлат фуқаролик хизматчиларининг одоб-

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. //“Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси” веб-сайти – www.lex.uz.

ахлоқ қоидалари, манфаатлар тўқнашуви, давлат фуқаролик хизматчиси даромадларини ва мол-мулкани декларациялаш, давлат фуқаролик хизматчисига кўйилган талаблар ўз аксини топади.

Конуннинг муҳимлиги шундаки, у мамлакат давлат бошқаруви ва маҳаллий давлат ҳокимияти идораларида меҳнат килаётган бир юз йигирма мингдан ортиқ давлат фуқаролик хизматчилари фаолияти, уларнинг ҳуқуқий мақоми ҳамда ҳуқуқ ва мажбуриятлари, шунингдек, давлат фуқаролик хизматига кириш ҳамда ушбу тизимда коррупция ва манфаатлар тўқнашувининг олдини олишга оид муносабатларни тартибга солади.

4.2. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни мазмун-моҳияти

Мамлакатимизда 2008 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тлмонидан 2003 йил 31 октябрда қабул қилинган Коррупцияга қарши конвенциясини ратификация қилиниши натижасида давлат томонидан коррупцияга қарши курашиш бўйича аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, амалга оширилди. Айниқса, 2017 йил 3 январдаги Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни (кейинчалик – Конун)нинг қабул қилингани ушбу йўналишдаги ишларнинг мантикий давоми бўлди. Конунда коррупцияга қарши курашишнинг асосий принциплари ҳамда бу борадаги давлат сиёсатининг муҳим йўналишлари мустаҳкамланди.

Ушбу Конун 6 та боб, 34 та моддадан иборат бўлиб, унда коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотлар, коррупцияга қарши курашиш соҳасида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга чек қўйиш, жавобгарликнинг муқаррарлиги белгилаб берилган. Ҳозирга қадар мазкур Қонунга беш маротаба ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Айниқса, 2021 йил 18 ноябрдаги Қонун асосида Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ва Ўзбекистон Республикасининг Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий кенгаши ва унинг ҳудудий кенгашлари ваколатларига оид нормалар билан тўлдирилиши ушбу тузилмалар фаолиятини конун даражасида мустаҳкамлади.

Қисқа қилиб айтганда, мазкур Қонун давлатнинг коррупцияга қарши курашиш сиёсатини қонун даражасида мустақамлади ва ушбу йўналишдаги ишларни ягона тизимга солди.

Ушбу Қонун қабул қилинганга қадар коррупцияга қарши курашиш Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига белгиланган қилмиш учун жавобгарликни таъминлаш нуқтаи назаридан талқин қилинган бўлса, ушбу Қонун мазкур иллатга қарши курашишга комплекс ёндашувни шакллантирди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаганидек, “Ислохотларимиз самараси кўп жиҳатдан 4 та муҳим омилга, яъни қонун устунлигини таъминлаш; коррупцияга қарши қатъий курашиш; институционал салоҳиятни юксалтириш ва кучли демократик институтларни шакллантиришга боғлиқ. Коррупцияга қарши курашишда аҳолининг барча қатламлари, энг яхши мутахассислар жалб қилинмас экан, жамиятимизнинг барча аъзолари, таъбир жоиз бўлса, “ҳалоллик вакцинаси” билан эмланмас экан, ўз олдимишга қўйган юксак марраларга эриша олмаймиз. Биз коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан унинг барвақт олдини олишга ўтишимиз керак”⁴⁶. Дарқақиқат, коррупцияга қарши курашиш фақат ҳуқуқий жавобгарликни белгилашдан иборат эмас. Бунинг учун, қонун устунлигини таъминлайдиган механизмларни кучайтириш ва давлат органларининг институционал салоҳиятини ҳам кучайтириш зарур.

Қонунда биринчи марта коррупция атамасига ҳуқуқий таъриф берилди. Унга қўра, коррупция шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек, бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш эканлиги белгиланди.

Бундан ташқари, коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи давлат органларининг ваколатлари белгиланиши қаторида, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг, нодавлат нотижорат ташкилотларининг ва фуқароларнинг коррупцияга қарши курашишда иштирок этишига оид нормалар белгиланди.

Илк маротаба, таълим муассасаларида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий таълим ва тарбияни амалга оширишга оид вазифалар ифода этилди.

⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь // Манба: www.president.uz

Шу билан бирга, давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг коррупцияга қарши амалга оширадиган вазифалари белгилаб берилди.

Ушбу Қонун нормаларини ҳаётга татбиқ этиш жамиятдаги барча соғлом кучларни коррупцияга қарши курашишга сафарбар қилишни талаб этмоқда. Шунингдек, жамиятнинг алоҳида тармоқларида коррупцияга қарши курашиш бўйича алоҳида дастурлар ва ички сиёсатларни шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилмоқда.

4.3. Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги дастурлар

Мамлакатимизда Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунини ижро этиш мақсадида қабул қилинаётган давлат дастурларни алоҳида эътироф этиш мақсадга мувофиқ. Чунки ушбу дастурлар орқали давлат ва жамият ҳаётининг барча тармоқларида коррупцияга қарши давлат сиёсати изчиллик билан татбиқ этилмоқда.

Мисол сифатида келтириб ўтиш жоизки, 2017 йил 2 февраль куни эълон қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2752-сонли қарори мазкур Қонуннинг самарали ижросини таъминлаш, жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни ўз вақтида ва сифатли амалга оширишга хизмат қилди⁴⁷. Бундан ташқари, мазкур қарор асосида Коррупцияга қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссияси тузилиб, унинг низоми ва 2017-2018 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши курашиш бўйича Давлат дастури тасдиқланди ҳамда дастур доирасида муайян ишлар амалга оширилди⁴⁸.

⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 й., 5-сон, 62-модда. (Мазкур қарор Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши мурасимсиз муносабатда бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омилларни кескин камайтириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6257-сонли Фармонида асосан, ўз кучини йўқотган).

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 5-сон, 62-модда.

Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурлари

~~КОРРУПЦИЯ~~

2017-2018 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши курашиш бўйича Давлат дастури

~~КОРРУПЦИЯ~~

2019-2020 йилларда коррупцияга қарши курашиш Давлат дастури

~~КОРРУПЦИЯ~~

Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2021 – 2022 йилларга мўлжалланган Давлат дастури

Шу билан бирга, мазкур соҳадаги ишларни янги босқичга кўтариш мақсадида, 2019 йил 27 майдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизimini янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–5729-сонли Фармони қабул қилиниб, коррупцияга қарши курашиш бўйича тизимли вазифалар белгиланди⁴⁹.

Унда куйидаги устувор вазифалар назарда тутилди:

Биринчидан, 2019-2020 йилларда коррупцияга қарши курашиш Давлат дастури тасдиқланди. Дастур доирасида 35 та амалий чораларнинг бажарилиши белгиланган. Мазкур Дастурнинг устувор йўналишлари этиб, куйидагилар белгиланган:

1. Аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш.

2. Давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олиш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш.

3. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, имконият яратувчи сабаблар, шарт-шароитлар ва оқибатларини бартараф этиш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлаш.

4. Коррупцияга қарши курашиш масалалари бўйича халқаро ҳамкорлик.

⁴⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизimini янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. //Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси – www.lex.uz

Иккинчидан, Коррупцияга қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссиясининг янгиланган таркиби тасдиқланди.

Учинчидан, коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги фаолият самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш бўйича махсус комиссия тузилиб, унинг устувор вазифалари белгилаб берилди.

Фармон асосида белгиланган эътиборга молик ишлардан бири шуки, келгусида коррупциянинг оқибатларидан кўра, унинг олдини олишга жиддий эътибор қаратиш керак. Жумладан, идоровий коррупцияга қарши курашишнинг самарали дастурларини амалга ошириш, уларнинг ҳисобдорлиги ва фаолиятининг очиқлиги механизмларини жорий этиш, одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилиши ва манфаатлар тўқнашувининг олди олинишини таъминлаш бўйича амалий чора-тадбирларни бажариш орқали тегишли соҳада коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга имкон яратаётган сабаблар ва шарт-шароитларни таг-томири билан йўқотиш давлат органлари ва ташкилотлари раҳбарларининг биринчи даражадаги муҳим вазифаси этиб белгиланди.

Бундан ташқари, 2019 йил 1 июлдан бошлаб, давлат органлари зиммасига юкланган вазифа ва функцияларни амалга оширишда юзага келадиган коррупция хавф-хатарларини вақти-вақти билан мажбурий баҳолаб борилишининг йўлга қўйилиши ҳамда 2019 йил 1 августдан бошлаб, эксперимент тариқасида, жамоатчилик ва етакчи экспертларни, шу жумладан, хорижий экспертларни жалб этган ҳолда дастлабки босқичда капитал қурилиш ва олий таълим соҳаларида “Коррупциясиз соҳа” лойиҳасини амалга ошириш вазифаси белгиланган эди.

Юқорида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида, 2019 йил 30 август куни Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан “Олий таълим тизимида коррупцияга қарши курашишни янада такомиллаштириш бўйича 2020 йилга мўлжалланган “Йўл харита” тасдиқланди.

“Йўл харита”да 7 та асосий йўналиш (Олий таълим соҳасида коррупцияга қарши курашиш бўйича умумий ташкилий-амалий чора-тадбирлар, олий таълим муассасаларига қабул жараён, таълим бериш ва талабалар билимини баҳолаш жараёнини такомиллаштириш, талабалар ўқишини кўчириш, ўқишга тиклаш, хорижий давлатларда берилган таълим олганлик тўғрисидаги ҳужжатларни нострификация қилиш ҳамда таълим ташкилотларини аттестация ва давлат аккредитациясидан ўтказиш, олий таълим муассасалари фаолиятини такомиллаш-

тириш, профессор-ўқитувчиларнинг ижтимоий ҳимояси ҳамда уларга қўйиладиган талабларни такомиллаштириш ҳамда таълим тизимида бюджет маблағларининг мақсадли сарфланишини таъминлашга қаратилган), 46 та амалий тадбирларни амалга ошириш белгиланди.

2020 йил апрель-май ойларида бевосита Республика Коррупцияга қарши курашиш комиссия ташаббуси билан Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳамда тегишли давлат органлари ҳамкорлигида яна 10 та соҳада (соғлиқни сақлаш, бандлик ва меҳнат муносабатлари, ички ишлар, қишлоқ хўжалиги, мактабгача таълим, транспорт, энергетика ва зириликлари, Давлат божхона хизмати тизимида, Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат кўмитаси, “Ўзбекнефтегаз” акциядорлик жамияти фаолиятида) ҳам коррупцияга қарши курашишда йўл хариталари тасдиқланди ва уларнинг устувор йўналишлари белгилаб берилди.

Коррупцияга қарши муросасиз муҳитни шакллантириш бўйича ишлар давом эттирилди. Хусусан, давлат органлари ва ташкилотларининг фаолиятида очиқлик, ошқоралик ва шаффофликни таъминлаш ҳамда мансабдор шахсларнинг аҳоли олдидаги ҳисобдорлигини йўлга қўйиш орқали давлат бошқарувида самарали ва таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун зарур шароитлар яратилди.

Илк бор коррупциявий хавфларни аниқлаш ва тизимли таҳлил қилиш, уларни келтириб чиқарувчи омилларни бартараф қилиш учун масъул бўлган алоҳида орган – Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилди. Давлат ҳокимияти органлари ва йирик хўжалик юритувчи субъектларда коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари фаолияти йўлга қўйилди.

Рақамли технологиялар имкониятидан кенг фойдаланган ҳолда транспорт воситаларига давлат рақам белгиларини бериш, нотариат ва бошқа давлат хизматларини кўрсатиш, ер участкаларини ажратиш, йўл ҳаракати қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш каби кўплаб соҳаларда коррупция ва суиистеъмолчиликларнинг олдини олишга қаратилган самарали механизмлар жорий этилмоқда.

Шу билан бирга, кўрилаётган тизимли чораларга қарамадан, бюджет маблағларидан фойдаланиш, давлат харидлари, капитал қурилиш, лицензия ва рухсатномаларни олиш, банк кредитларини ажратиш, ишга қабул қилиш каби йўналишларда коррупция ҳолатлари сакланиб қолмоқда.

Шу муносабат билан коррупцияга қарши курашиш ва коррупциявий

ҳолатларнинг барвақт олдини олиш тизими самарадорлигини ошириш, ушбу жараёнга жамоатчиликни кенг жалб этиш ва коррупцияга нисбатан мурасасиз муносабатда бўлиш муҳитини шакллантириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши мурасасиз муносабатда бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омилларни кескин камайтириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ–6257-сонли Фармони қабул қилинди.

Фармонда мамлакат ривожланишининг бугунги босқичида коррупция Ўзбекистон давлати ва жамияти тараққиёти учун энг жиддий хавф-хатарлардан бири эканлиги қайд этилиб, коррупция ҳолатларининг ҳар қандай кўринишларига нисбатан мурасасиз муносабатда бўлиш ва унга қарши аёвсиз курашиш барча даражадаги давлат органлари раҳбар ва ходимларининг энг устувор вазифаси этиб белгиланди.

Шунингдек, Бош прокуратура, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Давлат хавфсизлик хизмати ва Ички ишлар вазирлиги коррупциянинг ҳар қандай кўринишларига нисбатан жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш учун барча куч ва воситаларни сафарбар этиши лозимлиги қатъий ўрнатилди. Белгиланган аниқ чоралар сабабли коррупцияга нисбатан мурасасиз кураш олиб борилмоқда. Хусусан, сўнгги икки йил ичида республика бўйича турли кўринишдаги коррупциявий жиноятлар содир этган мансабдор шахслар жавобгарликка тортилиб, бу жиноятлар оқибатида, давлатга ва фуқаролар манфаатларига етказилган қарийб 2 трлн. сўмлик зарарни ундириш чоралари кўрилди.

Шунингдек, кенг жамоатчиликнинг фикри ва таклифларини инобатга олиб, давлат бошқарувини коррупциядан холи соҳага айлантириш мақсадида, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги томонидан “Коррупцияга оид жиноятларни содир этишда айбдор деб топилган шахсларнинг очиқ электрон реестри” юритилиши белгиланди. Реестрга киритилган шахсларга қуйидагилар тақиқланди:

давлат хизматига кириш ва давлат мукофотлари билан тақдирланиши; сайланадиган ва алоҳида тартибда тайинланадиган лавозимларга номзодларининг кўрсатилиши;

давлат органлари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашлари ҳамда идоралараро коллегиал органларнинг аъзоси бўлиш;

улар томонидан таъсис этилган ва (ёки) улар иштирокчиси ҳисобланган тадбиркорлик субъектлари давлат харидларида ва давлат-хусусий шериклик тўғрисидаги битимда иштирокчи (ижрочи) сифати-

да қатнашиш, шунингдек, давлат активларини хусусийлаштириш билан боғлиқ тендер ва танлов савдоларида иштирок этиш;

давлат улуши 50 фоиздан юқори бўлган ташкилотлар ҳамда давлат таълим муассасаларида раҳбарлик лавозимларида фаолият юритиш.

Юқоридаги Фармон асосида 44-банддан иборат Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2021–2022 йилларга мўлжалланган давлат дастури тасдиқланди.

**Коррупцияга қарши курашиш бўйича
2021–2022 йилларга мўлжалланган давлат дастурининг устувор
йўналишлари**

I. Коррупцияга қарши курашиш механизмларини такомиллаштириш.

II. Давлат харидлари соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни камайтириш ва манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш.

III. Коррупцияга қарши курашиш тузилмалари фаолиятини такомиллаштириш.

IV. Коррупцияга қарши курашиш бўйича халқаро стандартларни жорий қилиш ва халқаро ҳамкорликни кучайтириш.

V. Давлат органлари фаолияти очиклигини таъминлаш, коррупцияга қарши курашиш бўйича тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш.

Мазкур Давлат дастури доирасида давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олиш мақсадида давлат органлари томонидан функцияларидаги коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш ва аниқланган хавф-хатарларни минималлаштириш бўйича самарали чораларни амалга ошириш, давлат органлари ва ташкилотларида

коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари самарали фаолиятини ташкил этиш, коррупция давлат ва жамият тараққиёти учун энг жиддий хавф-хатарлардан бири эканлигини аҳоли ва давлат хизматчилари онгига сингдириш каби вазифаларнинг белгиланганлигини алоҳида қайд этиш жоиз.

Давлат дастури ижроси доирасида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 12 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-81-сонли қарорини алоҳида таъкидлаш жоиз. Чунки мазкур қарор асосида илк маротаба давлат органлари ва ташкилотлари, шу жумладан, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг коррупцияга қарши курашиш борасидаги фаолиятига оид самарадорлик кўрсаткичларини белгилаш ва уларни илғор халқаро стандартлар асосида баҳолаш тизими жорий этилди.

Мазкур қарор асосида Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш эксперимент тариқасида ўтказиладиган давлат органлари ва ташкилотлари, шу жумладан, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари рўйхати ҳамда Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тартиби тўғрисида Низом тасдиқланди.

Ушбу қарорга мувофиқ, коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш қуйидаги 5 та йўналиш бўйича белгиланган индикаторлар асосида амалга оширилади:

давлат ташкилотларида коррупцияга қарши курашиш бўйича механизм ва ҳуқуқий асосларнинг яратилганлиги ва амалиётга татбиқ этилганлиги;

коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш, баҳолаш ва уларни камайтириш бўйича тадбирларнинг амалга оширилганлиги;

давлат ташкилотлари раҳбарларининг коррупцияга қарши муросасиз муносабатни кўрсатувчи хатти-ҳаракатларининг мавжудлиги;

ходимларнинг коррупцияга қарши курашишга оид ички тартиб-таомиллардан хабардорлиги ҳамда ушбу соҳада билим ва кўникмаларини ошириш бўйича тадбирларнинг амалга оширилганлиги;

коррупцияга қарши курашиш бўйича тегишли соҳа ёки тармоқ кесимида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, ушбу иллатга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришга қаратилган тарғибот тадбирларининг самарадорлиги.

Рейтинг баҳолаш тизимининг 2022 йил 1 февралдан бошлаб, эксперимент тариқасида, Ўз фаолиятида коррупцияга қарши менежмент тизимини жорий этаётган 26 та давлат ташкилотлари фаолиятига, 2022 йил 1 июлдан барча давлат ташкилотлари фаолиятига жорий этиш белгиланди. Шунингдек, Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий кенгаш, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ва бошқа манфаатдор идоралар билан биргаликда эксперимент натижаларини чуқур таҳлил қилиш ва муҳокама қилиш ҳамда рейтинг баҳолаш тизимининг самарали ва тўлиқ жорий этилишини таъминлаш бўйича чораларни кўриши назарда тутилди.

Хулоса қилиб айтганда, давлат ва тармоқлар даражасида қабул қилинган дастурлар ва қарорлар коррупцияга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш ҳамда коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини оширишга мустаҳкам замин яратмоқда.

Назорат саволлари

1. “Коррупция ва манфаатлар тўқнашуви” тушунчасининг мазмунини очиб беринг.
2. Жамиятда коррупция ҳолатларининг келиб чиқиш сабабларини айтиб беринг.
3. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида қонун ҳужжатлари тизими деганда нимани тушунаси?
4. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида қонун ҳужжатлари ривожиди халқаро ҳуқуқ нормалари қандай роль ўйнайди?
5. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни мазмунини тушунтириб беринг.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни шахсан сизга қандай масъулият юклайди?
7. Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги қандай давлат дастурларини биласиз?
8. Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларининг сиз фаолият кўрсатаётган соҳага алоқаси борми?
9. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида коррупцияга қарши курашиш бўйича қандай вазифалар белгиланган?

V. БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДАГИ ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

5.1. “Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсати” тушунчаси ва унинг мақсади

Коррупция иллоти демократия ва ҳуқуқ устуворлиги асосларига путур етказади, инсон ҳуқуқларининг бузилишига олиб келади, эркин бозор фаолиятига тўсқинлик қилади, ҳаёт сифатини ёмонлаштиради ва одамлар хавфсизлигига таҳдид соладиган уюшган жиноятчилик ва бошқа салбий ҳодисалар илдиз отиб, гуллаши учун шароит яратиб беради. Шу боис, ҳар қандай демократик давлат ушбу иллатга қарши кураш бўйича қатъий чораларни кўради. Ўз навбатида, ушбу чоралар давлат сиёсатининг мазмунини ташкил қилади.

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДАГИ ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Тарғибот ва таълим

Коррупциянинг олдини олиш

Коррупцияга
чек қўйиш ва жавобгарлик

Назарий жиҳатдан ёндашганда коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсати деганда, мамлакатда коррупция иллатига қарши курашиш тизими самарадорлигини ошириш, инсон ҳуқуқ ва ман-

фаатларини ҳимоя қилиш, ижтимоий адолатни таъминлаш, юқори даражадаги қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, мамлакатнинг халқаро майдондаги имижига ҳамда обрў-эътиборини оширишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуини тушуниш мумкин. Ушбу чора-тадбирлар мамлакат қонунчилиги ва мамлакатда эътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларидан келиб чиқади.

Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсати орқали коррупциявий ҳуқуқбузарликлар бартараф этилади, мамлакатнинг барқарор ривожланиши таъминланади ҳамда қонун устуворлиги ва ижтимоий адолат қарор топади. Шу боис, Ўзбекистонда ҳам коррупцияга қарши курашиш олиб борилаётган кенг қамровли ислохотларнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: “Коррупциянинг ҳар қандай кўринишига мурасасиз бўлиш кундалик ҳаёт тарзимизга айланиши шарт”⁵⁰, деб ҳақли равишда таъкидлайди.

Ўқув адабиётларида жамиятдаги коррупциянинг қуйидаги бир қатор кўринишлари мавжуд эканлиги эътироф этилади:

Маиший коррупция. Бу турдаги жиноятда фуқаро ўз ишини битириш учун мансабдор шахсга пора беради, мансабдор шахс ўз мансаб ваколатини сотиб, қонунга зид равишда, фуқаро томонидан берилган “совға” ёки пора эвазига унинг ишини битириб беради. Ушбу иллат, одатда, касалхоналар, таълим ташкилотлари, ички ишлар бўлимлари ва бошқа жойларда асосий давлат хизматларидан фойдаланиш жараёнида ҳокимиятнинг қуйи ва ўрта бўғинлари мансабдор шахсларининг ваколатларини суиистеъмол қилишларида намоён бўлади.

Ишбилармонлик коррупцияси. Ушбу қилмиш давлат хизматчилари ва тадбиркорлар ўртасида содир этилади. Яъни тадбиркор ўз ишини битириш учун давлат хизматчисига пора беради ёки моддий манфаатдор қилади, давлат хизматчиси эса, ушбу тадбиркорни берилган пора ёки кўрсатилган хизмат эвазига ўз ваколатларини суиистеъмол қилади. Бу эса, давлат маблағлари ва ресурсларининг самарасиз тақсимланиши ва сарфланишига, бизнесни юритишда кўп вақт ва моддий харажатларга, молиявий ва тижорат хавфларининг кенгайишига, нархларнинг ўсишига, рақобат муҳитининг ёмонлашишига, хуфиёна иқтисодиётнинг ривожланишига, солиқ тушумларининг камайишига, инвестицион муҳитнинг

⁵⁰ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь // манба: <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

ёмонлашишига, инвестицияларнинг камайиши ва умуман мамлакат иқтисодиёти самарадорлигининг пасайишига олиб келади.

Юқори ҳокимият вакиллари коррупцияси. Ушбу қилмиш мамлакатнинг юқори турувчи ҳокимият раҳбарлари, сиёсий партиялар, суд ҳокимияти, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари томонидан содир этилади. Бунда сиёсий ўйинлар орқали мамлакат бошқарилади, уни сайлаган фуқароларнинг хошиш-иродасига зид равишда сиёсат юритилади, ошна-оғайничилик орқали ҳукумат мансаблари эгалланади. Шунингдек, ушбу турдаги коррупция амалдаги давлат сиёсатини йўққа чиқарадиган, ҳукумат даражасида амалга ошириладиган сиёсий ва ҳукумат раҳбарлигига халқ ҳисобидан манфаат кўришга имкон берадиган ҳаракатларда намоён бўлади.

Юқорида қайд этилган коррупциянинг барча турларига умумий ёки ҳар бирига қарши алоҳида чоралар ишлаб чиқилади ва амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунда илк маротаба коррупцияга қарши давлат сиёсатининг устувор йўналишлари белгилаб берилди.

Унга кўра, коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш;

давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлаш.

Соддароқ ифода этганда, коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсати тарғибот ва таълим, коррупциянинг олдини олиш, коррупцияга чек қўйиш ва жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш каби чораларни ўз ичига олади. Қонунда ушбу йўналишлардаги вазифалар аниқ белгилаб берилди.

Коррупцияга қарши курашиш сиёсатини муайян ташкилот доирасида амалга ошириш эса, давлат сиёсати талабларидан келиб чиқиб, жорий этилади. Бунинг учун ҳар бир ташкилотнинг коррупцияга қарши курашиш сиёсати ишлаб чиқилади.

2020 йилнинг 24 январдаги Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида⁵¹ коррупцияга қарши курашишга масъул бўладиган ҳамда барча куч ва воситаларга эга бўлган алоҳида орган ташкил этиш таклиф этилгани мамлакат тарихида муҳим аҳамият касб этди. Шунга мувофиқ, 2020 йил 29 июнда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6013-сонли Фармони ва “Ўзбекистон Республикаси коррупцияга қарши курашиш агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-4761-сонли қарори қабул қилинди⁵².

Ташкилотда коррупцияга қарши курашиш сиёсати

МАҚСАДИ

- Ташкилотда барча ходимлар томонидан амал қилиниши мажбурий бўлган тартиб-қоидалар (стандартлар)ни жорий этиш, ходимларнинг соҳага оид ҳуқуқий маданиятини ошириш ва ҳалолликни таъминлаш орқали ходимлар томонидан содир этилиши мумкин бўлган коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш

ВАЗИФАЛАРИ

- ходимларнинг хулқ-атвор қоидалари, касбий ва хизмат вазифаларини бажаришлари давомида фаолиятидаги муносабатларни тартибга солишга қаратилган аниқ стандартларни белгилаш;
- ходимлар томонидан соҳага оид Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва қонуности ҳужжатларини тушуниши ва уларга риоя этилиши;
- коррупциявий хавф-хатарларни минималлаштириш ҳамда манфаатлар тўқнашувини бошқариш ва бошқа тартибга солувчи ҳужжатлар орқали коррупция ҳолатларининг олдини олиш

АСОСИЙ ТУШУНЧАЛАР

- коррупциявий хавф-хатар -коррупциявий ҳуқуқбузарлик – коррупция;
- маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, непотизм, фаворитизм, манфаатлар тўқнашуви;

⁵¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь // Манба: www.president.uz

⁵² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.06.2020 й., 07/20/4761/1001-сон.

-
- коррупцияга қарши курашиш тизими-коррупцияга қарши ички назорат тузилмаси;
 - давлат органлари ва ташкилотлари -мансабдор шахс – ходим – яқин қариндошлар – алоқадор шахс;
 - халқаро ташкилот – контрагент.

Фармонга асосан, коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш, давлат органлари, оммавий ахборот воситалари, фуқаролик жамияти институтлари ва бошқа нодавлат сектор вакилларининг биргаликдаги самарали фаолиятини таъминлаш, шунингдек, мазкур соҳадаги халқаро ҳамкорлик учун масъул бўлган махсус ваколатли давлат органи – Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилди⁵³. Шунингдек, Фармонга мувофиқ агентликнинг мақсади, вазифалари, ҳуқуқлари ва бошқа ташкилий масалалар белгилаб берилди.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий кенгаши ва унинг ҳудудий кенгашлари ташкил этилган бўлиб, Агентлик Миллий кенгашнинг ишчи органи этиб белгиланди. Бугунги кунда Миллий кенгаш ва унинг ҳудудий кенгашлари томонидан ҳар бир соҳа ва ҳудудлар бўйича коррупцияни бартараф этишга қаратилган тизимли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

5.2. Аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш – коррупцияга қарши курашнинг муҳим омили

Бугунги Янги Ўзбекистоннинг стратегик мақсади ҳар томонлама ривожланган, эркин ва фаровон, қонун устувор бўлган, инсонпарвар замонавий демократик давлатлар қаторига қўшилиш ҳамда бунинг учун мамлакатимизда барча соҳаларда мисли кўрилмаган даражада ислохотлар амалга оширилмоқда.

Жумладан, миллий ҳуқуқ тизимида ислохотларнинг янги даври бошланди. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, унинг қонуний манфаатларини амалда таъминлашга нисбатан муносабатни тубдан ўзгартириш тизимдаги ислохотларнинг бош ғоясига айланди. Сўнги беш йил давомида ислохотларни ҳуқуқий таъминлаш бўйича юзлаб қонун, фармон

⁵³ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.06.2020 й., 06/20/6013/1002-сон

ва қарорлар қабул қилинди. Галдаги вазифалардан бири ушбу ҳуқуқий ҳужжатлардан фуқароларнинг хабардорлигини таъминлаш, уларнинг ҳуқуқий билимини мустаҳкамлашдан иборат. Зеро, ҳуқуқий маданияти юксак инсонлар ўз-ўзидан коррупция каби иллатлардан йироқлашади.

Таъкидлаш ўринлики, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий саводхонлик ҳақида гап кетганда, кўпчилик фақат қонунларни билиш ёки улардан бохабарлик даражасини тушунадилар. Аслида, бу жуда кенг тушунча бўлиб, давлат ва жамият ривожланганлигини белгилайдиган муҳим омилларни ҳам ўз ичига олади. Яъни ҳуқуқий маданияти юксак инсон қонунларга итоаткор бўлади, ҳамиша унга бўйсунди ва қонунларга нисбатан ҳурмат билан қарайди. Бундай инсонлар қонунларда белгиланган қоидаларга зид хатти-ҳаракат қилмайди, аксинча, бошқаларни ҳам шунга даъват этади. Ижтимоий-сиёсий фаол фуқаро жамиятда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга онгли муносабатда бўлиб, ислохотларга дахлдорлигини сезиб, давлат ва жамият олдигаги фуқаролик масъулиятини ҳис қилиб яшайди. Энг муҳими, у мамлакат тараққиётига амалий ҳисса қўшишга ҳаракат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 9 январдаги “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5618-сонли Фармони кенг жамоатчиликнинг ҳуқуқий онги, ҳуқуқий маданияти, ҳуқуқий саводхонлик даражаси юксалишида муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу Фармонда аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқий саводхонлиги даражасини оширишга тўсқинлик қилувчи муаммо ва камчиликлар сақланиб қолаётгани кўрсатилиб, уларни бартараф этишга оид тизимли вазифалар белгилаб берилган.

Таъкидлаш лозимки, давлат ва жамиятни тараққий эттириш умум-жамият ишига айланиши керак, бунинг учун ҳар бир фуқаро ўзининг бу борада қатъий фуқаролик позициясини намоён этиши, фуқаронинг шахсий манфаати ҳеч қачон жамият манфаатидан устун бўлмаслиги лозим. Сабаби, қаердаки шахсий манфаат жамият ва давлат манфаатидан устун қўйилар экан, ўша ерда жиддий муаммо пайдо бўлади. Айтиш лозим бўлса, коррупция, таъмагирлик ва бошқа иллатлар вужудга келади. Бу икки манфаат ўртасидаги мувозанатни сақлаш ниҳоятда муҳим. Шундан келиб чиқиб, аввало, кенг жамоатчилик айниқса, давлат хизматчилари ўртасида ушбу мувозанатни ҳар қандай шароитда ҳам сақлаш ғоясини тизимли тарғибот қилиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 16-моддасида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш устувор вазифа этиб белгиланган.

Бунинг учун давлат органлари ва бошқа ташкилотлар коррупцияга қарши курашиш мақсадида аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш бўйича зарур чора-тадбирлар кўради, шу жумладан, коррупцияга қарши курашиш масалаларига доир тушунтириш ишларини амалга ошириш, ҳуқуқий тарбия ва таълимни, илмий-амалий тадбирларни ташкил этиш, ўқув-услубий ва илмий адабиётларни ишлаб чиқиш йўли билан зарур чора-тадбирларни кўради.

Қонунчиликда давлат органлари ва бошқа ташкилотлар ходимларининг ҳуқуқий саводхонлигини оширишга алоҳида эътибор қаратилган. Шунингдек, давлат органлари ва бошқа ташкилотлар ўз мансабдор шахсларининг ҳамда бошқа ходимларининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий саводхонлигини, шу жумладан, ҳуқуқий билимлари даражасини ошириш юзасидан зарур чора-тадбирлар кўриши мажбурий этиб белгиланган. Мисол сифатида айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги ПФ-6257-сонли Фармони билан тасдиқланган Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2021–2022 йилларга мўлжалланган Давлат дастурида коррупция давлат ва жамият тараққиёти учун энг жиддий хавф-хатарлардан бири эканлигини аҳоли ва давлат хизматчилари онгига сингдириш алоҳида вазифа сифатида белгиланган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПК-5177-сонли қарорига мувофиқ, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Адлия вазирлиги, Давлат бошқаруви академияси ва Бош прокуратура академияси 2022 йил 1 январдан бошлаб, “ҳалоллик вакцинаси” тамойили асосида давлат хизматчиларини мунтазам равишда коррупцияга қарши курашиш, манфаатлар тўқнашуви ва одоб-ахлоқ қоидалари бўйича махсус ўқув курсларида ўқитиш тизимини жорий этиш йўлга қўйилди. Шунингдек, махсус электрон ўқув платформаси ишга туширилиб, у орқали давлат хизматчиларини масофадан туриб ўқитиш ҳамда хусусий сектор вакиллари ва аҳолининг коррупцияга қарши курашиш борасидаги билимларини оширишни йўлга қўйиш вазифа сифатида белгиланди.

Эътиборга молик жиҳатлардан бири шуки, қонунчиликда таълим муассасаларида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий таълим ва тарбияни ташкил этиш қонун даражасида мустаҳкамланган. Унга кўра, таълим муассасаларида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий таълим ва тарбия белгиланган давлат таълим стандартларига мувофиқ амалга оширилади.

Давлат таълимни бошқариш органлари ва таълим муассасалари коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишларини инобатга олган ҳолда таълим муассасаларида ҳуқуқий таълим ва тарбияга, мутахассисларни касбий тайёрлашнинг сифатини оширишга, таълим дастурларини доимий равишда такомиллаштириб боришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиши ҳуқуқий жиҳатдан белгилаб берилди.

Шундай қилиб, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш жамият аъзолари ижтимоий-сиёсий фаоллигининг ошишига, жамиятдаги ислохотларга уларнинг дахлдорлик туйғуси ривожланишига ва турли ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг бартараф этилишига хизмат қилади.

5.3. Давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олиш

Коррупциянинг олдини олиш давлат сиёсатининг устувор йўналиши этиб белгилангани бежиз эмас. Чунки коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан кўра, унинг олдини олиш афзалдир. Шу боис, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни 4-боби коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларга бағишланган.

Қонуннинг 19-моддасида давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар куйидагилардан иборат эканлиги белгиланган:

давлат органлари фаолиятининг очиқлиги ва уларнинг ҳисобдорлигини таъминлаш, давлат бошқаруви тизимининг самарадорлигини ошириш, давлат органларининг, улар мансабдор шахсларининг ва бошқа ходимларининг ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариши юзасидан масъулиятини кучайтириш;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат органларининг фаолияти устидан парламент ва жамоатчилик назоратини амалга ошириш;

давлат органларининг ва улар ходимларининг фаолиятида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга йўл қўймаслик;

давлат органларининг мансабдор шахслари ва бошқа ходимлари томонидан ўз мансаб ёки хизмат мажбуриятларининг бажарилиши самарадорлиги мезонларини, стандартлари ва унинг сифатини баҳолаш тизимларини жорий этиш;

давлат органлари ходимларининг касбий ҳамда хизматдан ташқари фаолиятдаги одоб-ахлоқининг ягона принциплари ва қоидаларини белгиловчи одоб-ахлоқ қоидаларини самарали амалга ошириш;

давлат органлари ходимлари манфаатларининг тўқнашувини ҳал қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, уларга риоя этилиши юзасидан мониторинг ўтказилишини таъминлаш;

давлат органлари ходимларининг ҳуқуқий мақомини белгилаш, хизматни ўташнинг шаффоф тартибини ўрнатиш, шахсий ва касбий сифатлар, очиқлик, бегаразлик, адолатлилик ва ҳолислик принциплари асосида танлов бўйича саралаш ҳамда хизматда кўтарилиш тизимини жорий этиш;

давлат органлари томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатлари тўғрисидаги қонунчилик талабларига риоя этилиши, муурожаатларнинг тўлиқ, ҳолисона ва ўз вақтида кўриб чиқилиши, улар томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқлари, эркинликларини тиклаш ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича ўз ваколатлари доирасида чоралар кўрилиши устидан назоратни таъминлаш;

давлат органлари фаолиятида коррупциянинг олдини олишга доир тадбирларнинг амалга оширилиши юзасидан ушбу органлар томонидан кўрилаётган чора-тадбирлар самарадорлигини баҳолаган ҳолда мунтазам равишда мониторинг ўтказиш;

норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ташкил этиш;

давлат органларининг мансабдор шахслари ва бошқа ходимларининг самарали ижтимоий ҳимоя қилиниши, моддий таъминот олиши ва рағбатлантирилишини таъминлаш.

Бундан ташқари, қонунчиликда давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир бошқа чора-тадбирлар ҳам назарда тутилиши мумкин эканлиги белгиланган. Бунга мисол сифатида, Ўзбекистон Республикасининг “Давлат харидлари тўғрисида”ги Қонунида белгиланган чора-тадбирларни келтириш мумкин. Ушбу Қонуннинг 3-модда-

сида белгиланишича, харид қилиш тартиб-таомилларини ташкил этиш ва ўтказишга доир талаблар давлат харидлари соҳасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга йўл қўймаслиги керак. Бунда коррупциянинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар устувор бўлади. Шунингдек, давлат буюртмачилари давлат харидларини амалга ошириш тартиб-таомиллари тўғрисидаги ахборотнинг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаши керак.

Ушбу Қонунга кўра, давлат харидларида коррупцияга йўл қўймаслик: инсофли рақобатни ва қарорлар қабул қилиш чоғида ҳолисона мезонлардан фойдаланилишини;

мониторинг ва назорат ўтказишнинг, шу жумладан, ички мониторинг ва назорат ўтказишнинг самарали тизими яратилишини;

ушбу Қонун ва давлат харидлари соҳасидаги бошқа қонунчилик ҳужжатлари талабларининг бузилиши ҳолатлари тўғрисидаги маълумотлар ахборотнинг очиқ манбаларида эълон қилиб борилишини;

давлат харидлари тартиб-таомиллари ушбу Қонунда белгиланган талабларга мувофиқ ўтказилишини таъминлаш кабиларни назарда тутати.

Давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олиш бўйича чора-тадбирлар миқёси жуда кенг ва унинг натижадорлиги жуда юқори ҳисобланади. Шу боис, бугунги фаол ислохотлар даврида коррупцияга қарши курашнинг профилактик чораларини фаол қўллаш зарур.

5.4. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш ва уларга чек қўйиш

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш ва уларга чек қўйиш коррупцияга қарши давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Чунки ҳуқуқбузарларга нисбатан жавобгарликнинг муқаррарлиги таъминламасдан туриб, коррупцияга қарши самарали курашишнинг имконияти мавжуд эмас. Шу боис Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси ва бошқа қонунларда ушбу иллатга қарши жиддий жазо чоралари назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 5-боби коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга чек қўйиш, жавобгарликнинг муқаррарлиги белгилашни назарда тутати. Шунингдек, Қонунда коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш ва уларга чек қўйишга, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни

содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлашга доир чора-тадбирлар куйидагилардан иборат эканлиги белгиланган:

коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни бевосита амалга оширувчи давлат органларининг коррупциянинг ҳолатини ва тенденцияларини тизимли таҳлил қилишга асосланган самарали ишини ташкил этиш, уларнинг фаолиятида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга йўл қўймаслик;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга қарши курашнинг замонавий шакллари ва усулларидан фойдаланиш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг техник таъминоти даражасини ошириш, уларнинг ишига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш;

судларнинг мустақиллиги ва эркинлиги, улар фаолиятининг очиқлигини таъминлаш;

коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни бевосита амалга оширувчи давлат органлари ўртасида мувофиқлаштириш ва ҳамкорликни таъминлаш;

жисмоний ва юридик шахсларнинг коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар фактларига доир мурожаатлари тўлиқ, ҳолисона ва ўз вақтида кўриб чиқилишини таъминлаш;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ахборот берган шахсларнинг ҳимоя қилинишини таъминлаш;

коррупцияга қарши курашнинг самарали жиноят-ҳуқуқий ва жиноят-процессуал механизмларини яратиш.

Ҳозиргикунда мамлакатимизда коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш бўйича тизимли ишлар олиб борилмоқда. Хусусан, статистик маълумотларга кўра, 2017 йилда – 2881 нафар, 2018 йилда – 1907 нафар, 2019 йилда – 1339 нафар, 2020 йилда – 1723 нафар ва 2021 йилда – 2804 нафар мансабдор шахсларнинг жиноий жавобгарлик масаласи ҳал қилинган. Ушбу рақамлардан ҳам кўриш мумкинки, коррупциявий жиноятларнинг улуши юқориликча қолмоқда. Унинг олдини олиш ва унга қарши кураш чораларни янада кучайтириш олдимиздаги вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Коррупциявий жиноятларнинг энг хавфли кўриниши, шубҳасиз, порахўрлик жиноятидир. Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги томонидан эълон қилинган маълумотларга кўра, Ўзбекистонда 2019 йилда – 177 та, 2020 йилда – 161 та, 2021 йилда – 91 та пора олиш жинояти содир этилган бўлиб, бу турдаги жиноятлар сўнгги уч йилда деярли 50 фоизга камайган.

2021 йилда 91 та жиноятдан 20 таси – ишга қабул қилиш, 8 таси – маъмурий чора кўрмаслик, 6 таси – ер ажратиш, 4 таси – қурилишга рухсат бериш, 3 таси – ердан ижара асосида фойдаланишга рухсат бериш, 3 таси – автотранспорт воситасини жарима майдончасидан чиқариш, 2 таси – постдан рухсатномасиз ўтказишга рухсат бериш, 2 таси – пенсия тайинлаш, 2 таси – давлат харидлари бўйича шартнома имзолаш учун улуш талаб қилиш, 2 таси – чегарадан ўтказиш билан боғлиқ. Қолган 39 та ҳолатда жиноятлар бошқа ваколатлардан фойдаланиш асосида содир этилган⁵⁴.

Қайд этиш лозимки, қонунларни қабул қилиш, коррупцияга йўл қўйган мансабдорларни жавобгарликка тортиш муаммога асосий ечим эмас. Афсуски, коррупцияга қарши курашиш умумжамиат ишига айланмас, унга ҳар бир шахс мурасасиз муносабатда бўлмас экан, муаммо хавфли вирус каби жамиятда яшайверади. Бунинг учун ушбу муаммога қарши курашишни кучли умуммиллий, ижтимоий ҳаракатга айлантириш лозим. Ушбу ҳаракатда боғча тарбиячисидан тортиб, ўқитувчилар, талабалар, шифокорлар, давлат хизматчилари, давлат идоралари биринчи раҳбарларигача, маҳалла раисидан тортиб, депутатларгача фаол иштирок этиши лозим.

Коррупцияга қарши мурасасиз курашда давлат органлари ходимларининг коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар фактлари тўғрисида хабар қилиш мажбурияти алоҳида аҳамиятга эга. Шу боис Қонунда давлат органларининг ходимлари уларни коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этишга кўндириш мақсадида, бирор-бир шахс ўзларига мурожаат этганлигига доир барча ҳоллар тўғрисида, шунингдек, давлат органларининг бошқа ходимлари томонидан содир этилган шунга ўхшаш ҳуқуқбузарликларнинг ўзларига маълум бўлиб қолган ҳар қандай факт-

⁵⁴ <https://kun.uz/news/2022/06/20/ozbekistondagi-poraxorlik-statistikasi-elon-qilindi>

лари ҳақида ўз раҳбарини ёхуд ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларни хабардор этиши шарт эканлиги белгиланган.

Бундан ташқари, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотни хабар қилувчи шахслар ва уларнинг яқин қариндошлари давлат ҳимоясида бўлади. Бундан кўзланган мақсад шуки, ушбу иллатга қарши курашнинг самарадорлигини таъминлаш ва бошқа ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олишдир.

Шунингдек, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар қилувчи шахсларнинг ҳамда уларнинг яқин қариндошларининг ҳаётига ва соғлиғига ҳақиқий таҳдидни, уларга нисбатан зўрлик ишлатилганлигини, уларнинг мол-мулки йўқ қилинганлигини ёки шикастлантирилганини тасдиқловчи етарли асослар мавжуд бўлган тақдирда, коррупцияга қарши курашишни амалга оширувчи органлар “Жабрланувчиларни, гувоҳларни ва жиноят процессининг бошқа иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ уларни ҳимоя қилиш бўйича зарур чоралар кўриши шарт.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва бартараф этишга оид ушбу чоралар ушбу иллатнинг бартараф этилишига ва фуқароларнинг хавфсиз ҳаёт кечиришига ишончли асос бўлиб хизмат қилади.

5.5. Коррупциянинг оқибатларини, унга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш

Афсуски, коррупция бошқарувнинг барча даражаларида учраши мумкин. Яъни глобал, миллий ва маҳаллий даражада. Барча турдаги субъектлар (жисмоний шахслар, корхоналар, давлат хизматчилари ва сиёсатчилар) коррупцияга ихтиёрий ёки ихтиёрсиз равишда жалб қилиниши мумкин.

Коррупция турли шаклларга эга: порахўрлик, товламачилик, фирибгарлик, мулкни ўзлаштириш, фитна, ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, хушомадгўйлик, совға, қариндошлик, ҳомийлик ва бошқалар.

Коррупциянинг ҳолатига турли омиллар: ижтимоий ва маданий шароит, институционал ва ташкилий тузилмалар, ахлоқий, сиёсий муҳит, шунингдек, иқтисодий ва таркибий ўзгаришлар сиёсати ҳам таъсир қилади.

Кўпгина мутахассислар коррупциянинг сабаблари сиёсий институтларнинг мукамал эмаслигига боғлиқ деб билишади. Чунки мамлакат ички ва ташқи бошқариш механизмлари, асосан, ушбу институтларнинг

қандай ишлашига боғлиқдир. Бундан ташқари, аҳолининг қонунни билмаслиги ёки тушунмаслиги, мамлакатдаги сиёсий ҳолатнинг барқарор эмаслиги, ҳукумат институтларининг ўзаро ҳамкорликда ҳаракат қилиш механизмнинг йўқлиги, мамлакат бюрократик аппаратнинг мақсадлари сиёсий элитага тобе ҳолда ишлаши, унинг мамлакат ривожига суў ҳолда ёндашиши, сиёсий ўйинларнинг авж олиши, юқори турувчи амалдорларнинг таниш-билиш, куда-анда бўлиб ҳукуматни бошқаришга ўз таъсирини ўтказиши, ижро ҳокимиятида бирликнинг йўқолиши, битта йўналишнинг бир нечта инстанциялар томонидан бошқарилиши, фуқароларнинг давлат бошқарувида иштирокининг суўлиги ва бошқа ҳолатлар коррупциянинг сабабларидандир.

Коррупцияга имкон берувчи сабабларни қуйидаги жадвалда тўлароқ кўриш мумкин.

Коррупциянинг ривожланиб кетишига давлат секторида иш ҳақининг камлиги, давлат томонидан бозор иқтисодиётининг “тартибга солиниши”, фуқароларнинг амалдорларга бўйсуниб қолиши, давлатнинг монополиялик сиёсати, иқтисоднинг барқарор эмаслиги, иқтисодий ривожланишнинг пастлиги ҳам сабаб бўлиши мумкин.

Кўпгина мутахассислар томонидан билдирилган фикрларга асосланиб хулоса қилиш мумкинки, коррупциянинг пайдо бўлиши ва ривожланишига қуйидаги омиллар сабаб бўлар экан:

1. Иқтисодий аҳвол (иш ҳақининг камлиги, давлат хизматчисининг шахсий бизнесга боғлиқлиги, инсофсиз рақобат, монополия ва бошқалар).

2. Институционал тузилмалар фаолиятидаги камчиликлар (давлат хизматчилари малакасининг камлиги, ички назоратнинг суўлиги, қонунчиликдаги бўшлиқлар ва бошқалар).

3. Салбий ижтимоий-маданий омилларнинг (интизомсизлик, ҳалолликнинг етишмаслиги, жамоатчилик назоратининг етишмаслиги ва бошқалар) мавжудлиги.

КОРРУПЦИЯГА ИМКОН БЕРУВЧИ САБАБЛАР

Иқтисодий аҳвол:

- Иш ҳақининг камлиги;
- Хизматда шахсий бизнесга алоқадорлик;
- Инсофсиз рақобат ва монополия;
- Давлатнинг иқтисодиётга аралашуви ва бошқалар.

Салбий ижтимоий-маданий муҳит:

- Интизомсизлик;
- Ҳалолликнинг етишмаслиги;
- Жамоатчилик назоратининг етишмаслиги;
- Непотизм;
- Таниш-билишчилик;
- Бефарклик ва бошқалар.

Институционал тузилмалар:

- Давлат хизматчилари малакасининг пастлиги;
- Бошқарувнинг самарасизлиги;
- Ички ва ташқи назоратнинг сустлиги;
- Бюрократик тўсиклар;
- Маъмурий тартиб-таомилларнинг мураккаблиги ва бошқалар.

Ҳуқуқдаги бўшлиқлар:

- Қонунларни четлаб ўтиш имконияти;
- Қонунларнинг мураккаблиги;
- Идоравий манфаатларнинг устувоарлиги ва бошқалар.

Коррупцияга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бар-тараф этиш унинг оқибатларини бартараф этишдан яхшироқдир. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунида давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланган. Бу ҳақда кейинги параграфларда ҳам тўхталиб ўтилади.

Қонунчиликка мувофиқ, давлат органлари ва ўзга ташкилотларнинг мансабдор шахслари ҳамда бошқа ходимлари қонунчиликка риоя эти-ши, ўз мансаб ёки хизмат мажбуриятларини беғаразлик билан, ҳолисона, виждонан, одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этган ҳолда бажариши ҳамда коррупцияга оид бирор-бир ҳуқуқбузарликни содир этишдан ёки бун-дай ҳуқуқбузарликларни содир этиш учун шарт-шароитлар яратадиган бошқа ҳар қандай ҳаракатлардан ўзини тийиши шарт.

Сўнги йилларда коррупцияга қарши курашиш самарадорлиги-ни ошириш, унинг олдини олишда **превентив чораларни** кучайтириш мақсадида, бир қатор муҳим ислохотлар амалга оширилди. Булар қаторида қуйидагиларни таъкидлаш ўринлидир:

биринчидан, давлат хизмати тизими, унинг мақсадлари ва вазифа-лари тубдан такомиллаштирилди. Маъмурий ислохотлар концепцияси тасдиқланди. Давлат органлари ходимларининг самарали ижтимоий ҳимоя қилиниши, моддий таъминоти ва рағбатлантирилишини кучай-тиришга қаратилган чоралар кўрилди. Хусусан, охириги уч йилда давлат хизматчиларининг иш ҳақи бир неча баробарга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тас-диқланган Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намуна-вий қоидаларига асосан, барча вазирлик ва идораларда одоб-ахлоқ меъёрлари белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги ва унинг қошидаги Давлат хизматини ривож-лантиришни қўллаб-қувватлаш жамғармаси ташкил этилди. Меритокра-тия ва очиқ танловлар асосида давлат фуқаролик хизматининг “карьеря модели”ни жорий этиш ишлари бошланди;

иккинчидан, тадбиркорлик фаолиятини жадал ривожлантиришга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга, тадбиркорликни ривож-лантириш йўлидаги бюрократик тўсиқлар ва коррупциявий ҳолатларни бартараф этишга қаратилган аниқ ва мақсадли чоралар кўрилди.

Давлат органларининг назорат-текширув вазифалари мақбуллаш-

тирилди. Тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини текшириш тизими такомиллаштирилди. Улар фаолиятига қонунга хилоф равишда аралашига йўл қўймаслик мақсадида, Тадбиркорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакил институти жорий қилинди.

Савдо-саноат палатаси тизими тубдан қайта ислоҳ этилди, Давлат активларини бошқариш тизими такомиллаштирилди. Давлат харидларининг мутлақо янги тизими йўлга қўйилиб, соҳада ошқоралик, шаффофликни таъминлаш, пировардида, коррупциянинг олдини олиш мақсадида, “Давлат харидлари тўғрисида”ги қонун қабул қилинди.

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ МУҲИМ ЧОРА-ТАДБИРЛАР

Очиқлик ва ҳисобдорлик

“Ҳалоллик вакцинаси” тамойили асосидаги таълим

Бюрократик тўсиқларни бартараф этиш

Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш

Самарали ички назорат тизими

Самарали ижтимоий ҳимоя

Давлат хизматлари кўрсатишни рақамлаштириш

Коррупцияга қарши экспертиза

Солиқ тизимини янада такомиллаштириш, иктисодиётда хуфиёна айланмани қисқартириш мақсадида, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси ва янги таҳрирдаги Солиқ кодекси қабул қилинди.

2019 йилда бюджет маълумотларининг очиқлигини янада ошириш мақсадида бюджет маблағларининг шаклланиши ва сарфланиши устидан парламент ҳамда жамоатчилик назоратини ўрнатишнинг янги

тартиби белгиланди. Унга кўра, Давлат бюджетини қонун тариқасида қабул қилиш амалиёти жорий қилинди.

Бюджет харажатларини тартибга солиш бўйича жамоатчилик назоратини амалга ошириш, бюджет қонунчилигининг бузилиши фактлари тўғрисида хабардор қилиш ва бюджет жараёнини такомиллаштириш юзасидан тақлифлар киритиш тартиб-таомилини ташкил этиш мақсадида, **“Openbudget” – “Очиқ бюджет”** портали ишга туширилди.

Шунингдек, сўнги йилларда рақамли ва онлайн технологияларнинг кенг қўлланилиши давлат органларининг жамият олдидаги ҳисобдорлигини оширди. Ер участкалари ва давлат активларини, шунингдек, автотранспорт воситалари учун давлат рақам белгиларини онлайн аукционда сотиш тизими йўлга қўйилди ҳамда доимий равишда такомиллаштириб борилмоқда.

Давлат харидлари тўғрисидаги маълумотлар d.xarid.uz сайтига жойлаштириб борилмоқда. Очиқ маълумотлар портали (data.gov.uz), юридик шахслар ва тадбиркорлик субъектларининг ҳисобга қўйилган маълумотлари базаси (www.my.gov.uz) ва бошқа платформалар бугунги кунда коррупцияга қарши курашиш ва унинг олдини олишнинг энг самарали инструментлари бўлган очиқлик ва шаффофлик ҳамда жамоатчилик назорати принципини таъминлашда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Давлат бошқаруви ва хўжалик органларида коррупцияга қарши курашиш бўйича самарали ички назорат (“комплаенс-назорат”) тизимини жорий қилиш ишлари бошланди.

Коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизими жорий этилгандан кейин корхона-ташкilotларда ижобий натижалар қўлга киритилди. Хусусан, 2021 йил давомида кимёсаноат соҳасида 9 млрд. сўм камомад борлиги аниқланди ҳамда 53,4 млрд. сўм харажатларнинг иқтисод қилинишига эришилди. Шунингдек, соғлиқни сақлаш тизимида 58 млрд. сўм молиявий хато ва камчиликлар аниқланди, 22 млрд. сўм бюджет маблағларининг мақсадсиз сарфланишининг олди олинди. Халқ таълими тизимида 214 нафар мансабдор шахсларга нисбатан интизомий жазо чоралари қўлланилди, 34 нафар ходим лавозимидан озод этилди.

2019 йил 27 майдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида⁵⁵ устав жамғармасида давлат улуши бўлган ташкilotларда коррупцияга

⁵⁵ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.05.2019 й., 06/19/5729/3199-сон, 20.07.2019 й., 06/19/5769/3450-сон.

қарши курашиш “комплаенс назорат” (compliance control) тизимини жорий этиш, унинг самарадорлигини мониторинг қилиш ва коррупцияга қарши курашиш тегишли коррупцион стандарти (ISO 37001)га мувофиқ сертификатлаштириш тартибини ўрнатиш вазифаси белгиланган бўлиб, ҳозирда мазкур йўналишда ишлар амалга оширилмоқда;

учинчидан, давлат хизматларини тақдим этиш ва маъмурий тартиб-таомилларни тартибга солишнинг ҳуқуқий ва институционал асослари такомиллаштирилди.

Хусусан, маъмурий ва бюрократик тўсиқларни бартараф этиш, рўйхатга олиш, лицензиялаш ва рухсат беришга доир тартиб-таомилларни соддалаштириш ҳамда уларнинг тезкорлигини ошириш мақсадида, барча ҳудудларда жами 201 та давлат хизматлари марказлари ташкил қилинди.

Ушбу марказлар томонидан 2018 йилда 37 турдаги давлат хизматлари кўрсатилиши бошланган бўлса, 2019 йилда уларнинг сони 130 га етган (қарийб 3 бараварга ошган).

Ҳозирда Давлат хизматлари марказлари орқали 157 та (davxizmat.uz/xizmatlar тўлиқ рўйхат кўрсатилган) ва Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали 253 та (my.gov.uz) хизмат кўрсатиб келинмоқда.

Лицензиялаш ва рухсат бериш тизимини янада либераллаштириш ҳамда институционал жиҳатдан тубдан ислоҳ қилиш ишлари амалга оширилди. Унга кўра, жорий йилдан бошлаб, лицензияланадиган фаолият ва рухсат этиш хусусиятига эга ҳужжатларнинг 26 таси – тўлиқ, 45 таси – бирлаштириш йўли ва 23 таси хабардор қилиш тартиби жорий этилиши йўли билан бекор қилиниши таъминланди.

2021 йил 1 январдан 37 та лицензия ва 10 та рухсатнома бекор қилинди. Яширин иқтисодий ва коррупцияга қарши курашишда вазирлик ва идоралар фаолиятини кучайтиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш ҳамда солиқ ва божхона маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича “йўл харита”си тасдиқланди;

тўртинчидан, суд-ҳуқуқ соҳасида коррупцияга барҳам бериш тизимини тубдан такомиллаштиришга қаратилган кўшимча чора-тадбирлар белгиланди.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги мақсад ва вазифалари аниқлаштирилди. “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги, “Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинди.

Шунингдек, чинакам мустақил суд ҳокимиятини шакллантириш, унинг нуфузини ошириш ҳамда судьялар мустақиллигини таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ташкил этилди, уларни танлаш, тайинлаш тизими такомиллаштирилди.

Судьялар мустақиллигини таъминлаш ва суд тизимида коррупциянинг олдини олиш бўйича давлат сиёсатининг асосий йўналишлари белгиланди. Судьялар олий кенгаши таркибида судьялар дахлсизлигини таъминлаш ва коррупциянинг олдини олиш бўйича суд инспекцияси тузилди. “Ибратли судья” мукофоти жорий этилди.

Суд ҳокимияти мустақиллигини янада кучайтириш, судьялар дахлсизлигини таъминлаш ҳамда тизимда коррупциянинг олдини олиш бўйича чора-тадбирлар режаси қабул қилинди.

Илк бор судьялик лавозимларига номзодларни танлаш бўйича имтиҳон жараёнларини Интернет тармоғи (веб-сайт) орқали онлайн тарзда ёритиб боришни йўлга қўйиш, судьяликка номзодларни танлаш ва тайинлаш тартиби ҳамда судья фаолиятининг самарадорлигини электрон рейтинг орқали очиқ ва шаффоф баҳолашни таъминлайдиган аниқ мезонларни ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш белгиланди;

бешинчидан, “Халқ давлат органларига эмас, давлат органлари халққа хизмат қилиши керак”, деган халқчил тамойил асосида барча поғонадаги мансабдор ва масъулларнинг одамлар ичига кириб бориш, уларнинг муаммоларини уйма-уй юриб ҳал этиш тизимининг жорий этилгани коррупцияга қарши курашишда ўзининг самарасини бера бошлади.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш учун Халқ қабулхоналари, Президент портали, Бош вазирнинг Тадбиркорлар мурожаатларини кўриб чиқиш қабулхоналари ҳамда давлат органлари ва ташкилотларининг “ишонч телефон”лари жорий қилинди.

Республика бўйлаб 209 та Халқ қабулхонаси ташкил этилиб, фуқароларнинг ҳуқуқларини тиклаш устувор вазифа сифатида белгиланди. Шунингдек, олис ҳудудларга барча даражадаги раҳбарларнинг сайёр қабулларини ўтказиш амалиёти йўлга қўйилди.

Халқ қабулхоналари фуқароларнинг ўзи яшаётган ҳудудда ҳамда бутун мамлакатда юз бераётган воқеаларга бефарқ бўлмасдан фаол иштирок этишига имконият яратди. Халқнинг ҳар бир масала бўйича тўғридан-тўғри мурожаат қилиш эркинлиги таъминланиши, мансабдорларнинг халқ билан бевосита мулоқотга кириша бошлаганининг ўзиёқ қуйи ва ўрта тизимдаги коррупция даражасининг қисқаришига сабаб бўлди;

олтинчидан, жамиятда парламентнинг, ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳамда нодавлат нотижорат ташкилотларининг мавқеи кучайтирилгани, уларга давлат ҳокимияти идоралари фаолияти устидан парламент ва жамоатчилик назоратини таъминлаш бўйича кенг ваколатлар берилгани ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда.

Олий Мажлис палаталарида Коррупцияга қарши курашиш ва суд-ҳуқуқ масалалари бўйича қўмиталар ташкил этилгани ушбу соҳада самарали парламент назоратини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар халқ депутатлари кенгашлари, туман ва шаҳар халқ депутатлари кенгашларининг таркибида қонунийликни таъминлаш ва коррупцияга қарши курашиш бўйича **худудий комиссиялар** ташкил этилди.

Бундан ташқари, оммавий ахборот воситалари, журналист ва блогерлар эркинлигини таъминлашга, давлат идораларининг жамоатчилик ва оммавий ахборот воситалари учун очиқ бўлишига, раҳбарларнинг кундалик фаолиятида журналистлар билан яқин мулоқот ва ҳамкорлик ўрнатишига қаратилган амалий чора-тадбирлар кўрилди. Натижада, мансабдорларнинг ҳар бир хатти-ҳаракати жамоатчилик кўз олдида бор ҳолича намоён бўла бошлади. Зеро, очиқлик-ошкоралик мавжуд жойда коррупцияга қўл уриш мураккаблашади;

еттинчидан, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш бўйича тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Коррупция хавфи юқори бўлган олий таълим, кадастр, соғлиқни сақлаш, қурилиш, банк, молия ва бошқа коррупция ҳолатлари кузатилаётган соҳалар таҳлил қилиниб, коррупциянинг юзага келишига сабаб бўлаётган омиллар ва шарт-шароитларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирлар амалга ошириб келинмоқда.

Хусусан, 2019-2020 йилларда эксперимент тариқасида, жамоатчилик ва етакчи экспертларни, шу жумладан, хорижий экспертларни жалб этган ҳолда капитал қурилиш ва олий таълим соҳаларида “Коррупциясиз соҳа” лойихаси амалга оширилди. 2020 йилдан эса, шу каби лойихалар кўлами кенгайтирилди;

саккизинчидан, коррупцияга қарши курашиш борасидаги халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистон Республикасининг ўрнини яхшилаш юзасидан самарали ишлар олиб борилмоқда.

Хусусан, мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлиги ва халқаро майдондаги обрўсини мустаҳкамлаш, давлат органлари ҳамда ташкилотларида халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлашнинг янги механизмларини жорий қилиш мақсадида Халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлаш бўйича республика кенгаши ташкил этилди.

Ўз навбатида, инсон ҳуқуқлари ҳимоясини кафолатлаш, аҳоли турмуш даражасини ошириш, иқтисодий фаолиятда эркинликни таъминлаш, суд-ҳуқуқ соҳасидаги моддий ва процессуал нормаларни такомиллаштиришга қаратилган ислохотлар натижасида, Ўзбекистоннинг халқаро рейтинг ва индекслардаги кўрсаткичлари ошиб бормоқда.

Жумладан, 2022 йил январь ойида “Transparency International” халқаро ноҳукумат ташкилоти томонидан 2021 йил учун “Коррупцияни қабул қилиш индекси”нинг янгиланган рейтинги эълон қилинди. Унга кўра, Ўзбекистон 2020 йилга нисбатан 6 поғонага кўтарилиб, 180 та мамлакат орасида 140-ўринни эгаллади.

Ўзбекистон мазкур индексда сўнгги беш йил давомида барқарор ўсишни (2016 йилда 21 баллдан 2020 йилда 28 баллгача) қайд этиб, минтақадаги тез суръатларда яхшиланиб бораётган давлатлар қаторида эътироф этилди.

2020 йил март ойида “World Justice Project” халқаро фуқаролик жамияти ташкилоти томонидан эълон қилинган “Ҳуқуқ устуворлиги” индексида Ўзбекистон 0,47 балл билан 92-ўринни эгаллаган. Мазкур ҳисоботда Ўзбекистоннинг энг катта ўзгариши “Коррупциянинг мавжуд эмаслиги” кўрсаткичида қайд этилган бўлиб, 0,40 балл билан 89-ўрин бўлган (2019 йилда 0,38 балл билан 95-ўрин).

Шунингдек, 2020 йилнинг сентябрь ойида эълон қилинган Жаҳон банки Бошқарув сифати индикаторларининг 2019 йил учун дунё мамлакатлари рейтингида Ўзбекистон “Коррупцияни назорат қилиш” индексида 214 та давлат орасида 179-ўринни (2018 йилда – 183-ўрин) эгаллади.

Бундан ташқари, 2020 йилнинг декабрь ойида “Open Data Watch” халқаро нотижорат ташкилоти томонидан эълон қилинган очиқ маълумотлар рейтингида Ўзбекистон 63 балл билан жаҳон бўйича 187 мамлакат орасидан 44-ўринни, Марказий Осиёда эса 1-ўринни эгаллади.

Ҳисоботда Ўзбекистон ушбу кўрсаткич бўйича 2018 йилга нисбатан 125 ўринга юқорилаган икки мамлакатдан бири сифатида эътироф этилган.

Коррупцияни қабул қилиш индекси экспертлар ва ишбилармон доираларнинг давлат секторидаги коррупцияга доир аниқ масалалар

бўйича баҳоларини акс эттирувчи 13 та манбадан олинган маълумотларга асосланади. Мазкур манбалар мамлакат сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларини ўз ичига олади. Мазкур манбалардаги деярли барча индексларда Ўзбекистон барқарор ўсишни қайд этмоқда.

Масалан, “Bertelsmann foundation transformation index” да 3.73 (2018) баллдан 4.08 (2020) баллга; “The economist intelligence unit country report”да ўтган йилга нисбатан 1,6 фоизга (пандемия шароитида жуда кам давлатларда ўсиш қайд этилган); Жаҳон банкининг давлат тизими ва институти рейтингига 2.5 (2016) баллдан 4.0 (2019) баллга ўсиш қайд этилган;

Тўққизинчидан, коррупцияга қарши курашиш соҳасида хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан самарали ҳамкорлик ишлари олиб борилмоқда. Шунингдек, коррупцияга қарши курашиш соҳасида меъёрий ва ташкилий-амалий базани такомиллаштириш жараёнига халқаро ташкилотлар (БМТ НЖҚКБ, БМТТД, ИХТТ, ЕХХТ, ШХТ, ЕОГ ва бошқалар) жалб қилинмоқда.

Таъкидлаш жоизки, юқорида қайд этилган ишлар қисқа вақт ичида амалга оширилиб, ўзининг ижобий натижасини бера бошлади. Жамиятда коррупцияни йўқотиш мумкин эканлигига ишонч пайдо бўлди. Галдаги вазифа эса, ушбу ишларни изчил давом эттириш ва давлат органлари ва кенг жамоатчиликни коррупцияга қарши курашга фаол жалб этиш зарур.

Назорат саволлари

1. Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсати деганда нимани тушунасиш?
2. Жамиятда коррупциянинг қандай кўринишлари мавжуд?
3. Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг мақсади нимадан иборат?
4. Коррупцияга қарши курашишда аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришнинг ўрнини тушунтириб беринг.
5. Давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олиш қайси йўналишларда амалга оширилади?
6. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш ва уларга чек қўйиш деганда нимани тушунасиш?
7. Коррупциянинг оқибатларини, унга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш қандай мақсадда амалга оширилади?
8. Қарши курашиш йўналишида қандай превентив чоралар амалга оширилди?

VI БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ БЎЙИЧА ФАОЛИЯТНИ АМАЛГА ОШИРУВЧИ ВА УНДА ИШТИРОК ЭТУВЧИ ОРГАНЛАР ҲАМДА ТАШКИЛОТЛАР

6.1. Коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни бевосита амалга оширувчи давлат органлари тизими

Мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотлар фаолияти Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Сонуни ҳамда ҳар бир орган фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Жумладан, “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 2-боби бевосита коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотлар фаолиятини тартибга солишга қаратилган умумий қоидаларни белгилайди.

Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш фаолиятини амалга оширувчи давлат органларини иккита асосий тоифага таснифлаш мумкин:

Коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни бевосита амалга оширувчи давлат органлари тоифасига: Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Бош прокуратура, Давлат хавфсизлик хизмати, Ички ишлар вазирлиги, Адлия вазирлиги ҳамда Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти киради.

БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясининг 6-моддасига биноан, ҳар бир иштирокчи давлат ўз ҳуқуқий тизимларининг асосий тамойилларига мувофиқ, куйида кўрсатилган чоралар ёрдамида, коррупциянинг олдини олиш ишларини амалга оширадиган орган ёки, тегишли ҳолатларда, органлар мавжуд бўлишини таъминлайди. Мазкур орган коррупцияга қарши сиёсатни олиб бориш, бундай сиёсат олиб борилишини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш ҳамда коррупциянинг олдини олиш масалалари бўйича билимларни кенгайтириш ва тарқатишга масъул.

Давлат мазкур орган ёки органларга, улар ҳар қандай номақбул таъсирдан холи шароитларда ўз вазифаларини самарали бажаришлари мумкин бўлиши учун, ўз ҳуқуқий тизимларининг асосий тамойилларига

мувофиқ, зарурий мустақилликни таъминлайди. Уларга юклатилган функцияларни бажариш учун талаб этилиши мумкин бўлган керакли моддий ресурслар ва мутахассис ходимларни таъминлаш лозим.

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШДА МАХСУС ВАКОЛАТЛИ ОРГАНЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ
КУРАШИШ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
БОШ ПРОКУРАТУРАСИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ИЧКИ ИШЛАР ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ДАВЛАТ ХАВФСИЗЛИК ХИЗМАТИ

БОШ ПРОКУРАТУРА ХУЗУРИДАГИ
ИҚТИСОДИЙ ЖИНОЯТЛАРГА
ҚАРШИ КУРАШИШ
ДЕПАРТАМЕНТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ

Жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдин олиш ва унга қарши курашишга қаратилган давлат сиёсатининг самарадорлигини ошириш мақсадида, Президентнинг 2020 йил 29 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизimini такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6013-сонли Фармонида асосан, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги (кейинги ўринларда – Агентлик) ташкил этилди.

“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 8¹-моддасига биноан, Агентлик коррупцияга қарши курашиш соҳасида ўз ваколатлари доирасида: коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатини шакллантиради ва амалга оширади, ҳар йили Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тўғрисида миллий маъруза тайёрлайди ҳамда уни кўриб чиқиш учун Ўзбекистон Республикаси Президентига ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарига киритади, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг ва Сенатининг коррупцияга қарши курашишга дахлдор бўлган қўмиталари, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг тегишли қўмитаси, халқ депутатлари вилоятлар ҳамда Тошкент шаҳар, туман ва шаҳар Кенгашларининг коррупцияга қарши курашиш комиссиялари билан ҳамкорлик қилади, коррупцияга

оид жиноятларни, биринчи навбатда, Ўзбекистон Республикасининг миллий манфаатларига ва халқаро обрўсига путур етказадиган коррупцияга оид жиноятларни тергов қилиш натижаларини комплекс таҳлил қилади, унинг яқунлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентига ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарига ахборот беради.

Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш, давлат органлари, оммавий ахборот воситалари, фуқаролик жамияти институтлари ва бошқа нодавлат сектор вакилларининг биргаликдаги самарали фаолиятини таъминлаш, шунингдек, мазкур соҳадаги халқаро ҳамкорлик учун масъул бўлган махсус ваколатли давлат органи сифатида белгиланди.

Бундан ташқари, Агентлик коррупцияга оид жиноятлар туфайли жамият ва давлат манфаатларига етказилган зарарнинг ўрни тўлиқ қопланишига эришилиши устидан назоратни амалга оширади, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тизими самарадорлигини таҳлил қилади, ушбу тизимни такомиллаштириш юзасидан таклифлар киритади, фуқаролик жамияти институтлари билан биргаликда коррупциянинг даражасини, шу жумладан, ҳудудлар, иқтисодиёт тармоқлари ва бошқа соҳалар кесимидаги даражасини баҳоловчи Коррупцияни идрок этиш миллий индексини тузишни ташкил этади.

Агентлик давлат харидлари соҳасида коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш мақсадида давлат буюртмачисининг ISO: 37001 коррупцияга қарши стандартни қўллашнинг назарда тутувчи талабни белгилайди, жойларда коррупциянинг олдини олишга қаратилган ҳудудий дастурлар ишлаб чиқилиши ва амалга оширилишини ташкил этади, коррупция ҳолатларига доир материалларни қонунчиликда белгиланган тартибда оммавий ахборот воситаларига тақдим этади, вазирликлар ва идораларнинг коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштиради, давлат органларининг, оммавий ахборот воситаларининг, фуқаролик жамияти институтларининг ва бошқа нодавлат сектор вакилларининг ушбу масалалар бўйича самарали ҳамкорлигини ташкил этади, ижро ҳокимияти ва хўжалик бошқаруви органлари ҳамда уларнинг мансабдор шахслари

қарорларида коррупция белгилари аниқланган ҳолларда уларнинг ижросини тўхтатиш ёки бекор қилиш тўғрисида кўриб чиқиши мажбурий бўлган такдимномалар киритади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ваколатлари 2001 йил 29 августдаги Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунида (янги таҳрири) ўз аксини топган. Қонуннинг 4-моддасига биноан, Прокуратура органлари ўз фаолиятини солиқ интизомини мустаҳкамлашга, солиқ, валюта соҳасидаги жиноятлар ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашга, шунингдек давлатга етказилган иқтисодий зарарни қоплашга масъулдир.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси коррупцияга қарши курашиш фаолиятини: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни ва бошқа қонунчилик ҳужжатлари, прокуратура органлари ва муассасаларида хизматни ўташга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, Бош прокуратура хайъатининг қарорлари, Бош прокурор буйруқлари, фармойишлари, кўрсатмалари асосида олиб боради.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ўз ваколатлари доирасида:

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади;

коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга оширади;

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги тезкор-қидирув фаолиятини, суриштирувни, дастлабки терговни, шунингдек ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштиради;

коррупция билан боғлиқ жиноятлар бўйича дастлабки терговни амалга оширади;

коррупциянинг ҳолати ва коррупцияга қарши курашиш натижалари тўғрисидаги ахборотни йиғиш ҳамда таҳлил қилишни амалга оширади;

жисмоний ва юридик шахсларнинг коррупция фактларига доир муурожаатларини кўриб чиқади ҳамда уларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ва қонуний манфаатларини химоя қилиш чораларини кўради;

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятида, шу жумладан, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини амалга оширишда иштирок этади;

аҳоли ўртасида жамиятда ҳуқуқий онгни, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга ва қонунийликни мустаҳкамлашга қаратилган ҳуқуқий тарғиботга доир фаолиятда иштирок этади;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг ўз вақтида олди олинishi, аниқланиши ва уларга чек қўйилишини таъминлашга, уларнинг оқибатларини, шунингдек, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этишга доир тадбирларни ишлаб чиқади ҳамда амалга оширади;

коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида халқаро ҳамкорликни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин:

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги чора-тадбирларни мувофиқлаштириш бошқармаси тизимида коррупцияга қарши курашиш соҳасида ташкилий-амалий ва ҳуқуқий механизмлар самарадорлигини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш;

қонунчилик ҳужжатлари, давлат дастурлари ва бошқа ҳужжатларда белгиланган коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги вазифалар ва чора-тадбирларнинг тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва бошқа давлат органлари томонидан бажарилишини ўрганиш;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, тезкор-қидирув, суриштирув ва дастлабки терговни амалга оширувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштиришда иштирок этиш;

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати аҳолини таҳлил қилиш, коррупцияга оид жиноятларнинг оқибатлари ҳамда уларнинг содир этилишига имкон берган сабаб ва шарт-шароитларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш каби вазифаларни бажариш.

Бошқарма Бош прокуратуранинг мустақил таркибий тармоғи ҳисобланади ҳамда коррупция қарши курашиш соҳасидаги чора-тадбирларни мувофиқлаштиради, мазкур соҳага доир қонунчилик ҳужжатлари ижросини таҳлил қилади, коррупцияга оид жиноятлар бўйича терговга қадар текширув ва дастлабки тергов ўтказилиши устидан назорат олиб боради, ташкилий-услубий, ахборот-таҳлилий ва назорат тадбирларини амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Уюшган жиноятчилик ва коррупцияга қарши курашиш бошқармаси коррупциявий жиноятларни барвақт аниқлаш ва уларнинг олдини олиш, жиноятнинг оқибатлари ҳамда унинг содир этилишига имкон берган сабаб ва шарт-шароитларга барҳам бериш чораларини кўриш;

коррупцияга оид кўп эпизодли, мураккаб ва долзарб жиноятлар бўйича дастлабки тергов ва терговга қадар текширувни синчковлик билан, ҳар томонлама, тўла ва холисона ўтказиш, натижаси бўйича қонуний қарорлар қабул қилиш;

Бош прокуратура раҳбариятининг топшириғига асосан, коррупциявий, шу жумладан, уюшган, мансабдорлик ва иқтисодий жиноятлар бўйича дастлабки тергов ҳаракатларини ташкиллаштириш ва ўтказиш, тергов гуруҳлари фаолиятига раҳбарлик қилиш;

иш юритувидаги жиноят ишлари бўйича барча айбдор шахсларнинг аниқланиши ва қонунчиликда белгиланган тартибда жавобгарликка тортилишини, фуқароларнинг бузилган ҳуқуқлари тикланишини, жисмоний ва юридик шахслар ҳамда давлатга етказилган зарарнинг ундирилишини таъминлаш чораларини кўриш;

терговга қадар текширув ва дастлабки тергов босқичларида жиноят- процессуал қонунчилик талабларига қатъий риоя этиш, шахснинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфатлари бузилиши ҳамда шаъни ва қадр-қиммати поймол этилишининг олдини олиш;

жиноятларни тергов қилишнинг илғор усуллари, криминалистик-техника воситалари, замонавий ахборот технологиялари, шунингдек, илмий ва экспертлик тадқиқотлар натижаларини тергов амалиётига жорий қилиш каби вазифаларни бажаради.

Бошқарма Бош прокуратуранинг мустақил таркибий тармоғи ҳисобланади ҳамда коррупциявий жиноятларни барвақт аниқлаш ва уларнинг олдини олиш, жиноятнинг оқибатлари ҳамда унинг содир этилишига имкон берган сабаб ва шарт-шароитларга барҳам бериш чораларини кўриш борасида, ташкилий-услубий, ахборот-таҳлилий ва назорат тадбирларини амалга оширади.

2018 йил 5 апрелда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси “Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, Давлат хавфсизлик хизматининг (кейинги ўринларда – ДХХ) асосий вазифалари Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузуми, суверенитети, ҳудудий яхлитлиги ҳамда бошқа давлат манфаатларини ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимоя қилишдан, қонунийликни мустаҳкамлаш ва қонун

устуворлигини таъминлашдан, шунингдек, Давлат хавфсизлик хизмати-нинг ваколатига киритилган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ва уларга барҳам беришдан иборат.

ДХХ давлат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида, ўз фаолиятини махсус воситалар, шакллар ва услублар билан амалга оширадиган махсус ваколатли давлат органидир.

ДХХ ўз ваколатлари доирасида: коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади. Дарҳақиқат, ДХХ бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар каби коррупцияга қарши фаолиятни тартибга солувчи давлат дастурлари ишлаб чиқишда иштирок этади ҳамда давлат дастурларида кўрсатилган вазифаларни ўз ваколати доирасида (“Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисидаги” Қонуннинг 5-моддаси 10-қисмига кўра) амалга оширади; коррупция билан боғлиқ жиноятлар бўйича тезкор-қидирув фаолиятини, терговга қадар текширувни ва дастлабки терговни амалга оширади; Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 391-моддасига биноан, ДХХ терговга қадар текширувни амалга оширувчи органлар қаторига қиради. Жиноят иши қўзғатилгунига қадар амалга ошириладиган барча процессуал ҳаракатларни амалга оширади. Улар: экспертиза, тинтув, олиб қўйиш, кўздан кечириш, тафтиш тергов ҳаракатлари.

“Тезкор-қидирув фаолият тўғрисида”ги Қонунининг 10-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга: Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати ва бошқа органлар қиради.

Бундан ташқари, ДХХ коррупциянинг ҳолати ва коррупцияга қарши курашиш натижалари тўғрисидаги ахборотни йиғади ҳамда таҳлил қилади, миллий хавфсизлик учун таҳдидларни баҳолашни амалга оширади, тегишли давлат органларига зарур ахборотни тақдим этади. Ўзбекистон Республикаси “Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг 5-моддасига кўра, Давлат хавфсизлик хизмати органлари мамлакат ичкарисида ҳамда ташқарисида разведка (вазиятни баҳолаш ва қарор қабул қилиш учун мавжуд ёки эҳтимол тутилган душман, жой ва бошқа ҳақида маълумотлар тўплаш мақсадида амалга ошириладиган тадбирлар мажмуи) ва контразведка (душман разведкасига, жосусларига, диверсантларга ва пропагандасига қарши кураш олиб борувчи махсус ташкилотлар) ишларини амалга оширади ва тўпланган маълумотларни

тегишлилиги ҳамда тааллуқлилигига қараб, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга тақдим этади.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг коррупция фактларига доир муружаатларини кўриб чиқади ҳамда уларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш чораларини кўради; “Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг 23-моддасига кўра, Давлат хавфсизлик хизматининг ҳуқуқлари кўрсатиб ўтилган. ДХХ органлари ўзларига келиб тушган ариза ва муружаатларга кўра, бузилган ҳуқуқларни тиклаш бўйича прототессуал ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқига эга. Шунингдек, ДХХ коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади.

Давлат органлари ва бошқа ташкилотлар ДХХга давлат хавфсизлигини таъминлашга доир вазифаларни бажаришда ўз ваколатлари доирасида кўмаклашиши шарт. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида халқаро ҳамкорликни амалга оширади. “Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги Қонуннинг 45-моддасига кўра, “чет давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ва бошқа ташкилотлари, халқаро ташкилотлар ҳамда уларнинг ваколатхоналари билан Давлат хавфсизлик хизматининг ҳамкорлиги Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномаларига мувофиқ амалга оширилади”. Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин. Ушбу қоидадан шуни тушунишимиз мумкинки, “Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги Қонун, Давлат хавфсизлик хизматининг ички локал ҳужжатлари ва шунга ўхшаш бошқа нормативлар асосида бошқа хатти-ҳаракатларни ҳам амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги (кейинги ўринларда – ИИВ) ўз ваколатлари доирасида:

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади;

коррупция билан боғлиқ жиноятлар бўйича тезкор-қидирув фаолиятини, суриштирувни ва дастлабки терговни амалга оширади;

коррупциянинг ҳолати ва коррупцияга қарши курашиш натижалари тўғрисидаги ахборотни йиғади ҳамда таҳлил қилади, тегишли давлат органларига зарур ахборотни тақдим этади;

жисмоний ва юридик шахсларнинг коррупция фактларига доир

мурожаатларини кўриб чиқади ҳамда уларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш чораларини кўради;

аҳоли ўртасида жамиятда ҳуқуқий онгни, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга ва қонунийликни мустаҳкамлашга қаратилган ҳуқуқий тарғиботга доир фаолиятда иштирок этади;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги статистика маълумотларининг ҳисоби юритилишини ва таҳлил қилинишини таъминлайди;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг ўз вақтида олди олинishi, аниқланиши ва уларга чек қўйилишини таъминлашга, уларнинг оқибатларини, шунингдек, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этишга доир тадбирларни ишлаб чиқади ҳамда амалга оширади;

коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида халқаро ҳамкорликни амалга оширади.

ИИВ қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

ИИВнинг ҳуқуқий мақоми Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрда қабул қилинган “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонунида белгиланган.

Ички ишлар органларининг асосий вазифалари фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкни, конституциявий тузумни ҳимоя қилишдан, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлашдан, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикасида иборат.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг ҳуқуқий мақоми Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 13 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3666-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг ҳуқуқий мақоми тўғрисида”ги Низомда белгиланган.

“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 12-моддасида Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ваколатлари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ўз ваколатлари доирасида:

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади;

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятида иштирок этади;

аҳоли ўртасида жамиятда ҳуқуқий онгни, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга ва қонунийликни мустаҳкамлашга қаратилган ҳуқуқий тарғиботга доир фаолиятни амалга оширади ҳамда мувофиқлаштиради;

таълим муассасаларида коррупцияга қарши курашиш соҳасида ҳуқуқий таълим ва тарбияга доир чора-тадбирларни амалга оширишда иштирок этади;

норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги ҳамда уларнинг лойиҳаларидаги коррупция учун шарт-шароитлар яратадиган қоидалар ва нормаларни аниқлаш мақсадида ушбу ҳужжатлар ва лойиҳаларнинг таҳлилини амалга оширади;

коррупцияга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартаф этиш бўйича чоралар кўради;

коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида халқаро ҳамкорликни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуннинг 13-моддасида Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ваколатлари белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ҳуқуқий мақоми Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 майдаги ПФ-5446-сонли Фармони билан “Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти тўғрисидаги низом”да белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ўз ваколатлари доирасида:

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади;

жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш билан боғлиқ жиноятлар, иқтисодий ва коррупция билан боғлиқ бошқа жиноятлар бўйича тезкор-қидирув фаолиятини, терговга қадар текширувни ва суриштирувни амалга оширади;

жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришнинг эҳтимол тутилган йўллари ва механизмларини аниқлаш учун пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларнинг мониторингини ташкил этади ҳамда ўтказиши;

жиноий таъқиб этишни ташкил қилиш ва ҳуқуқий таъсир кўрсатишнинг бошқа чораларини кўриш учун тегишли давлат органларини коррупцияга оид аниқланган ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ўз вақтида хабардор қилади;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг ўз вақтида олди олинishi аниқланиши ва уларга чек қўйилишини таъминлашга, уларнинг оқибатларини, шунингдек, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этишга доир тадбирларни ишлаб чиқади ҳамда амалга оширади;

коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи бошқа органлар ҳамда ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида халқаро ҳамкорликни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти қонунчиликка мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.

Департамент Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 391-моддасига кўра, терговга қадар текширувни амалга оширувчи органлар сафига қиради ҳамда 461-бобда кўрсатилганидек, суриштирув органи ҳисобланади ва шуни ҳам таъкидлашимиз жоизки, “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонунининг 10-моддасига кўра, ушбу фаолиятни амалга оширувчи субъект ҳисобланади.

“Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга оид ишлар бўйича суд амалиётининг айрим масалалари тўғрисида”ги Олий суд пленум қарори 3-қисми ва ЖК 243-моддаси мазмунига кўра, даро-

мадларни легаллаштириш деганда, айбдор томонидан жиноий фаолият натижасида орттирилган пул маблағлари ёки бошқа мол-мулкни ўтказиш, алмаштириш, мулкка айлантириш йўли билан уларнинг келиб чиқишига қонуний тус берилиши, худди шунингдек бундай пул маблағлари ёки мол-мулкнинг асл хусусиятини, манбаини, турган жойини, тасарруф этиш, кўчириш усулини, пул маблағлари ёки бошқа мол-мулкка бўлган ҳақиқий эгалик ҳуқуқларини ёки унинг кимга қарашлилигини яшириш ёхуд сир сақлаш тушунилиши лозим. Мулк объекти сифатида бундай ҳолларда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 169-моддасида назарда тутилган ҳар қандай мулк, шу жумладан, виртуал активлар (криптовалюта ва ҳ.к.) бўлиши мумкин.

Банк ўтказмалари бошқа молиявий операциялар орқали амалга оширилган ноқонуний пулларни аниқлайди ҳамда Ўзбекистон Республикаси FATF (Financial Action Task Force) кўрсатмаларини амалга оширувчи ягона Молиявий разведка бўлинмаси бўлиб, Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган ишлар бўйича ҳисоботларни тақдим этади.

Коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни билвосита амалга оширувчи давлат органлари тоифасига қонунчиликка мувофиқ барча бошқа давлат органлари киради.

6.2. Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши ва унинг ҳудудий кенгашлари

“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 8-моддасига биноан коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш учун Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий кенгаши ҳамда Қорақалпоғистон Республикасида, вилоятларда ва Тошкент шаҳрида коррупцияга қарши курашиш бўйича ҳудудий кенгашлар ташкил этилди.

Жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашишга қаратилган давлат сиёсатининг самарадорлигини ошириш мақсадида, 2020 йил 29 июнда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида Коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6013-сонли Фармонида асосан, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши ташкил этилди.

Миллий кенгаш коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотлар фаолиятини мувофиқ-лаштирувчи орган ҳисобланади.

Миллий кенгаш томонидан қабул қилинадиган қарорлар барча давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, жамоат бирлашмалари ва бошқа ташкилотлар томонидан ижро этилиши мажбурийдир. Миллий кенгаш ўз фаолиятини давлат органлари, бошқа ташкилотлар ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар Коррупцияга қарши курашиш ҳудудий кенгашлари билан ўзаро ҳамкорликда амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши тўғрисидаги низом Кенгаш томонидан 2021 йил 19 августда тасдиқланган.

Миллий кенгашнинг таркиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади. Кенгаш ўз фаолиятини доимий асосда амалга оширади ва ўз мажлисларини заруратга қараб, аммо йилнинг ҳар чорагида камида бир марта ўтказади.

Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгашининг асосий вазифалари:

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларининг ва бошқа дастурларнинг ишлаб чиқилиши ҳамда амалга оширилишини ташкил этиш;

коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ва ҳамкорлигини таъминлаш;

аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришга доир чора-тадбирларнинг ишлаб чиқилиши ҳамда амалга оширилишини ташкил этиш;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга, уларни аниқлашга, уларга чек қўйишга, уларнинг оқибатларини, шунингдек, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этишга доир чора-тадбирлар самарадорлиги оширилишини таъминлаш;

коррупциянинг ҳолати ва тенденциялари тўғрисидаги ахборотни йиғиш ҳамда таҳлил этиш;

коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирлар амалга оши-

рилиши юзасидан мониторингни амалга ошириш, ушбу соҳадаги мавжуд ташкилий-амалий ва ҳуқуқий механизмларнинг самарадорлигини баҳолаш;

коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонунчиликни такомиллаштириш ва ушбу соҳадаги ишларни яхшилаш юзасидан таклифлар тайёрлаш;

худудий кенгашлар фаолиятини мувофиқлаштириш.

*Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги
Миллий кенгашнинг ишчи органи ҳисобланади.*

Агентлик Миллий кенгаш мажлислари баённомаларини расмийлаштиради ва тасдиқланган баённомаларни кенгаш аъзоларига, манфаатдор вазирликлар, идоралар ва Худудий кенгашларга юборади.

Миллий кенгашнинг ишчи органи Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ҳисобланади.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар Коррупцияга қарши курашиш худудий кенгашлари коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи худудий органлар ҳамда ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи орган ҳисобланади. Худудий кенгаш томонидан қабул қилинадиган қарорлар жойлардаги барча давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, жамоат бирлашмалари ва бошқа ташкилотлар томонидан ижро этилиши мажбурийдир.

Худудий кенгашнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат ва бошқа дастурларнинг амалга оширилишини ташкил этиш;

тегишли худудда коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ва ҳамкорлигини таъминлаш;

аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришга доир чора-тадбирларнинг ишлаб чиқилиши ҳамда амалга оширилишини ташкил этиш;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш, чек қўйиш, оқибатлари ҳамда имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этишга доир чора-тадбирлар самарадорлиги оширилишини таъминлаш;

коррупциянинг ҳолати ва тенденциялари тўғрисидаги ахборотни йиғиш ҳамда таҳлил этиш;

коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларнинг амалга оширилиши юзасидан мониторингни амалга ошириш, ушбу соҳадаги мавжуд ташкилий-амалий ва ҳуқуқий механизмларнинг самарадорлигини баҳолаш учун тегишли ҳудудда қилинган ишлар ижроси ҳақида Миллий кенгаш ишчи органига ахборот тақдим этиш;

коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, ушбу соҳадаги ишларни яхшилаш юзасидан таклифлар тайёрлаш ва Миллий кенгашга киритиш.

Худудий кенгашларнинг ишчи органи функциясини тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар халқ депутатлари кенгашлари котибиятлари бажаради. Миллий кенгашнинг асосий вазифалари сифатида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларининг ва бошқа дастурларнинг ишлаб чиқилиши ҳамда амалга оширилишини ташкил этиш, ушбу фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ва ҳамкорлигини таъминлаш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришга доир чора-тадбирларнинг ишлаб чиқилиши ҳамда амалга оширилишини ташкил этиш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга, уларни аниқлашга, уларга чек қўйишга, уларнинг оқибатларини, шунингдек, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этишга доир чора-тадбирлар самарадорлиги оширилишини таъминлаш мақсадлари белгиланган.

Бундан ташқари, Миллий кенгаш, коррупцияга қарши курашиш бўйича худудий кенгашлар коррупциянинг ҳолати ва тенденциялари тўғрисидаги ахборотни йиғиш ҳамда таҳлил этиш, коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилиши юзасидан мониторингни амалга ошириш, ушбу соҳадаги мавжуд ташкилий-амалий ва ҳуқуқий механизмларнинг самарадорлигини баҳолаш, коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонунчиликни такомиллаштириш ва ушбу соҳадаги ишларни яхшилаш юзасидан таклифлар тайёрлаш, ҳамда худудий кенгашлар фаолиятини мувофиқлаштириш масъулдир.

2021 йил 19 августда Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши тўғрисидаги ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар Коррупцияга қарши курашиш худудий кенгашлари тўғрисидаги Низомлар тасдиқланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ–5177-сонли қарорига мувофиқ 2021 йил 1 октябрдан бошлаб, барча давлат органлари ва ташкилотлари, шу жумладан Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларида коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари фаолияти йўлга қўйилди. Уларнинг асосий вазифалари коррупция ҳолатларини барвақт аниқлаш ва олдини олиш, уларнинг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этиш, манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик ҳамда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш чораларини кўриш ҳисобланади.

6.3. Коррупцияга қарши курашиш бўйича фуқаролар ва нодавлат ташкилотлари билан ҳамкорлик

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролар ҳам коррупцияга қарши курашиш борасида маълум бир функцияларни амалга оширишади.

БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси 13-моддасига биноан, ҳар бир иштирокчи давлат ўз имкониятлари доирасида ва ўз ички қонунчилигининг асосий тамойилларига мувофиқ тарзда, коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши кураш олиб бориш ҳамда жамиятнинг коррупция мавжудлиги, унинг сабаблари, хавфли хусусиятлари ва юзга келтирувчи таҳдидларини янада чуқур англаши учун фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар ва жамоатчилик асосида фаолият юритувчи ташкилотлар каби давлат секторига кирмаган жисмоний шахслар ва гуруҳларнинг фаол иштирокига кўмаклашиш учун тегишли чораларни кўради.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролар қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа тадбирларда ҳам иштирок этиши мумкин.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари юқорида келтирилган вазифа ва тадбирларни амалга ошириш мақсадида, Идоралараро комиссия ва ҳудудий идоралараро комиссиялар фаолиятида, шунингдек, давлат органлари ҳузуридаги ишчи гуруҳлар, комиссиялар ва жамоат-маслаҳат органлари фаолиятида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда иштирок этади.

Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 22 апрелдаги “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги (янги таҳрири) Қонунининг

5-моддасига биноан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг асосий принциплари: қонунийлик, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги, демократизм, ошкоралик, ижтимоий адолат, маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал этишда мустақиллик, жамоатчилик асосидаги ўзаро ёрдам, ижтимоий шериклик, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналарни ҳисобга олишдан иборат.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотларининг ваколатлари:

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этиши;

аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришда иштирок этиши;

коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириши;

коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар киритиши;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат органлари ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиши мумкин.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тегишли ҳудудда қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг ижро этилиши, шу жумладан тадбиркорлик фаолияти субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилиши, коммунал хизмат кўрсатиш ташкилотлари томонидан коммунал хизматлар кўрсатиш сифати, иморатлар қуриш ҳамда ҳовлилар ва уйлар атрофидаги ҳудудларни сақлаш қоидаларига риоя этилиши, шунингдек экин майдонларидан самарали фойдаланилиши ва ерларни муҳофаза қилиш устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари жамоатчилик назоратини қуйидаги шаклларда амалга оширади:

тегишли ҳудудда қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг ижро этилиши ҳолатини ўрганиш;

тегишли чоралар кўрилиши учун давлат органларига мурожаат этиш; давлат органлари ваколатига кирувчи ва ижтимоий аҳамиятга молик масалалар бўйича сўровлар юбориш.

Жамоатчилик назорати қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа шаклларда ҳам амалга оширилиши мумкин.

Жамоатчилик назорати оммавий ахборот воситалари, нодавлат нотижорат ташкилотлар ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорликда амалга оширилиши мумкин.

Давлат органлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига жамоатчилик назоратини амалга оширишда кўмаклашиши ва қонун ҳужжатларига мувофиқ уларнинг мурожаатлари юзасидан ўз вақтида чора-тадбирлар кўриши шарт.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 14 апрелдаги “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонунига биноан нодавлат нотижорат ташкилотлари жамоат бирлашмаси, ижтимоий фонд, муассаса шаклида, шунингдек, қонунларда назарда тутилган бошқа шаклда ташкил этилиши мумкин.

Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик қадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади.

Нодавлат нотижорат ташкилоти қуйидаги ҳуқуқларга эга:

ўз аъзолари ва қатнашчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ифодалаш ҳамда ҳимоя қилиш;

ижтимоий ҳаётнинг турли масалаларига доир ташаббуслар билан чиқиш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига таклифлар киритиш;

давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг қарорларини ишлаб чиқишда қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда иштирок этиш;

ўз фаолияти тўғрисида ахборот тарқатиш;

оммавий ахборот воситаларини таъсис этиш ҳамда белгиланган тартибда ноширлик фаолиятини амалга ошириш;

уставда белгиланган вазифаларни бажариш учун тадбиркорлик тузилмаларини ташкил этиш.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари ўзларининг фаолиятини мувофиқлаштириб бориш, шунингдек умумий манфаатларини ифодалаш ҳамда ҳимоя қилиш мақсадида уюшмалар (иттифоқлар) шаклида бирлашмалар тузиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 12 апрелдаги “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонунига биноан давлат органларининг ва улар мансабдор шахсларининг: қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда, қарорларда, шунингдек ривожланиш давлат, тармоқ ва ҳудудий дастурларида жамоатчилик манфаатларини, жамоатчилик фикрини ҳисобга олишга;

фуқароларнинг, юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, жамият манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасидаги қонунчилик талабларининг ижро этилишини таъминлашга;

ўз зиммасига юклатилган, ижтимоий ва жамоатчилик манфаатларига дахлдор бўлган вазифалар ва функцияларни бажаришга;

давлат хизматларини кўрсатишга;

ижтимоий шериклик доирасида амалга ошириладиган битимлар, шартномалар, лойиҳалар ва дастурларни бажаришга доир фаолияти жамоатчилик назоратининг объектидир.

Коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятда иштирок этувчи органлар сифатида оммавий ахборот воситалари ҳам белгиланган.

Бу борада Оммавий ахборот воситалари:

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади;

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатини амалга оширишга, шу жумладан, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришга қаратилган тадбирларни ёритади;

коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат органлари ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади.

Оммавий ахборот воситалари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа тадбирларда ҳам иштирок этиши мумкин.

Назорат саволлари

1. Коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни бевосита амалга оширувчи давлат органлари тизимида қайси давлат органлари қиради?
2. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлигининг вазифалари нималардан иборат?
3. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг вазифалари нималардан иборат?
4. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг вазифалари нималардан иборат?
5. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг вазифалари нималардан иборат?
6. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратура хузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментининг вазифалари нималардан иборат?
7. Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши ва унинг ҳудудий кенгашларининг вазифалари нималардан иборат?
8. Коррупцияга қарши курашиш бўйича фуқаролар ва нодавлат ташкилотлари ҳамкорлиги деганда нимани тушунасиз?

VII БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ ИШТИРОКИ

7.1. Фуқаролик жамияти институтлари турлари

Жамият, жумладан, фуқаролик жамияти мураккаб турли тузилмалар ва фуқароларнинг бирикмасидан иборат. Унда давлат, унинг органлари билан бирга, бошқа тузилмалар ҳам фаолият кўрсатади. Бу тузилмалар ўз характери, вазифасига қараб алохида йўналишлар бўйича давлат ҳуқуқий, конституциявий, ижтимоий-сиёсий масалаларда фаолият кўрсатади. Улар ҳуқуқий, илмий манбаларда “институтлар” деб аталади.

Юридик энциклопедияда: институт – ҳуқуқий ёки ижтимоий сиёсий ҳодиса (борлик) ва уларга қаратилган ҳуқуқий нормалар ва улар билан боғлиқ ижтимоий нормалар йиғиндисидир, дея таъриф берилган⁵⁶.

Фуқаролик жамияти институтлари ҳам давлат-ҳуқуқий ва ижтимоий-сиёсий муносабатларда иштирок этади, алохида тузилма ҳисобланади ва фаолияти ҳуқуқий, ижтимоий нормалар билан тартибга солинади. Улар фуқаролик жамиятининг энг муҳим хусусиятлари – сиёсий плюрализм (турли фикрлилик), кўппартиявийлик ва бошқаларни рўёбга чиқишини таъминлайди ва жамият ривожланиб борган сари, уларнинг жамият ишларидаги иштироки кенгайиб боради, улар ўз зиммасига янги вазифаларни олади.

Ана шундай вазифалардан бири – коррупцияга қарши курашдир. Коррупция ҳар қандай жамият, тизимда учрайдиган энг жирканч, ўта маккор ва хавф-хатардир. Унга фақат давлат органлари билангина қарши курашиб, муваффақиятга эришиб бўлмайди. Шу ўринда Президентимизнинг қуйидаги сўзлари диққатга сазовор: “... коррупциянинг ҳар қандай кўринишига муросасиз бўлиш кундалик ҳаёт тарзига айланиши шарт. Бу иллатга қарши курашишга барча давлат органлари, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, умуман ҳар бир фуқаро сафарбар этилиши зарур”⁵⁷.

Президент Ш.Мирзиёев ўз президентлик фаолиятининг дастлабки кунларидаёқ, “Жамият ривожига ғов бўлаётган яна бир иллат – бу кор-

⁵⁶ Қаранг. Мустафоев Б. ва бошқалар. Конституциявий ҳуқук (энциклопедик луғат). – Т., 2006 й. – 204 б.

⁵⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь, – Т.: “Ўзбекистон”, 2021 й. – 49-50 б.

рупция балосидир”,⁵⁸-деб эътироф этди. Шунингдек, президентлик лавозимига иккинчи муддатга киришиши муносабати билан ўтказилган маросимда сўзлаган нутқида эса “... сўнги беш йилда коррупцияга қарши курашни давлат сиёсати даражасига олиб чиқдик”⁵⁹, деб кайд қилди.

Коррупцияга қарши курашда давлат катта имкониятларга эга, коррупцияга қарши курашувчи, унга тегишли чоралар кўрувчи давлат органлари мавжуд. Бу органларнинг фаолиятини мувофиқлаштирувчи ва уларга услубий ёрдам кўрсатувчи коррупцияга қарши курашиш Миллий кенгаши, худудларда худудий кенгашлар ташкил қилинган. Мамлакатимизда ташкил қилинган “Коррупцияга қарши кураш агентлиги”га катта умид билан қаралмоқда.

Тажриба шуни кўрсатмоқдаки, коррупцияга фақат давлат органлари фаолияти орқали курашиш етарли бўлмаяпти. Бунга кенг жамоатчиликни жалб қилмасдан кўзланган мақсадга эришиш мумкин бўлмаслиги аён бўлмоқда. Шунинг учун кейинги пайтларда коррупцияга қарши курашга фуқаролик жамияти институтларини жалб қилишга алоҳида аҳамият берилмоқда. Чунки жамият иллоти бўлмиш коррупцияга жамиятнинг барча элементлари бирдек уруш эълон қилиши, курашиш зарурият бўлиб қолмоқда.

Булар аввало жамоат бирлашмаларидир. Жамоат бирлашмалари конституциявий тузилма бўлиб, бу Конституциянинг XXIII бобида белгилаб қўйилган. Унинг 56-моддасида: “Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади”, деб мустаҳкамланган.

Бундан кейинги йўл – фуқаролик жамияти институтларини фаолиятини янада ривожлантиришга қаратилиши белгиланиб, уларнинг ўрни ва мақомини конституциявий жиҳатдан мустаҳкамлашга алоҳида эътибор бериш зарурлиги белгиланган.⁶⁰

⁵⁸ Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.:Ўзбекистон, 1-том. 2019 й. 1– 10 б.

⁵⁹ Манба: www.president.uz/uz/lists/view/4742

⁶⁰ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз. 2021 йил 7 ноябрь; Конституция қабул қилинганлигининг 29 йиллиги муносабати билан Ўзбекистон халқига табрик. // Халқ сўзи. 2021 йил 8 декабрь.

Фуқаролик институтлари нимага асосан коррупцияга қарши курашади? – деган савол келиб чиқиши мумкин. Қонунларда бу масала турлича тарзда ўз ўрнини топган. Лекин барча фуқаролик жамияти институтлари учун бу масалада умумий вазифалар мавжуд, яъни қонунларга асосан, фуқаролик жамияти институтлари – фуқароларнинг ҳуқуқларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш; фуқароларнинг давлат ва жамият ишларида иштирокини ривожлантириш; жамоатчилик назоратини амалга оширишда иштирок этиши керак.

Фуқаролар билан очик мулоқотни йўлга қўйишнинг самарали усул ва механизмларини татбиқ қилиш, жумладан, барча даражадаги ҳокимлар, прокуратура ва ички ишлар органлари раҳбарларининг аҳоли олдида ҳисобот бериш тизимини мукаммаллаштиришга эришиш, жойларга чиқиб, мавжуд аҳволни шахсан ўрганиш асосида аҳолини қийнаётган энг муҳим эҳтиёжларни ҳал этишда амалий ёрдам кўрсатиш нафақат давлат органлари, балки нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ҳам муҳим вазифасидир. Шубҳасиз, мавжуд муаммоларни ҳал қилишга биргина давлатнинг кучи етмайди. Бунда нодавлат ташкилотларнинг ёрдами зарур. Бежиз ННТлар халқ ва давлат ўртасидаги кўприкка қиёсланмайди.

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишини қўллаб-қувватлаш, жамият ва давлат ишлари бошқарилишида уларнинг ўрни ҳамда аҳамиятини кучайтириш, аҳолининг ижтимоий, ижтимоий-иқтисодий фаоллигини ошириш ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, инсонларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини муҳофаза этиш соҳаларида “учинчи сектор” фаоллигини оширишни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Дунё тобора жадал ривожланмоқда. Ҳозир бир жойда депсиниб туриб бўлмайди. Фақат ҳаракат, интилиш, ташаббускорликни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда.

Ваҳоланки, “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги, “Экологик назорат тўғрисида”ги, “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонунлар ҳамда бошқа қонунчилик ҳужжатларининг қабул қилиниши аҳолининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг, нодавлат нотижорат ташкилотлар ва бошқа фуқаролик институтларининг жамият ҳамда давлат ишлари бошқарувидаги иштирокининг ҳуқуқий кафолатларини сезиларли даражада мустаҳкамлади.

Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотлар ҳамда фуқаролик жамияти бошқа институтларининг давлат органлари қарорларини ишлаб чиқишда, қонун лойиҳаларини тайёрлаш ва муҳокама қилишда, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурлари ҳамда норматив-ҳуқуқий

хужжатлар ижроси устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишда катнашиш ҳуқуқи мустаҳкамланган. Бунинг баробарида, 1991 йилда атиги 95 тани ташкил этган ННТлар сони бугунги кунга келиб, ўн мингга яқинлашди.

Коррупция эса, тўғридан тўғри фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига салбий таъсир қилади, моддий бойликларни адолатли тақсимлашга тўсқинлик қилади, ҳар бир фуқаронинг ижтимоий ҳаётда тенг иштирокини чегаралайди. Бундан куйидагича хулоса қилиш мумкин: а) жамоат бирлашмалари фуқароларнинг ихтиёрийлик асосида тузиладиган уюшма, улар қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилиши керак; б) фуқароларнинг бирлашмалари юқорида санаб ўтилганлар билан чекланмайди, яъни бошқа уюшмалар ҳам тузиш мумкин.

Конституцияда кўзда тутилган жамоат бирлашмалари тизимида икки жамоат бирлашмасининг фуқаролар, жамият ва давлат ҳаётидаги муҳим роли ҳисобга олиниб, алоҳида қайд қилинган. 59-моддада: “Касаба уюшмалари”нинг вазифаси, 60-моддада “Сиёсий партиялар”нинг вазифаси белгилаб қўйилган.

Фуқаролик жамияти тизимида нодавлат ва нотижорат ташкилотлари алоҳида ўрин тутати. Нодавлат нотижорат ташкилотлари – жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олманган ҳамда олинган даромадлар (фойда)ни ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимлайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотларидир.⁶¹

Демак, НТТ – бу ўзини ўзи бошқариш ташкилоти. У жисмоний шахслар ёки юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида тузилади. Асосий мақсади даромад (фойда) олиш эмас. Фаолияти давомида даромад (фойда) вужудга келса аъзолари ўртасида тақсимлайди. Лекин бу белгилар НТТ ининг барча вазифасини қамраб олмаган. Улар, юқоридагилардан ташқари, ўз аъзоларини қонуний манфаатларини, ижтимоий ҳаётдаги зарур демократик кадриятларни ҳимоя қилиш; аъзоларни маънавий ва турли номоддий эҳтиёжларни қондириш; энг муҳими, хайрия фаолиятини амалга ошириш мақсадини кўзлайди. Коррупция эса, шу қайд қилинган масалаларга тўсқинлик қилади, шунинг учун ҳам НТТ коррупцияга қарши курашда давлат органларининг энг яқин ҳамкоридир.

НТТлар, жамоат бирлашмалари: жамоат фондлари; турли муассаса кўринишида; юридик шахсларнинг бирлашмалари кўринишида ташкил

⁶¹ Қаранг. Фуқаролик жамияти институтлари. (ўқув қўлланма). Тошкент: 2019 й. – Б. 23.

этилиши ва фаолият юритиши мумкин. Уларнинг фаолияти Ўзбекистон Республикаси “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонун билан тартибга солинади⁶².

Нодавлат нотижорат ташкилоти – жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз катнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир.

Фуқаролик жамияти институтлари тизимида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари алоҳида роль ўйнайди. Аввал кўриб чиқилган жамоат бирлашмалари, НТТ аҳолининг маълум қисмини ўз фаолиятига жалб қилса, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари Ўзбекистон фуқароларининг вояга етган барча қисмини қамраб олади. Республикамизда ҳозирги кунда 9300 дан ортиқ фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолият кўрсатмоқда.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фуқаролик институтлари тизимидаги алоҳида ўрнини ҳисобга олиб, уларнинг фаолиятига алоҳида тўхталамиз.

Мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган ННТ ни қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

1. Аҳолининг маълум тоифалари манфаатига хизмат қилувчи тузилмалар (қасаба уюшмалари, сиёсий партиялар, Маҳалла хайрия жамғармаси, Ногиронлар жамияти, ёшлар ташкилотлари ва бошқалар).

2. Экология, маданият ва саломатликка ихтисослашган миллий-халқаро жамғармалар (“Экосан” жамғармаси, “Олтин мерос” жамғармаси, “Соғлом авлод учун” жамғармаси, Амир Темур маданий тарихий жамғармаси ва бошқалар).

3. Профессионал (касбий) фаолият билан боғлиқ ижтимоий муассасалар (“Ижтимоий фикр” маркази, “Маънавият ва маърифат” маркази, Журналистларни қайта тайёрлаш халқаро маркази ва бошқалар).

4. Умуммиллий хайрия жамиятлари, фондлари (Болалар жамғармаси, Ўзбекистон миллий рақс жамғармаси, Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳимоя қилиш жамғармаси ва бошқалар).

5. Ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ННТ (Ўзбекистон Судьялар ассоциацияси, Адвокатлар палатаси ва бошқалар).

⁶² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 1-2-сон, 2-модда.

6. Ижодий зиёлилар ташкилотлари. (Ёзувчилар уюшмаси, Журналистлар уюшмаси, Бастакорлар уюшмаси ва бошқалар).

7. Ўзбекистонда яшовчи камсонли миллатлар вакиллари бирлаштирувчи миллий-маданий марказлар. Хорижий мамлакатлар билан тузилган дўстлик марказлари.

8. Жойлардаги ижтимоий аҳамияти ва ижтимоий қизиқишларга қараб ташкил қилинган бирлашмалар. “Жангчи фахрийлар” уюшмаси, Ихтирочи ва рационализаторлар жамияти, Авто-мото хаваскорларнинг кўнгилли жамияти ва бошқалар.

7.2. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари

Фуқаролик жамияти институтлари тизимида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ўрганишни икки тушунчани аниқлаштиришдан бошлаш зарур.

Биринчи – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви, иккинчи – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари.

Биринчиси, яъни бошқарув бу фаолият. Юқорида қайд қилинганидек бу фаолият орқали фуқаролар жамият ва давлат ишларида иштирок этади, маҳаллий аҳамиятга эга масалаларни ҳал қилади. Бу фаолият орқали фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари рўёбга чиқади. Фуқаролар бу фаолиятда тенг ҳуқуқда иштирок этади, уларнинг ўзини ўзи бошқаришга оид ҳуқуқларини чеклаш тақиқланади.

Фуқароларнинг “ўзини ўзи бошқаруви”, “ўзини ўзи бошқариш органлари” тушунчасидан кенгрок. Ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи Конституцияда белгиланган фуқаролар йиғинидан ташқари, бошқа тузилмаларга ҳам тегишли. Жумладан, мактаб, ўқув юртлиридаги ота-оналар кўмиталари ва бошқа ННТлар.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўзини ўзи бошқарувни амалга оширади, яъни таъминлайди.⁶³

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш демократияни рўёбга чиқаришининг энг самарали воситаларидан ҳисобланади. Ўзини ўзи бошқариш, фуқаролар маҳаллий аҳамиятга эга масалаларни ўз манфаатларидан, тарихий хусусият ва қадриятларидан, урф-одатлардан келиб чиқиб ҳал қилишга қаратилган фаолиятдир. Ўзини ўзи бошқарувни маҳаллаларда ташкил қилинадиган фуқаролар йиғини томонидан амалга ошири-

⁶³ Қаранг. Мустафоев Б. ва бошқалар. Конституциявий ҳуқуқ (энциклопедик луғат). – Т., 2006 й. – 530 б.

лишнинг белгиланиши миллий бошқарув тажрибамизнинг яққол кўринишидир. Ўзини ўзи бошқарув ижтимоий ҳокимиятнинг самарали, ошкоралик, ижтимоий адолат, маҳаллий аҳамиятга эга масалаларни ҳал қилишда мустақиллик, ижтимоий шериклик, ўзаро ёрдам, маҳаллий урф-одатлар, анъаналарга таяниш ҳисобланади. Ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллаларда ташкил қилинган. Улар давлат органларидан холи, лекин давлат томонидан қўллаб-қувватланади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг маҳаллаларда ташкил қилиниши, ўз навбатида, маҳаллалар томонидан анъаналаримизни асраб-авайлаш, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини моддий-маънавий қўллаб-қувватлаш бўйича хайрли ишларнинг бажарилишига имконият яратилмоқда. Бу эса ижтимоий адолат тамойилларига ҳамоҳангдир.⁶⁴

Биз ўрганаётган коррупция масаласи, аввало, ижтимоий адолат принципининг душмани. Шунинг учун ижтимоий адолатни рўёбга чиқаришда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва маҳалла катта, шарафли, шу билан бирга, оғир вазифа – коррупцияга қарши курашда энг олдинги сафда бўлиши табиийдир.

Яна бир масала – коррупцияни маҳалла миқёсида тугатиш бутун мамлакат миқёсида шу иллатни тугатиш, камаййтиришнинг асоси бўлиши мумкин. Улар коррупцияга қарши курашда катта имкониятларга эга. Биринчидан, маҳаллада яшовчи ҳар бир фуқаро қандай яшаётганлигини, даромади манбаини маҳалла яхши билади. Иккинчидан, улар маҳаллий аҳамиятга эга масалаларни, жумладан коррупцияни келтириб чиқарувчи сабабларга барҳам қилиш ваколатига эга. Учинчидан, уларда маъмурий органлардан фарқ қилиб, бошқа яна миллий маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлардан, анъаналардан фойдаланиш имконияти мавжуд. Бундан ташқари, уларда шаҳар, туман ижроия ҳокимияти раҳбарларининг ҳисоботини эшитиш (фуқаролар йиғини фаолиятига кирувчи масалалар юзасидан) ваколати мавжуд бўлиб, бу коррупцияга қарши курашнинг энг самарали усуллари.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг коррупцияга қарши курашини кучайтиришда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш

⁶⁴ Қаранг. Матибоев Т. Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Фуқаролик жамияти: коррупция ижтимоий хавф. Т.: Билим ва интеллектуал салоҳият, 2019 й. – 112 б.

хамда оила ва хотин-кизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони муҳим роль ўйнайди. Ушбу Фармон, аввало, жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштиришга қаратилган. Бу эса, коррупцияга қарши курашишни ҳам назарда тутди. Чунки коррупция мавжуд бўлиб турган жамиятда, ҳеч қачон ижтимоий маънавий муҳит соғлом бўлмайди.

Мазкур Фармоннинг айрим ҳолатлари тўғридан-тўғри коррупцияга қарши курашишни кучайтиришга қаратилган. Жумладан, маҳалла институтини ички ишлар органлари, бошқа давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари билан узлуксиз, тизимли ҳамкорлигини йўлга қўйишни, маҳаллаларда қонун устуворлигини таъминлаш ва ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш масалаларида ички ишлар органлари, бошқа идоралар ва жамоат ташкилотларининг ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш каби кўрсатмалар ўзини ўзи бошқариш органларининг коррупцияга қарши курашишини кучайтиради ва самарасини оширади.

Фуқаролар йиғини раисларига туман, шаҳар халқ депутатлари Кенгашлари сессияларига кўриш учун масала киритиш ҳуқуқини беришнинг назарда тутилиши эса, уларнинг коррупцияга қарши курашишида муҳим восита бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Маҳалла” институтини ривожлантиришга алоҳида ўрин ажратилди ҳамда “Маҳалла – жамиятимизнинг ёруғ юзи ва виждони кўзгуси деса бўлади”, деб таъкидланди.

Мурожаатномада бундан буён маҳалладаги ишларнинг аҳволи вазирилик, идоралар ва ҳокимликлар ишини баҳолашда бош мезон бўлиши кўрсатилди. Таъкидланишича маҳалла раислари ва уларнинг ўринбосарлари ваколатларини кенгайтириб, муаммоларни бевосита ҳал қилиш имконияти яратилади. Маҳалла раисига маҳаллий Кенгаш мажлисида қўрилиши мажбурий бўлган масалаларни киритиш ҳуқуқини бериш йўлга қўйилади. Бу чоралар коррупцияга қарши кураш қўламини кенгайтиради, давлат органлари, идоралари, мансабдор шахслар масъулиятини кучайтиради. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари билан давлат органлари ҳамкорлиги эса, коррупцияга қарши курашда самара беради⁶⁵.

Маҳаллада ишлаётган малакали ва ташаббускор кадрларни давлат идоралари раҳбарлик лавозимларига тавсия этиш тизимининг йўлга

⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т: “Ўзбекистон”, 2021 й. – 48-49 б.

қўйилиши эса, албатта коррупцияга тўсқинлик қилувчи ҳолатдир. Чунки коррупция баъзи ҳолларда тегишли лавозимларга шахслар танлаш ва тайинлашда намоён бўлади. Маҳаллада фаолият кўрсатиб, аҳоли ишончини қозонган шахсларни раҳбарликка тайинланиши бу борада ижобий натижа бериши мумкин.

7.3. Фуқаролик жамияти институтларининг коррупцияга қарши курашишдаги иштироки

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунида коррупцияга қарши курашишнинг асосий принциплари қаторида давлат ва фуқаролик жамиятининг ҳамкорлиги алоҳида принцип сифатида кўрсатилган. Бу принцип фуқаролик жамияти институтлари фаолияти орқали таъминланади.

Коррупцияга қарши кураш соҳасидаги давлат сиёсатининг йўналишлари қонунда белгиланган бўлиб, уларнинг орасида, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш қайд қилинган.

Мана шу вазифани рўёбга чиқаришда фуқаролик жамияти институтлари фаол иштирок этиши зарур ва уларда етарли имкониятлар мавжуд. Бу уларнинг асосий вазифаларидан келиб чиқади. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонунида, уларни тузишдан мақсадлардан бири – улар ўз вакиллари орқали жамият ва давлат ишларида иштирок этишидир. Бундай иштирок этиш турли усуллар билан бирга, жамоатчилик назорати орқали ҳам амалга оширилади. Бошқа фуқаролик институтлари ҳужжатларида ҳам шундай вазифалар мавжуд. Қонунда “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг, НТТнинг коррупцияга қарши курашишда иштирок этишининг асосий усуллари белгилаб қўйилган.

Булар:

- коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этиш;
- аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришда иштирок этиш;
- коррупцияга қарши кураш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш;
- коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар киритиш;

- коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат органлари ва ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш ҳисобланади.

Фуқаролик жамияти институтлари фақат коррупцияга қарши курашишга оид давлат дастурлари ишлаб чиқишда иштирок этмасдан бошқа дастурларни ишлаб чиқишда ҳам иштирок этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 2 февралдаги қарорида уларга Давлат дастурига киритилган тадбирларни ўз вақтида амалга оширишни таъминлаш вазифаси юкланган. Шу қарор иловаси билан тасдиқланган, 2017-2018 йилларга мўлжалланган Коррупцияга қарши курашиш бўйича Давлат дастурининг бир неча банди ижросига фуқаролик институтлари масъул этиб белгиланган. Мисол тариқасида дастурнинг 1-бўлими, 6-бандини келтириш мумкин.

Коррупцияга қарши курашишда аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятининг юксак бўлиши муҳим омилдир. Ана шу масалаларнинг юксаклигига эришишда фуқаролик жамияти институтларининг иштироки муҳимдир. Уларнинг иштирокисиз аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш қийин масала. Ҳуқуқий онг ва маданият юксак бўлмаса коррупцияга қарши курашиш самара бермайди. Аввало коррупция бузғунчи иллат эканлигини фуқаролик институтларининг ҳар бири ўз аъзолари онгига сингдириши, коррупцияга нисбатан нафрат уйғотиши зарур. Ҳуқуқий онг, билимга эга бўлиш масаланинг бир томони, фақат у билан кўйилган мақсадга эришиб бўлмайди. Онгни, билимни ҳаётда қўллаш керак. Бунинг учун эса ҳуқуқий маданият керак. Юксак ҳуқуқий маданиятга эришиш онга эришишга қараганда мураккаб масала. Бунинг учун фуқаролик жамияти институтлари ташвиқот-тарғибот ишларидан ташқари, шахсий ўрнак, намуна бўлиш орқали фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятига таъсир қилиши керак. Қисқаси, қонунларни билиш эмас, уни бажариш шартлиги фуқаролар онгига киритилиб, қонунга итоат этиш, унга ҳурмат қилиш ҳиссини шакллантириш зарур.

Фуқаролик институтларининг коррупцияга қарши курашида, коррупцияни келтириб чиқарувчи сабабларга қарши кураши устувор фаолият бўлиш керак. Бунда, айниқса, ННТ аъзолари ўртасида қонунга ҳурмат руҳини шакллантириш, коррупциянинг ҳар қандай кўринишлари ва уни келтириб чиқарувчи сабабларга муросасизлик кайфиятини яратиш, коррупция жиноятларига нафратни вужудга келтириш муҳимдир. Коррупцияни вужудга келтирувчи сабаблар: ҳушомадгўйлик, иккиюзламачилик, камчиликларни кўриб туриб, уни кўрмасликка олиш, танқидга

чидамсизлик, журъатсизлик, бепарволик, беғамлик ҳам ҳисобланади. ННТ бор имкониятлардан фойдаланиб, шу иллатларга қарши курашиши зарур.

7.4. Жамоатчилик назорати

2014 йил 16 апрелда Ўзбекистон Республикаси Конституцияга бир нечта ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Улардан бири “Сиёсий ҳуқуқлар” деб номланган VIII бобнинг 32-моддасига тааллуқли бўлиб, унга асосан “давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш” конституциявий даражага кўтарилди. Бу билан фуқароларнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришдаги конституциявий ҳуқуқлари кенгайди.

Жамоатчилик назорати фуқаролик жамиятига хос ижтимоий ҳодиса бўлиб, унинг натижасида жамият давлатни назорат қилади, жамоатчилик назорати ҳуқуқий давлатга хос хусусиятлардан ҳамдир.

2017 йилдан бошлаб, Ўзбекистонда турли соҳаларда жумладан, давлат бошқарувида ислохотлар чуқурлаштирилди ва бошқарув билан, уни демократлаштириш билан боғлиқ масалаларга янгича ёндашув вужудга келди.

Давлат бошқарувини такомиллаштиришда, уни коррупциядан холи қилишнинг асосий шартлардан этиб белгиланиши жамоатчилик назорати институтини юқори ўринга олиб чиқади. Коррупциянинг олдини олиш унга қарши курашишнинг самарали усулларидан этиб эътироф этилди.

Жамоатчилик назорати – ҳуқуқий институт сифатида Конституцияга киритилган масаланинг бир томони бўлиб, энди уни амалга оширишнинг аниқ ҳуқуқий механизмлари яратилиши керак эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида (2017 йил 22 декабрь) бугунги кунга қадар давлат органлари фаолияти устидан самарали жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг аниқ ҳуқуқий механизмлари яратилмагани таъкидлаган эди. Бу ННТ томонидан давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятини холисона баҳолашга ҳалақит бермоқда. Шундан келиб чиқиб, давлат ва жамият бошқарувида жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг таъсирчан ва амалий механизмларини жорий этиш мақсадида, “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш зарур эканлигини қайд қилган эди⁶⁶. Шу кўрсатмага асосан, 2018 йил 12 апрелда “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди.

⁶⁶ Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018 й. – 103-104 б.

Қонунда жамоатчилик назоратининг субъектлари (кимлар назоратда иштирок этиши); жамоатчилик назоратининг объектлари (кимлар ва нималар назорат қилиниши); жамоатчилик назоратининг асосий принциплари; жамоатчилик назоратининг шакллари белгилаб қўйилди. Аввалги бандларда қайд қилинганидек, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва ННТ жамоатчилик назоратининг субъектлари қаторига киритилди.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг бир неча моддаларида ҳам жамоатчилик назорати ўзини ўзи бошқариш органлари ва ННТнинг вазифалари сифатида кўрсатилган.

Қонунга асосан, жамоатчилик назорати куйидагиларга қаратилади:

1. Қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда, қарорларда, шунингдек, давлат, тармоқ ва ҳудудий дастурларда жамоатчилик манфаатлари, жамоатчилик фикри ҳисобга олинганми?

2. Фуқароларнинг, юридик шахсларнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи ҳужжатлар ижро этилишининг ахволи (ҳолати) қай даражада?

3. Давлат органлари, мансабдор шахслар ижтимоий ва фуқаролар манфаатларига дахлдор бўлган ўз вазифалари ва функцияларини қай даражада бажараяпти?

4. Давлат хизматларининг кўрсатилиш ҳолатлари қандай?

5. Давлат органлари, мансабдор шахслар томонидан ижтимоий шериклик доирасида амалга ошириладиган битимлар, шартномалар, лойиҳалар ва дастурларнинг бажарилиш ҳолати қандай?

Жамоатчилик назоратининг шакллари:

Жамоатчилик назоратини ривожлантириш давлат сиёсатига айланди. Ўзбекистон Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида бу масалага алоҳида урғу берилди. 2020 йил 24 январдаги Мурожаатномада жамоатчилик назоратини янада кучайтириш, давлат ва жамият ўртасида ўзаро яқин ҳамкорлик ўрнатиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Жамоатчилик палатасини ташкил этиш таклиф этилди.

Хорижий мамлакатлар тажрибасида бундай органлар мавжуд. Жумладан, Россия Федерациясида Жамоатчилик палатаси бошқа кўплаб вазифалар билан бирга, коррупцияга қарши курашда самарали фаолият кўрсатмоқда.

Жамоатчилик назоратини кучайтириш учун янги тузилмаларни ташкил этиш билан бирга, Қонунда назарда тутилган воситаларни, механизмларни кучайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Президентининг 2020 йил 29 декабрдаги Мурожаатномасида Олий Мажлисга "... қабул қилинган ҳужжатлар ижросини ташкил этишда, жамоатчилик иштироки ва назорати кенг йўлга қўйилади. Жумладан, "жамоатчилик эшитувлари" ва "жамоатчилик мониторинги" тизими жорий қилинади.

Бу жараёнга фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва фуқаролар ҳам фаол жалб этилади",⁶⁷ – деб таъкидланди.

Эндиги вазифа шу ва бошқа қонунда белгиланган, жамоатчилик назоратининг бошқа усулларини тажрибада кенг ва мунтазам қўллашдир. Ана шунда жамиятимиздаги энг катта хавфлардан бири коррупцияга қарши самарали кураш вужудга келади.

Қонунда жамоатчилик назоратининг кучли усуллари мустақкамлаб қўйилган. Лекин масала, муаммо шу билан ҳал бўлмайди. Уларнинг амалга ошиши учун, биринчидан, шу белгиланган жамоатчилик назорати шакллари амалга оширишнинг аниқ механизмларини, уларнинг натижаси, оқибатини белгилловчи аниқ ҳужжатлар бўлиши шарт. Иккинчидан, ушбу жамоатчилик назорати шаклларида иштирок этувчи, уларни қўлловчи фуқароларнинг билими, тажрибаси юқори бўлиши, уларда қатъиятлилик, жасорат етарли бўлиши, улар шахсий манфаатдан жамоа манфаатини устун қўя олиши керак. Бунинг учун улар ўқитилиши, ўргатилиши, қисқача қилиб айтганда, етарли малакага эга бўлиши керак.

Демак, жамоатчилик назоратини реал воқеликка айлантириш, уни

⁶⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // манба: www.president.uz

коррупцияга қарши қуролга айлантириш учун, кучли ННТлар бўлиши ва жамоатчилик назорати шаклларида унумли, жойида ва керагича фойдаланиш зарур.

7.5. Коррупцияга қарши курашишда оммавий ахборот воситалари иштирокининг аҳамияти

Коррупцияга қарши курашишда, давлат ҳокимияти органлари фаолиятида очиқлик ва ошкораликни таъминлашда, фуқароларга тезкор ва ҳолис ахборот етказишда оммавий ахборот воситаларига эркинлик бериш, демократик ислохотлар жараёнида уларнинг нуфузи ва мавқеини ошириш долзарб масала ҳисобланади. Шунинг учун коррупцияга қарши курашишда оммавий ахборот воситалари (ОАВ)нинг иштирок этиши, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ахборот бераётган шахсларни ҳимоя қилиш масалалари қонунда алоҳида белгилаб қўйилган.

Ушбу иллатга қарши курашишда ОАВ иштирокисиз муваффақиятга эришиш мумкин эмас. Шунинг учун ОАВ фаолиятини жиддий ислох қилиш, уларга фақат мақтов эмас, муаммоларни ва уларни ҳал қилиш йўллари ҳақида мақола, маълумот бериш вазифаси юкланиши керак.

Оммавий ахборот воситаларининг эркин ва дадил фаолиятисиз жамият ҳаётини демократлаштириш, одамларни мустақил фикрлаб яшашга ундаш, ҳозирги кунда сув ва ҳаводек зарур бўлган жамоатчилик назоратини изчил йўлга қўйиш мумкин эмас. Бутун дунёда давлатнинг демократияни ҳурмат қилишига, халқнинг салоҳияти ва маданиятига матбуот эркинлиги, одиллигига қараб ҳам баҳо берилади. Албатта, бугун бу ҳақиқатни кўпчилигимиз яхши тушунамиз ва тан оламиз.

Шу нуқтаи назардан айтиш мумкинки, коррупцияга қарши курашда ҳам оммавий ахборот воситалари олдинги сафда турмоғи керак. Ўзбекистон Республикаси қонунларида, шу жумладан, “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 15-моддасида эса, оммавий ахборот воситаларининг коррупцияга қарши курашишда иштирок этишига урғу берилган⁶⁸.

Оммавий ахборот воситалари:

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади;

⁶⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 15-модда.

коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатини амалга оширишга, шу жумладан аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришга қаратилган тадбирларни ёритади;

коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат органлари ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади.

Оммавий ахборот воситалари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа тадбирларда ҳам иштирок этиши мумкин.

Оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг доимий номга эга бўлган ҳамда босма тарзда (газеталар, журналлар, ахборотномалар, бюллетенлар ва бошқалар) ва (ёки) электрон тарзда (теле-, радио-, видео-, кинохроникал дастурлар, Интернет жаҳон ахборот тармоғидаги веб-сайтлар) олти ойда камида бир марта нашр этиладиган ёки эфирга бериладиган (бундан буён матнда чиқариладиган деб юритилади), қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда рўйхатга олинган шакли ҳамда оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг бошқа шакллари оммавий ахборот воситасидир.

Давлат оммавий ахборот воситаларининг фаолияти ва ахборотдан фойдаланиш эркинлигини, мулк ҳуқуқини, давлат органларининг ғайриқонуний қарорларидан, улар мансабдор шахсларининг ғайриқонуний ҳаракатларидан (ҳаракатсизлигидан) ҳимоя қилинишни кафолатлайди. Оммавий ахборот воситаларининг фаолиятига тўсқинлик қилиш ёки аралаштириш тақиқланади.

Оммавий ахборот воситалари қонун ҳужжатларига мувофиқ ахборотни излаш, олиш, тадқиқ этиш, тарқатиш, ундан фойдаланиш, уни сақлаш ҳуқуқига эга ҳамда тарқатилаётган ахборотнинг ҳолислиги ва ишончилиги учун белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

Оммавий ахборот воситаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисида ахборот олишга доир сўров билан уларга оғзаки ёки ёзма шаклда (шу жумладан, электрон ҳужжат шаклида) мурожаат этиш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикасининг 1997 йил 24 апрелдаги “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасига биноан Ўзбекистон Республикасида оммавий ахборот воситаларининг цензура қилинишига йўл қўйилмайди.

Журналист меҳнатга оид ёки бошқа шартномавий муносабатлар асосида оммавий ахборот воситалари учун хабарлар ва материалларни тўплаш, таҳлил этиш, таҳрир қилиш, тайёрлаш ҳамда тарқатишга доир фаолиятни амалга оширувчи шахсдир.

Ҳеч ким журналистдан эълон қилинаётган хабарлар ёки материаллар олдиндан келишиб олинишини, шунингдек, уларнинг матни ўзгартирилишини ёхуд уларнинг нашрдан бутунлай олиб ташланишини (эфирга берилмаслигини) талаб қилиш ҳуқуқига эга эмас.

Журналист ўз касбига доир фаолиятни амалга ошириш чоғида:

ахборотни тўплаш, таҳлил этиш, таҳрир қилиш, тайёрлаш ва тарқатиш;

ахборот олиш учун давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга мурожаат этиш;

давлат сирларини ёки қонун билан қўриқланадиган бошқа сирни истисно этган ҳолда ҳужжатлар, материаллар ва ахборотдан фойдалана олиш;

журналист текшируви ўтказиш;

ўзи тайёрлаган хабарлар ва материалларни оммавий ахборот воситалари орқали имзосини ёки таҳаллусини қўйиб тарқатиш, уларда ўз фикр-мулоҳазасини ифодалаш;

давлат органларининг очиқ хайъат мажлисларида ва оммавий тадбирларида ҳозир бўлиш;

журналистлик фаолиятини амалга ошириш юзасидан мансабдор шахс қабулида бўлиш;

маълумотларни белгиланган тартибда ёзиб олиш, шу жумладан зарур техника воситаларидан фойдаланган ҳолда ёзиб олиш;

ахборот манбаи ёки муаллифнинг номи сир сақланишини талаб қилиш;

тақдим этган хабарининг мазмунини оммавий ахборот воситаси бузиб эълон қилиши оқибатида, ўзига етказилган маънавий зарар ва моддий зиён қопланишини суд орқали талаб қилиш;

Фуқаролар ёки бошқа ахборот манбалари томонидан ўз номи-ни ошкор этмаслик шarti билан ихтиёрий равишда маълум қилинган махфий хабар, шунингдек, факт ёки воқеалар журналистика соҳасининг сири ҳисобланади.

Журналистнинг журналистика соҳасининг сири ҳисобланадиган маълумотларни бу маълумотлар манбаининг розилигисиз ошкор этиши,

шунингдек, улардан ўзининг ғаразли манфаатлари ёки учинчи шахсларнинг манфаатларини кўзлаб фойдаланиши тақиқланади.

Журналист журналистлик фаолиятини амалга ошириш чоғида шахс дахлсизлиги кафолатидан фойдаланади.

Танқидий материаллар эълон қилганлиги учун журналистни таъқиб қилишга йўл қўйилмайди.

Журналист ўз текширувларининг натижаларини оммавий ахборот воситалари орқали тарқатишга, уларни давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахсларга ихтиёрий равишда тақдим этиши мумкин. Журналист текшируви даврида у қўлга киритган материаллар ва хужжатлар олиб қўйилиши ёки кўздан кечирилиши мумкин эмас.

Айтиш жоизки, агар давлат идоралари ёпиқ фаолият кўрсатса, оммавий ахборот воситалари ҳам ўз вазифаларини тўлиқ бажара олмайдилар. Хорижий тажриба шуни кўрсатадики, ошкоралик коррупциянинг олдини олувчи биринчи омиллардан саналади. Агар давлат идораси ёки мансабдор шахс жамоат олдида ўз фаолияти тўғрисида, жумладан, молиявий масалалардан тортиб, ишга қабул қилинишгача ҳисобот берса, бу коррупцияни камайтиришга ёрдам берувчи очиклик бўлади.

Назорат саволлари

1. “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” тамойили мазмунини тушунтириб беринг?

2. Нодавлат нотижорат ташкилот деганда нимани тушунаси?

3. Коррупциянинг олдини олишда нодавлат нотижорат ташкилот ўрнини тушунтириб беринг.

4. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида нечта нодавлат нотижорат ташкилот мавжуд?

5. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг коррупциянинг олдини олишдаги ўрнини тушунтириб беринг.

6. Оммавий ахборот воситаларининг коррупциянинг олдини олишдаги ўрнини тушунтириб беринг.

7. Оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тавсифланг.

8. Коррупциянинг олдини олишда журналистлар қандай ҳуқуқларга эга?

9. Жамоатчилик назорати қандай шаклларда олиб борилади?

VIII. БОБ. КОРРУПЦИЯГА ОИД ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР УЧУН ЖАВОБГАРЛИКНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

8.1. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик тушунчаси ва унинг турлари

Жамиятда шундай иллатлар борки, у маълум бир шахс ёки соҳага эмас, балки бутун жамият тараққиётига тўсиқ бўлади. Давлатни ич-ичидан емирадиган ана шундай иллат – коррупция ва унинг бир кўриниши бўлган порахўрликдир. Айнан шу иллат сабабли кўплаб давлатларнинг инқирозга юз тутгани ҳам тарихдан маълум. Сўнгги йилларда юртимизда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш, давлат ва жамият қурилишининг барча соҳаларида коррупциоген омилларга чек қўйишга қаратилган кенг кўламли ислохотлар изчил амалга оширилмоқда.

БМТнинг халқаро миқёсда коррупцияга қарши кураш бўйича маълумотида “коррупция” тушунчасига қуйидагича таъриф берилади: “Коррупция – бу шахсий мақсадларда наф кўриш учун давлат ҳокимиятини суиистеъмол қилиш”.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Коррупция ва уюшган жиноятчиликка қарши курашиш, шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш масалаларини самарали ечиш устувор вазифаларимиздан бири бўлиб қолади”⁶⁹.

Мамлакатда бюрократик тўсиқларни бартараф этиш чоралари кўрилмоқда ҳамда “Коррупциясиз соҳа” лойиҳалари амалга оширилмоқда.

Ушбу лойиҳадан мақсад – коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини ошириш, энг юқори даражада қулай бўлган ишбилармонлик муҳитини яратиш ва мамлакатнинг халқаро майдондаги ижобий образини оширишга қаратилган.

Мамлакатимизда “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Ушбу Қонуннинг қабул қилиниши БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясида белгиланган талаблар бажарилганидан далолат беради.

Жумладан, ҳар бир аъзо давлат коррупцияга қарши курашиш борасида ҳалоллик ва содиқлик, ошкоралик ва масъулиятлилик тамойилларини акс эттирадиган самарали сиёсатни олиб бориши ва коррупция-

⁶⁹ <https://www.adolatnashr.uz/uzs/news/news/korrupcia-zamiat-kusandasi>

нинг олдини олишга қаратилган самарали амалиёт турларини белгилаш ва рағбатлантиришга ҳаракат қилиши керак.

Шунингдек, тегишли халқаро ва минтакавий ташкилотлар билан ҳамкорлик коррупциянинг олдини олишга қаратилган халқаро дастур ва лойиҳаларда иштирок этишни қамраб олиши мумкин. “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши билан “коррупция” тушунчасига расмий таъриф берилди.

Зеро, Қонуннинг 3-моддасига мувофиқ, “Коррупция – шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш”дир. Ушбу Қонуннинг қабул қилиниши асосида коррупцияга қарши курашиш фаолиятининг барча тегишли халқаро стандартларини ўз ичига олган, хорижий аналогларидан қолишмайдиган даражадаги қонуний асоси яратилди.

“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 27-моддасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик белгиланган. Ушбу моддага кўра, “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этганлик қонунчиликка мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлиши, шунингдек, коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар суднинг қарорига кўра, муайян ҳуқуқлардан, шу жумладан, муайян лавозимларни эгаллаш ҳуқуқидан қонунга мувофиқ маҳрум этилиши мумкинлиги ҳамда юридик шахслар коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун қонунда белгиланган тартибда жавобгар бўлиши белгиланган”.

Бугунгача коррупция дейилганда, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси (ЖК)нинг (210-моддаси) пора олиш, (211-моддаси) пора бериш, (212-моддаси) пора олиш-беришда воситачилик қилишни назарда тутувчи диспозициялар тушунилан эди. Ваҳоланки, шахснинг мансаб ёки хизмат мажбуриятларини лозим даражада бажаришига таъсир кўрсатаётган ёхуд таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳамда шахсий манфаатдорлик билан фуқароларнинг, ташкилотларнинг, жамиятнинг ёки давлатнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ўртасида қарама-қаршилик, гуруҳлар манфаатлари йўлидаги ҳаракатлар, ходимларни пора ва бошқа ҳақ эвазига оғдириш йўлидаги ҳаракатларга эътибор кам.

Бу иллатга қарши курашиш – мамлакатимизда жадал суръатларда олиб борилаётган ҳуқуқий ислохотлар шароитида инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини самарали химоя қилишнинг

муҳим воситаларидан бири бўлиб келмоқда. Мамлакатимизда коррупцияни енгиш, ҳокимият амалдорларининг ҳалол ишлашини таъминлаш, бозор иқтисодиётини янада ривожлантириш, тадбиркорлар олдида турган бюрократик тўсиқларни олиб ташлаш, халққа ва тадбиркорларга ҳалақит бераётган тўсиқларни бартараф этиш мақсадида бир қатор қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги, “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги, “Давлат харидлари тўғрисида”ги қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармонлари ва “Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори муҳим аҳамият касб этмоқда.

Шу билан бирга, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги кенгайтирилди, жамоат ва парламент назоратини таъминлаш механизмлари такомиллаштирилди, шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва суд органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари ислоҳ қилинди. Мазкур ҳужжатларда коррупцияга қарши курашиш соҳасида ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга чек қўйиш, жавобгарликнинг муқаррарлиги каби масалалар аниқ белгилаб қўйилган.

Қонунда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ташкил этиш давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлардан бири сифатида белгиланган. Зеро, коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири – коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлашдан иборатдир.

Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг одоб-ахлоқ намунавий қоидаларида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этилганлиги учун жиноий, маъмурий, интизомий, моддий жавобгарли турлари назарда тутилган.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар учун ҳуқуқий жавобгарлик турлари

Ушбу иллат инсон ҳуқуқларининг бузилиши, мамлакат тараққиёти ва жамият равнақиға жиддий таъсир этар экан, коррупцияға қарши курашиш, бу иллатни барча соҳа ва жабҳалардан сиқиб чиқариш, юртимизни коррупциядан холи ҳудудға айлантириш биргина давлат идораси ёки жамоат ташкилотининг вазифаси эмас, балки шу давлат фуқароси, жамият аъзоларига бирдек тегишли бўлган вазифа, масъулият ҳисобланади.

Мансабдорлик жинояти коррупциянинг кўринишларидан бири ҳисобланиб, унинг хусусияти шундан иборатки, ушбу жиноятларни қонуннинг ижросини таъминлайдиган ва уни қўриқлайдиган шахслар томонидан содир этилади.

Шу сабабли коррупция билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни ва жиноятларни ўрганиш учун бир қатор мансабдорлик жиноятларини ҳамда мансабдор шахсларнинг хизмат соҳаларини таҳлил қилиш лозим бўлади.

8.2. Коррупцияға оид ҳуқуқбузарликлар учун интизомий ва маъмурий жавобгарлик асослари

Коррупция ҳозирги даврда кўпқиррали иллат ҳисобланиб, уни чуқур ўрганиш ва олдини олиш учун комплекс ва тизимли ёндашув, давлат ва жамият, назария ва амалиётнинг кучларини бирлаштириш тақозо этади. Энг аввало, коррупция пайдо бўлишининг объектив ва субъектив сабабларини ўрганиш, шу сабабларни давлатчилик ривожланишининг мана шу босқичидаги ривожланиши билан таққослаш, шундан кейин коррупциянинг келиб чиқилишининг ижтимоий-иқтисодий сабабларини йўқотишға йўналтирилган амалий қадамларни ташлаш ва бу иллатнинг олдини олишға қаратилган турли йўналишдаги профилактик тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 3-моддасида “коррупция”, “коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик”, “манфаатлар тўқнашуви” тушунчаларига таъриф берилган. Ушбу тушунчалардан англаш мумкинки, коррупция фақат пора олиш ёки пора бериш эмас. Коррупция мансабни суиистеъмол қилиш билан боғлиқ турли маъмурий ва жинойий ҳуқуқбузарликлардан иборат.

Масалан, манфаатлар тўқнашувини олайлик. Қонунчиликка кўра, манфаатлар тўқнашуви – шахсий (бевосита ёки билвосита) манфаатдорлик шахснинг мансаб ёки хизмат мажбуриятларини лозим даражада бажаришига таъсир кўрсатаётган ёхуд таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳамда шахсий манфаатдорлик билан фуқароларнинг, ташкилотларнинг, жамиятнинг ёки давлатнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ўртасида қарама-қаршилик юзага келаётган ёки юзага келиши мумкин бўлган вазият.

Мансабдор хизмат фаолиятида манфаатлар тўқнашувига йўл қўйса, ҳуқуқбузарликнинг таркибига мувофиқ интизомий, маъмурий ёки жинойий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Маъмурий жазо жавобгарликка тортиш чораси бўлиб, у маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни қонунларга риоя этиш ва уларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, шунингдек, ана шу ҳуқуқбузарнинг ўзи томонидан ҳам, бошқа шахслар томонидан ҳам янги ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Интизомий жавобгарлик ходим томонидан интизомий ножўя хатти-ҳаракат содир этган ҳолларда қўлланиши мумкин. Интизомий ножўя хатти-ҳаракат бу жисмоний шахснинг корхона, бирлашма ва муассасаларнинг ички тартиб-қоидалари, шунингдек меҳнат, хизмат, ўқув, ҳарбий ҳамда бошқа шу каби интизомни бузишга қаратилган ҳуқуққа қарши ҳаракатидир. Интизомий жазолар, одатда, хизмат ёки ижро интизومي бузилиши, давлат хизматчисига номуносиб ҳаракатлар давлат хизматчиси деган номга доғ туширувчи ножўя хатти-ҳаракатлар учун тайинланади.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 181-моддасига асосан, ходимга меҳнат интизомини бузганлиги учун иш берувчи қуйидаги интизомий жазо чораларини қўллашга ҳақли:

- 1) хайфсан;
- 2) ўртача ойлик иш ҳақининг ўттиз фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда жарима.

Ички меҳнат тартиб-қоидаларида ходимга ўртача ойлик иш ҳақининг эллик фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда жарима солиш ҳоллари ҳам

назарда тутилиши мумкин. Ходимнинг иш ҳақидан жарима ушлаб қолиш ушбу Кодекснинг 164-моддаси талабларига риоя қилинган ҳолда иш беврвчи томонидан амалга оширилади;

3) меҳнат шартномасини бекор қилиш (100-модда иккинчи қисмининг 3 ва 4-бандлари).

Ушбу интизомий чоралар ходим томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг тури, даражасига мувофиқ қонунчиликка асосан қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 октябрдаги 595-сонли қарори билан тасдиқланган Давлат фуқаролик хизматчилари одоб-ахлоқининг намунавий қоидаларига мувофиқ, давлат хизматчиси томонидан одоб-ахлоқ қоидаларининг бузилиши уни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгарликка тортиш учун асос бўлиши белгиланган.

Давлат хизматчиси томонидан Одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилиши аттестациялар ўтказишда, юқори ва бошқа лавозимларга тайинлаш учун кадрлар захирасини шакллантиришда ҳисобга олинади.

Одоб-ахлоқ қоидалари нормаларининг бузилиши махсус таркибий бўлинма ёки Одоб-ахлоқ комиссияси томонидан кўриб чиқилади. Одоб-ахлоқ комиссияси, махсус таркибий бўлинма мавжуд бўлмаган тақдирда, давлат органи ходимларидан камида 5 кишидан иборат таркибда тузилади. Одоб-ахлоқ комиссиясининг мақсади, вазифалари, функциялари, ҳуқуқлари, жавобгарлиги ва унинг фаолиятини ташкил этишнинг бошқа масалалари давлат органи томонидан тасдиқланган Одоб-ахлоқ комиссияси тўғрисидаги Низомда белгиланган.

Одоб-ахлоқ қоидаларининг бузилиши ҳолатларини махсус таркибий бўлинма ёки Одоб-ахлоқ комиссияси томонидан кўриб чиқиш натижалари бўйича интизомий ёки бошқача тарздаги қоида бузилишларининг мавжудлиги (мавжуд эмаслиги) тўғрисида хулоса чиқарилади. Аини вақтда, давлат органи раҳбари кўриб чиқиши учун қоидалар бузилишини содир этган давлат хизматчисини жавобгарликка тортиш тўғрисида таклиф киритилади. Йўл қўйилган қоида бузилишининг характерини ҳисобга олган ҳолда, Одоб-ахлоқ комиссияси давлат хизматчисига нисбатан Одоб-ахлоқ қоидаларининг бузилишига йўл қўймаслик тўғрисидаги огоҳлантириш билан чекланиши мумкин.

Давлат хизматчилари ўзлари йўл қўйган қоида бузилиши, қоида бузилишининг кўриб чиқилиши жараёни ҳақида ахборотни олиш ва ўзини ҳимоя қилиш учун далилларни тақдим этиш, шунингдек, давлат органи-

нинг қарорлари юзасидан белгиланган тартибда шикоят қилиш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида мансабдор шахсларнинг ноҳўя хатти-ҳаракатлари учун жавобгарлиги Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 15-моддасига берилган. Унга биноан, мансабдор шахслар бошқарув тартибини, давлат ва жамоат тартибини сақлаш, табиий муҳитни, аҳоли соғлиғини муҳофаза қилиш соҳасида белгиланган қоидаларга ва бажарилишини таъминлаш ўз хизмат вазифаларига кирадиган бошқа қоидаларга риоя этмаганлик билан боғлиқ маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганликлари учун маъмурий жавобгарликка тортилишлари лозим.

2020 йил 31 декабрдаги “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги 829-сонли қарорига илова қилинган Низомга кўра⁷⁰, коррупцияга оид маъмурий ҳуқуқбузарликларга – Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг (МЖТК) 61¹, 193¹ ва 193²-моддаларида назарда тутилган ҳуқуқбузарликлар киреди.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда қуйидаги бир қанча коррупциявий ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик белгиланган:

VII боб “Мулка тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик” деб номланади. Ушбу бобда нодавлат тижорат ташкилотининг ёки бошқа нодавлат ташкилотининг хизматчисини пора эвазига оғдириб олганлик (61¹-модда) учун жавобгарлик назарда тутилган.

XVI боб “Бошқарувнинг белгиланган тартибига тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик” деб номланади. Ушбу бобда давлат органининг, давлат иштирокидаги ташкилотнинг ёки фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг хизматчисини пора эвазига оғдириб олганлик (193¹-модда), давлат органи, давлат иштирокидаги ташкилот ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи хизматчисининг қонунга хилоф равишда моддий қимматликлар олиши ёки мулкий манфаатдор бўлганлик (193²-модда) учун жавобгарлик назарда тутилган.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун жазо чоралари сифатида амалдаги МЖТКда мансабдор шахсларнинг коррупция билан боғлиқ ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун маъмурий жарима жазоси назарда тутилган.

⁷⁰ <https://lex.uz/docs/5193571>

8.3. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар учун жиноий жавобгарлик асослари

Жиноят ҳуқуқида коррупция ибораси давлат идораларида ишлайдиган мансабдор шахсларнинг ёки давлат хизматчиларининг уюшган гуруҳ, шунингдек, бошқа жиноятчи шахслар билан ўзаро тил бириктириб, жиноят содир этиши ёки уларни жиноят содир этиш учун шароит яратиб беришини англатади.

Коррупция билан боғлиқ жиноятни содир этиш ва шахснинг ҳаракатини квалификация қилиш ҳамда унга жазо тайинлаш жиноят ҳуқуқида катта аҳамиятга эга.

Жиноятлар орасида коррупция ўта хавфли ҳисобланиб, инсоннинг ҳаётига, соғлиғига, мулкка, давлат барқарорлигига, шунингдек, бир қанча муҳим объектларга зарар етказиши билан жамиятимизга катта хавф туғдиради.

Судлар томонидан 2020 йил давомида коррупция билан боғлиқ (ЖК 205-214, 243-моддалари) жами 2270 нафар шахсга нисбатан 1502 та жиноят иши кўриб чиқилган.

Шундан 2 203 нафар шахсга нисбатан 1457 та жиноят иши бўйича ҳукм чиқарилган. Жумладан:

- 80 нафар шахсга нисбатан 59 та жиноят иши бўйича оқлов ҳукми;
- 2 123 нафар шахсга нисбатан 1 398 та иш бўйича айблов ҳукми чиқарилган;
- 67 нафар шахсга нисбатан 45 та жиноят иши тугатилган.

2020 йил коррупция билан боғлиқ жиноятларнинг содир этилишига сабаб бўлган омиллар статистикаси куйидагича кўринишга эга:

- 45 нафар шахсга нисбатан давлат харидлари билан боғлиқ қонун талабларига риоя қилинмаганлиги;
- 45 нафар шахсга нисбатан ҳуқуқбузарликка қарши курашиш борасидаги профилактика ишлари самарали тарзда олиб борилмаганлиги;
- 50 нафар шахсга нисбатан давлат хизматчиларини танлов асосида саралаб олиш, лавозимга тайинлаш ва юқори лавозимларга кўтаришнинг шаффоф тартибининг мавжуд эмаслиги;
- 55 нафар шахсга нисбатан айбланувчининг соҳага тааллуқли бўлмаган хизматларга бириктирилганлиги;
- 88 нафар шахсга нисбатан шахснинг (жабрланувчи) ўз манфаати йўлида қонунни четлаб ўтишга уриниши ёки бошқа тарздаги манфаатдорлиги сабабли жиноятга йўл очиб берганлиги;

– 99 нафар шахсга нисбатан иш ҳажмининг тўғри тақсимланмаганлиги ва малакали хизмат кўрсатилмаслиги;

– 122 нафар шахсга нисбатан давлат органлари ходимлари мансаб ёки хизмат мажбуриятларини бажариш чоғида манфаатлар тўқнашувига олиб келадиган ёки олиб келиши мумкин бўлган шахсий манфаатдорликка йўл кўйганлиги;

– 179 нафар шахсга нисбатан ишга қабул қилишда мансабдорнинг (ходимнинг) шахси лозим даражада ўрганилмаганлиги, айбланувчининг малака даражаси етишмаслиги (муқаддам жиноят содир этганлиги ёки содир этишга мойиллиги);

– 262 нафар шахсга нисбатан айбланувчининг ижтимоий таъминланмаганлиги ёки адолатли меҳнат шароити ташкил этилмаганлиги;

– 598 нафар шахсга нисбатан тизимда иш фаолияти тўғри йўлга кўйилмаганлиги, соҳада бюрократик тўсиқларнинг мавжудлиги (фаолиятнинг ўзи коррупцияга йўл очиб берганлиги);

– 642 нафар шахсга нисбатан фуқароларнинг моддий манфаатдорлик ёки шахсий бойлик орттириш йўлида жиноятга қўл уриши каби омиллар коррупция билан боғлиқ жиноятларнинг содир этилишига имкон яратган⁷¹.

2021 йилда республика бўйича жами 5483 нафар шахсга нисбатан 3769 та коррупцияга оид жиноят ишлари кўриб чиқиш учун, тегишли тартибда, судларга юборилган. 2020 йил билан таққослаганда судга юборилган жиноят ишлари сони 2621 тага, жавобгарликка тортилган шахслар сони эса 3 760 тага ёки 218 фоизга кўпайган⁷². Коррупцияга оид жиноятлар оқибатида, давлат ва жамият манфаатларига 2020 йилда 500 млрд. 102 млн. сўмлик моддий зарар етказилиб, 355 млрд. сўм ёки 71,0 фоизи ундирилган бўлса, 2021 йилдаги моддий зарар миқдори 1 трлн. 282 млрд. ни ташкил этиб, 887 млрд. сўми ёки 69,1 фоизи ундирилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги 829-сонли қарорига илова қилинган Низомга кўра,⁷³ коррупцияга оид жиноятлар Ўзбекистон Республикаси ЖК 167-моддасининг иккинчи қисми “г” банди, 168-моддасининг учинчи қисми “в” банди, 192⁹,

⁷¹ <https://yuz.uz/news/korruptsiyaviy-jinoyatlar-statistikasi-elon-qilindi>

⁷² <https://kun.uz/news/2022/03/11/2021-yil-korruption-jinoyatlar-oqibatida-ozbekistonga-110-million-dollaridan-ortiq-zarar-yetkazildi>

⁷³ <https://lex.uz/docs/5193571>

ва 192¹⁰, 205, 209-214-моддалари, 243-моддасида назарда тутилган жиноятларни мансаб мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиш ҳамда 301-моддасида кўрсатилган жиноятлар назарда тутилган. Ушбу коррупцияга оид жиноятларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, мазкур қилмишлар фақатгина махсус субъект ҳисобланган мансабдор шахс томонидан содир этилади. Шунинг учун коррупция билан боғлиқ қилмишларни ўрганиш учун мансабдорлик жиноятларни таҳлил қилиш лозим бўлади.

Коррупция билан боғлиқ жиноятларни назарда тутувчи Жиноят кодекси моддалари қуйидагилардан иборат:

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси бўйича коррупциявий жиноятлар иқтисодий соҳасидаги жиноятлар (ЖК учинчи бўлим) да Х боб (Ўзгалар мулкани талон-торож қилиш) келтирилган бўлиб, у қуйидагиларни назарда тутди:

Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (167-модда иккинчи қисми “г” банди);

Фирибгарлик (168-модда учинчи қисми “в” банди).

Ушбу Кодекснинг XIII¹ боби (Тадбиркорлик фаолиятига тўсқинлик қилиш, қонунга хилоф равишда аралашш билан боғлиқ жиноятлар ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфатларига тажовуз қиладиган бошқа жиноятлар)да қуйидаги қилмишлар учун жавобгарлик назарда тутилган:

Тижоратда пора эвазига оғдириб олиш (192⁹-модда);

Нодавлат тижорат ташкилотининг ёки бошқа нодавлат ташкилотининг хизматчисини пора эвазига оғдириб олиш (192¹⁰-модда).

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг бешинчи бўлими (Ҳокимият, бошқарув ва жамоат бирлашмалари органларининг фаолият тартибига қарши жиноятлар) XV бобида қуйидаги бошқарув тартибига қарши жиноятлар учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ушбу Кодекснинг олтинчи бўлими (Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши жиноятлар) XVII бобида жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар учун жавобгарлик назарда тутилган. Ушбу бобда жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштирганлик (243-модда) учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар деб номланган еттинчи бўлимда ҳарбий мансабдорлик жиноятлари белгиланган. Унда ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ҳокимият ваколатидан ташқарига чиқиш ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги (301-модда) учун жавобгарлик белгиланган.

Бошқарув тартибига қарши жиноятлар

Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш (205-модда);

Мансаб сохтакорлиги (209-модда);

Пора олиш (210-модда);

Пора бериш (211-модда);

Пора олиш-беришда воситачилик қилиш (212-модда);

Давлат органининг, давлат иштирокидаги ташкилотнинг ёки фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органининг хизматчисини пора эвазига оғдириб олиш (213-модда);

Давлат органи, давлат иштирокидаги ташкилот хизматчи-сининг қонунга хилоф равишда моддий қимматликлар олиши ёки мулккий манфаатдор бўлиши (214-модда).

Порахўрлик жинояти турлари

Пора олиш
(210-модда)

Пора бериш
(211-модда)

Пора олиш-беришда
воситачилик қилиш
(212-модда)

Коррупциянинг энг тарқалган кўриниши бу – порахўрлик. Порахўрликнинг энг хавфлиси, бу Жиноят кодекснинг 210-моддасида назарда тутилган пора олиш жиноятидир. Мансабдор шахс томонидан пора олиш жиноятининг ижтимоий хавфлигининг юқорилиги қуйидагилар:

- давлат органи нормал фаолиятининг бузилиши;
- давлат органи обрўсининг тушиши;
- фуқароларнинг ижтимоий адолатга бўлган ишончининг сўниши;
- фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари бузилишига олиб келиши

билан белгиланади.

Коррупция иллатининг асосий сабабларидан бири, мансаб ваколатини суистеъмол қилиш ёки фойдаланиш орқали ноқонуний тарзда моддий қимматликларга эга бўлиш ёхуд мулккий манфаатдор бўлиш тушунилади.

Ушбу даромадларга қонуний тус бериш ва улардан фойдаланиш мақсадида, улар томонидан бундай даромадларни легаллаштириш ҳаракатлари содир этилади.

БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси талабларидан келиб чиқиб, “Мансабдор шахс” атамасининг ҳуқуқий маъноси сифатида, “Мансабдор шахс – доимий, вақтинча ёки махсус ваколат бўйича тайинланган ёки сайланган, ҳокимият вакили вазифаларини бажарадиган ёхуд давлат органларида, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида, мулк шаклидан қатъи назар, корхоналарда, муассасаларда, ташкилотларда ташкилий-бошқарув, маъмурий-хўжалик вазифаларини амалга оширадиган ва юридик аҳамиятга эга ҳаракатларни содир этишга ваколат берилган шахс, худди шунингдек, халқаро ташкилотда ёхуд чет давлатнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи, маъмурий ёки суд органида мазкур вазифаларни амалга оширувчи шахс”, деб баён этилди.

Коррупцияга қарши курашиш мунтазам ва комплекс тарзда олиб борилиб, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини, айниқса, давлат бошқаруви ва иқтисодиётни қамраб олмоғи даркор. Бу борада, албатта, катта эътибор коррупцияни олдини олиш чора-тадбирларига қаратилиши билан бир вақтда, жинсий-ҳуқуқий чоралар мажмуига ҳам эътибор қаратишимиз жоиз бўлади.

Коррупциявий жиноятлар учун жавобгарлик масалаларида қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади:

– коррупциявий қилмишлар давлат ҳокимияти ва бошқаруви, жамоат бирлашмалари фаолияти билан боғлиқ давлат аппаратининг нормал фаолиятини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар ва бу муносабат-

ларда айрим фуқароларнинг ҳуқуқлари ва конун билан кўриқланадиган манфаатларига тажовуз қилади;

– ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш, мансабдор шахс томонидан ўз мансаб ваколатларидан давлат манфаатларига зид равишда, фойдаланиш деярли барча коррупциявий жиноятлар объектив томонининг асосий белгиси ҳисобланади;

– барча коррупциявий жиноятларнинг субъектив томони тўғри қасднинг, аксарият жиноятлар ғаразғўйлик ёки бошқа манфаатдорликнинг мавжудлиги билан тавсифланади;

– айрим коррупциявий жиноятларнинг зарурий белгиси бўлган “жиддий зиён” тушунчаси айнан қандай оқибатларни қамраб олиши ҳақида расмий изоҳнинг мавжуд эмаслигининг ўзиёқ коррупциявий хавфни юзага келтириши мумкин.

8.4. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида етказилган зарарни қоплаш

БМТ томонидан келтирилган маълумотларга асосан, жаҳон ҳамжамиятида ҳар йили 1 триллион АҚШ доллар ҳажмида пора бериш ва олиш ҳолатлари содир этилади. Дунё иқтисодиёти ҳар йили коррупция туфайли 2,6 триллион АҚШ долларидан ортиқ маблағдан айрилади, бу жаҳон ялпи ички маҳсулотининг 5 фоизини ташкил этиши маълум қилинган эди⁷⁴.

Агарда миллий доирада коррупцияга оид жиноятларнинг содир этилиши борасидаги статистик рақамларга тўхталадиган бўлсак, 2017–2020 йиллар давомида 6127 нафар мансабдор шахснинг жиноий жавобгарлик масаласи ҳал қилинган. Булардан 2018 йил давомида давлат улуши бўлган хўжалик юритувчи субъектлар мансабдор шахсларига жами 351 та (2019 й. 129 та), давлат улуши бўлмаган хўжалик юритувчи субъектлар мансабдор шахсларига 2018 йил давомида 362 та (2019 й. 401 та) жиноят иши мавжуд эканлигини кўрсатмоқда.

Шунингдек, мансабдор шахсларнинг коррупцияга оид жиноятлари оқибатида давлат ва жамият манфаатларига 2017 йилда – 142 млрд. 662 млн. сўм, 2018 йилда – 559 млрд. 174 млн. сўм, 2019 йилда эса – 1 трлн. 853 млрд. сўм, 2020 йилда – 500 млрд. 102 млн. сўм, 2021 йилда – 913,7

⁷⁴ <https://xs.uz/uzkr/post/zhahon-iqtisodiyoti-korrupsiya-holatlari-tufajliliga-26-trillion-dollar-joqotmoqda>

млрд. сўм миқдорида моддий зарар етказилган⁷⁵. Шунингдек, 2020 йилда – 355 млрд. 754 млн. сўм, 2021 йилда – 714,8 млрд. сўм миқдорида моддий зарар ҳуқуқбузарлардан ундирилган.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этилганлиги натижасида қабул қилинган қарор бекор қилинган, ўзгартирилган ёки ҳақиқий эмас деб топилган тақдирда, унинг қабул қилиниши натижасида жисмоний ва юридик шахсларга етказилган зарарнинг ўрни қонунчиликда белгиланган тартибда қопланиши лозим.

Жинойи жавобгарликка тортилган мансабдор шахсларнинг деярли тенг ярми мулкни талон-тарож қилганлиги, ҳар бештадан биттаси – мансаб ваколатларини суистеъмол қилганлиги ва ҳар еттитадан бири порахўрлик учун судга берилганлиги ҳолати бу масаланинг жиддий эканлигини кўрсатади. Мансабдорларнинг коррупцияга оид қилмишлари оқибатида, жиддий иқтисодий зарар етмоқда.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида етказилган зарарни қоплаш масалалари фуқаролар, корхона, муассаса, ташкилотлар, тадбиркорлик субъектлари, шунингдек, давлатнинг мулкий ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоясини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Жиноят-процессуал кодекси (ЖПК)нинг 82-моддасига мувофиқ суриштирув, дастлабки тергов олиб бориш чоғида аниқланиши лозим бўлган ҳолатлардан бири жиноят натижасида, жумладан, коррупцияга оид қилмишлар натижасида етказилган зарар хусусияти ва миқдори ҳисобланади, чунки етказилган зарар тури ва миқдорини аниқлаш нафақат уни қоплаш масаласини ҳал этиш, балки жиноятни квалификация қилиш учун ҳам аҳамиятлидир.

Суриштирув, дастлабки тергов органлари, коррупцияга оид қилмишлар натижасида етказилган мулкий зарар қопланишини таъминлашнинг муҳим ҳуқуқий механизми гумон қилинувчи, айбланувчи, фуқаровий жавобгарнинг мол-мулкни ЖПК 290-моддасига мувофиқ, тезкорлик билан хатлаш лозим ҳисобланади.

ЖПК 290-моддаси мазмунига кўра, гумонланувчи ва айбланувчига тегишли, учинчи шахсларда бўлган мол-мулкка ҳам, башарти иш бўйича иш юритиш давомида ушбу мулк амалда гумонланувчи ёки айбланувчига тегишли деб ҳисоблашга етарли асослар бўлса, тақиқ солиниши мумкин.

Бунда ҳар бир муайян ҳолда хатланаётган мол-мулк ЖПК 293-моддаси талабларига риоя этилган тарзда мутахассис ёки баҳоловчи ташки-

⁷⁵ <https://uza.uz/posts/korruptsiyaga-arshi-kurashish-kuchaytirilgandan-sing-6-ming--05-02-2020>

лот жалб этилган ҳолда баҳоланиши ва баённома билан расмийлаштирилиши лозим.

Ҳукмнинг мулкӣ зиёни қоплашга оид қисми ижроси самарадорлигини ошириш мақсадида, суриштирув, дастлабки тергов органлари, шунингдек, ЖПК 280-моддасига риоя этган ҳолда, гумон қилинувчи, айбланувчи, фуқаровий жавобгарнинг муайян ҳаракатларни амалга оширишини тақиқлаш каби ФПК 249-моддасида назарда тутилган чораларни қўллашни амалиётга киритишлари лозим.

Жиноят ишини кўриш учун тайинлашда суд жиноят натижасида етказилган зарарни қоплаш чоралари кўрилганлиги, фуқаровий даъво киритилганлигини аниқлаши лозим. Агарда суриштирув, дастлабки тергов органи, прокурор томонидан бундай чоралар кўрилмаган бўлса, судья ЖПКнинг 290, 396-моддаларига асосан, ўз ташаббуси билан бундай чораларни кўради, бироқ суд бундай чораларни бевосита кўриш имкониятига эга бўлмаса, суриштирувчи ёки терговчига зарур чораларни кўриш мажбуриятини юклаш бўйича ажрим чиқаради (ЖПК 398-моддаси).

Коррупцияга оид қилмишлар натижасида етказилган моддий зарарни ундириш масаласини ҳал этишда мол-мулкнинг ҳукм чиқарилган кундаги қийматидан келиб чиқиш лозим. Бунда валюта қимматликлари қиймати Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан ҳукм чиқарилган кунда белгиланган курс бўйича аниқланади.

8.5. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ахборот бераётган шахсларни ҳимоя қилиш

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 28-моддаси “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотни хабар қилувчи шахсларни ва уларнинг яқин қариндошларини ҳимоя қилишга бағишланган бўлиб, унга кўра, “коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотни хабар қилувчи шахслар ва уларнинг яқин қариндошлари давлат ҳимоясида бўлади. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар қилувчи шахслар тўғрисидаги маълумотлар хизмат сирини ташкил этади ҳамда фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва шахснинг ўзининг, шунингдек коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи орган раҳбарининг ёзма рухсати асосида ошкор этилади”.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар қилувчи шахсларнинг ҳамда уларнинг яқин қариндошларининг ҳаётига ва соғлиғига

ҳақиқий таҳдидни, уларга нисбатан зўрлик ишлатилганлигини, уларнинг мол-мулки йўқ қилинганлигини ёки шикастлантирилгани тасдиқловчи етарли асослар мавжуд бўлган тақдирда, коррупцияга қарши курашишни амалга оширувчи органлар Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 14 январдаги “Жабрланувчиларни, гувоҳларни ва жиноят процессининг бошқа иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ уларни ҳимоя қилиш бўйича зарур чоралар кўриши шартлиги кафолатланган.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотни хабар қилувчи шахсларнинг ва уларнинг яқин қариндошлари ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар қилганлиги сабабли тажовуз қилишга, шунингдек, иш берувчи томонидан уларнинг меҳнатга оид ҳуқуқлари бузилишига йўл қўйилмайди ҳамда бу Қонунга кўра жавобгарликка сабаб бўлиши белгилаб қўйилган.

Ушбу модданинг қоидалари коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида била туриб ёлғон ахборотни хабар қилган шахсларга нисбатан татбиқ этилмайди, улар бундай ҳуқуқбузарлик учун қонунга мувофиқ жавобгар бўлади.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар қилувчи шахсларни рағбатлантириш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда асосида, яъни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида олиб борилади. Ушбу Низом “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартибини белгилайди.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган шахсларни рағбатлантириш қонунийлик, адолатлилик, холислик, ошкоралик, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этиш ҳамда уларнинг шахсий ҳаётининг таъминлаш ва хоҳиш-истакларини ҳисобга олиш принциплари асосида амалга оширилиши лозим.

Низомнинг 7-бандига кўра, рағбатлантириш бир марталик пул мукофоти, ташаккурнома ёки эсдалик совға шаклида белгиланган.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган шахсларни рағбатлантиришнинг вазифалари

Жамиятда коррупциянинг барча кўринишларига муросасиз муносабатни шакллантириш

Ушбу соҳада давлат сиёсатининг самарали амалга оширилишини таъминлаш

Коррупциянинг барвақт профилактикасини таъминлаш, бунга имкон бераётган шарт-шароитларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш

Аҳолининг коррупцияга қарши курашишдаги фаоллигини янада ошириш ҳамда уларни муносиб тақдирлаш

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахслар қуйидаги асослардан бири мавжуд бўлганда, бир марталик пул мукофоти билан рағбатлантирилади:

фукаролар ёки фукаролиги бўлмаган шахслар томонидан ўзларига нисбатан пора талаб қилган шахс ҳақида ёки ўзларига маълум бўлган коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида коррупцияга қарши курашувчи органларга берган хабари асосида бундай ҳуқуқбузарлик фош этилиши;

нодавлат тижорат ташкилотининг ёки бошқа нодавлат ташкилотининг ёхуд давлат органининг, давлат иштирокидаги ташкилотнинг ёки фукаролар ўзини ўзи бошқариш органининг хизматчиси ўзига нисбатан пора беришни таклиф этган ёки пора талаб қилган шахс ҳақида ёхуд ўзига маълум бўлган коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида коррупцияга қарши курашувчи органларга (коррупцияга қарши курашувчи органларнинг ходимлари эса, бевосита ўз раҳбарига) берган хабари асосида ҳуқуқбузарлик фош этилиши;

коррупцияга оид жиноятни содир этганлиги учун кидирувда бўлган шахс тўғрисида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга берилган хабар асосида кидирувдаги шахс ушланиши, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ходимлари бундан мустасно.

Низомнинг 9-бандига мувофиқ, коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда

кўмаклашган шахслар қуйидаги миқдордаги бир марталик пул мукофоти билан рағбатлантирилади:

а) коррупцияга оид маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳақида берилган хабар учун – базавий ҳисоблаш миқдорининг уч баравари миқдориди;

б) пора суммаси ёки етказилган зарар ёхуд ўзлаштирилаётган (ўзлаштирилган) мулкнинг қиймати базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз бараваригача бўлса:

ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят учун – базавий ҳисоблаш миқдорининг беш баравари миқдориди;

унча оғир бўлмаган жиноят учун – базавий ҳисоблаш миқдорининг етти баравари миқдориди;

оғир жиноят учун – базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн баравари миқдориди;

ўта оғир жиноят учун – базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн беш баравари миқдориди;

в) пора суммаси ёки етказилган зарар ёхуд ўзлаштирилаётган (ўзлаштирилган) мулкнинг қиймати базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз бараваридан юз бараваригача бўлса:

ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят учун – базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн баравари миқдориди;

унча оғир бўлмаган жиноят учун – базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн беш баравари миқдориди;

оғир жиноят учун – базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма баравари миқдориди;

ўта оғир жиноят учун – базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма беш баравари миқдориди;

г) пора суммаси ёки етказилган зарар ёхуд ўзлаштирилаётган (ўзлаштирилган) мулкнинг қиймати базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан кўп бўлса, қуйидаги фоиз ҳисобида ҳисобланади:

анча миқдор учун – пора суммаси ёки етказилган зарар ёхуд ўзлаштирилаётган (ўзлаштирилган) мулк қийматининг ўн беш фоизи миқдориди;

кўп ёки жуда кўп миқдор учун – пора суммаси ёки етказилган зарар ёхуд ўзлаштирилаётган (ўзлаштирилган) мулк қийматининг ўн фоизи миқдориди.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни

рағбатлантириш масаласи коррупцияга қарши курашувчи органлар ҳузурида тузиладиган махсус комиссиялар томонидан кўриб чиқилади.

Коррупцияга қарши курашувчи органларнинг рағбатлантириш бўйича тақдимномаси ва унга илова қилинган асословчи ҳужжатлар рағбатлантириш учун асос юзага келган кундан бошлаб, уч иш куни ичида махсус комиссияларга тақдим этилади.

Махсус комиссиялар томонидан рағбатлантиришга оид ҳужжатлар олинган кундан бошлаб, беш иш куни ичида тақдим этилган ҳужжатларнинг тўлиқлиги, асослилиги ҳамда ушбу Низом талабларига риоя қилинганлиги кўриб чиқилади.

Рағбатлантириш учун тақдим этилган ҳужжатлар тўлиқ эмаслиги ҳамда ушбу Низом талабларига риоя қилинмаганлиги аниқланган тақдирда, икки иш куни ичида қайтарилди.

Қайтарилиш учун асос бўлган ҳолатлар бартараф этилган тақдирда, тегишли ҳужжатлар ушбу Низом талаблари асосида рағбатлантириш учун қайта тақдим этилиши мумкин.

Рағбатлантириш бўйича махсус комиссиялар томонидан чиқарилган қарорлар уч иш куни ичида тақдимномани киритган коррупцияга қарши курашувчи органга ижро учун юборилади.

Коррупцияга қарши курашувчи орган махсус комиссиянинг қарори асосида бир иш куни ичида бир марталик пул мукофоти ёки эсдалик совғаси билан тақдирлаш ҳақида қарор чиқаради.

Бир марталик пул мукофоти харажатлар сметасига ўзгартириш кiritилгандан сўнг ўн иш куни ичида шахсларнинг шахсий ҳисобварағига ўтказиб берилади, эсдалик совғаси эса, қонун ҳужжатларига мувофиқ совға қилинадиган буюм харид қилингандан сўнг беш иш куни ичида топширилади.

Ташаккурнома шаклида рағбатлантириш масаласи бевосита коррупцияга қарши курашувчи орган раҳбари томонидан кўриб чиқилади.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахслар, уларнинг оила аъзолари ва яқин қариндошларининг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида, улар ҳақидаги маълумотлар қонун ҳужжатларида белгиланган талаблар асосида ошкор этилиши мумкин.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахслар, уларнинг оила аъзолари ва яқин қариндошларини ҳимоя қилиш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

8.6. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида қабул қилинган қарорларни бекор қилиш ёки ўзгартириш тартиби

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 29-моддасида “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида қабул қилинган қарорларни бекор қилиш ёки ўзгартириш” тартиби белгиланган. Унга кўра, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида қабул қилинган қарорлар манфаатдор шахснинг аризасига кўра, ваколатли давлат органи, бошқа ташкилот ёки мансабдор шахс томонидан бекор қилиниши ёхуд ўзгартирилиши ёки суд тартибида ҳақиқий эмас деб топилиши мумкинлиги таъкидланган.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этилганлиги натижасида қабул қилинган қарор бекор қилинган, ўзгартирилган ёки ҳақиқий эмас деб топилган тақдирда, унинг қабул қилиниши натижасида жисмоний ва юридик шахсларга етказилган зарарнинг ўрни қонунчиликда белгиланган тартибда қопланиши назарда тутилган.

Бу ҳолат Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги Қонунида ҳам кўзда тутилган. Жумладан, ушбу Қонуннинг 59-моддаси “Маъмурий ҳужжатни бекор қилиш, ўзгартириш ёки ҳақиқий эмас деб топиш”га бағишланган бўлиб, унга кўра, маъмурий ҳужжат манфаатдор шахснинг аризаси ёки маъмурий шикоятига кўра, маъмурий ҳужжатни қабул қилган маъмурий орган, юқори турувчи маъмурий орган томонидан, шунингдек, қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда бошқа органлар томонидан ҳам бекор қилиниши ёки ўзгартирилиши мумкинлиги белгиланган.

Шунингдек, маъмурий ҳужжатни бекор қилиш ёки ўзгартириш зарурияти қонунчиликдаги ўзгартишлар, жамоат манфаатларига бўлган таҳдиднинг олдини олиш, маъмурий ҳужжатнинг қонунчиликка номувофиқлиги аниқланганлиги сабабли юзага келган ҳолларда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда маъмурий орган ўзи қабул қилган маъмурий ҳужжатни ўз ташаббусига кўра, бекор қилишга ёки ўзгартиришга ҳақли эканлиги таъкидланган.

Назорат саволлари

1. Коррупциявий ҳолатларни юзага келтирувчи манфаатлар тўқнашуви деганда нима тушунилади?
2. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар деганда нима тушунилади?
3. Коррупциявий жиноятлар келиб чиқилишининг, шартли равишда, қандай омиллар билан боғлаш мумкин?
4. Коррупциявий жиноятларнинг содир этилишига шароит яратувчи омиллар бу иллат устидан ташкилий-бошқарув ва ижтимоий назорат етарли эмаслиги ҳисобланади. Уларга нималар кирди?
5. Коррупциявий фаолиятдан келадиган фойдани камайтиришга қаратилган чораларга нималарни киритиш мумкин?
6. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ахборот бераётган шахслар қандай ҳимоя билан таъминланади?
7. Давлат органлари ходимларининг коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар фактлари тўғрисида хабар қилиш мажбурияти: муаммо ва ечимлар.
8. Ўзбекистон Республикасида коррупциявий жиноятлар содир этилишининг олдини олишда қандай йўналишлар мавжуд?
9. Коррупциявий жиноятлар содир этилишига сабаб бўлган қандай омиллар мавжуд?
10. Коррупциявий жиноятлар содир этилишини профилактика ишларининг қандай усуллари мавжуд?
11. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида “мансабдор шахс” тушунчаси қайси қонунчилик актида белгиланган?
12. Мансабдор шахслар томонидан содир этилган қайси қилимишлар коррупцион жиноятлар сифатида баҳолашиши мумкин?

IX БОБ. ДАВЛАТ БОШҚАРУВИДА КОРРУПЦИЯНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ МАСАЛАЛАРИ

9.1. Давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар

Янги Ўзбекистонни барпо этишда айнан инсон кадр-қимматини олий даражага кўтариш, жамиятда адолат ва қонун устуворлигини сўзсиз таъминлаш каби юксак ғояларга таянилмоқда. Давлат бошқарувида бу йўлдаги ислохотлар натижадорлигига салбий таъсир кўрсатаётган, тараққиётга тўсиқ бўлаётган бир қатор омиллар, иллатлар ҳали ҳам сақланиб қолмоқда. Улардан бири ва энг хавфлиси коррупция иллатидир.

Коррупцияга қарши курашишда ислохотлар кетаётган даврда ўз вақтида профилактик чораларнинг кўрилмаслиги аҳолининг давлат ва ислохотларга ишончини сўндириши, жамиятда норозилик кайфиятини кучайтириши билан ҳам ғоят хатарлидир. Буни мамлакат хавфсизлигига дахл қиладиган ҳолат сифатида баҳолаш мумкин.

Коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар йўналишлари

Давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва тадбиркорлик соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар

Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ва уни бартараф этишга доир чора-тадбирлар

Маъмурий тартиб-таомиллар соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар

Давлат харидларини амалга ошириш соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси 2008 йилда БМТнинг “Коррупцияга қарши конвенцияси”га қўшилганлиги бу борада амалга оширилган биринчи қадам бўлди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни ва алоҳида ҳар йиллик давлат дастурларида эса, навбатдаги вазифалар белгилаб олинди. Унда барча соҳаларда коррупцияга барҳам бериш, унинг илдиз отишига шароит яратаётган сабабларни бартараф этишга қаратилган аниқ чора-тадбирлар белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизimini такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6013-сонли Фармони, 2020 йил 29 июндаги Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги № ПҚ-4761-сонли қарори асосида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Коррупцияга қарши курашиш Агентлиги ташкил этилди.

Агентлик коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш, давлат органлари, оммавий ахборот воситалари, фуқаролик жамияти институтлари ва бошқа нодавлат сектор вакилларининг биргаликдаги самарали фаолиятини таъминлаш, шунингдек, мазкур соҳадаги халқаро ҳамкорлик учун масъул бўлган махсус ваколатли давлат органи ҳисобланади. Агентлик ўз фаолиятини қонунийлик, холислик, ҳисобдорлик, очиқлик ва шаффоқлик принциплари асосида бошқа давлат органлари, ташкилотлар ва уларнинг мансабдор шахсларидан мустақил равишда амалга оширади, Ўзбекистон Республикаси Президентига бўйсунди ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари олдида ҳисобдордир.

Мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш соҳасида муҳим ташкилий-ҳуқуқий механизмларнинг амалга оширилиши, давлат органларининг очиқ ва шаффоқ фаолият юритиши, қулай бизнес муҳити, устувор халқаро рейтинглардаги Ўзбекистон Республикасининг ўрнини яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилиши натижа-сида халқаро майдонда ижобий кўрсаткичларга босқичма-босқич эришилмоқда.

Шу билан бирга, таҳлиллар коррупцияга қарши курашишнинг замонавий превентив усулларини ҳар бир давлат органи амалиётига жорий қилиш, ушбу соҳада улар фаолиятининг очиқлиги ва ҳисобдорлигини

таъминлаш ҳамда амалга ошириладиган чораларнинг самарадорлигини оширишда масъулиятсизлик ва расмиятчилик ҳолатларига йўл қўйиладигани кузатилади.

Давлат органларида ўз вазифа ва функцияларини амалга оширишда юзага келадиган коррупциявий хавф-хатарларни мажбурий баҳолаш бўйича ягона ёндашувни таъминлаш, коррупцияга қарши курашиш бўйича амалга оширилган ишларни мониторинг қилиш ва баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш, уларнинг ўз вақтида ва сифатли амалга оширилишини таъминлаш мақсадида, давлат органлари фаолиятига амалга ошириладиган функциялар (ваколатлар)ни коррупциявий хавф-хатарларга мойиллиги нуқтаи назардан таҳлил қилиш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг шарт-шароитлари ва сабабларини ўрганиш ҳамда уларни минималлаштириш бўйича самарали чоратадбирларни кўриш бўйича коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш жорий этилди.

2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг 10-мақсадида давлат фуқаролик хизмати тизимини замонавий стандартлар асосида ташкил этиш, давлат хизматида коррупция омилларини бартараф этиш, кадрларни танлов асосида ишга қабул қилиш ва улар фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш белгилаб қўйилди.

Тараққиёт стратегиясининг 83-мақсади давлат хизматида ҳалоллик стандартларини жорий этишни назарда тутди. Шу аснода давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш бўйича самарали механизмларни яратиш, коррупцияга қарши курашиш борасидаги фаолиятда очиқликни таъминлаш ва жамоатчилик иштирокини кенгайтириш назарда тутилди. 2022 йилги Давлат дастурида давлат хизматида манфаатлар тўқнашуви ҳақида хабар бериш ва уни ҳал этиш тизимини жорий этиш бўйича вазифа белгиланган.

Тараққиёт стратегиясининг 84-мақсадида эса коррупцияга мойил соҳа ва тармоқларни аниқлаш, коррупциявий омилларни бартараф этиш тизимининг самарадорлигини ошириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш белгиланди.

Ушбу мақсад доирасида 2022 йилги Давлат дастурида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш мустаҳкамланди:

коррупцияга қарши курашишга замонавий ахборот, шу жумладан сунъий интеллект технологияларини жорий этиш. “Е-антикоррупция” лойиҳасини амалга ошириш;

коррупцияга қарши курашишда фукаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш, жамоатчилик назоратини олиб боришни қўллаб-қувватлаш;

коррупцияга мойил соҳаларнинг очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш ва бунга кенг жамоатчиликни жалб этиш;

коррупцияга қарши курашиш амалиётида тизимли превентив чораларни кучайтириш. Коррупциянинг нафақат оқибатларини, балки сабабларини олдиндан бартараф этиш бўйича таъсирчан амалий чораларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

аҳоли ва давлат хизматчиларининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги билимларини узлуксиз ошириш тизимини жорий қилиш;

“Коррупцияга қарши курашиш виртуал академияси”ни жорий этиш орқали соҳага доир ҳуқуқий билим ва онғни юксалтириш бўйича кенг камровли тизимини жорий қилиш;

давлат хизматчиларини коррупцияга қарши миллий сертификациялаш тартибини татбиқ этиш.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги Қонунининг 19-моддасида давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар мустақамланган. Қонунга биноан, ушбу чора-тадбирларга қуйидагилар қиради:

давлат органлари фаолиятининг очиклигини ва уларнинг ҳисобдорлигини таъминлаш, давлат бошқаруви тизимининг самарадорлигини ошириш, давлат органларининг, улар мансабдор шахсларининг ва бошқа ходимларининг ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариши юзасидан масъулиятини кучайтириш;

коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат органларининг фаолияти устидан парламент ва жамоатчилик назоратини амалга ошириш;

давлат органларининг ва улар ходимларининг фаолиятида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга йўл қўймаслик;

давлат органларининг мансабдор шахслари ва бошқа ходимлари томонидан ўз мансаб ёки хизмат мажбуриятларининг бажарилиши самарадорлиги мезонлари, стандартлари ва унинг сифатини баҳолаш тизимларини жорий этиш;

давлат органлари ходимларининг касбий ҳамда хизматдан ташқари

фаолиятдаги одоб-ахлоқнинг ягона принциплари ва қоидаларини белгиловчи одоб-ахлоқ қоидаларини самарали амалга ошириш;

давлат органлари ходимлари манфаатларининг тўқнашувини ҳал қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, уларга риоя этилиши юзасидан мониторинг ўтказилишини таъминлаш;

давлат органлари ходимларининг ҳуқуқий мақомини белгилаш, хизматни ўташнинг шаффоф тартибини ўрнатиш, шахсий ва касбий сифатлар, очиқлик, беғаразлик, адолатлилик ва холислик принциплари асосида танлов бўйича саралаш ҳамда хизматда кўтарилиш тизимини жорий этиш;

давлат органлари томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг муружаатлари тўғрисидаги қонунчилик талабларига риоя этилиши, муружаатларнинг тўлиқ, холисона ва ўз вақтида кўриб чиқилиши, улар томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг бузилган ҳуқуқлари, эркинликларини тиклаш ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича ўз ваколатлари доирасида чоралар кўрилиши устидан назоратни таъминлаш;

давлат органлари фаолиятида коррупциянинг олдини олишга доир тадбирларнинг амалга оширилиши юзасидан ушбу органлар томонидан кўрилаётган чора-тадбирлар самарадорлигини баҳолаган ҳолда мунтазам равишда мониторинг ўтказиш;

норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ташкил этиш;

давлат органларининг мансабдор шахслари ва бошқа ходимларининг самарали ижтимоий ҳимоя қилиниши, моддий таъминот олиши ва рағбатлантирилишини таъминлаш.

Қонунчиликда давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир бошқа чора-тадбирлар ҳам назарда тутилиши мумкин.

Давлат органларининг ва ўзга ташкилотларнинг мансабдор шахслари ҳамда бошқа ходимлари қонунчиликка риоя этиши, ўз мансаб ёки хизмат мажбуриятларини беғаразлик билан, холисона, виждонан, одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этган ҳолда бажариши ҳамда коррупцияга оид бирор-бир ҳуқуқбузарликни содир этишдан ёки бундай ҳуқуқбузарликларни содир этиш учун шарт-шароитлар яратадиган бошқа ҳар қандай ҳаракатлардан ўзини тийиши шарт.

9.2. Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва тадбиркорлик соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар

Коррупцияга қарши курашиш ва унинг олдини олишнинг муҳим йўналишларидан бири – бу тадбиркорликнинг эркин ривожланиши, бизнесда барча учун тенг имконият ва шарт-шароитлар яратишга тўқинлик қилувчи коррупцион омиллар ва ҳолатларни бартараф этишдир. Коррупция нафақат давлат сектори, балки хусусий сектор тараққиёти учун ҳам катта ғов ҳисобланади.

Асосий йўналишлар сифатида тадбиркорлик соҳасида коррупциявий ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга барҳам бериш, уларнинг оқибатлари, сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, коррупциявий ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги тамойилини таъминлаш бўйича тегишли чоралар кўриш, тадбиркорлик соҳасида хавф-хатар омилларини инобатга олган ҳолда тадбиркорлар билан ҳамкорликда “ҳалоллик” сиёсатини ишлаб чиқиш белгиланди. Шунингдек, коррупцияга мурасасизлик муҳитини шакллантиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш, коррупция ҳолатлари юзасидан хабар бериш механизмларини такомиллаштириш, тадбиркорлик соҳасида коррупцияга қарши курашиш, унинг олдини олиш бўйича жамоатчилик (ёшлар, фуқаролик жамияти, тадбиркорлик субъектлари) ҳаракатларини рағбатлантириш каби масалаларни устувор йўналиш сифатида қайд этиш мумкин⁷⁶.

Қонунчиликда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва тадбиркорлик соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир бошқа чора-тадбирлар ҳам назарда тутилиши мумкин.

⁷⁶ <https://anticorruption.uz/uzc/item/2021/03/30/tadbirkorlik-sohasida-korrupsiyani-keltirib-chiqaruvchi-omillarni-bartaraf-etish-boyicha-kelishuv-imzolandi>

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва тадбиркорлик соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар қуйидагилардан иборат:

Маъмурий ва бюрократик тўсиқларни бартараф этиш, рухсат этиш ва лицензияга доир тартиб-таомилларни соддалаштириш

Давлат органларининг назорат-текширув вазифаларини мақбуллаштириш, тадбиркорлар фаолиятига қонунга хилоф равишда аралашишга йўл қўймаслик

Давлат органлари ва тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг масофавий шакллари кенг жорий этиш

Тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш учун тенг шарт-шароитлар яратиш ва инсофсиз рақобатга йўл қўймаслик

Давлат харидларининг самарали ҳуқуқий механизмларини жорий этиш

Ижтимоий-иқтисодий соҳаларда аҳоли учун адолатли шарт-шароитларни ҳамда тенг имкониятларни яратиш

Нодавлат ташкилотларда коррупцияга қарши курашишнинг самарали механизмларини жорий этиш

9.3. Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ва уни бартараф этиш

Ҳаётнинг ҳар бир соҳасидаги манфаатлар тўқнашуви дунё миқёсида ҳал этилиши лозим бўлган глобал муаммолардан биридир. Ушбу иллат ҳар қандай давлат ва жамиятнинг сиёсий-иқтисодий ривожланишига жиддий путур етказди, инсон ҳуқуқи, эркинликларининг поймол бўлишига олиб келади. Шу боис унга қарши кураш нафақат миллий аҳамиятга эга, балки халқаро миқёсдаги муаммо бўлиб, жаҳон сиёсатининг муҳим масалалари қаторидан жой олган. Деярли барча ривожланган мамлакатларда қонунчилик давлат хизматчиларига илмий, ижодий ва ўқитувчилик фаолиятдан ташқари, бошқа ҳақ тўланадиган фаоли-

ят билан шуғулланишни тақиқлайди. Ушбу мажбуриятни бузиш ишдан бўшатишгача бўлган интизомий жавобгарликка сабаб бўлади. Шундай қилиб, давлат хизматчиларининг ишбилармонлик фаолияти манфаатлар тўқнашувини келтириб чиқаради. Бельгия, Испания, Латвия, Мальта, Голландия, Португалия, Франция каби давлатлар қонунларида манфаатлар тўқнашуви мустақил жинойат таркибини шакллантиради⁷⁷.

Кўпгина Европа мамлакатларида “манфаатлар тўқнашуви” тушунчаси ва унинг олдини олиш механизмлари давлат хизмати тўғрисидаги умумий қонунлар билан белгиланади. Масалан, Польшада “Давлат хизмати тўғрисида”ги, “Давлат функцияларини бажарувчи шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятида иштирок этишни чеклаш тўғрисида”ги қонунлар, Австрияда “Давлат хизмати тўғрисида”ги Қонун ва Жинойат кодекси, Исландияда “Давлат бошқаруви тўғрисида”ги Қонун ва Грецияда “Давлат хизмати тўғрисида”ги кодекс. Шу билан бирга, Шарқий Европанинг баъзи давлатларида ва постсовет мамлакатларида манфаатлар тўқнашуви тўғрисида махсус қонунлар қабул қилинган (Сербия, Хорватия, Латвия, Литва, Молдова, Қирғизистон)⁷⁸.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги Қонунининг 21-моддасида давлат органларининг ходимлари мансаб ёки хизмат мажбуриятларини бажариш чоғида манфаатлар тўқнашувига олиб келадиган ёки олиб келиши мумкин бўлган шахсий манфаатдорликка йўл қўймаслиги керак.

Манфаатлар тўқнашуви юзага келган тақдирда, давлат органларининг ходимлари ўзининг бевосита раҳбарини дарҳол хабардор қилиши керак. Манфаатлар тўқнашуви мавжудлиги тўғрисида маълумотлар олган раҳбар бу тўқнашувнинг олдини олиш ёки уни бартараф этиш юзасидан ўз вақтида чоралар кўриши шарт.

Давлат органларининг махсус бўлинмалари ёки одоб комиссиялари манфаатлар тўқнашувини ҳал этиш қоидаларига риоя этилиши юзасидан мониторингни амалга оширади.

Давлат органларининг манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ёки уни бартараф этиш талаблари бузилишига йўл қўйган ходимлари, шунингдек, уларнинг раҳбарлари қонунчиликка мувофиқ жавобгар бўлади.

Давлат органлари ва ташкилотлари, уларнинг ҳудудий ва таркибий

⁷⁷ *Bryn Williams-Jones. A Procedure for Managing Conflict of Interest When Forming Thesis Juries. – P.15*

⁷⁸ *Ахметов А. Н. Конфликт интересов на государственной службе. // Власть 2013/12. – С.124.*

бўлиналарида манфаатлар тўқнашувини бошқариш бўйича Низомда манфаатлар тўқнашувини ҳал қилиш чоралари белгиланган.

Манфаатлар бузилишининг олдини олиш мақсадида реал манфаатлар тўқнашувини ҳал қилиш чоралари имкон қадар тезроқ амалга оширилиши лозим. Ташкилотда манфаатлар тўқнашувларини бошқаришда куйидаги чоралар белгиланиши керак:

бевосита бўйсунадиган ходимни яқин қариндоши бўлмаган бошқа шахс бўйсунувига ўтказиш;

манфаатлар тўқнашуви предмети бўлган масалаларни муҳокама қилишда ва улар бўйича қарор чиқариш жараёнида қатнашишдан ходимнинг ўз ихтиёрига кўра четлашиши, ўзини ўзи рад этиши ёки унинг мажбуран (доимий ёки вақтинча) четлаштирилиши;

манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик учун ходимнинг лавозим мажбуриятлари доирасини қайта кўриб чиқиш;

ходим томонидан унинг шахсий манфаатдорлиги бўлган ва манфаатлар тўқнашуви предмети бўлган Ташкилотнинг маълумотлари ва ҳужжатларидан фойдаланилишини чеклаш;

юқорироқ лавозимни эгаллаб турган яқин қариндош ва (ёки) алоқадор шахсга нисбатан лавозимни кўтариш, фаолиятини баҳолаш, мукофот пуллари тўлаш ва иш ҳақига устамаларни ҳисоблаш, ўқишга ва тренингларга ҳамда турли масалалар бўйича хорижга юбориш, меҳнат таътилига чиқишга розилик бериш ва иш ҳақини назорат қилиш ҳақида жамоавий тарзда қарор қабул қилинишини таъминлаш;

ходимни манфаатлар тўқнашуви билан боғлиқ бўлмаган меҳнатга оид функцияларни бажаришини назарда тутадиган лавозимга ўтказиш ва бошқа ҳолатлар.

Истисно ҳолатларда, санаб ўтилган чоралар манфаатлар тўқнашувини тўлиқ тартибга солмаган тақдирда, куйидаги тартибга солиш чоралари кўрилиши мумкин:

Ходимнинг Ташкилотнинг манфаатларига тўқнаш келадиган шахсий манфаатдорлигидан воз кечиши;

ходим Ташкилот манфаатларига тўқнаш келадиган шахсий манфаатдорлигидан воз кечмаганда унинг меҳнат шартномасини бекор қилиш.

Ҳар бир вазиятда, манфаатлар тўқнашуви предметини белгилаб берадиган фактдан келиб чиқиб, ходим билан Ташкилотнинг келишувига кўра, уни ҳал қилишнинг бошқа чоралари кўлланилиши мумкин. Кўриладиган барча чоралар қонунчилик талабларига мувофиқ бўлиши лозим. Ташкилотда Кадрлар бўлими ва ходимнинг бевосита раҳбари томонидан

манфаатлар тўқнашувини бартараф этиш чоралари ва қабул қилинган қарорлар Одоб-ахлоқ комиссиясининг энг яқиндаги йиғилишида кўриб чиқилиб, бу ҳақда мажлис баённомасида акс эттирилади.

Ички назорат тузилмаси ходим эътирозига ёки раҳбар топшириғи, шунингдек ўз ташаббуси билан Кадрлар бўлими ва ходимнинг бевосита раҳбари, шунингдек одоб-ахлоқ комиссиялари томонидан манфаатлар тўқнашувини тартибга солиш бўйича қабул қилинган қарорларнинг ҳолислиги ва мақбуллигини текшириш ҳуқуқига эга.

9.4. Маъмурий тартиб-таомиллар соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар

Маъмурий тартиб-таомилларга оид муносабатлар маъмурий органларнинг манфаатдор шахсларга нисбатан маъмурий-ҳуқуқий фаолиятига, шу жумладан, лицензия, рухсат бериш, рўйхатдан ўтказиш тартиб-таомилларига, давлат хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ бошқа тартиб-таомилларга, шунингдек, қонунчиликка мувофиқ бошқа маъмурий-ҳуқуқий фаолиятга нисбатан татбиқ этилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги Қонунининг 22-моддасида маъмурий тартиб-таомиллар соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар мустаҳкамланган.

Қонунийлик – қонунларга риоя этиш ва уни ҳаётга татбиқ этишга доир қатор талаблар йиғиндисидир, яъни қонунларнинг, улар кимга йўналтирилган бўлса, ўшалар томонидан аниқ ва муқаррар бажарилиши қонунлар ва бошқа норматив актларнинг аҳамиятига қараб жойланишига риоя этиш; қонунни, уни чиқарган органдан бошқа ҳеч бир орган томонидан бекор қилинмаслиги каби талабларни бажаришдир ва бу талаблар қонунийликнинг мазмунини ташкил этади.

Қонунийлик ва адолатлилик принципларини таъминлаш, маъмурий-бошқарув жараёнининг беғаразлиги кафолатларини яратиш, ушбу жараённинг шаффофлигини, ташқи ва ички назорат учун очиқлигини ошириш маъмурий тартиб-таомиллар соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар муҳим ҳисобланади.

Шахсларни ўз ихтиёрича ҳаракат қилиш ваколатларини чеклаган ҳолда маъмурий тартиб-таомилларни батафсил тартибга солиш, бюрократик расмиятчиликка йўл кўймаслик лозим.

Давлат ташкилотларида маъмурий вазифаларни бажариш учун маъсул ходим ва раҳбарлар томонидан ўз хизмат вазифасини суиистеъмол қилишлари бюрократик барьерларни вужудга келишига сабаб бўлади. Хўш, нима учун маълум бир вазифа ва лавозим ишониб топширилган давлат хизматчиси суиистеъмолчиликка йўл қўяди? Буни қўйидагича изоҳлаш мумкин:

Биринчидан, амалдаги қонун ҳужжатларида, баъзи ҳуқуқий муносабатлар ва жараёнлар етарлича тартибга солинмайди. Аниқроқ айтганда, ҳуқуқий бўшлиқлар мавжуд бўлади ва якуний қарорни қабул қилиш раҳбарнинг субъектив қарашига боғлиқ бўлади. Бундай ҳолларда, раҳбарда қарор қабул қилиш учун танлов имконияти бўлади. Бу эса, унга маълум бир суиистеъмолликларни қилишга замин яратиши мумкин.

Иккинчидан, ҳар қандай мамлакатда қонунчилик тизими мураккаб жараён ва босқичларни ўз ичига олади. Баъзи қонун ҳужжатлари шундай ишлаб чиқиладики, ҳуқуқ нормалари бир-бирига зид келиши мумкин. Бундай ҳолларда, мансабдор шахслар учун ҳуқуқни қўллашнинг бир қанча имкониятлари вужудга келади. Шунда улар қонун ҳужжатларининг бирини, яъни ўзига қулайини танлайди.

Очиқлик ва шаффофлик – маъмурий-бошқарув жараёнининг бориши, кенг жамоатчиликни ташкилотда қабул қилинган ва амалга оширилаётган чора-тадбирлар тўғрисида фуқаролар ва жамиятнинг бошқа субъектларини хабардор қилиш (махфийлик ва хизмат сири тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларини ҳисобга олган ҳолда).

Учинчидан, қонун ҳужжатларида аниқ белгиланган тартиб-қоидалар ҳаёт ва реалликка зид бўлади. Бу эса фуқароларнинг сарсон бўлиши ва сансалорлик ҳолатларига сабаб бўлади. Масалан, бир оёғи йўқ ногирон ҳар йили шифокор кўригидан ўтиши ва тегишли ҳужжатни олиши лозим. Бундай ҳолатда давлат хизматчиси айбдор эмас, чунки у ўзининг ишини қиляпти. Аслида эса, қонун ҳужжатлари ўзи шундай қабул қилинганлиги ҳисобланади.

Тўртинчидан, кўпчилик давлат ташкилотларида ишлаётган ходим ва раҳбарларнинг моддий-ижтимоий таъминоти яхши йўлга қўйилмаган бўлиши мумкин. Улар ойлик маошининг камлиги, иш ҳажмининг кўплиги ва кундалик харажатлар натижасида коррупцион ҳаракатлар қилишга мажбур бўлишади. Бунинг учун у бюрократик тамойиллар асосида иш кўради.

Бугунги кунда юртимизда бюрократиянинг олдини олиш, уни барта-раф этиш, бошқарув ва давлат хизматлари соҳасида очиқлик ва шаф-фотликни таъминлан, коррупцион ҳолатларга чек қўйиш мақсадида ислохотлар амалга оширилиб, қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган:

Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги Қонуни (2015 й. 3 декабрь);

Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепцияси (2017 йил 8 сентябрь);

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 12 декабрдаги “Аҳолига давлат хизматлари кўрсатишнинг миллий тизимини тубдан ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 августдаги “Идоралараро коллегиял органларни тубдан қисқартириш ва янада оптималлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 декабрдаги “Бюрократик тўсиқларни янада қисқартириш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятига замонавий бошқарув тамойилларини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори;

Адолатлилик – фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини бажарилишида инсон манфаатларини одиллик мезонлари асосида таъминлаш тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали электрон давлат хизматлари кўрсатиш тартиб-таомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори;

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 28 ноябрдаги “Давлат бошқарувида илғор давлат менежменти ва “ақлли” бошқарув принципларини босқичма-босқич жорий этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ва бошқалар.

Соддалаштирилган маъмурий тартиб-таомилларни жорий этиш белгиланган тартиб-таомиллар ёки ҳаракатларни содир этиш билан боғлиқ стандарт тартиблар амалга оширилишини таъминлаш ёки тезлаштириш мақсадида тегишли қонунчилик ва норматив меъёрлар ҳамда қоидаларни жорий этиш.

Давлат органларининг қарорлари устидан шикоят қилишнинг ва етказилган зарар ўрнини қоплашнинг самарали механизмларини белгилашда жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш қонунчилиги билан белгиланади.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ва қабул қилиш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ундириш, давлат хизматини ўташ, референдумлар, сайловлар ўтказиш, мудофаа, жамоат хавфсизлиги ва ҳуқук-тартибот соҳасида, шунингдек тезкор-кидирув фаолияти, суриштирув, дастлабки тергов, жиноий мажбурлов чораларини қўллаш билан боғлиқ бўлган бошқа фаолият, суд ишини юритиш, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритиш соҳасида юзага келадиган муносабатлардаги коррупцияга қарши кураш маъмурий тартиб-таомиллар соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар сифатида қаралмайди.

Қонунчиликда маъмурий тартиб-таомиллар соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир бошқа чора-тадбирлар ҳам назарда тутилиши мумкин.

9.5. Давлат харидларини амалга ошириш соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар

Давлат харидлари жараёни иқтисодиётнинг барча соҳаларида коррупция энг кўп учрайдиган, агар пухта ишланган ва сифатли назорат йўлга қўйилмаса, энг нозик нуқталардан бирига айланадиган институтлардан бирidir.

Давлат харидларини амалга ошириш жараёнида, асосан, икки хил турдаги жиноятлар кузатилиши мумкин:

1 мансабдор шахс фаолиятида йўл қўйган камомадини яшириш ёки фойда олиш мақсадида харид тўғрисидаги ҳужжатларни сохталаштириш, нархларни асоссиз ошириш;

2 мансабдор шахс талабгорларнинг биридан танловда ғолиб бўлиши учун пора талаб қилиши.

Давлат харидларида кузатиладиган коррупция ўз-ўзидан харид қилинадиган товарнинг (иш, хизматларнинг) сифатига бевосита таъсир қилади. Чунки, бундай ҳолатда энг оптимал вариантни таклиф қилган тараф танловда ютиб чиқмайди.

Халқаро экспертлар давлат харидлари билан боғлиқ коррупцияни катъий ички молиявий назорат ўрнатиш билан қисқартириш мумкинлигига ишонишади.

Бу борада коррупцион хатарларнинг олдини олиш учун АКШ, Россия Федерацияси ва Словенияда мукаддам “коррупцион жиноят” содир этган ёки катта миқдорда солиқ қарздорлиги мавжуд бўлган юридик шахслар билан давлат харидлари билан боғлиқ муносабат ўрнатилмайди.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 23-моддасида Давлат харидларини амалга ошириш соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар баён этилган:

давлат харидларини амалга ошириш тартиб-таомиллари тўғрисидаги ахборотнинг шаффофлиги ва очиқлигини таъминлаш;

адолатли рақобатни ва қарорлар қабул қилиш чоғида ҳолисона мезонлардан фойдаланилишини таъминлаш;

ички назоратнинг самарали тизимини, шунингдек, давлат харидларини ўтказиш натижалари юзасидан шикоят қилиш ва низолашишнинг самарали тартиб-таомиллини яратиш;

давлат электрон савдоларининг самарали ишлашини таъминлаш.

Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 22 апрелдаги “Давлат харидлари тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, коррупцияга йўл қўймаслик давлат харидларининг асосий принциплари қаторига киритилган.

Харид қилиш тартиб-таомилларини ташкил этиш ва ўтказишга доир талаблар давлат харидлари соҳасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга йўл қўймаслиги керак. Бунда коррупциянинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар устувор бўлади.

Давлат буюртмачилари давлат харидларини амалга ошириш тартиб-таомиллари тўғрисидаги ахборотнинг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлашда ўзларидаги мавжуд ахборотлаштириш имкониятларидан тўлиқ фойдаланиши керак бўлади. Даврий нашрларда ва расмий сайтларда харидлар бўйича ахборотларни бериб бориш талаб этилади.

Давлат харидларида коррупцияга йўл қўймаслик:

инсофли рақобатни ва қарорлар қабул қилиш чоғида ҳолисона мезонлардан фойдаланишини;

мониторинг ва назорат ўтказишнинг, шу жумладан, ички мониторинг ва назорат ўтказишнинг самарали тизими яратилишини;

давлат харидлари соҳасидаги бошқа қонунчилик ҳужжатлари талабларининг бузилиши ҳолатлари тўғрисидаги маълумотлар ахборотнинг очик манбаларида эълон қилиб борилишини;

давлат харидлари тартиб-таомиллари қонунчиликда белгиланган талабларга мувофиқ ўтказилишини таъминлаш йўли билан амалга оширилади.

Қонунчиликда давлат харидларини амалга ошириш соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир бошқа чора-тадбирлар ҳам назарда тутилиши мумкин.

9.6. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси

Сўнги йилларда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида олиб борилаётган ишларнинг аҳамияти ва кўлами кенгайди.

Чунки коррупция нафақат демократиянинг, умуман, ҳар қандай тараққиётнинг кушандаси экани барчага маълум.

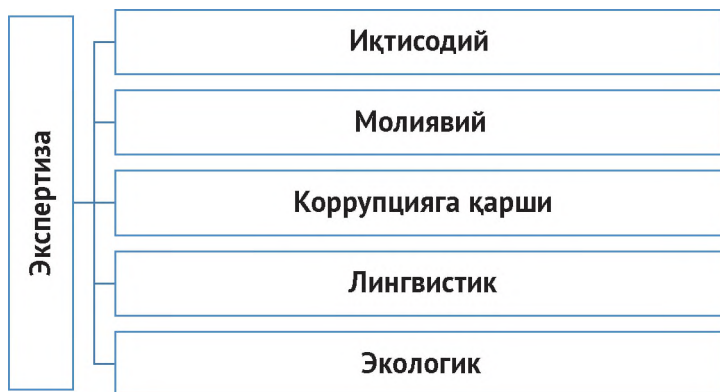
“Transparency International” ташкилотининг 2021 йилда эълон қилган рейтингларига кўра, Ўзбекистон коррупция бўйича 28 балл билан 183 та мамлакат орасида 140 ўринни қайд қилган. Бу кўрсаткич охириги йилларда олиб борилган ислохотлар натижаси сифатида қаралса ҳам, қониқарли деб айта олмаймиз. Бунинг учун, давлат раҳбари томонидан олиб борилаётган сиёсатда коррупциянинг оқибати ва натижалари билан курашиш эмас, балки унинг олдини олишга қаратилган превентив чораларни кўришга устувор аҳамият қаратилмоқда. Жумладан, бундай чоралар турига норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларида коррупциявий элемент ҳамда омилларни аниқлаш, шунингдек, уларни экспертиза қилиш ҳам киради.

Айтиш жоизки, коррупция даражасини қискартиришга турли омиллар таъсир кўрсатади. Улардан бири – қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг ўзида коррупциявий нормаларнинг мавжудлиги ва бундай нормаларнинг амалиётга жорий этилишининг олдини олишдир.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси ҳақида тўхталишдан олдин **ҳуқуқий экспертизанинг** ўзи нима эканлигини билиш лозим бўлади.

Ҳуқуқий экспертиза – лойиҳаларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига, уларга нисбатан юқори юридик кучга эга бўлган бошқа қонун ҳужжатларига, мамлакатда олиб борилаётган ислохотларнинг мақсад ва вазифаларига, қонунчилик техникаси қоидаларига мувофиқлигини, шунингдек ҳавола қилувчи нормалар қўлланилишининг асослилиги ва мақсадга мувофиқлигини текширишни амалга ошириш билан боғлиқ жараён тушунилади.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси ҳуқуқий экспертиза жараёнининг бир тури ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 20 апрелдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги ўРҚ–682-сон Қонунининг 25-моддасига биноан, норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаси ҳуқуқий ва коррупцияга қарши экспертизалардан ўтказилиши шартлиги белгиланган.

Таъкидлаш жоизки, норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаси ишлаб чиқувчининг ёки норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган органнинг қарорига кўра, *иқтисодий, молиявий, илмий, лингвистик, экологик экспертизадан*, шунингдек, бошқа турдаги экспертизалардан ўтказилиши мумкин.

Коррупцияга қарши экспертизада норматив-ҳуқуқий ҳужжат ва улар лойиҳаларининг коррупциявий омиллари аниқланиши лозим бўлади. Ўз навбатида, **коррупциявий омил** коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этиш имкониятини яратадиган, коррупцияни юзага келтирадиган ҳуқуқий нормалар ҳисобланади.

Юқоридагилардан келиб чикиб, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларида коррупциявий омилларни аниқлаш, аниқланган коррупциявий омилларни бартараф этишга қаратилган тавсиялар ишлаб чиқиш ва чоралар кўришга йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуи.

Ўзбекистон Республикасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси институти 2015 йилдан жорий этилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 2015 йил 25 декабрдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш услубиётини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2745-сон буйруғи билан “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш услубиёти” тасдиқланган эди. Услубиётда, лойиҳаларнинг коррупциявий омилларга эга бўлган нормалари, коррупцияга қарши экспертиза ўтказилаётганда қўлланиладиган ахборот, коррупцияга қарши экспертизани ўтказувчи адлия органи ходимининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, коррупцияга қарши экспертиза ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлари акс этган эди. Бироқ ушбу услубиётда амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби белгиланмаган эди. Бундан ташқари, коррупциявий омиллар батафсил ёритиб берилмаган, шунингдек уларни аниқлашда нималарга аҳамият бериш лозимлиги тўлиқ ўз ифодасини топмаган эди.

Мазкур камчиликларни бартараф этиш мақсадида, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби тўғрисида”ги низом тасдиқланди (24.02.2021 йил, рўйхат рақами 3287). Ушбу низом билан, коррупциявий омиллар ва уларнинг турлари, лойиҳаларнинг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби, амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби, мустақил ва илмий экспертлар томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш, коррупцияга қарши экспертизани ўтказувчи давлат органлари ва ташкилотлар, адлия органлари ходимларининг ҳамда мустақил ва илмий экспертларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгиланди. Коррупциявий омилларни аниқлаш услубиёти аниқ мисоллар билан ёритилди.

Ушбу ҳужжат билан норма ижодкорлиги фаолиятига коррупциявий омилларни аниқлаш бўйича чеклист тўлдириш амалиёти жорий этилди.

Чеклист (саволнома)да коррупциявий омиллар гуруҳларга бўлинди ва уни ишлаб чикувчи томонидан лойиҳа ишлаб чиқилгандан бошлаб, қабул қилингунга қадар даврга тўлдириб, такомиллаштириш институти жорий этилди.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқишни амалга оширувчи давлат органи ва ташкилоти, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар адлия бошқармалари, туман (шаҳар) адлия бўлимлари ўтказади.

Қуйидагилар ваколатлар, ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқ бўлган коррупциявий омиллар ҳисобланади:

дискрецион ваколатларнинг кенглиги;

аниқ белгиланмаган ваколатлар;

давлат органларининг такрорловчи ваколатлари ҳамда вазифаларнинг мавжудлиги;

давлат органи томонидан ўзининг ваколатига кирмайдиган масалалар бўйича норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилиниши;

вазифа ёки топшириқни бажариш учун ижрочида етарли ваколатлар ва ресурсларнинг мавжуд эмаслиги;

кечиктириб тартибга солиш;

манфаатлар тўқнашуви;

афзалликларнинг асоссиз белгиланиши;

норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг кучга киришини асоссиз равишда кечиктириш;

ҳуқуқ ва мажбуриятлар ўртасидаги номуносиблиklar.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ҳам мазкур соҳадаги ваколатли орган ҳисобланади. Хусусан, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги қонунчиликка мувофиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тизими самарадорлигини таҳлил қилади ва уни такомиллаштириш бўйича таклифлар киритади. Бундан ташқари, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизаси самарадорлигини таъминлайди, шунингдек, коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштиради, халқаро стандартлар ва илғор хорижий амалиётни жорий этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқади ҳамда амалга оширади.

Коррупцияга қарши курашишда илғор тажрибага эга бўлган ҳамда бу борада муваффақиятга эришган айрим хорижий мамлакатларда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси қонун билан тартибга солинади.

Жумладан, Россия Федерациясининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида”ги Федерал қонунида коррупцияни келтириб чиқарувчи омилларни аниқлаш ва уларни кейинчалик йўқ қилиш мақсадида, коррупцияга қарши экспертиза ўтказилиши белгиланган.

Бундан ташқари, Корея Республикасининг 2006 йилдаги “Коррупциянинг олдини олиш тўғрисида”ги Қонунида коррупцияга қарши кураш ва фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш комиссиясига қонун ва уларнинг лойиҳаларидан коррупцияни келтириб чиқарувчи омилларни аниқлаш ваколати берилган.

Шу билан бирга, Словения Республикасининг “Ҳалоллик ва коррупциянинг олдини олиш тўғрисида”ги Қонунининг 12-моддасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари парламент томонидан кўриб чиқилгунига қадар, Коррупцияга қарши курашиш комиссияси томонидан коррупциянинг олдини олиш ва манфаатлар тўқнашувини бартараф этиш юзасидан ўрганилиб, комиссия хулосасига асосан парламентга юборилиши белгиланган.

Назорат саволлари:

1. Давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга оид қонунчиликда қандай чора-тадбирлар назарда тутилган?
2. Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида коррупцияга қарши кураш бўйича қандай мақсадлар белгиланди?
3. Маъмурий тартиб-таомиллар соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир қандай чора-тадбирлар кўзда тутилган?
4. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашиш бўйича қандай ишлар амалга оширилди?
5. “Transparency International” ташкилотининг 2021 йилда эълон қилган рейтингларига кўра, Ўзбекистон коррупция бўйича нечанчи ўринни эгаллаган?
6. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси қандай мақсадда ўтказилади?
7. Манфаатлар тўқнашувини бартараф этиш чораларига нималар киради?
8. Давлат харидларини амалга ошириш соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир қандай чора-тадбирларига мавжуд?

Х БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШДА ИҚТИСОДИЁТНИ РАҚАМЛАШТИРИШНИНГ РОЛИ

10.1. Иқтисодий рақамлаштириш бўйича давлат сиёсати

Ҳозирги пандемия, глобаллашув ва давлатларaro интеграция жараёнлари жадаллашиб бораётган мураккаб бир шароитда, коррупция ҳанузгача долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Айтиш лозимки, коррупция келтириб чиқараётган оқибатлар жамиятларни ич-ичидан емириб, демократик ва ҳуқуқ устуворлиги асосларига путур етказди, инсон ҳуқуқларининг кўпол равишда бузилишига олиб келади, иқтисодий ривожланишни издан чиқаради, жамият ва давлат учун ўта хавфли бўлган иллатларнинг кенг ёйилишига шароит яратиб беради.

Ўзбекистон ўз олдига кучли демократик, илғор ривожланган давлатлар сафидан мустаҳкам ўрин эгаллашни мақсад қилган. Ўзбекистон Республикасининг 2030 йилга келиб, Глобал инновацион индекс рейтинги бўйича жаҳоннинг 50 та илғор мамлакати қаторига кириши – бош вазифа. Кейинги йилларда Ўзбекистон халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилмоқда. Хусусан, нуфузли “The Economist” журнали 2019 йилда дунёнинг икки юзга яқин давлатлари орасидан Ўзбекистонни “Йил мамлакати”, яъни дунёда энг кўп яхши тарафга ўзгарган мамлакат деб топди.

Давлат раҳбарининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида 2020 йилнинг “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодий ривожлантириш йили”, деб эълон қилиниши ҳамда шу бўйича “Йўл харитаси”нинг ишлаб чиқилиши, келаси беш йил ичида рақамли иқтисодиётга ўтиш вазифасининг қатъий мақсад сифатида белгилаб кўйилгани, нафақат халқаро экспертлар ҳамжамияти томонидан қизғин кутиб олинди, балки бугунги пандемия даврида ҳам ниҳоятда рационал қарор бўлганини кўрсатди.

Мамлакат иқтисодий либераллаштириш, кишлок хўжалигини модернизация қилиш, четдан кўпроқ сармоя жалб этиш, ишсизликка қарши курашиш (йиллар давомида тирикчилиги ташки меҳнат миграцияси орқасидан ўтаётган миллионлаб фуқароларини иш билан таъминлашнинг давлатнинг иқтисодий сиёсатининг асосий вазифалари қилиб белгиланган.

Камбағалликни камайтиришга қаратилган махсус дастурнинг ишлаб чиқилиши, ҳали-ҳануз энг оғриқли нуқталардан бири бўлган коррупцияга қарши курашувчи махсус идора ташкил этилиши ҳам бу борада алоҳида аҳамиятга эга. Чунки айнан коррупция Ўзбекистон иқтисодиётини тараққий топтириш, мамлакатга йирик миқдордаги чет эл сармояларини жалб қилиш ва уларни ҳаракатга солиш йўлидаги энг асосий тўсиқлардан бири сифатида кўрилади. У тўғрисида асрдан ортиқ вақт давомида юртимиздаги бизнес юритиш муҳити издан чиқиб кетганди. Шу боис, ўтган киска даврда мавжуд вазиятни ўзгартириш ҳаракатлари том маънода кучайтирилди. Кўпчиликка яхши маълум, тилга олинаётган иллатларга қарши курашда, унга барҳам беришда рақамлаштириш зарурияти янада ошади. Бу, ўз навбатида, жуда кўп ресурсларни талаб қилади. Шундай экан, ҳозирдан рақамли иқтисодиётга ўтиш муҳим вазифага айланди.

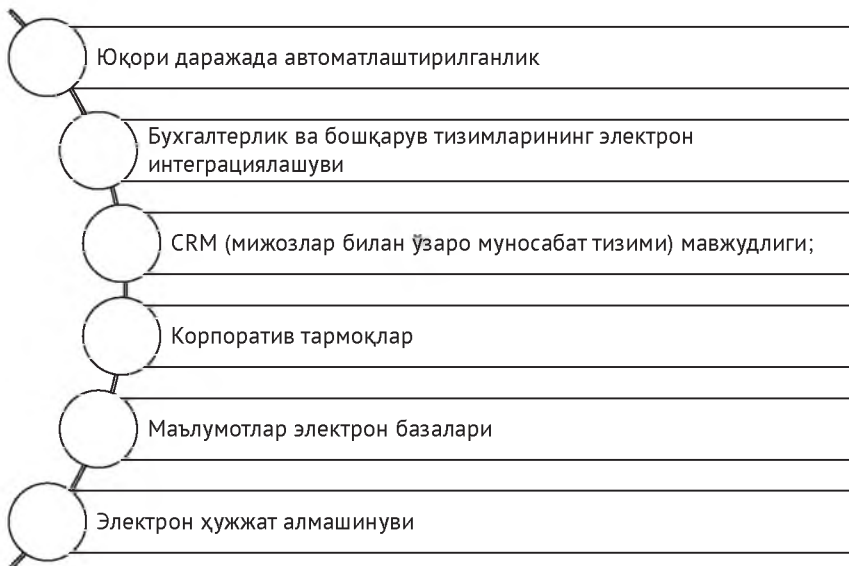
Рақамли иқтисодиёт асослари. Рақамли иқтисодиёт – янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделлари яратиш ҳамда уларни кундалик ҳаётга жорий этиш орқали мавжуд иқтисодиётни янгича тизимга кўчиришдир. Рақамли иқтисодиёт – иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқаларнинг рақамли технологияларини қўллаш асосида амалга ошириш мумкин бўлган тизим. Дастлаб, бу иборани муомалалар америкалик дастурчи Николас Негропonte 1995 йилда киритган бўлиб, у бугунги кунда барча соҳада кенг қўлланилмоқда. Рақамли иқтисодиёт инсонларсиз бошқарув тизимини йўлга қўйиш орқали коррупцияни камайтиради, солиқ тушумларини “ақлли” шартномалар тузиш орқали кўпайтиради, бюджет харажатларининг очиқлигини оширади, ягона электрон платформа орқали давлат хизматларини кўрсатиш имкониятини беради.

2016 йилда Жаҳон банки дунёдаги рақамли иқтисодиётнинг аҳволи ҳақида илк марта “Рақамли дивидендлар” номли маъруза эълон қилди. Мазкур маърузага кўра, рақамли иқтисодиётнинг янги концепцияси инсон фаолияти доирасидаги барча информацияни рақамлаштириш технологияларини қўллаб сақлаш, ишлов бериш ва узатишнинг ягона тизимидир. Иқтисодиётни рақамлаштириш орқали ижодий ёндашиб, янги иқтисодиётни барпо этиш имконияти туғилади. Иқтисодиётни рақамлаштириш – келажакда реал рақобатбардошликни узок муддатга сақлаб қолиш имкониятидир.

Шунингдек, рақамли иқтисодиёт электорал маданиятнинг юксалиши ҳамдир. У тараққий этса, биз ана шу ақлий қоқоқликдан қутуламиз. Ақлий қоқоқликдан қутулиш орқали вақтдан, оғир ёки ортиқча меҳнатдан

халос бўламиз, сифат кўрсаткичига эга чиқамиз, илғор давлатлар ва халқларга яқинлашамиз, жумладан, камбағаллик ҳам камаяди. Ақл (сунъий интеллект)ни ўстиришнинг энг асосий йўли эса, таълим тизимини юксалтиришдир.

Рақамли иқтисодиётнинг асосий белгилари

Нуфузли халқаро ташкилотлар олиб борган таҳлиллар натижасига кўра, рақамли иқтисодиёт ялпи ички маҳсулотни камида 30 %га ўстириш, шунинг баробарида, хуфиёна иқтисодиётга барҳам бериш ҳамда коррупцияни кескин камайтириш имконини берар экан. Кўриниб турибдики, мазкур соҳа юртимизда барча соҳа ва тармоқнинг юксак ривожига жиддий туртки бўлади. Шу ўринда алоҳида таъкидлаш жоиз, рақамли иқтисодиёт коррупция ва “яширин иқтисодиёт”нинг асосий кушандасидир.

Чунки рақамлар барча нарсани муҳрлайди, хотирада сақлайди, керак пайда маълумотларни тез тақдим этади. Бундай шароитда бирон маълумотни яшириш, яширин битимлар тузиш, у ёки бу фаолият ҳақида тўлиқ ахборот бермасликнинг иложи йўқ, компьютер ҳаммасини намоеён қилиб қўяди.

Маълумотлар кўплиги ва тизимлилиги ёлгон ҳамда қинғир ишларга йўл бермайди, чунки тизимни алдаш имконсиз. Натижада, иборали айтганда, пулларни “ювиш” (обеление), маблағларни ўғирлаш, самарасиз ва мақсадсиз сарфлаш, ошириб ё яшириб кўрсатиш имкони колмайди. Бу эса иқтисодиётга легал маблағлар оқимини оширади, солиқлар ўз вақтида ҳамда тўғри тўланади, бюджет тақсимооти очиқ бўлади, ижтимоий соҳага йўналтирилган маблағлар ўғирланмайди, мактаблар, шифохоналар, йўлларга ажратилган пуллар тўлиқ етиб боради ва хоказо.

Давлатнинг рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йўлини танлаганлиги ахборот технологиялари соҳасида ва умуман, электрон хужжатлар айланмасида янги йўналишлар очиб беради.

Рақамли технологиялар томон бурилишга эса, бутун жаҳон интернет тармоғи ҳамда сифатли алоқанинг ривожланиши сабабчидир.

Рақамли иқтисодиёт – бу янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделлари яратиш ва уларни кундалик ҳаётга жорий этиш орқали мавжуд иқтисодиётни янгича тизимга кўчириш деганидир.

Рақамли иқтисодиётнинг асосий белгилари:

юқори даражада автоматлаштирилганлик;

электрон хужжат алмашинуви;

бухгалтерлик ва бошқарув тизимларининг электрон интеграциялашуви;

маълумотлар электрон базалари;

CRM (мижозлар билан ўзаро муносабат тизими) мавжудлиги;

корпоратив тармоқлар.

Рақамли иқтисодиёт қулайликлари:

1. Тўловлар учун харажатлар камаяди (масалан, банкка бориш учун йўлқира ва бошка ресурслар тежалади).

2. Товарлар ва хизматлар хақида кўпроқ ва тезроқ маълумот олинади.

3. Рақамли дунёдаги товар ва хизматларнинг жаҳон бозорига чиқиш имкониятлари катта.

4. Фидбек (истеъмолчи фикри)ни тез олиш ҳисобига товар ва хизматлар жадал такомиллаштирилади.

5. Тез, сифатли ва қулай.

10.2. Давлат бошқарувини рақамлаштириш орқали очиклик ва шаффофликни (транспарентлик) таъминлаш

Давлат бошқарувидаги маълумотларнинг жамоатчилик учун очиклиги унинг коррупцияга қарши курашишдаги аҳамиятини янада оширади.

Бугунги кунда одамлар озик-овқат маҳсулотларига буюртма бериш учун ижтимоий тармоқлар, мессенжерлар, айниқса, телеграм ботларидан фаол фойдаланмоқда. Шунингдек, турли интернет-дўконлар, электрон тўлов тизимлари ҳам фаол ривожланиб бормоқда. Демак, фуқароларимиз электрон битимларни амалга оширишга ишонишмоқда. Фақат ҳозирги кунда фойдаланувчилар катта харажатлар талаб қилмайдиган кичик битимларни амалга ошираётгани, ўртача харид ҳажмини оширишга эса, унчалик тайёр эмаслиги ҳам рост. Демак, навбатдаги масала ўртача ва йирик иқтисодий битимлар ҳамда молиявий операцияларни рақамли технологиялар орқали амалга оширишни ривожлантиришдан иборат. Шунингдек, рақамли иқтисодиётнинг ўз валютаси (*криптовалюта, биткоин*), пул сақлайдиган картмони (*блокчейн*), ҳисоблаш усуллари (*майнинг*) каби атамалари мавжуд.

Шу ўринда рақамли иқтисодиётнинг оддий иқтисодиётдан фарқини кундалик, маиший мисоллар билан тушунтириб ўтсак. Айтайлик, харидорга кийим ёки пойабзал керак. Уни бозорга тушиб, ўзи бевосита танласа ва нақд пулга сотиб олса, бу – *анъанавий иқтисодиёт*. Ижтимоий тармоқлардаги ёки Телеграмдаги бирон савдо боти орқали ўзига маъқул товарни танлаб, товар эгасига пулни электрон тўлов тизими орқали тўлаш ва товарни етказиб бериш хизмати орқали олиш – *рақамли иқтисодиёт* дейилади. Бу масаланинг энг содда маиший мисол орқали тушунтирилиши.

Аслида, ҳаммамиз, аллақачон рақамли иқтисодиёт ичидамиз, унинг қулайликларидан фойдаланамиз. Масалан, ойлигимиз *пластик карталарга тушади, электрон тўлов орқали коммунал хизматлар, телефон, интернет ва бошқа маҳсулот ҳамда хизматларга тўлов қиламиз, электрон тарзда солиқ декларацияси топширамиз, картадан картага пул ўтказамиз* ва ҳоказо.

Рақамли иқтисодиёт бу янги технологиялар, платформалар ва бизнес моделлари ишлаб чиқиш ҳамда уларни кундалик ҳаётга жорий этиш орқали мавжуд иқтисодиётни янгича тизимга кўчириш деганидир. Яъни юқори даражада автоматлаштирилганлик; электрон ҳужжат алмашишуви; бухгалтерлик ва бошқарув тизимларининг электрон интеграция-

лашуви; маълумотлар электрон базалари; CRM (мижозлар билан ўзаро муносабат тизими) мавжудлиги; корпоратив тармоқлар.

Рақамли иқтисодиёт туфайли тўловлар учун харажатлар камайдя (масалан, банкка бориш учун йўлқира ҳамда бошқа ресурслар тежалаяди), товарлар ва хизматлар ҳақида кўпроқ ҳамда тезроқ маълумот олинаяди, рақамли дунёдаги товар ва хизматларнинг жаҳон бозорига чиқиш имкониаялари катта, фидбек (истеъмолчи фикри)ни тез олиш ҳисобига товар ҳамда хизматлар жадал такомиллаштирилаяди.

Халқаро амалиётга юзланадиган бўлсак, ҳозирги кунда рақамли иқтисодиёт электрон тижорат ва хизматлар соҳаси билан чекланиб қолмай, балки ҳаётнинг ҳар бир жабҳасига, хусусан, соғлиқни сақлаш, фан-таълим, қурилиш, энергетика, қишлоқ ҳамда сув хўжалиги, транспорт, геология, кадастр, архив, интернет-банкинг ва бошқа соҳаларга жадал кириб бормоқда ҳамда уларнинг ҳар бирида ўзининг юқори самарасини бермоқда.

Фуқароларнинг давлат органлари билан алоқасини электрон платформа орқали алоқага ўтказиш, яъни давлат ўз фуқаролари учун электрон хизматлар кўрсатиши ва электрон маҳсулотларни таклиф этиши рақамли иқтисодиётнинг асосий қисми ҳисобланади. Мамлакатимизда ушбу соҳани кенг ривожлантириш, давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, биздаги энг асосий оғриқли муаммолардан бири – коррупция иллатига барҳам беради. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев, 2020 йил 5 февраль куни ташқи иқтисодий фаолият тизимини ислоҳ қилиш бўйича устувор вазифаларга бағишланган йиғилишда, ташқи савдо билан боғлиқ назорат тизими ва инфратузилмани яхшилаш, жумладан, хорижий тажрибадан келиб чиқиб, божхона постларида назоратни амалга оширадиган божхона, санитария, карантин, ветеринария ҳамда бошқа идоралар фаолиятини ислоҳ қилиш лозимлигини таъкидлаган эди. Бу соҳада узоқ йиллардан буён самарали ишлар олиб борилмагани, коррупциянинг мавжудлиги ташқи савдо амалиётида муайян қийинчиликлар туғдирмоқда. Жаҳон банкининг “Бизнес юритиш” рейтингига “Халқаро савдо” йўналиши бўйича мамлакатимиз 190 та давлат орасида 152-ўринда қайд этилгани ҳам шундан далолат беради.

Гап шундаки, кўплаб давлатларда юклар чегарага етиб келмасидан олдин улар ҳақида ахборот берилиб, юкнинг тез чиқиб кетиши таъминланади. Ўзбекистонда эса, ўтган йили 416 минг декларациядан 344 таси юк чегарага келгунча расмийлаштирилган. Юк тўғрисида олдиндан маълумот бериш автомобиль транспортида 98 фоизни ташкил этса, темир

йўлда, умуман, йўлга қўйилмаган. Шу боис, назоратни чегарада эмас, балки юклар кириб келишидан олдин ёки мамлакат ичкарасида эркин муомалага чиқарилгандан кейин амалга ошириш тизимини йўлга қўйиш муҳим. Бугунги кунда 1 минг 836 та турдаги товар бир вақтда учта идора томонидан текширилиши, оқибатда, импорт-экспорт ҳужжатларини расмийлаштириш ҳафталаб чўзилаётгани ачинарли ҳолдир. Ваҳоланки, божхона, ветеринария, карантин, санитария, стандарт, экология идоралари иш услубини ўзгартириши, уларнинг асосий вазифаси маҳсулотлар экспортини қўллаб-қувватлашдан иборат бўлмоғи лозим.

Мана шундай тўсиқлар туфайли Президентимиз рақамли технологияларни жорий қилиб, инсон омилини максимал қисқартириш орқали коррупция ва ноқонуний товар айланмасига барҳам бериш зарурлигини таъкидламоқда. Импорт маҳсулотларининг чегарадан, то якуний истеъмолчигача бўлган ҳаракати божхона ҳамда солиқ идоралари томонидан ягона электрон тизим орқали назорат қилиниши керак.

Шундан келиб чиқиб, мутасаддиларга рухсатнома ва лаборатория текширувлари ҳужжатларини тўлиқ рақамлаштириш, автоматлаштирилган “риск-анализ” тизимини жорий этиш бўйича амалий ишлар олиб борилмоқда. Айтиш жоиз, рақамли иқтисодиётга ўтиш тадбирлари доирасида 143 та давлат хизмати электрон шаклга ўтказилиб, 35 та идорада талаб қилинадиган ҳужжатлар сони ҳамда хизмат кўрсатиш вақти икки ҳисса қисқарди. Бюджет харажатлари, давлат харидлари, ер, бино ва иншоотлар олди-сотди жараёнларига ошкоралик ҳамда очиқлик таъминлари жорий этилди. Айтиш пайтда, қишлоқ хўжалиги, соғлиқни сақлаш, қишлоқ хизматлари кўрсатиш, хуллас, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида рақамли иқтисодиётга ўтиш сари салмоқли қадамлар ташланмоқда.

Рақамли иқтисодиёт соҳасига оид бир қатор муҳим норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февралдаги “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5349-сон, 2020 йил 5 октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6079-сон, 2020 йил 2 мартдаги “2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” ПФ-5953-сон, 2022 йил 28 январда-

ги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон фармонлари ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 апрелдаги “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4699-сон қарорини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Мамлакатда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш орқали одамларнинг ҳаёти, бюрократия ва коррупциянинг камайгани ва давлат хизматларини кўрсатиш тезлашганини англатади. Жумладан, мутахассислар томонидан ҳам ҳар доим, аввало, аҳоли энг кўп тўқнаш келаётган соҳаларни рақамлаштириш, одамларнинг оғирини енгил қилиш зарурлиги таъкидланади.

2020 йилда 14 та ва 2021 йилнинг биринчи чорагида яна 14 та туманда одамлар энг кўп мурожаат қиладиган соғлиқни сақлаш, кадастр, ижтимоий ҳимоя, кишлоқ хўжалиги, таълим йўналишларини рақамлаштириш бўйича 239 та лойиҳа амалга оширилди.

Масалан, “Электрон поликлиника” тизимини жорий қилиш орқали қоғоз ҳужжатлар 40 фоизга, навбат кутиш 60 фоизга қисқаради. Бунинг учун марказий шифохона ва поликлиникаларни тўлиқ рақамлаштириш лозим.

Рақамлаштириш иқтисодиёт тармоқларида тежамкорлик ва самардорликни таъминлайди. Масалан, Тойлоқ ва Оқдарё туманларидаги шағал кавлаб олиш карьерида машиналарнинг юк ҳажмини назорат қилиш тизими йўлга қўйилгани натижасида ойлик тушум 3 миллиард сўмдан 8 миллиард сўмга ошган.

Ундан ташқари, Муборак ва Шўртан нефть-газ корхоналарида автоматлаштирилган диспетчерлик хизмати жорий этилгани туфайли йилига 50 млн. куб метр газ ва 650 минг киловатт-соат электр энергиясини иқтисод қилишга замин яратилди. Асакадаги автомобиль заводида логистика, харидлар, хом ашё ва бутловчи қисмлар ҳаракатини рақамлаштириш орқали 41 млн. АҚШ долларини тежаш мумкин. Олмалик тоғ-кон металлургия комбинатидаги “Ёшлик-1” ва “Қолмоққир” конларида транспорт комплексида автоматлашган бошқарув тизимини жорий қилиш йилига 28 млрд. сўмлик маблағнинг тежалишига олиб келади.

Рақамли иқтисодиётни жорий этиш ва унумли ишлатиш, албатта, мутахассисларга боғлиқ. Шу боис кадрлар тайёрлашга ҳар томонлама аҳамият берилмоқда. Ўтган йили Тошкент шаҳрида Дастурий маҳсулотлар ва ахборот технологиялари парки бунёд этилди. Андижон ва Марғилон шаҳарларида унинг филиаллари очилди. Бундан ташқари,

Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда ахборот технологияларини чуқур ўқитишга ихтисослаштирилган 205 та мактаб ташкил этилган.

10.3. Рақамли иқтисодиёт соҳасида халқаро тажриба

Ҳозирги кунда кўпчилик давлатлар рақамли иқтисодиёт соҳасига жиддий эътибор қаратмоқда. Масалан, 2017 йилнинг 28 июлида Россия Федерацияси ҳукумати томонидан Рақамли иқтисодиёт дастури қабул қилди. Эстония, Беларус ва Украина рақамли иқтисодиётни фаол ривожлантирмоқда. Ўз навбатида, айрим давлатларда айнан рақамли иқтисодиётни ривожлантириш учун зарурий инфратузилмани яратишга ҳаракат қилинмоқда. Жумладан, Австралия ҳукумати фуқароларга юқори тезликдаги рақамли алоқани тақдим этиш чораларини кўрмоқда, яъни миллий кенг полосали тармоқ (National Broadband Network) ўз зиммасига ушбу мамлакат аҳолисининг 93 %ни 1 Гбит/с тезликдаги интернет билан таъминлаш мажбуриятини олган.

Ҳозирги даврда биз технологиялар қандай қилиб оммавий хизмат кўрсатиш соҳасини тубдан ўзгартираётганини кўрмоқдамиз. Воситачиларни олиб ташлайдиган, мижоз ва таъминотчи ўртасидаги алоқаларнинг тўғридан-тўғри амалга оширилишига олиб келадиغان Убер каби янги бизнес-моделлар пайдо бўлмоқда. Аввалроқ худди шунга ўхшаш ўзгаришлар молия сектори ҳамда телекоммуникациялар соҳасида ҳам рўй берган эди. Саноатда бир қанча принципиал ўзгаришлар кузатилмоқда, чунки рақамли корхона ва инсоннинг рақамли қиёфадоши – роботлар пайдо бўлиши бутун инсониятнинг функционал моделини жиддий равишда ўзгартириб юбориши мумкин. Бу эса, ахборот технологиялари аста-секинлик билан одамларнинг ўрнини эгаллаб боришини англатади. Худди мана шу ҳолат рақамли иқтисодиёт ҳисобланади.

Рақамли платформаларнинг ривожланишига Хитойнинг “Алибаба” электрон савдо тизимига эга бўлган компанияси ёрқин мисол бўлади. Ундан фойдаланиш тажрибаси шуни кўрсатадики, маълумотлар тўплаш жараёнида иқтисодиётнинг турли секторларига экспанция учун ўта рақобатли устунликлар яратилади. “Алибаба” оддийгина рақамли платформа эмас, балки платформалар экотизимидир. Бундай экотизимнинг кудрати алоҳида платформалар кучидан катта бўлади. АҚШ ҳозирги кунда бу пойгада ютқазмоқда, чунки у ерда турли хил платформаларни интеграция қилишга тўғри келади, Хитойда эса бу соҳада ривожланиш

самарадорлигини ошириш ҳисобига – бир платформадан бошқа платформага ўтиш аста-секинлик билан рўй берди.

Рақамли иқтисодиётга ўтиш каби глобал ишда кўп нарса давлатнинг тутган позициясига ҳам боғлиқ, албатта. Барчаша ҳамма нарсани бирлаштирадиган ва “рақам”га ўтказадиган ягона давлат платформасига бориб тақалмаслиги муҳим, яъни давлатнинг вазифаси, бизнеснинг ўрнига бирон-бир нарса қилиш эмас, балки бизнесга халал бермасликдир. Хитойда ҳам “Алибаба” тизими давлат унинг учун қандайдир платформа яратгани туфайли пайдо бўлмаган. У бундай платформа пайдо бўлиши учун шароит яратган, холос. Гарчи давлат “Алибаба”га ёрдам берган бўлсада, унга давлат корпорацияси сифатида эмас, балки тижорат корхонаси сифатида ёрдам берди ва унинг хизматларидан у рақобатбардош эканлиги учунгина фойдаланилади. Давлатнинг вазифаси – умумий қоидалар яратиш, бизнес эса ана шу умумий қоидалар асосида ўзгариб, ривожланиб боради, чунки қонунлар таъсирида ишбилармонлик муҳити ва рақобат ўсади.

Кўплаб ривожланган мамлакатлар лозим бўлган ўзгаришлар рўй бериши муқаррарлигини тушуниб, онгли равишда иқтисодиётни рақамлаштириш томон ҳаракатни бошладилар. Бу йўналишда биринчилардан бўлиб ҳаракат қилган АҚШ, Япония, Жанубий Корея ҳамда Хитой бугунги кундаги рақамли пойгада норасмий етакчилари саналади. Улардан кейинги ўринларда: Буюк Британия, Европа Иттифоқи мамлакатлари, Австралия, Беларусь ва бошқалар туради. Рақамлаштириш жараёнининг баъзи етакчи мамлакатлари эса, қарама-қарши ёндашувларни, хусусан, АҚШ – бозор йўналишини, Хитой эса, режали иқтисодиётни танлаб олган. Қолган мамлакатлар маълум бир оралик вариантларга риоя қиладилар.

Рақамли иқтисодиёт платформаларини тузишда ривожланган давлатлар: транспорт, телекоммуникация, энергетика, маълумотларни қайта ишлаш, соғлиқни сақлаш, дори-дармонлар логистикаси, туризм, ташқи иқтисодий фаолият, кўчмас мулк ва ишлаб чиқариш йўналишларига эътибор қаратмоқда. Айнан шу соҳаларнинг ривожланиши инфратузилма ҳамда технологик базисни яратишга имкон беради, уларни бошқа соҳаларга кўчирган ҳолда Ўзбекистон етук рақамли иқтисодиётни, максимал даражада, тез ривожлантириши мумкин. Илғор мамлакатлар рақамли иқтисодиётнинг кўплаб дастурларида (АҚШ, Австрия, Австралия, Буюк Британия, Жанубий Корея ва бошқалар) асосий эътибор “рақамли тиббиёт” ҳамда “ақлли шаҳар” ижтимоий йўналишларига қаратилмоқда. “Рақамли тиббиёт” ва “ақлли шаҳар” ижтимоий лойиҳаларини амалга

ошириш кўпроқ мураккаблик ҳамда хилма-хилликни талаб қилади ва бундай лойиҳалар кенг халқ оммаси томонидан эътироф этилади.

Ривожланаётган мамлакатлар аҳолисининг интернетга ҳамда у билан боғлиқ АКТга уланиш имкониятларини кенгайтириш учун шароитлар яратиш, жумладан, булутли технологияларни ривожлантириш зарур. ИХТТ томонидан 2016 йилда бу ташкилотга аъзо бўлган 32 мамлакат ва яна 6 та ҳамкор мамлакатда ўтказилган сўров маълумотларига кўра, уларда рақамли иктисодиётни ривожлантириш стратегияси, режаси ёки дастури ишлаб чиқилган. 2017 йилнинг сентябрь ойида Австралия ҳукумати рақамли иктисодиёт стратегиясини ишлаб чиқиш бошлангани хақида эълон қилди, АКШда эса 2015 йили рақамли иктисодиёт режасини шакллантириш хақида маълум қилинди, 2016 йилда хусусий бизнес томонидан амалга ошириладиган интернетни ривожлантириш, ахборот хавфсизлиги, инновацияларни илгари суриш ва бошқа функцияларни бажарадиган Савдо вазирлиги қошида рақамли иктисодиёт бўйича Маслаҳатчилар кенгаши ташкил қилинди.

Жаҳон банкининг “Рақамли дивидентлар” номли тадқиқоти натижалари мамлакатлар иктисодиётини ривожлантиришда рақамли иктисодиётнинг нақадар долзарб ва муҳимлигини кўрсатди. Хусусан, интернет тезлигининг 10 %га ўсиши, мамлакат ЯИМнинг ўсишига олиб келади. Ривожланган давлатларда бу кўрсаткич 1,21 %ни, ривожланаётган давлатларда 1,38 %ни ташкил этаётир. Демак, интернет тезлиги икки баробарга ошадиган бўлса, ЯИМ ҳажмининг қарийб 15 %га ошишига эришиш мумкин. Жаҳондаги глобаллашув жараёни шароитида ташқи миграция, халқаро савдо ва капиталлар ҳаракати, туризм, хорижий инвестициялар, АКТнинг ривожланиши мамлакатлариктисодий ўсиш суръатларига таъсир этади.

Демак, асосий эътиборни фақат махсулотлар экспортига қаратмасдан, балки “ноу-хау”, блокчейн технологиялар фаолиятини замонга ҳамоҳанг ўрганиб, шулар қаторида, рақамли иктисодиётдан фойдаланишни янги босқичга олиб чиқилиши мақсадга мувофиқ. Юртимизда рақамли иктисодиётни ривожлантиришнинг устувор вазифаси – Ўзбекистон иктисодиётининг юқори суръатларда ўсишини таъминлаш билан биргаликда, аҳоли онги, билими ва қарашларини замон билан уйғунлаштиради, мамлакатимизнинг халқаро майдонга интеграциясини тезлаштиради.

10.4. Яширин иқтисодиёт ва Ўзбекистоннинг иқтисодий хавфсизлиги

Кўп жиҳатдан билвосита маълумотларга боғлиқ бўлган яширин иқтисодиёт ҳажмининг аниқ миқдорий кўрсаткичи ҳали ишлаб чиқилмаганига қарамай, яширин иқтисодиёт даражаси давлатнинг расмий ялпи ички маҳсулотига нисбатан фоизда ўлчанмоқда. Жаҳон миқёсида яширин иқтисодиётнинг улуши ялпи ички маҳсулотнинг 5-10 %ини ташкил этади. Энг ривожланган мамлакатларда эса бу кўрсаткич ЯИМнинг камида 7,5 %ини ташкил қилади.

Халқаро ташкилотларнинг 2019 йилдаги тадқиқотларига кўра, Ўзбекистон Республикасининг яширин иқтисодиёти ҳажми ЯИМга нисбатан 40 %дан 50 %гача ўзгариб туради. 2019 йилда ҳам худди шундай натижалар ва “БҮЮК КЕЛАЖАК” халқаро нодавлат нотижорат ташкилоти – ялпи ички маҳсулотнинг 50 фоизигача, минтақада йиллик йўқотишлар 16 ва 17 млрд. АҚШ долларини ташкил этади. Бу кўрсаткич Ўзбекистонни ХВФ рейтингида дунёдаги 159 та давлат орасида 152-ўринда эканлигини кўрсатади.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, соя соҳаси ҳажми давлат органларининг самарасиз иқтисодий сиёсати ва ортиқча тартибга солиш даражасининг кўрсаткичидир. Мамлакатда яширин фаолиятнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши эса давлатнинг иқтисодий сиёсати билан ҳаддан ташқари бандлигига фуқароларнинг жавобидир.

Шунингдек, иқтисодий хавфсизликни таъминлаш, иқтисодий ривожланиш, аҳоли хавфсизлиги ҳолати ва ҳоказолар каби қатор масалаларни ҳал этишда давлат бошқарувининг алоҳида ўрни борлигини таъкидлаш лозим.

Шубҳасиз, яширин иқтисодиёт ўзининг ҳар қандай кўринишида аҳолининг молиявий-иқтисодий муносабатлар тизимини издан чиқарадиган, уюшган жиноятчилик ва коррупциянинг ривожланишига олиб келадиган ноқонуний ва жинойий фаолиятга жалб этилишининг олдини олиш мақсадида давлат томонидан фаол кураш олиб боришни талаб қилади. Яшириш иқтисодиёт, ўз навбатида, давлатнинг иқтисодий хавфсизлигига жиддий таҳдиддир.

Яширин иқтисодиётнинг махфийлик каби ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, илмий манбаларда унинг ноқонуний иқтисодий фаолиятни тавсифловчи тўртта шаклини ажратиш кўрсатилади:

а) ноқонуний иқтисодиёт қонун билан жинойят сифатида жавобгарликка тортиладиган хизматлар кўрсатиш ва товарлар ишлаб чиқаришни

ўз ичига олади. Бу курул, гиёҳванд моддалар ва бошқалар савдоси бўлиши мумкин;

б) декларация қилинмаган иқтисодиёт – солиқ мажбуриятларини четлаб ўтиш ёки бўйин товлаш мақсадида даромадлари ва мол-мулкани нотўғри кўрсатган шахс томонидан қасддан яшириш;

в) рўйхатга олинмаган иқтисодиёт яширин бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботларни юритишни таъминлайди;

г) норасмий иқтисодиёт, бу ер ости ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва шартномасиз ишлаш учун одамни ёллаш шаклида харажатларни минималлаштиришга қаратилган.

Яширин иқтисодиётнинг куйидаги асосий элементларини давлатнинг иқтисодий хавфсизлигига таҳдидлар рўйхатига киритиш мумкин:

1) жисмоний шахслар томонидан, асосан, аҳоли даромадларининг пастлиги билан боғлиқ бўлган турли давлат тўловларини тўлашдан қочиш;

2) солиқ маъмуриятининг кучсизлиги туфайли юридик шахслар томонидан солиқлар, йиғимлар ва бошқа турдаги бадалларни тўламастик;

3) бозор иштирокчиларининг амалдаги қонунлардан ташқари, молиявий-хўжалик фаолиятини амалга ошириш истаги;

4) стратегик тармоқларнинг иқтисодиётнинг ижтимоий тармоқлари устидан ҳаддан ташқари устунлиги туфайли миллий иқтисодиётда ному-таносибликнинг кенг тарқалганлиги.

Юқоридагилар давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги салоҳиятига бевосита таъсир қилади, бу эса куйидаги характердаги салбий оқибатларга олиб келади: фискал ва пул тизимининг деформацияси; иқтисодий соҳани криминаллаштиришнинг кучайиши; инвестицион ва ишлаб чиқариш жараёнларини беқарорлаштириш ва бошқалар.

Яширин иқтисодиётга қарши курашиш бўйича мақсадли чора-тадбирлар:

Иқтисодий фаолиятни тартибга солувчи қонунларни ўзгартириш

Аҳоли ўрта синфининг кўпайиши

Давлат бошқаруви тизимининг барча даражаларида коррупцияга қарши курашиш

Яширин иқтисодиётнинг давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги даражасига салбий таъсири ўсишининг энг муҳим сабаблари қуйидагилардан иборат: а) қонунчиликнинг замонавий талабларга жавоб бермаслиги ёки таҳдид ва таҳдидларга қарши турулмаглиги; б) аҳолининг кескин табақаланишига олиб келадиган ижтимоий тенгсизлик, камбағаллик чегарасидан пастда яшовчи фуқаролар сонининг сезиларли даражада кўпайиши, бу эса, ноқонуний иш билан банд бўлганлар сонини кескин оширади; в) ўз фаолиятини яширин иқтисодиётдан чиқаришга тайёр бўлмаган тадбиркорлик субъектларига ортиқча солиқ юкининг ижтимоий-психологик оқибатлари.

Ўзбекистон Республикасида Давлат раҳбари томонидан олиб борилаётган сиёсатни яширин иқтисодиётга қарши курашиш бўйича аниқ чора-тадбирлар билан боғлаш мумкин. Булар: а) аҳоли ўрта синфининг кўпайиши; б) иқтисодий фаолиятни тартибга солувчи қонунларни ўзгартириш; в) давлат бошқаруви тизимининг барча даражаларида коррупцияга қарши курашиш.

Назорат саволлари:

1. “Рақамли иқтисодиёт” дастлаб ибораси ким томондан киритилган?
2. Рақамли иқтисодиёт деганда нимани тушунасиз?
3. Рақамли иқтисодиётнинг асосий белгилари?
4. Рақамли иқтисодиёт жамият ва давлатга қандай қулайликлар беради?
5. Коррупцияга қарши курашишда иқтисодиётни рақамлаштириш йўналишларига тўхталинг.
6. Рақамли иқтисодиёт ёрдамида инсонларсиз бошқарув тизимини йўлга қўйиш орқали қонуниликни таъминлашда нимага эришиш мумкин?
7. Ўзбекистонда рақамлаштириш ва рақамли иқтисодиётга тааллуқли бўлган қандай норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган?
8. Яширин иқтисодиётнинг ноқонуний иқтисодий фаолиятни тавсифловчи шакллари айтиб беринг.

XI БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ ҚУРАШИШ СОҲАСИДА ИЧКИ НАЗОРАТ (“КОМПЛАЕНС-НАЗОРАТ”) ТИЗИМИ

11.1. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида ички назорат (“комплаенс-назорат”) тизимининг умумий тавсифи

Давлат органлари ва ташкилотлари, уларнинг ҳудудий ва таркибий бўлинмаларида ҳалоллик сиёсатини таъминлаш, яъни ходимлар фаолияти ва умуман, жамиятда коррупцияга қарши курашиш маданиятини оширишда коррупцияга қарши комплаенс назорат масалалари муҳим ўрин эгаллайди. Миллий ва халқаро миқёсда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида, “комплаенс-назорат” механизмлари давлат ва хусусий сектор фаолиятига кенг кириб бормоқда.

Халқаро иқтисодиётга коррупцияга оид жиноятларнинг содир этилиши оқибатида етказилаётган зарарнинг тобора ортиб бораётгани натижасида коррупцияга қарши курашиш соҳасини янада кенг тадқиқ этилиши, айниқса, долзарб аҳамият касб этмоқда.

БМТ Бош қотиби А.Гуттериш томонидан келтирилган маълумотларга асосан, жаҳон ҳамжамиятида ҳар йили 1 триллион АҚШ доллари ҳажмида пора бериш ва олиш ҳолатлари содир этилади. Дунё иқтисодиёти ҳар йили коррупция туфайли 2,6 триллион АҚШ долларидан ортиқ маблағдан айрилади, бу жаҳон ялпи ички маҳсулотининг 5 фоизини ташкил этади⁷⁹.

Хорижий амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, бозор иқтисодиёти қонунларига асосланган барча мамлакатларда коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги замонавий бошқарув усулларига мувофиқ, самарали фаолият юритишни таъминловчи энг муҳим профилактик воситалардан бири ўз таркибида коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизимини жорий этиш ҳисобланади.

“Комплаенс”, “комплаенс-назорат” (compliance control) тушунчала-ри – розилик, мувофиқлик ва аниқ белгиланган қоида, стандарт ҳамда кўрсатмаларга мувофиқ фаолият юритиш деган маъноларни англатади⁸⁰.

⁷⁹ Corruption is costing the global economy \$3.6 trillion dollars every year” 2018. [Электрон манба]. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/the-global-economy-loses-3-6-trillion-to-corruption-each-year>.

⁸⁰ Ivanov E. Anti-corruption compliance in BRICS countries// Антикоррупционный комплаенс-контроль в странах БРИКС// Монография. -М.: Юриспруденция, 2015. – с.9. [Электрон манба]. URL: <http://files.sudrf.ru/774>.

Умуман айтганда, мазкур тушунча ўзбек тилида илмий тушунчаларга эга бўлмаганлиги сабабли, мавжуд тадқиқот асосида қуйидагича таърифни бериш мақсадга мувофиқ.

Коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизими – давлат органлари ва ҳўжалик юритувчи субъектлар, банклар ва хусусий сектор фаолиятини коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги халқаро стандартлар, қонун ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ ташкил этилишини таъминловчи, коррупция хавф-хатарлари ва манфаатлар тўқнашувини ўз вақтида аниқлаш ҳамда уларга чек қўйиш, қонун бузилиши ва коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар бериш каби қатор профилактик чораларни ўзида мужассам этган самарали тизим.

Халқаро тажрибада “комплаенс-назорат” тизими тиббиёт, давлат фуқаролик хизмати, банк, божхона соҳаларида, жинойи даромадларни легаллаштириш, монополияга, коррупцияга қарши курашиш каби йўналишларда жорий этиладиган “комплаенс-назорат” ҳисобланади.

Коррупцияга қарши курашишда муҳим профилактик чора ҳисобланган “комплаенс-назорат” тизими вужудга келишининг дастлабки асослари 1884 йилда Германияда “Бахтсиз ҳодисаларнинг олдини олиш ва суғурталаш ассоциацияси”нинг (Accident Prevention & Insurance Association) ташкил этилиши билан боғлиқ.

Бироқ ушбу тизим, дастлаб, 1906 йилда АҚШда озиқ-овқат маҳсулотлари ва дори воситалари ишлаб чиқарувчи компаниялар фаолиятини назорат қилиш федерал хизматининг (FDA, Food and Drug Administration) ташкил этилиши ва фаолияти жамоат хавфсизлигига қаратилган компания ва ташкилотларига асос солиниши зарурияти билан юзага кела бошлаган⁸¹.

Ушбу тизимнинг чинакам ривож топиши ХХ асрнинг 70 йилларида тўғри келади, яъни бу даврга келиб АҚШнинг иқтисодий жиҳатдан ривожланиши ва халқаро алоқаларда интеграциялашуви мамлакат иқтисодиётида иқтисодий хавфсизликни таъминлашга қаратилган компания ва корпорацияларнинг ташкил этилиши улар фаолиятида

⁸¹ Martin Kling “History of Compliance–Part one, from Adam to Sarbanes Oxley History of Compliance–Part one, from Adam to Sarbanes Oxley ey”, 2017 – P. 54. // [Электрон манба]. URL: <https://www.ariscommunity.com>.

коррупцияга қарши профилактик чоралар жорий этишни заруриятга айлантирди.

Шунингдек, ўтган асрнинг иккинчи ярмидан Volkswagen, Daimler, Siemens (Германия) Odenbrecht, Petrobras (Бразилия), Samsung Group, Hyundai Motor Co. (Корея Республикаси), BAE Systems (Буюк Британия), Baker Hughes Inc, Panalpina World Transport (АҚШ)⁸² каби йирик компаниялар билан боғлиқ низоли вазиятларнинг юзага келиши улар фаолиятидаги коррупцияга қарши курашиш механизмларнинг мустаҳкам эмаслиги билан асосланади ва бу ўз даврида коррупцияга қарши мавжуд тизимни тубдан ислоҳ этишни тақозо қилди.

Бу каби коррупциявий ҳолатларнинг олдини олиш ҳамда компанияларнинг ушбу соҳадаги фаолиятини тартибга солиш зарурияти дунёда илк бор коррупцияга қарши курашишга оид қоидалар ва мажбуриятлар тизимини акс эттирган “комплаенс-назорат” хизматининг пайдо бўлишига олиб келди.

Ўз-ўзидан даврий шаклланиш натижасида коррупцияга қарши курашишга оид қоидалар йиғиндиси бўлган “комплаенс-назорат” тизими босқичма-босқич юридик нормалар билан тартибга солина бошлади.

Бунинг натижасида, ушбу тизим дастлаб АҚШ қонунчилигида юридик жиҳатдан мустаҳкамланди. Жумладан, АҚШда 1977 йилда “Хорижий коррупциявий амалиётлар тўғрисидаги Акт” (Foreign Corrupt Practices Act, 1977); “Сарбейнз-Оксли Акти” (Sarbanes-Oxley Act, 2002), “Додд-Франк Акти” (Dodd-Frank Act, 2010) номли қонун ҳужжатлари фикримиз исботи бўла олади⁸³.

Бу ўринда, “комплаенс-назорат” тизимини тартибга солишга қаратилган бу каби қонун ҳужжатларининг қабул қилиниши, фақатгина ушбу соҳани юридик жиҳатдан тартибга солмай, балки қонунчилик даражасида миллий ва хорижий корхона ва компаниялар учун ҳам ўзига хос иктисодий чекловлар жорий этди. Яъни, булар натижасида АҚШ бозорида иштирок этувчи ҳар қандай корпорация ва компаниялар ўз таркибида “комплаенс-назорат” тизимини жорий этиши ва давлат хизматчиларининг Ахлоқ кодексини қабул қилиши **шарт этиб белгиланди**.

⁸² A history of corporate bribery scandals [Электрон манба]. URL: <https://www.worldfinance.com>

⁸³ Allen B. Roberts “Demystifying Sarbanes-Oxley: Suggestions for Public and Private Company Preparedness and Compliance with Employment and Whistleblower Provisions” July 2, 2013 [Электрон манба]. URL: <https://www.ebglaw.com>.

Шунга мувофиқ, 2002 йилдан бошлаб, Нью-Йорк фонд биржасида (New York Stock Exchange, NYSE) иштирок этаётган хорижий давлатларнинг компаниялари зиммасига ўзида коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизимини жорий этиш мажбуриятлари юклатилди.

Бу каби ижобий тажрибаларнинг оммалашishi натижасида бугунги кунга келиб, 100 дан ортик мамлакатлардаги компанияларда коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизимининг жорий этилишига эришилди.

Хусусан, АҚШ, Буюк Британия, Германия, Франция, Бразилия, Туркия, Сингапур, Малайзия, Словения, Қозоғистон каби бир қатор хорижий давлатларда ушбу тизим коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги асосий профилактик чоралардан бири ҳисобланади⁸⁴.

Мазкур давлатларда “комплаенс-назорат” тизимининг жорий этилиши, ташкилотларнинг фаолият йўналишларига қараб, мажбурий аҳамият касб этади.

Францияда 800 000 евродан ортик капиталга эга бўлган давлат корхоналарида “комплаенс-назорат” тизими жорий этилган бўлиши шарт.

Буюк Британиянинг 1 млрд. фунт стерлинг капитали бўлган 700 дан ортик давлат улушига эга корхоналарида жорий этилган ушбу тизим турли коррупция хавфларидан ҳимоя қилувчи комплекс чоралар сифатида қўлланилмоқда.

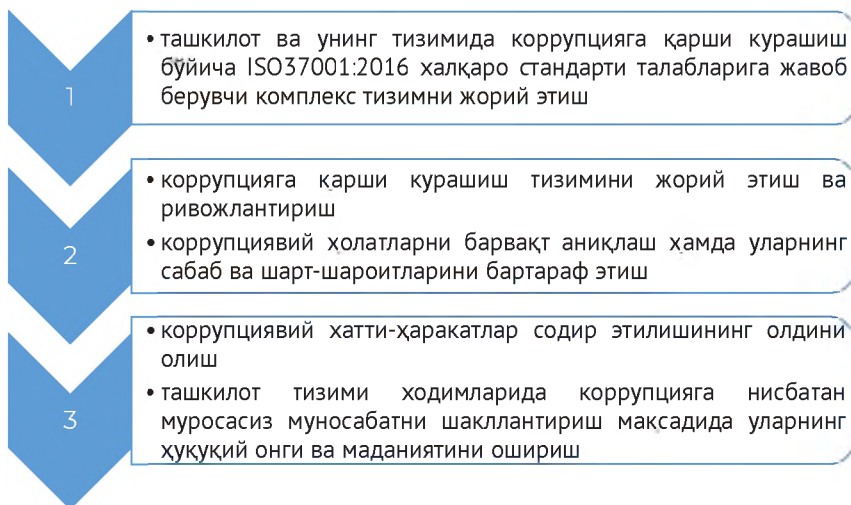
Шунингдек, аксарият хорижий давлатларда “комплаенс-назорат” тизими алоҳида қонун ҳужжати билан тартибга солингани аҳамиятга моликдир. Жумладан, Словенияда мазкур хизмат фаолияти 2014 йил 26 апрелида қабул қилинган “Словения давлат холдинги акти тўғрисида”ги (The Slovenian Sovereign Holding Act) алоҳида қонун билан тартибга солинади.

Словения амалиётида “комплаенс-назорат” хизматининг жорий этилиши давлат секторига кадрларни танлаш жараёнлари максимал шаффоф механизмлар асосида ўтишига имкон берган ва коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар беришнинг мукамал тизими яратилган.

Қонуннинг ўзига хослиги шундаки, унда “комплаенс-назорат” хизматида кадрлар масаласига (compliance officer) тўхталиб ўтилган ҳамда компания ичидаги коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабардор этишга қаратилган (whistleblowing policy) аниқ қоида ва тартиблар келтириб ўтилган.

⁸⁴ Бурханов А., Маманов С. **Коррупцияга қарши ички назорат (комплаенс) тизимини жорий этиш бўйича қўлланма.** – Тошкент: Baktria press, 2021 – 10 б.

Давлат органлари ва ташкилотларда коррупцияга қарши ички назорат тузилмаларини жорий этишдан асосий мақсад куйидагилардан иборат:

Шунингдек, “комплеанс-назорат” тизимининг давлат органлари ва ташкилотларида самарали жорий этилиши улар фаолиятининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш, шунингдек, жамоатчилик назоратини самарали амалга оширишга хизмат қилади.

Шу билан бирга, давлат органлари ва ташкилотларида коррупциявий хавфнинг юқори даражаси мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда, коррупцияга қарши “комплеанс-назорат” тизимининг элементлари куйидаги хусусиятларга эга бўлади:

Элементлар	Тавсифи	Асосий таркибий қисмлар
Назорат доираси	Раҳбариятнинг коррупцияга қарши курашишга доир муносабати, бунда шахсий намуна кўрасата олиши.	Коррупцияга қарши мурасасизлик муносабати, унинг ҳар қандай кўринишларига тоқат қилмаслик.

<p>Хавф-хатарни баҳолаш</p>	<p>Коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш – ташкилот томонидан амалга ошириладиган функцияларни таҳлил қилиш, уларнинг коррупциявий хавф-хатарга мойиллик даражасини аниқлаш, шунингдек функциялар доирасида амалга ошириладиган тегишли тартиб-таомиллар учун ўзига хос ва қолдиқ коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш фаолияти.</p>	<p>Қабул қилинадиган хавф даражасини белгилаш.</p>
<p>Фаолиятни назорат қилиш</p>	<p>Мақсадларга эришиш даражасини тушуниш ва хавф-хатарларни минималлаштиришни имконини берадиган сиёсат ва тартибларни белгилаш.</p>	<p>Коррупцияга қарши тартиб ва таомилларга, қоидаларига риоя этилиш ҳолатини ўрганиш.</p>
<p>Ахборот ва коммуникация</p>	<p>Ташкилот ичидаги ўзаро алоқалар даражаси ва маълумотлар алмашиш даражасини аниқлаш.</p>	<p>Бу ички назоратнинг ишлашини ва белгиланган мақсадларга эришиш имкониятини таъминлайди.</p>
<p>Мониторинг</p>	<p>“Комплаенс-назорат” тизимининг самарадорлигини аниқлаш.</p>	<p>“Комплаенс-назорат” тизимининг доимий мониторингини юритиб бориш.</p>

11.2. Коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизими моделлари

Коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизимини ўзида жорий этган хорижий давлатлар (АҚШ, Буюк Британия, Хитой, Словения мисолида) тажрибаси ва халқаро компаниялар амалиёти асосида “комплаенс-назорат” хизматини 3 хил модель бўйича ажратиш мумкин:

“Ихтисослашган коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” хизмати модели”да коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” хизматининг асосий вазифаси компаниянинг фаолияти ва коррупцияга қарши курашиш сиёсатини хорижий давлатлар ва ташқи бозор қонунларига мувофиқ ташкил этиш ҳамда компания ёки ташкилотнинг халқаро доирадаги имижини оширишга қаратилган бўлади;

“Мослашган коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” хизмати модели”да, асосан, компания ва ташкилотнинг ички тизимида коррупцияга қарши курашиш сиёсати амалга оширилади ва мунтазам равишда, фаолиятни турли коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ҳамда хавф-хатарларни ўз вақтида аниқлаш каби ички профилактик чораларни татбиқ этишга қаратилган бўлади;

“Аралаш коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” хизмати модели”нинг вазифаси компания ва ташкилотнинг миллий ва халқаро доирадаги нуфузини сақлаш, коррупция ҳолатлари содир этилишига қарши курашиш ва бу борадаги фаолиятни миллий қонунчилик ҳамда ўрнатилган қоидаларга мувофиқ ташкил этишдан иборат.

Айтиш лозимки, мазкур моделларнинг ўзаро фарқли жиҳати унинг компания ёки ташкилотдаги асосий вазифаси ва жорий этиш тартиби билан боғлиқдир.

Биринчи моделда “комплаенс-назорат” хизмати компания ёки ташкилотнинг коррупцияга қарши фаолияти ва умумий сиёсати сиёсати ушбу соҳадаги халқаро тавясилар, стандартлар ва ташқи бозор қонунларига мувофиқ ташкил этилади ҳамда компания ёки ташкилотнинг айнан халқаро доирадаги имижини оширишга хизмат қилади.

Бундан фарқли равишда, иккинчи, яъни мослашган моделда эса, компания ва ташкилотда мазкур тизимнинг жорий этилиши миллий қонунчилик меъёрлари ёки ўзи ишлаб чиққан ва коррупцияга қарши курашишга оид, асосан, ички қоидалар билан тартибга солинади ҳамда жорий этишнинг минимал талаблари билан чекланади. Ушбу шаклда ички қонунчилик нормаларида кўзда тутилмаган коррупция хавфларига

фаолият мос келадиган кўшимча профилактик қоидаларни жорий этиш мумкин бўлади.

Учинчи моделда эса, компания ва ташкилотнинг ҳар икки жараёнда, яъни миллий ва халқаро доирадаги имижини ҳимоя қилиш, оширишга хизмат қилади, бунда нафақат миллий қонунчилик, халқаро нормалар, балки хорижий давлатларнинг ушбу соҳадаги қонун ҳужжатларида акс этган нормаларни ўз фаолиятида жорий этиш мумкин бўлган универсал (гибрид) тизим ҳисобланади.

Айтиш мумкинки, мазкур модель ўзинининг тажриба самарадорлиги билан ажралиб туради ва асосан, йирик иктисодий салоҳиятга эга – АҚШ, Буюк Британия, Германия, Хитой каби давлатлар амалиётига тўғри келади.

Бў ўринда, компания ва тақшилот тизимида “комплаенс-назорат” хизматининг жорий этилиши, тартибга соладиган муносабатлари ҳамда вазибалари бир-биридан фарк қилса-да, бироқ ушбу соҳадаги фаолияти жихатидан умумий характерга эга бўлади.

Жумладан, “комплаенс-назорат” хизматининг умумий, асосий вазибалари: компания ва ташкилотда коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятини такомиллаштириш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш ва уларга қарши курашиш, коррупцияга қарши курашиш тизимининг самарали ишлашини таъминлаш ва назорат қилиш ҳамда коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорликни олиб бориш ҳисобланади.

Бу ўринда, соҳани тартибга солишга қаратилган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларда “комплаенс-назорат” тизимини тартибга солишга қаратилган турли хил принциплари келтириб ўтилади, бироқ, асосан, амалиётда куйидаги тамойилларга асосан эътибор қаратилади:

шахсий намуна (*tone at the top*) – раҳбарият томонидан коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ташаббусларни қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш ва бунда жамоага шахсан намуна бўлиши;

коррупцияга нисбатан муросасизлик (*zero tolerance to corruption*) – ходимларда коррупцияга нисбатан “0 (ноль)” даражадаги муросасизлик маданиятини шакллантириш;

очиклик ва шаффофлик (*openness and transparency*) – фаолиятда очиклик ва шаффофликни таъминлаш;

хабар бериш сиёсати (*internal/external whistleblowing policy*) – қонун бузилиши, манфаатлар тўқнашуви ва коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар бериш тартиби;

комплаенс дастури (*compliance program*) – коррупцияга қарши курашиш сиёсатини камраб олувчи жараёнлар;

комплаенс ходим (*compliance officer*) – ташкилотда коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали юритиш учун жавобгар шахс;

коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш (*compliance risk assessment*) – фаолиятни турли коррупциявий хавф-хатарлардан ҳимоя қилиш ва уларни баҳолаб борилишини мониторинг қилиш;

самарадорлик ва малака ошириш (*competence and training*) – ходимларни коррупцияга қарши маданияти ва билимини мунтазам ошириб бориш мақсадида ўқитиш;

тизимли таҳлил (*monitoring*) – коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” хизматининг самарали фаолият юритиб боришини мунтазам равишда баҳолаб, мониторинг қилиш;

контрагент (*due diligence*) – учинчи томон шахсларнинг ишончлилигини баҳолаш каби халқаро даржада умумэтироф этилган тамойиллар ҳисобланади⁸⁵.

Коррупцияга қарши ички назорат тизимининг жорий этилиш куйидаги 4 босқичда амалга оширилади:

1-босқич. Ташкилотнинг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги мавжуд ҳолатини таҳлил қилиш:

1.1. Тизимнинг коррупцияга қарши курашиш бўйича ташкилий ва функционал тузилиши, унинг фаолият йўналишларини таҳлил қилиш.

1.2. Коррупцияга қарши курашиш сиёсатини тартибга солувчи ички меъёрий ҳужжатлар (коррупцияга қарши сиёсати, Одоб-ахлоқ кодекси, манфаатлар тўқнашуви ва б.)ни таҳлил қилиш.

1.3. Коррупция хавфи юзага келиши мумкин бўлган соҳа-йўналишларини аниқлаш ва баҳолаш ҳамда уларга таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш.

1.4. Ҳар бир ходимга юклатилган функционал вазифалардан келиб чиқиб, коррупциявий хавф-хатарларга мойиллик даражасини аниқлаш ва уларни бартараф этишга доир ташкилий-ҳуқуқий чоралар кўриш (ходимлар фаолиятида коррупциявий хавф-хатарлар рўйхатини тузиш).

1.5. Ушбу босқични яқунлаш ва натижаларини муҳокама қилиш.

2-босқич. Ташкилотнинг коррупцияга қарши курашишга оид чоратдбирлар мажмуини ва ички идоравий назорат механизмларини ишлаб чиқиш:

⁸⁵ Джо Мерфи “501 Ideas for Your Compliance and Ethics Program”/“501 одна идея для вашей программы комплаенса и деловой этики”, SCCE, 2008. – С.42. [Электрон манба].URL:<https://assets.hcca-info.org>.

1.1. Тизимнинг ички меъёрий ҳужжатларини коррупцияга қарши курашиш бўйича қонун ҳужжатларига мувофиқлаштириш.

1.2. Ички меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш (Одоб-ахлоқ кодекси, Коррупцияга қарши курашиш сиёсати ва дастури, Комплаенс бўйича йўриқнома, Совға сиёсати ва б.).

1.3. Ходимларни янги ички меъёрий ҳужжатлар билан таништириш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш.

1.4. Ходимларнинг юқори одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилиш муҳитини шакллантириш юзасидан ташкилий чоралар белгилаш.

1.5. Ходимларни коррупцияга қарши курашишга оид ўқитиш тартибини ишлаб чиқиш.

1.6. “Юқоридан паст”га тамойили асосида қонун бузилиши ва коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар беришнинг аниқ тартибини ишлаб чиқиш.

3-босқич. Ташкилотнинг коррупцияга қарши ички назорат тизими-ни жорий этиш тартиби:

1.1. Коррупцияга қарши курашиш сиёсатини амалга оширувчи алоҳида штат бирликларига эга махсус таркибий тузилма (Коррупцияга қарши ички назорат тузилмаси)ни ташкил этиш.

1.2. Коррупцияга қарши ички назорат тузилмасининг мақоми, ваколат ва вазифалар доирасини бошқа таркибий тармоқлар билан муносабатлар доирасини ички ҳужжатлар билан аниқ белгилаш.

1.3. Мазкур хизматнинг ўз фаолиятини ташкил этишда тўла мустақиллигини таъминлаш ва фақат биринчи раҳбарга ҳисобдорлигини белгилаш.

1.4. Коррупцияга қарши ички назорат тузилмасининг ўз вазифаларини амалга ошириш жараёнида зарур бўлган барча маълумотларга эга бўлиш ваколатини таъминлаш.

1.5. Ходимлар томонидан коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақидаги маълумотларни Коррупцияга қарши ички назорат тузилмасига мажбурий хабар бериш тартибини белгилаш.

1.6. Коррупцияга қарши ички назорат тузилмаси томонидан коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар аниқланганда, бундай ҳаракатни амалга оширган ёки ошираётган шахслар билан боғлиқ маълумотларни текшириш, агарда қонун бузилиш ҳолатлари аниқланганда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорлик қилиш тартибини белгилаш.

1.7. Коррупцияга қарши ички назорат тузилмасига аниқланган коррупция ҳолатлари ва юзага келиши мумкин бўлган коррупциявий

хавф-хатарлар хақида мунтазам равишда биринчи раҳбарга ҳисобот тақдим этиш мажбуриятини белгилаш.

4-босқич. Ташкилотнинг коррупцияга қарши ички назорат тизими жорий этилишининг самарадорлигини баҳолаш.

1.1. Коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини баҳолаш ва мониторингини юритишга оид методикани ишлаб чиқиш.

1.2. Коррупцияга қарши ички назорат тузилмаси томонидан коррупцияга қарши курашиш тизимининг самарали амалга оширилиши юзасидан **ҳар уч ойда камида бир мартаба** биринчи раҳбарга ҳисобот тақдим этиб бориш.

1.3. Йил якунида муассаса жамоасига коррупцияга қарши курашиш фаолиятининг натижадорлиги юзасидан умумий ҳисобот тақдим этиш.

Шунингдек, коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тузилмасининг ихтисослашувига қараб, ушбу соҳадаги вазибалари қуйидагилар этиб белгиланади:

- коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш, баҳолаб бориш ва уларнинг олдини олишга қаратилган профилактик чораларни ишлаб чиқиш йўли билан фаолиятни коррупциядан холи этишга қаратилган тизимни йўлга қўйиш;

- ташкилот ходимларининг коррупцияга қарши қонун ҳужжатлари ва ички одоб-ахлоқ қоидаларига мувофиқ ҳаракат қилишини назорат қилиш;

- ходимларда коррупцияга қарши муросасиз муносабатни шакллантириш ҳамда ҳуқуқий билимини ошириш мақсадида ўқув курсларини ташкил этиш;

- фаолиятни тўлиқ коррупцияга қарши қонунчиликка мувофиқ ташкил этиш ва идоравий ҳалолликни таъминлаш чораларини қўриш;

- ташкилот фаолиятининг очиқ, шаффоф ҳамда давлат ва жамият олдидаги ҳисобдорлигини таъминлаш;

- ташкилот тизимида юзага келиши мумкин бўлган коррупциявий ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида, коррупция хавф-хатари юқори бўлган соҳа-йўналишларни таҳлил қилиб бориш;

- коррупцияга қарши курашишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва давлат органлари билан самарали ҳамкорликни йўлга қўйиш;

- тизимда коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш ва уларга қарши курашиш;

- соҳадаги коррупцияга оид мурожаатларнинг мониторингини юритиш;

– тизимли равишда коррупциянинг ривожланиш тенденцияларини таҳлил қилиш;

– ташкилотда коррупцияга қарши курашиш менежмент тизимининг самарали ишлашини таъминлаш ва назорат қилиш.

Умуман, айтиш мумкинки, вазирлик ва идоралар тизимида коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизимининг самарали жорий этилиши қуйидаги омилларга хизмат қилади:

– коррупциявий хавф-хатарларни ўз вақтида аниқлаш ва чек қўйиш, уларга имкон берувчи сабаб ва шарт-шароитларни бартараф этиш ҳамда минимум даражага туширишга эришиш;

– коррупциявий хавф-хатарлар юзага келиши мумкин бўлган соҳа-йўналишлар аниқланаш ва уларни бартараф этишга қаратилган профилактик чораларни белгилаш;

– ҳисобдорлик ва фаолиятнинг очиқлиги ҳамда шаффофлиги таъминланади;

– коррупцияга қарши курашишда ички идоравий назорат механизмлари кучайтирилади;

– давлат хизматчилари томонидан хизмат вазифаларини бажаришда таниш-билишчилик, қариндош-уруғчилик ва маҳаллийчилик ҳолатларига барҳам берилади;

– давлат хизматчилари томонидан касбий одоб-ахлоқ қоидаларига қатъий риоя этиш ва хизмат вазифаларини бажаришда ҳар қандай коррупциявий ҳолатлар, шу жумладан, манфаатлар тўқнашуви ҳақида хабар бериш масалалари тартибга солинади;

– давлат харидлари соҳасида харид қилиш тартиб-таомилларига қатъий риоя этилиши таъминланади;

– манфаатлар тўқнашувининг олдини олишга оид аниқ чоралар жорий этилади;

– қонун бузилиши, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар, одоб-ахлоққа зид бўлган хатти-ҳаракатлар юзасидан хабар бериш тартибининг аниқ механизмлари яратилади;

– коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида кўнгилли хабар берувчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларининг кафолатли ҳимояси, шахсининг сир сақланиши, маълумотлар ошкор этилмаслиги таъминланади;

– давлат органлари ва ташкилотлар фаолиятини турли санкциялар ва бошқа таъсирлардан тизимли ҳимоя қилишнинг комплекс механизмини яратиш ҳамда фаолият имижини ижобий сақлаш таъминланади;

– коррупцияга қарши курашиш соҳасида умумэтироф этилган халқаро стандартлар (ISO 37001 –“Коррупцияга қарши бошқарув менеждженти”, ISO 19600:2014 Compliance management systems) ва чет эл ижобий тажрибаларини жорий этиш имконияти яратилади;

– мамлакатнинг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги шаффофлигини баҳолаш, инвестицион жозибадорлигини ошириш ва инвесторлар кириб келишини таъминлашга хизмат қилади.

11.3. Ўзбекистонда давлат ташкилотлари тизимида коррупцияга қарши чикки назорат тизимининг жорий этилиши

Сўнги йилларда мамлакатимизда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш, давлат ва жамият қурилишининг барча соҳаларида коррупциоген омилларга чек қўйишга қаратилган кенг қўламли ислохотлар, давлат органлари зиммасидаги вазифа ва функцияларни бажаришда юзага келадиган коррупцияга оид хавф-хатарларни баҳолаш тизимини такомиллаштириш ҳамда давлат хизматида халоллик стандартларини жорий этиш бўйича ишлар изчил амалга оширилмоқда.

Мамлакатда бюрократик тўсиқларни бартараф этиш ва “яширин иқтисодиёт”ни қисқартириш чоралари кўрилмоқда ҳамда “коррупциясиз соҳа” лойиҳалари амалга оширилмоқда.

Айтиш лозимки, бугунги кунда коррупцияга қарши курашиш соҳасида ижобий ютуқларга эришган ривожланган давлатларнинг бу борадаги тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, асосий эътибор коррупция кўринишларининг оқибатини эмас, балки уни келтириб чиқараётган сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этишга қаратилган ва бу ўз самарасини бермоқда.

Коррупцияга қарши курашишда алоҳида аҳамият касб этадиган “комплаенс-назорат” тушунчаси миллий қонунчилигимиздаги бир қатор қонун ҳужжатларида акс этган. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 3 январдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунда илк мартаба “коррупция”, “манфаатлар тўқнашуви”, **“коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик”** каби тушунчаларга таъриф бериб ўтилган.

Шунингдек, Қонунда коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизимининг муҳим таркибий элементларидан бири бўлган коррупциявий ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар бериш тартиби келтирилган бўлиб, унда

илк маротаба давлат хизматчиларининг коррупция ҳолатлари ҳақида хабар бериш мажбурияти белгиланди.

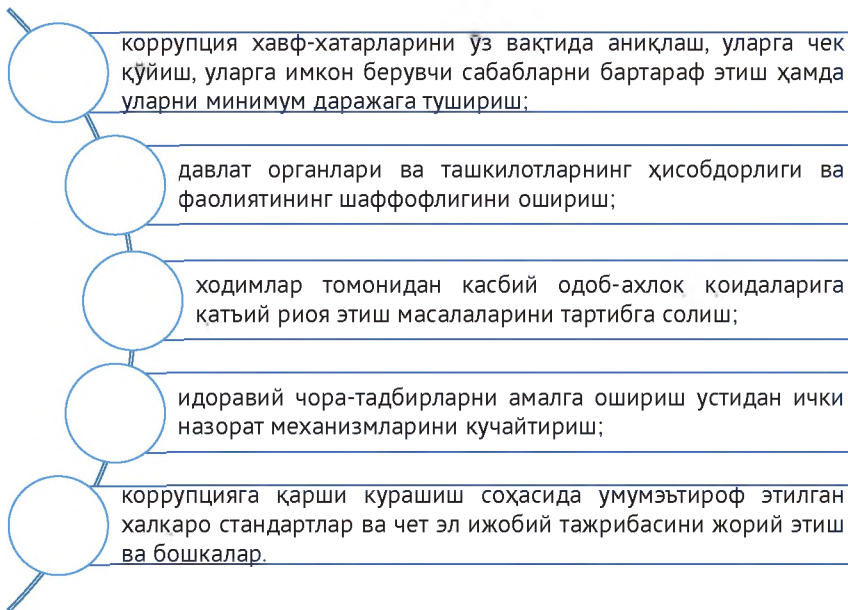
Унга кўра, “давлат органларининг ходимлари уларни коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этишга кўндириш мақсадида бирор-бир шахс ўзларига мурожаат этганлигига доир барча ҳолатлар тўғрисида, шунингдек, давлат органларининг бошка ходимлари томонидан содир этилган шунга ўхшаш ҳуқуқбузарликларнинг ўзларига маълум бўлиб қолган ҳар қандай фактлари ҳақида ўз раҳбарини ёхуд ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларни хабардор этиши шарт” (Қонуннинг 26-моддаси).

Мазкур тизим номатив жихатдан акс этган кейинги ҳужжат, бу – Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони асосида тасдиқланган “2019-2020 йилларда коррупцияга қарши курашиш Давлат дастури” ҳисобланади. Унда илк маротаба, расман, устав жамғармасида давлат улуши бўлган ташкилотларда коррупцияга қарши курашиш чораларини кучайтириш мақсадида, коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” (compliance control) тизимини жорий этиш ва унинг самарадорлигини мониторинг қилиш белгиланди.

Айтиш лозимки, айнан ҳар бир давлат органи ва ташкилоти кесида ушбу тизимнинг кенг миқёсда жорий этилиши ва норматив, методологик ҳужжатлар билан тартибга солиниши, мамлакатда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатини амалга ошириш учун масъул бўлган Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлигининг ташкил этилиши билан бевосита боғлиқдир.

Шунингдек, 2020 йил 17 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 72-Ф-сон Фармойиши қабул қилиниб, унга кўра, Ўзбекистон Республикаси Қурилиш, Олий ва ўрта махсус таълим, Соғлиқни сақлаш вазирликлари, шунингдек, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ҳокимликлари, Мирзо Улуғбек ва Бўка туманлари ҳокимликларида мазкур тизим, дастлаб, пилот лойиҳа сифатида жорий этилди.

**Ташкилотларда коррупцияга қарши ички назорат
(комплаенс-назорат) тизимини жорий этишнинг устувор вазифалари:**

Мазкур қонун ҳужжатларида давлат ташкилотлари тизимида жорий этилши бошланган ушбу тизим норматив жиҳатдан ўз ифодасини топган.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 июндаги ПФ-6013-сон Фармонида мувофиқ, Коррупцияга қарши курашиш агентлигига давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, давлат корхоналари, шу жумладан, банкларда коррупцияга қарши ички назорат тизимини (“комплаенс-назорат”) жорий этиш ва самарали фаолият кўрсатишини ташкиллаштириш вазифаси белгилаб берилган.

Шунга мувофиқ, Агентлик манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда белгиланган топшириқлар ижросини таъминлаш мақсадида, 2020 йилда тажриба тарикасида, тизимида коррупциявий хавф-хатари юқори бўлган 26 та вазирлик ва идораларда жорий этилди.

Ўтган қисқа вақт давомида бир қатор вазирлик ва идораларда “комплаенс-назорат” тузилмалари фаолиятининг самарали йўлга қўйилиши мавжуд коррупциявий хавф-хатарларнинг олдини олиш йўналишида ижобий натижаларга эришишга сабаб бўлди.

Жумладан, Давлат солиқ қўмитаси хузуридаги Кадастр агентлиги тизимидаги ходимлар аттестациядан ўтказилиб, коррупцияга мойиллиги бўлган 28% (1476 нафар) ходимлар билан меҳнат шартномалари бекор қилинган.

Давлат божхона қўмитаси тизимида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ҳамда ходимлар томонидан ноҳўя хатти-харакатлар содир этилишига чек қўйиш мақсадида, 143 нафар ходим бошқа лавозимга, 29 нафар ходим бошқа ҳудудий бошқармаларга навбатдан ташқари ротация қилинган.

Соғлиқни сақлаш вазирлигида 56 млрд. сўмдан ортиқ миқдордаги молиявий хато-камчиликлар, шундан 12 млрд. сўмлик мақсадсиз харажатлар аниқланган бўлиб, давлат бюджетига етказилган 9 млрд. сўмлик зарарнинг ундирилишига эришилди.

Шунга мувофиқ, коррупцияга қарши ички назорат тузилмаларининг ташкилот тизимида коррупция ҳолатларини барвақт аниқлаш ва олдини олиш, уларнинг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этиш, манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик ҳамда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш чораларини амалга ошириш бўйича ижобий фаолиятини инобатга олиниб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги ПҚ-5177-сон Қарори билан 2021 йил 1 октябрдан бошлаб, барча давлат органлари ва ташкилотлари, шу жумладан, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларида коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари фаолиятини йўлга қўйиш белгиланган эди.

Шунга мувофиқ, 102 та давлат ташкилотларида алоҳида штат бирликлари доирасида коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари фаолияти йўлга қўйилиши таъминланди *(2022 йил март ҳолатига кўра)*.

Ички назорат тузилмалари фаолиятини тартибга солувчи “Коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари фаолияти тўғрисида”ги намунавий Низом ишлаб чиқилиб, 3319-рақам билан давлат рўйхатидан ўтказилди.

Ички назорат тузилмалари ходимлари учун коррупцияга қарши ички назорат тизимини жорий этиш бўйича барча халқаро ва миллий тавсияларни ўз ичига олган Коррупцияга қарши ички назорат (комплаенс) тизимини жорий этиш бўйича методологик қўлланма нашр этилиб, давлат ташкилотларининг ички назорат тузилмалари ходимларига тарқатилди.

БМТ Тараққиёт дастури экспертлари билан ҳамкорликда ISO 37001:2016 халқаро стандарт талабларига мувофиқ, ички назорат тузилмалари фаолиятини самарали ташкил этиш учун 10 та ички идоравий ҳужжатлар намуналари ишлаб чиқилди.

Коррупцияга қарши курашиш бўйича сиёсат

Коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш услубиёти

Манфаатлар тўқнашувини бошқариш бўйича низом

Коррупциявий хатти-ҳаракатлар тўғрисида келиб тушган хабарларни қабул қилиш ва кўриб чиқиш регламенти

Этика ва коррупцияга қарши курашиш соҳасида ўқитилишини ташкил қилиш бўйича йўриқнома

Контрагентларни текширишга оид йўриқнома

Ишга қабул қилинаётган номзодларни текшириш бўйича йўриқнома

Коррупцияга қарши тартиб-таомилларнинг самарадорлигини мониторинг ва назорат қилиш услубиёти

Коррупцияга қарши кураш тизимининг ҳолати тўғрисидаги ҳисоботни шакллантириш ва тақдим этиш бўйича низом

Коррупциявий хатти-ҳаракатлар ва одоб-ахлоқ қоидаларини бузиш ҳолатлари устидан хизмат текширувлари ўтказиш бўйича регламент

Вазирлик ва идоралар тизимида коррупцияга қарши курашиш йўналишида амалга оширилган самарали чора-тадбирлар натижасида 2022 йил март ҳолатига кўра, 15 та давлат ташкилоти ва 1 та хусусий банк “Коррупцияга қарши курашиш менежмент тизими” бўйича ISO 37001:2016 халқаро стандарт сертификатига эга бўлди.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Давлат хизматлари агентлиги, Интеллектуал мулк агентлиги, Давлат активларини бошқариш агентлиги, “Ўзбекнефтегаз” АЖ, “Ўзкимёсаноат” АЖ,

Товар-хом ашё биржаси” АЖ, Давлат солиқ кўмитаси, “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари” АЖ, “Ўзбекистон миллий электр тармоқлари” АЖ, “Ўзбекгидроэнерго” АЖ, “Асакабанк” АЖ, “Ўзсувтаъминот” АЖ, Ўзбекистон Республикаси Қурилиш вазирлиги ҳузуридаги Қурилиш соҳасида назорат инспекцияси ва хусусий корхоналардан биринчилар қаторида “Трастбанк” ХАТБ ўз тизимида мазкур сертификатга эга бўлди.

Шунингдек, ҳозирда 20 га яқин давлат органлари ва ташкилотлари томонидан ўз фаолиятида ушбу халқаро сертификатни қўлга киритиш мақсадида коррупцияга қарши мувофиқлик қоидаларини жорий этиш ишлари олиб борилмоқда.

Ўз ўрнида айтиш лозимки, ташкилотларнинг мазкур халқаро сертификатга эга бўлиши бевосита мамлакатнинг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги шаффофлигини баҳолаш, инвестицион жозибадорлигини ошириш ва инвесторлар кириб келишини таъминлашга хизмат қилувчи омиллардан бири бўлади.

Назорат саволлари

1. “Комплаенс-назорат” тизими, дастлаб, қачон ва қаерда вужудга келган?

2. “Комплаенс”, “комплаенс-назорат” (compliance control) тушунчалари қандай маънони англатади?

3. Коррупцияга қарши “комплаенс-назорати” тизимининг самарали омиллари нималардан иборат?

4. Коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизими нима?

5. Хорижий тажрибада “комплаенс-назорат” тизимининг қандай шакллари ва моделлари мавжуд?

6. Бугунги кунда нечта давлатда “комплаенс-назорат” тизими жорий этилган ва қайси модель энг кенг тарқалган модель ҳисобланади?

7. Коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” хизматининг асосий вазифалари нималардан иборат?

8. Коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизимини тартибга солишга қаратилган қандай миллий қонун ҳужжатлари мавжуд?

9. Давлат органлари ва ташкилотларида жорий этилган коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари фаолиятини мувофиқлаштирувчи давлат органи ва унинг ушбу соҳадаги вазифалари нималардан иборат?

10. Ушбу йўналишда ўзбек тилида чоп этилган илк методологик ҳужжат номи ?

11. ISO 37001:2016 “Коррупцияга қарши бошқарув тизими” нима дегани ва бугунги кунга келиб, нечта давлат ташкилоти ушбу сертификатга эга?

XII БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ ҚУРАШИШ СОҲАСИДА ХАЛҚАРО ШАРТНОМАЛАР

12.1. Коррупцияга қарши курашишда халқаро ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари

Бугунги кунда коррупция муаммосига жаҳоннинг деярли ҳар бир мамлакатида дуч келиш мумкин. Коррупция сўнгги йилларда халқаро миқёсда трансмиллий жиноят сифатида кенг муҳокама қилинаётган мавзулардан биридир.

Таъкидлаш лозимки, коррупция келтирадиган зарар барча давлатлар учун тенг саналиб, мазкур жиноят ҳар бир давлатнинг турли соҳаларига, хусусан сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий жабҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларга ҳамда унинг халқаро майдондаги имижига ва инвестициявий жозибadorлигига салбий таъсир кўрсатади.

Жамиятимизда коррупция иллати ўзининг турли кўринишлари билан тараққиётимизга ғов бўлмоқда. Бу ёвуз балонинг олдини олмасак, ҳақиқий ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини яратиб бўлмайди, умуман, жамиятнинг бирорта тармоғи ривожланмайди.

Ш. Мирзиёев

Дарҳақиқат, дунёда ҳеч бир давлат коррупцияга қарши самарали механизмларни яратмай, унга қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини шакллантирмай туриб, иқтисодий тараққиётнинг юқори чўққисини забт этиши қийин. Шу боисдан, ўтган йиллар давомида халқаро ҳамжамият томонидан коррупцияга қарши курашиш борасида бир қатор халқаро шартномалар қабул қилиниб, бу борада халқаро ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари яратилган.

Коррупцияга қарши курашишда халқаро миқёсда қабул қилинган ва давлат хизмати сифатини кўтариш ҳамда давлат хизматчиларининг фуқаролар олдидаги масъулиятини ошириш ва ахлоқий маданиятини ривожлантиришга қаратилган халқаро ҳужжатларга қўшилиш, уларга амал қилиш ҳар қандай давлат учун муҳим аҳамиятга эга.

Коррупцияга қарши курашишда турли давлатлар миллий қонунчилигининг умумий ёндашувини бирхиллаштиришда халқаро ва минтақавий ташкилотлар доирасида қабул қилинган халқаро ҳужжатлар муҳим аҳамият касб этади.

Халқаро шартнома – давлатлар ёки халқаро ҳуқуқнинг бошқа субъектлари ўртасида сиёсий, иқтисодий, маданий ёки бошқа соҳаларга оид ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларни белгилаб берадиган келишув; халқаро ҳуқуқнинг асосий манбаи.

Халқаро шартнома икки томонлама ва кўп томонлама шартнома-ларга бўлинади. Кўп томонлама шартнома очиқ бўлиши (унга бошқа давлатлар қўшилиши) ва ёпиқ бўлиши (унга бошқа давлатлар халқаро шартнома иштирокчиларининг розилиги билангина қўшилиши) мумкин.

Халқаро шартноманинг номлари турлича бўлиб, улар: шартнома, битим, конвенция, пакт, декларация, меморандум, резолюция, протокол, устав ва баёнот шаклида бўлиши мумкин.

Коррупцияга қарши курашиш борасида қабул қилинган халқаро шартномаларни, шартли равишда, икки гуруҳга бўлиш мумкин⁸⁶:

биринчи гуруҳ – халқаро ташкилотлар доирасида, асосан, БМТ томонидан қабул қилинган коррупцияга қарши курашиш борасидаги универсал халқаро ҳужжатлар;

иккинчи гуруҳ – минтақавий ташкилотлар: Европа Кенгаши, Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожлантириш ташкилоти, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти ва бошқа ташкилотлар доирасида қабул қилинган коррупцияга қарши курашиш борасидаги ҳужжатлар.

Мазкур гуруҳларни шартли равишда ажратишимизнинг сабаби, ҳали ҳам коррупцияга қарши курашиш борасидаги халқаро ҳужжатларни замон талабидан келиб чиқиб такомиллаштириш жараёнлари давом этмоқда.

Жаҳон ҳамжамиятининг ушбу жиноятга қарши биргаликдаги ҳаракатларини самарали ташкил этиш, таъсирчан механизмларни жорий этиш ва иқтисодий ривожланиш йўлида бўлган давлатларнинг миллий қонунчилигини такомиллаштириш эндиликдаги муҳим вазифалардан биридир.

⁸⁶ Исмаилов Б.И., Насриев И.И. Коррупцияга қарши курашиш бўйича идоравий чора-тадбирларнинг самарадорлигини ошириш масалалари // Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси академияси, Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши Судьялар олий мактаби. 2020, – Б.19.

Давлатлараро турли соҳалар бўйича халқаро ҳамкорликнинг ривожланишида БМТнинг ўрни ва унинг тизим ташкилотлари томонидан амалга оширилаётган ишлар алоҳида аҳамиятга эга. БМТ томонидан коррупцияга қарши курашиш борасида қабул қилинган халқаро ҳужжатлар бошқа халқаро, минтақавий ташкилотлар ва давлатларнинг коррупцияга қарши курашиш борасидаги норма ижодкорлиги жараёнида асосий стандарт бўлиб хизмат қилмоқда.

БМТ томонидан коррупцияга қарши кураш борасида қабул қилинган универсал халқаро ҳужжатлар қуйидагилардан иборат:

1) БМТ Бош Ассамблеясининг 34/169-сон резолюцияси билан 1979 йил 17 декабрда қабул қилинган Ҳуқуқий тартиботни сақлаш бўйича мансабдор шахсларнинг Хулқ-атвор кодекси;

2) БМТ Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгашининг 1986/61-сон резолюцияси билан 1989 йил 24 майда қабул қилинган Ҳуқуқий тартиботни сақлаш бўйича мансабдор шахсларнинг Хулқ-атвор кодексини самарали амалга оширилиши учун раҳбарий принциплар;

3) БМТ Бош Ассамблеясининг 51/59-сон резолюцияси билан 1996 йил 12 декабрда қабул қилинган Давлат мансабдор шахсларининг Халқаро хулқ-атвор кодекси;

4) БМТ Бош Ассамблеясининг 51/191-сон резолюцияси билан 1996 йил 16 декабрда тасдиқланган “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Халқаро тижорат операцияларида коррупция ва порахўрликка қарши кураш тўғрисида”ги Декларация;

5) БМТ Бош Ассамблеясининг 54/109-сон резолюцияси билан 1999 йил 9 декабрда қабул қилинган “Терроризмни молиялаштиришга қарши кураш тўғрисида”ги Халқаро конвенция;

6) БМТ Бош Ассамблеясининг 55/25-сон резолюцияси билан 2000 йил 15 ноябрда қабул қилинган “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши кураш тўғрисида”ги Конвенцияси;

7) Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Форумининг Офшорлар бўйича коммюникеси (Кайман ороллари, 2000 йил 30-31 март);

8) БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 2002 йил 15 апрелда қабул қилинган “Коррупцияга қарши кураш чоралари. Пулни тозалашга қарши кураш чоралари. Жиноятчилик ва одил судлов: XXI аср чорловига жавоблар тўғрисида”ги Вена декларациясини амалга ошириш Ҳаракат режаси;

9) БМТ Бош ассамблеясининг 58/4-сон резолюцияси билан 2003 йил 31 октябрда қабул қилинган “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги Конвенцияси.

Юқорида номлари келтирилган халқаро ҳужжатлар БМТ томонидан қабул қилинган ушбу соҳадаги асосий ҳужжатлар бўлиб, уларда давлатларнинг коррупцияга қарши курашиш борасидаги ҳаракатлари учун умумий тавсиявий нормалар белгиланган.

Мазкур ҳужжатлар орасида “**Коррупцияга қарши кураш тўғрисида**”ги Конвенция ўзининг мақсади, тузилиши, коидалари ва аъзо давлатлар учун коррупцияга қарши курашиш борасидаги талаблари билан ажралиб туради. Шу боисдан, ушбу Конвенция тўғрисида кейинги саҳифаларда батафсил тўхталамиз.

Халқаро доирада коррупцияга қарши курашиш ҳаракатларида БМТ билан бир қаторда, Европа Иттифоқининг⁸⁷ ўрнини ҳам алоҳида таъкидлаш лозим. Коррупцияга қарши курашиш ЕИ хавфсизлигини таъминлашнинг асосий йўналишларидан бири сифатида белгиланган⁸⁸.

Хусусан, коррупция билан боғлиқ жиноятлар иқтисодий жиноятчилик, уюшган жиноятчилик, даромадларни ювиш, одам савдоси, курол-яроғ ва наркотиклар, терроризм билан бир қаторда, ЕИнинг иқтисодий тараққиёти ва барқарорлигига жиддий таҳдид эканлиги ҳуқуқий ҳужжатларда эътироф этилган. Терроризм, уюшган жиноятчилик ва молия бозори глобализацияси шуни кўрсатмоқдаки, коррупция билан миллий миқёсда курашиш самарасиз ва фойдасиз. Бу ҳақиқатни тўғри англаган ЕИ ва унга аъзо давлатлари коррупцияга қарши курашиш борасида халқаро ҳуқуқий ҳужжатларнинг иккинчи гуруҳини шакллантиришган.

⁸⁷ **Европа Иттифоқи** – ўзида халқаро ташкилот ва федератив давлат хусусиятларини мужассамлаштирган давлатлараро уюшма. Дастлаб, Европа ҳамжамияти (Умумий бозор) номи билан аталган. ЕИ тўғрисидаги шартномага 1992 йилда Маастрихт шаҳрида (Нидерландия) Европа ҳамжамиятига аъзо бўлган 12 та давлат ва ҳукумат бошлиқлари имзо чеккан. Европа мамлакатларининг сиёсий ва валюта-иқтисодий иттифоқини вужудга келтириш тўғрисидаги бу шартнома 1993 йил 1 ноябрдан кучга кирган.

⁸⁸ Ангела Цайльхофер. Теория и практика борьбы с коррупцией в Европе. <https://mirec.mgimo.ru/2009/2009-01/korrupciya-prichiny-vozniknoveniya-vliyaniya-i-metody-borby2>

Европа Кенгаши⁸⁹ ва ЕИ фаолияти доирасида қабул қилинган коррупцияга қарши курашиш борасидаги ҳужжатлар қуйидагилардан иборат;

1) Европа Кенгашининг 1990 йил 8 ноябрда қабул қилинган жиноий фаолиятдан олинган даромадларни тозалаш, аниқлаш, олиб қўйиш ва мусодара қилиш тўғрисидаги Конвенцияси;

2) Европа Иқтисодий Иттифоқи томонидан 1991 йил 10 июнда қабул қилинган “Молиявий тизимдан пулни тозалаш мақсадларида фойдаланишга йўл қўймаслик тўғрисида”ги Директива;

3) Европа Кенгаши Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1997 йил 6 ноябрда қабул қилинган Коррупцияга қарши курашнинг 20 та принципи;

4) Европа Кенгашининг 1999 йил 27 январда қабул қилинган Коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги конвенцияси;

5) Европа Кенгашининг 1999 йил 9 сентябрда қабул қилинган Коррупция учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тўғрисидаги конвенцияси;

6) Европа Кенгаши Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2000 йил 11 майда қабул қилинган Давлат хизматчилари учун модель ҳуққ-атвор кодекси;

7) Пулни легаллаштиришга қарши Париж декларацияси (Европа Иттифоқининг пулни тозалашга қарши парламентар конференциясининг Якуний декларацияси, 2002 йил 8 февраль).

8) Европа Кенгаши Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2003 йил 8 апрелда қабул қилинган Сиёсий партияларни ва сайлов кампаниясини молиялаштиришда коррупцияга қарши ягона қоидалар;

ЕИ доирасида қабул қилинган ушбу ҳужжатлар Европа минтақасида коррупцияга қарши курашиш учун мустақкам ҳуқуқий асос бўлиб, ўтган вақт давомида ЕИга аъзо давлатлар миллий қонунчилигини такомиллаштириш, унга қарши аниқ самарали чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва давлат бошқарувида коррупция билан боғлиқ жиноятларнинг кескин камайишига замин яратган.

Европа Кенгашининг коррупцияга қарши сиёсатини самарали амалга оширишда **“Коррупция учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик**

⁸⁹ **Европа Кенгаши** 1949 йил 5 майда ташкил қилинган бўлиб, 47 та давлатни ўз ичига олган. У Умумий Европа масалаларини муҳокама қилиш бўйича форум ҳисобланади. Унинг устави аъзо давлатлар ўртасида иқтисодий ва ижтимоий ривожланишни қўллаб-қувватлаш, ҳамкорликни такомиллаштириш масалаларини қамраб олган.

тўғрисида”ги ва **“Коррупция учун жиной жавобгарлик тўғрисида**”ги конвенциялар алоҳида ўрин тутлади.

Бу Конвенция хорижий мансабдор шахсларнинг пассив порахўрлиги учун жиной таъкиб қилиш, хусусий секторда ҳам порахўрликка қарши курашиш масалаларини ўз ичига олган.

Коррупцияга қарши курашиш масалалари **Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожлантириш ташкилотининг**⁹⁰ (ИХРТ) доимий эътиборида бўлганлиги сабабли ташкилот томонидан махсус халқаро ҳужжат ишлаб чиқилган.

ИХРТ доирасида 1997 йил 17 декабрда қабул қилиниб, 1999 йил 15 февралда кучга кучган **“Хорижий давлат мансабдор шахсларига пора беришга қарши курашиш тўғрисида**”ги Конвенция ташкилотга аъзо давлатларнинг амалдаги қонунчилигини такомиллаштиришни назарда тутлади.

Мазкур Конвенция порахўрлик халқаро савдо шартномалари, шу жумладан, савдо ва инвестициялар соҳасида жиддий муаммоларни келтириб чиқарадиган, давлат бошқаруви самарадорлигига путр етказадиган ва халқаро рақобат шароитларини бузадиган иллат эканлигини ҳисобга олган ишлаб чиқилган. Хусусан, ушбу конвенция порахўрлик, пора берувчиларни излаб топиш, порахўрлик жинойатларини миллий қонунчиликда жинойат сифатида белгилаш, бундай ҳаракатларга қарши курашиш каби масалаларни ифода этган. Шунингдек, Конвенция коррупция жинойатлари учун нафақат жисмоний шахслар, балки юридик шахсларни ҳам жиной жавобгарликка тортиш учун қонунчилик асосларини яратиш, мансабдор шахсларнинг порахўрлик ҳаракатлари учун чет эл давлатларининг ҳуқуқ-тартибот органлари билан ҳамкорлик қилиш механизмларини яратишга чакиради.

Коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги халқаро шартномалар таҳлил этилганда, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги доирасида қабул қилинган кўп томонлама ва икки томонлама ҳужжатларни ҳам кўрсатиш лозим.

⁹⁰ **Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожлантириш ташкилоти** – халқаро савдони ривожлантириш ва иқтисодий тараққиётни рағбатлантириш мақсадида 1961 йил 30 сентябрда ташкил этилган. Ҳозирда ушбу ташкилотга **37** та давлат аъзо. Ташкилотнинг бош қароргоҳи Париж шаҳрида жойлашган.

МДХ доирасида коррупцияга қарши кураш борасида қабул қилинган хужжатлар:

- 1 “Жиноятчиликка қарши курашда иштирокчи-давлатларнинг ҳамкорлиги тўғрисида”ги Келишув (Москва, 1998 йил 25 ноябрь).
МДХ Парламентлараро ассамблеясининг 2003 йил 15 ноябрдаги XXII
- 2 пленар йиғилишида қабул қилинган “Коррупцияга қарши сиёсатнинг қонунчилик асослари тўғрисида”ги Намунавий қонуни.
МДХ Парламентлараро ассамблеясининг 1999 йил 3 апрелдаги
- 3 XIII пленар йиғилишида қабул қилинган “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги Намунавий қонуни.
МДХ Парламентлараро ассамблеясининг 1998 йил 8 декабрдаги
- 4 XII пленар йиғилишида қабул қилинган “Ғайриқонуний йўлдан олинган даромадларни легаллаштиришга қаршилик қилиш тўғрисида”ги Намунавий қонуни.
МДХ Парламентлараро ассамблеясининг 1996 йил 2 ноябрдаги
- 5 қарори билан қабул қилинган “Уюшган жиноятчиликка қарши кураш тўғрисида”ги тавсиявий қонунчилик акти.

Аъзо давлатлар томонидан мазкур хужжатларга риоя этилишини мониторинг қилиш, давлатларнинг миллий қонунчилигини коррупцияга қарши курашиш борасида уйғунлаштириш, бу соҳада ҳамкорликни тизимли ривожлантириш, коррупцияга қарши курашишнинг самарали воситаларидан фойдаланиш мақсадида МДХнинг **Коррупцияга қарши курашиш бўйича давлатлараро кенгаши** ташкил этилган. МДХга аъзо давлатларнинг коррупцияга қарши курашишга масъул бўлган ихтисослашган ёки ваколатли органлари раҳбарлари ушбу Кенгашнинг аъзолари ҳисобланади.

2003 йил 15 ноябрда МДХга аъзо давлатлар Парламентлараро ассамблеясининг “Коррупцияга қарши сиёсатнинг қонунчилик асослари тўғрисида”ги модел қонуни қабул қилган. Қонун МДХ давлатлари парламентлари учун коррупцияга қарши курашиш тўғрисида қонунларни қабул қилишда намунавий нормалардан иборат тавсиявий характердаги қоидаларни қамраб олган. Мазкур Қонун 35 моддадан иборат бўлиб, коррупцияга қарши кураш, унинг олдини олишга қаратилган бир қатор илғор ва мақбул нормаларни ҳам қамраб олган.

Юқорида келтирилган халқаро ҳужжатлар коррупцияга қарши курашиш борасида қабул қилинган асосий ҳужжатлар бўлиб, улар ўтган давр мобайнида коррупция ва у билан боғлиқ бўлган жиноятларга қарши курашиш ҳамда унинг олдини олишга қаратилган мустаҳкам ҳуқуқий базанинг яратилишига ва халқаро доирада тизимли амалиёт шаклланишига имкон берди.

Албатта, ушбу ҳужжатлардан ташқари, коррупцияга қарши курашиш борасида халқаро ва минтақавий доирада қабул қилинган бошқа ҳужжатлар ҳам мавжуд. Масалан, Америка давлатлари ташкилоти томонидан 1996 йил 29 мартда қабул қилинган “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги Конвенция ёки Терроризмни молиялаштириш билан боғлиқ операцияларни аниқлаш бўйича молиявий ташкилотлар учун FATF тавсиялари (2002 йил)ни келтириш мумкин.

Коррупция ва у билан боғлиқ бўлган жиноятларнинг шакли, содир этилиш механизми ва кўлами кенгайиб, унинг жаҳон ҳамжамияти иқтисодиётига бўлган зарари ортиб бораётганлиги инobatга олиниб, бу соҳадаги халқаро ҳамкорликнинг ҳуқуқий асослари такомиллашиб бориши, шубҳасиз.

Зеро, мустаҳкам ҳуқуқий асосга эга бўлган халқаро ҳамкорлик билан нафақат коррупция, балки бошқа шу турдаги жиноятларга қарши самарали кураш олиб бориш мумкин.

12.2. Коррупцияга қарши конвенциянинг ҳуқуқий табиати

Жаҳон ҳамжамияти XXI асрнинг бошларида коррупция нафақат бир давлат ҳудудида содир этиладиган жиноят, балки барча давлатларнинг иқтисодиётига жиддий таъсир кўрсатадиган муаммо эканлигини англаб, коррупцияга қарши универсал халқаро ҳужжат ишлаб чиқиш зарурияти пайдо бўлганлиги тўғрисида БМТнинг саммитларида гапира бошлади.

2003 йилнинг 9-11 декабрь кунларида Мексиканинг Мерида шаҳрида БМТга аъзо давлатлар ўртасида коррупцияга қарши ҳамкорлик масалаларига бағишланган ва 3 кун давом этган конференция натижасида коррупцияга қарши универсал халқаро ҳужжат имзоланди. Конференциянинг биринчи иш куни, яъни 9 декабрь – БМТ томонидан бутун дунёда коррупцияга қарши кураш куни деб эълон қилинган. Ушбу Конвенциянинг қабул қилиниши ва 2005 йил 14 декабрда кучга кириши жаҳон ҳамжамиятининг коррупцияга қарши курашдаги ҳамкорлигини янги поғонага кўтарди.

БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси муқаддима, **8 та боб ва 71 та** моддадан иборат бўлиб,

1-бобда (1-4): умумий қоидалар,

2-бобда (5-14): коррупциянинг олдини олиш чоралари,

3-бобда (15-42): жиноятчилик ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти,

4-бобда (43-50): халқаро ҳамкорлик,

5-бобда (51-59): активларни қайтариш бўйича чоралар,

6-бобда (60-62): техник ёрдам ва маълумот алмашинуви,

7-бобда (63-64): амалга ошириш механизмлари,

8-бобда (65-71): яқуний қоидалар акс этган.

БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясини коррупцияга қарши курашга қаратилган халқаро ҳуқуқнинг универсал кодификациялашган ҳужжати сифатида баҳолаш мумкин. Мазкур Конвенциянинг мақсадлари сифатида қуйидагилар кўрсатилган:

a) янада самарали ва таъсирчан равишда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашишга қаратилган чора-тадбирларни қабул қилиш ҳамда мустаҳкамлашга кўмаклашиш;

b) коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашишда, шу жумладан, активларни қайтариш борасида халқаро ҳамкорлик ҳамда техник ёрдам кўрсатилишини рағбатлантириш, осонлаштириш ва қўллаб-қувватлаш;

c) ҳалоллик ва содиқлик, масъулиятлилик ҳамда оммавий ишлар ва оммавий мол-мулкни талаб даражасида бошқаришни рағбатлантириш.

Конвенцияда коррупциянинг ривожланиши унга қарши самарали механизмларни ишлаб чиқмаслик дунёда уюшган жиноятчилик, терроризм ва жамият учун хавfli бўлган бошқа салбий омилларга қарши курашга улкан тўсиқ бўлиши мумкинлигига алоҳида урғу берилган.

Ушбу Конвенция коррупция, порахўрлик ва уларнинг бошқарув тизимига ва ҳуқуқат тузилмаларига зарарли таъсирига қарши ягона универсал ва қонуний мажбурий бўлган жавобдир ҳамда ушбу муаммони ҳал этишга комплекс ёндашиш режасини ўзида акс эттирган. Конвенцияга қабул қилинишидан олдин давлатларнинг саъй-ҳаракатлари фақат порахўрлик ва коррупцияни жиноят сифатида белгилашга ҳамда унга нисбатан жиноий жазолар белгилашга қаратилган бўлса, БМТнинг бу Конвенцияси коррупцияга комплекс ёндашади ва бешта асосий чора-тадбирларга эътибор қаратган.

Конвенциянинг I бобида умумий қоидалар, мақсадлар, асосий тушунчалар, конвенциядаги нормаларнинг фойдаланиш доиралари ва суверенитетни ҳимоя қилиш масалалари ёритилган.

Ушбу Конвенцияга кўра, ҳеч нарса иштирокчи давлатларга бошқа давлатлар ҳудудида ушбу давлатларнинг ички қонунчилигига мувофиқ фақат шу давлатлар органларининг ваколатига кирадиган юрисдикция ва функцияларни амалга ошириш ҳуқуқини бермайди.

Конвенцияда кўриб чиқилган кенг кўламли масалаларни ҳисобга олган ҳолда, иштирокчи давлатлар томонидан коррупция ва ҳуқуқни қўллашнинг олдини олиш бўйича иккала чора-тадбирларни амалга ошириш учун мавжуд қонунчилик, маъмурий ва институционал базани қайта кўриб чиқиш мажбурий ҳисобланади. Шунингдек, Конвенциянинг мақсадларини бажариш учун иштирокчи давлатлардан қарши курашиш ишларини самарали амалга оширилишини таъминлаш учун техник ва халқаро ёрдамдан фойдаланиш мумкинлиги кўрсатилган.

Конвенциянинг II бобида коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашдаги сиёсат ва амалиёт масаларида давлатларнинг ёндашуви, коррупция вужудга келиши мумкин бўлган соҳаларда давлат кўриши лозим бўлган чоралар, бунда давлат органларининг вазифалари ва улар фаолиятининг ташкил этилиши тўғрисидаги нормалар мавжуд.

Бундан ташқари, ушбу Конвенцияда коррупция билан боғлиқ халқаро назария ва амалиётдаги мавжуд таянч тушунчалар, конвенциянинг қўлланиш соҳаси, қайси муносабатларга нисбатан татбиқ этилиши, суверенитет ҳимояси, коррупциянинг олдини олиш бўйича чоралар ва бу борада органларнинг фаолияти, криминализация ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамкорлиги, оммавий мансабдор шахсларнинг сотиб олиниши ва уларга нисбатан жавобгарлик, жиноий процессуал жараёнларда иштирокчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, етказилган зарарни қоплаш, миллий органлар ўртасида коррупцияга қарши курашишда ҳамкорлиги, банк сири, коррупцияга қарши курашда хорижий давлат органлари билан ҳамкорлик қилиш шакллари ва тартиби, активларни қайтариш бўйича чоралар, маълумот алмашиш ва техник ёрдам кўрсатиш, коррупцияга қарши курашда БМТнинг вазифалари каби масалалар тартибга солинган.

Конвенциянинг VII бобида унда белгиланган мақсадларга эришиш учун иштирокчи давлатлар имкониятларини ва улар ўртасидаги ҳамкорликни кенгайтириш мақсадида Конвенцияда иштирок этадиган давлатларнинг Конференциясини таъсис этиш белгиланган. Ушбу Конвенциянинг бажарилишини назорат қилувчи орган сифатида иштирокчи-давлатлар Конференциясининг котибияти ва унинг ёрдамчи органлари сифатида ишлайди. Ҳозирги вақтда Конвенцияни кўриб чиқиш

механизми коррупцияга қарши кураш соҳасида техник ёрдамни тақдим этиш ва баҳолашда ўзаро ҳамкорликнинг асосий воситаси ҳисобланади. Ёрдам тўғридан-тўғри механизм томонидан ёки коррупцияга қарши курашда иштирок этадиган бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликда, масалан, Жаҳон банки ёки БМТнинг Тараққиёт дастури ёрдамида амалга оширилади.

Ҳар бир иштирокчи давлат, қонунчилигининг энг муҳим тамойилларига мувофиқ, БМТнинг Конвенциясига асосан, ўзининг мажбуриятларини амалга оширилишини таъминлаш учун зарур бўлган чораларни, жумладан, қонуний ва маъмурий чораларни кўради. Шунингдек, улар коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш учун БМТ Конвенциясида кўзда тутилган чораларга қараганда, янада қатъий ва қаттиқ бўлган чораларни кўриши мумкин.

12.3. БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси

Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши кураш давлат сие сати даражасига кўтарилиб, давлат органлари фаолиятининг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. 2008 йил 7 июль куни Ўзбекистон Республикаси БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясига кўшилиши билан коррупция билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олиш, унга қарши кураш бўйича халқаро мажбуриятларни қабул қилди.⁹¹

Ўзбекистон Республикаси мазкур конвенцияга қуйидаги билдиришлар, баёнотлар ва шартлар билан қўшилган. **Хусусан:**

1. Конвенциянинг 6-моддаси 3-банди бўйича Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Бош прокуратураси, Ички ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлик хизмати ва Адлия вазирлиги – коррупциянинг олдини олиш бўйича аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишда бошқа иштирокчи-давлатларга ёрдам кўрсатиши мумкин бўлган органлар сифатида белгиланган.

Конвенциянинг 6-моддаси 3-бандида ҳар бир иштирокчи давлат БМТнинг Бош котибига коррупциянинг олдини олиш бўйича аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда бошқа иштирокчи

⁹¹ Ўзбекистон Республикасининг "Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига (Нью-Йорк, 2003 йил 31 октябрь) Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши тўғрисида"ги ЎРҚ-158-сон қонуни Қонунчилик палатаси томонидан 2008 йил 24 июнда қабул қилинган, Сенат томонидан 2008 йил 27 июнда маъқулланган.

давлатларга ёрдам бериши мумкин бўлган орган ёки органларнинг номи ва манзилини хабар қилиши белгиланган. Ўзбекистон Республикаси ушбу Конвенцияга қўшилган вақтида республикада коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишни таъминлаш, шунингдек, мазкур соҳадаги халқаро ҳамкорлик учун масъул бўлган махсус ваколатли давлат органи мавжуд эмас эди.

2. Конвенциянинг 42-моддаси 1 ва 3-бандлари, 15-19, 21, 22-моддалари, 23-модданинг 1-банди, 24, 25 ва 27-моддаларда назарда тутилган қилмишлар миллий конунчиликка мувофиқ жиноий жазоланадиган қилмишлар сифатида белгиланиб, уларга нисбатан Ўзбекистон Республикасининг юрисдикцияси татбиқ этилиши кўрсатилган.

Конвенциянинг **15-моддаси** “Миллий оммавий мансабдор шахсларга пора бериш”, **16-моддаси** “Хорижий оммавий мансабдор шахсларга ва оммавий халқаро ташкилотларнинг мансабдор шахсларига пора бериш”, **17-моддаси** “Оммавий мансабдор шахс томонидан мол-мулк талон-торож қилиниши, ноқонуний ўзлаштирилиши ёки кўзда тутилмаган мақсадларда ишлатилиши”, **18-моддаси** “Ғаразли мақсадларда мавқеидан фойдаланиш”, **19-моддаси** “Хизмат лавозимининг суиистеъмол қилиниши”, **21-моддаси** “Хусусий секторда пора бериш”, **22-моддаси** “Хусусий секторда мулкнинг ўғирланиши”, **23-модданинг 1-банди** “Жиноий йўл билан топилган даромадларни легаллаштириш”, **24-моддаси** “Жиноятни яшириш”, **25-моддаси** “Одил судловнинг амалга оширилишига тўсқинлик қилиш” ва **27-моддаси** “Иштирок ва суиқасд” каби жиноятлар учун жиноий жавобгарлик масаласи Ўзбекистон Республикасининг юрисдикциясига тегишли.

Конуннинг 3-бандига кўра, Ўзбекистон Республикаси Конвенциянинг 44-моддаси 6-бандининг “а” кичик бандига мувофиқ, ушбу Конвенциядан коррупция жиноятлари содир этган шахсларни тутиб топшириш масалаларида ушбу Конвенциянинг бошқа иштирокчи-давлатлари билан **ўзаролик асосида ҳамкорлик қилиш учун ҳуқуқий асос** сифатида фойдаланишлигини билдирган.

Шунингдек, Конуннинг 4-бандида, Ўзбекистон Республикаси Конвенциянинг 46-моддаси 13-банди бўйича: Ўзбекистон Республикасининг Бош прокуратураси ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимосларни олиш ва бажариш ёки бундай илтимосларни бажариш учун Ўзбекистон Республикасининг бошқа ваколатли органларига юборишга жавобгар бўлган марказий орган эканлиги, 14-банди бўйича: “Ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги илтимосларни юборишда ўзбек, рус ва ин-

глиз тиллари мақбул тиллар сифатида белгиланишлиги” кўрсатилган. БМТ Конвенциясининг 66-моддаси 2-банди коидаларига кўра, Ўзбекистон Республикасининг бу позицияси тегишли асосга эга эканлигига амин бўламиз. Яъни ушбу бандда икки ёки ундан ортиқ иштирокчи давлатларнинг Конвенцияни шарҳлаш ёки қўллаш билан боғлиқ ҳар қандай келишмовчилиги мунозаралар олиб бориш йўли ёки арбитраж йўли билан ҳал этилиши, келишмовчиликлар бу йўсинда ўз ечимини топмаган тақдирда, давлатлардан бирининг Халқаро Судга мурожаат этиши орқали бир қарорга келиши мумкинлиги белгиланган.

Бир неча халқаро ҳужжатлар замирида юзага келган ва унинг стандартларига жавоб бера оладиган Конвенциянинг моддалари юзасидан бундай келишмовчиликларнинг юзага келиши эҳтимолдан узоқ ва ҳар бир мамлакат Конвенция талабларини унга қўшилиши олдидан кўп марта талаб ўрганиб чиққан ва мазмун ҳамда талабларидан тўла хабардор бўлган бўлади.

Ўзбекистон Республикаси ўзини ушбу қоида билан боғлиқ эмас, деб ҳисоблашининг ҳам ҳуқуқий асоси мавжуд. Сабаби, Конвенциянинг айнан шу моддаси 3-бандида ҳар қандай иштирокчи давлат унинг 2-бандини ўзига тааллуқли ёки аксинчалиги ҳақида билдиришни баён этиш ҳуқуқига эга эканлиги ҳуқуқий мустаҳкамланган.

Ўзбекистон Республикасининг Коррупцияга қарши конвенцияга қўшилиши республикада коррупцияга қарши курашишда амалга ошириладиган тизимли ислохотлар учун ҳуқуқ асос бўлди.

Ўтган йиллар давомида Конвенцияда белгиланган нормаларнинг амалда ўз ифодасини топиши учун коррупцияга қарши курашиш бўйича алоҳида қонун қабул қилинганлиги, давлат ва жамиятнинг барча жабҳаларида бу иллатга қарши муросасиз муносабатни шакллантириш мақсадида давлат дастурлари ишлаб чиқилганлиги, коррупцияга қарши курашиш бўйича махсус ваколатли давлат органи ташкил этилгани ва коррупция билан боғлиқ жиноий жавобгарлик масалаларининг такомиллаштирилгани Ўзбекистон Республикаси Конвенциянинг аъзоси сифатида олган мажбуриятларини амалга ошириб келаётганидан далолат беради.

Шунингдек, коррупция билан боғлиқ жиноятларнинг шакли ўзгариб бораётганлигини инобатга олсак, ушбу иллатнинг олдини олишда самарали профилактика чораларини кўриш, унга қарши кенг қўламли халқаро ҳамкорликни йўлга қўйиш ва хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибасини ўрганиш, унга танкидий ёндашган ҳолда миллий қонунчиликни такомиллаштириб боришини такозо қилади.

12.4. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида олинган активларни халқаро шартномаларига мувофиқ қайтариш масалалари

Дунёда жинойий йўл билан топилган мол-мулкни легаллаштиришга қарши курашиш, коррупцион жиноятларнинг олдини олиш ва глобал хавфсизлик масалалари билан бирга, иқтисодий барқарорликни таъминлаш, шунингдек коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида топилган активлар⁹²ни қайтаришнинг универсал механизмларини ишлаб чиқиш қатор халқаро ташкилотлар ҳамда давлатлар олдида турган муҳим масала ҳисобланади.

Халқаро тажрибада активларни жинойий йўли билан орттиришнинг ўғрилик ёки ноқонуний ўзлаштириш, талон-торож, фирибгарлик, алдаш, адаштириш, пора бериш, мансаб ваколатидан ғаразғўйлик мақсадларида фойдаланиш, маҳаллий давлат хизматчиларини пора эвазига оғдириш, халқаро давлатлар ёки халқаро ташкилотлар хизматчиларини пора эвазига оғдириб олиш, хизмат мавқеидан шахсий манфаатларда фойдаланиш, жинойий даромадларни легаллаштириш, яшириш, эгаллаш, эгалик қилиш ёки улардан фойдаланиш, давлат харидлари қоидаларини бузиш каби усуллари мавжуд⁹³.

Жинойий йўл билан топилган ноқонуний, шу жумладан, коррупцион механизмлар ёрдамида олинган маблағлар ва активларни қайтариш БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясининг асосий принципи сифатида тан олинган⁹⁴.

⁹² Активлар – банк ҳисобварақларидаги пул маблағлари, қимматбаҳо қоғозлар, кўчмас мулк, транспорт воситалари, санъат буюмлари, қимматбаҳо металллар ҳам бўлиши мумкин. Барча активлар учта асосий шаклга эга: 1) моддий; 2) номоддий; 3) молиявий активлар.

Моддий активлар бу шахснинг мулки усқуналар, ёқилғи, мебель, бинолар, асбоблар аниқ хусусиятларга эга бўлган ташкилот мулки объектлари, бинолар, автомобиллар, товарлар, хом ашё ва маҳсулотлар.

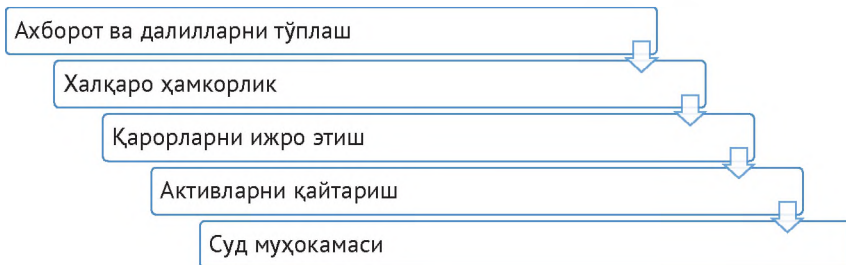
Номоддий активлар маъхум, бироқ маълум қийматга эга. Масалан: патентлар, савдо маркалари, интеллектуал мулк ҳуқуқлари, ер қарьидан фойдаланиш ҳуқуқи, лицензиялар ва руҳсатномалар, формулалар, дастурий маҳсулотлар, технологиялар ва бошқа шунга ўхшаш товар-моддий бойликлар.

Молиявий активларга молия ташкилотларидаги депозитлардаги ссудалар, бошқа ташкилотларнинг акциялари ва облигациялари каби пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари қиради.

⁹³ Жан-Пьер Брюн Ларисса Грей Кевин Стивенсон Клайв Скотт “Руководство по возврату активов для специалистов- практиков” 2012, С-78.

⁹⁴ Теодор Гринберг, Линда Сэмюэль, Вингейт Грант, Ларисса Грей. Возврат похищенных активов: Руководство по конфискации активов вне уголовного производства. – Москва: Альпина Паблишерз, 2010, С-193.

Активларни қайтариш куйидаги жараёнларни ўз ичига олади

БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси ноқонуний ўзлаштирилган давлат маблағларининг Конвенцияга аъзо давлатларга қайтарилишини таъминлайдиган қонунларни қабул қилишни тавсия қилади.

Жиноий йўл билан топилган активларни қайтариш ушбу БМТ Конвенциясининг асосий принциpidир. Коррупцияга қарши конвенцияга мувофиқ активларни қайтаришнинг куйидаги механизмлари мавжуд:

1. мансабдор шахслар ва уларнинг оила аъзоларининг банк ҳисобварақлари билан боғлиқ шубҳали операциялар устидан молиявий ташкилотларни назорат қилиш чоралари (52-модда);

2. иштирокчи-давлат бошқа иштирокчи-давлатнинг судига хусусий шахс сифатида иштирок этиши учун зарур бўлган процедуралар (53-модда);

3. бир давлатнинг бошқа давлат суди томонидан чиқарилган мусодара қилиш буйруғини тан олишга ва ижро этишга имкон берадиган ички қонун мавжудлиги, кейинчалик тергов ҳаракатларини ўтказиш ва натижада бошқа давлатда коррупцион механизмлар орқали сотиб олинган мол-мулк музлатилиши ва мусодара қилиниши (54-модда);

4. жиноятчининг ўлими, қочиб кетиши ёки яшириниши натижасида жиноий таъқибдан ташқари мол-мулкни мусодара қилишга рухсат берадиган бошқа чоралар (55-модда);

5. Конвенция активларни қайтаришда иштирокчи давлатларнинг ўзаролик тамойилларига риоя қилинишини қўллаб-қувватлаш.

Давлат активларини ўзлаштириш муаммосини ҳал қилиш мақсадида Жаҳон банки, БМТнинг Гиёҳванд моддалар ва жиноятчилик бўйича Бошқармаси билан биргаликда, 2007 йил сентябрь ойида ўзлаштирилган мулкларни қайтариш (**StAR Ташаббуси**) дастурини бошлади.

StAR Ташаббуси маълумотларига кўра, ўзлаштирилган давлат активларини қайтариш жаҳон мамлакатлари учун жуда жиддий муаммо

ҳисобланиб, ҳар йили давлатлар **1 триллиондан 1,6 триллион** долларгача маблағ йўқотадилар. Ривожланаётган мамлакатларда ҳар йили **40 миллиард доллар** пул маблағлари чет элдаги банклар ҳисоб рақамларига ўтказилиб, ноқонуний ўзлаштирилади, бу кўрсаткич эса, **240 миллион** одам яшайдиган дунёдаги энг камбағал **12** та мамлакатнинг йиллик ялпи ички маҳсулотига тенг ва уларнинг аниқ қийматини аниқлаш имконияти мавжуд эмас⁹⁵.

StAR Ташаббуси коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида олинган даромадлар ва топилган активларни легаллаштиришнинг олдини олиш ва ўғирланган пуллари мунтазам ва ўз вақтида қайтарилишини таъминлаш учун ривожланаётган давлатлар ва молиявий марказлар билан ишлайди.

StAR Ташаббуси қуйидаги вазифаларни амалга оширишда ёрдам беради:

а) ноқонуний ўзлаштирилган мол-мулкни қайтаришда маълумотлар тўплаш ва тарқатиш, шунингдек, ушбу тартибни амалга оширишга кўмаклашиш чораларини кўриш;

б) активларни қайтариб беришнинг ички механизмларини, масалан, мулкни мусодара қилишнинг самарали тартибини, юридик ёрдам учун халқаро сўровга жавоб бериш тартибини ёки бундай сўровни бериш жараёнини яратиш;

в) миллий ҳокимият органларининг талабига биноан қайтарилган активлардан фойдаланишни кузатиш.

Жиноий таъқибсиз активларни қайтариш, коррупция механизмлари натижасида ўзлаштирилган ёки сотиб олинган ва хорижий давлатлар ҳудудида яширинган мол-мулкни ёки жиноят натижасида ўзлаштирилган даромадлар ва мол-мулкни тортиб олиш воситаси ҳисобланиб, жиноятчининг ўлими, унинг одил судловдан яширинганлиги ёки жиноий дахлсизликка эга бўлганлиги сабабли жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин бўлмаган ҳолларда ва вазиятларда қўлланилади.

2007 йилда ташкил этилган ушбу ташаббус коррупционерлар томонидан бошқа юрисдикцияларга берилган ноқонуний сотиб олинган активларни қайтаришда давлатлар дуч келган қийинчиликларга жавоб бўлди. Ўғирланган активларни ўғирлаб олган давлатларда, кўпинча,

⁹⁵ UNODC and The World Bank, "Stolen Asset Recovery (StAR) Initiative: Challenges, Opportunities, and Action Plan" (World Bank, Washington, DC, 2007), p. 10, citing Raymond Baker, *Capitalism's Achilles Heel: Dirty Money and How to Renew the Free-Market System* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc., 2005).

Ўғирланган активларни хорижий юрисдикциядан муваффақиятли топиш, ҳибсга олиш, мусодара қилиш ва қайтариш учун зарур бўлган қонунлар, ҳамкорлик механизмлари ёки техник билимлар бўлмаган. Активларни муваффақиятли қайтариш учун келишилган саъй-ҳаракатлар талаб қилинди. Бу **StAR Ташаббуси**нинг яратилишига олиб келди. У тўртта асосий принципга асосланади:

1.	Имкониятлар: StAR Ташаббуси	Давлатларга коррупция даромадларини қайтариш учун зарур бўлган ҳуқуқий ва меъёрий базани, институтлар ва амалиётни яратишда ёрдам беради. Маълумот алмашиш, материаллари ва амалий машғулотлар орқали давлатларга активларни кузатиш ва халқаро ҳамкорлик усуллари каби аниқ кўникмаларни эгаллашга ёрдам беради. Шунингдек, сўралаётган ва сўралган давлатлар ўртасида алоқалар ўрнатиш орқали давлатларни қўллаб-қувватлайди
2.	Ҳамкорлик: StAR Ташаббуси	Ҳукуматлар, бошқарув органлари, донор ташкилотлар, молиявий институтларни бирлаштириш йўналиши бўйича ишлайди
3.	Инновация: StAR Ташаббуси	Коррупциядан тушган маблағларни қайтариш соҳасида илғор халқаро тажрибани аниқлаш ва оммалаштиришга йўналтирилган ахборот ва техник материалларни ишлаб чиқади
4.	Халқаро стандартлар	StAR Ташаббуси коррупциядан тушган маблағларни аниқлаш, музлатиш ва қайтариш учун БМТ Конвенциясининг 5-бобини ва бошқа халқаро стандартларни кучайтириш ва самарали амалга ошириш тарафдорлари.

StAR Ташаббуси БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясига аъзо давлатлар конференцияси ва унинг активларини қайтариб бериш бўйича ишчи гуруҳи ва бошқа халқаро институтлар билан биргаликда глобал жамоавий ҳаракатни қўллаб-қувватлайди ва давлатларни келишилган стандартларни бажаришга чорлайди.

StAR Ташаббуси қўллаб-воситаларни, шу жумладан, коррупция ҳолатлари бўйича қидириб топиладиган маълумотлар базасини,

амалиётни тиклаш бўйича қўлланма ва амалиётчилар учун бошқа нашлашларни яратди.

МДХ доирасида имзоланган Минск Конвенцияси (1993 йил 22 январь) иштирокчи давлатлар ўртасидаги фуқаролик, оилавий ва жиноий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам ва ҳуқуқий муносабатларни тартибга солади.

Мазкур Конвенция талабларига мувофиқ фуқаролик, оилавий ва жиноий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатишда Томонларнинг Адлия вазирлиги бевосита Марказий орган сифатида белгиланган.

Ўзаро халқаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги сўровларни амалга оширишда ишнинг дастлабки терговидан бошлаб, суд қарори ижроси таъминлангунга қадар бўлган босқичда ҳар бир шартномада белгиланган тартибга мувофиқ давлатлар ўртасида ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги сўров ҳамда топшириқларнинг ва ҳужжатлар айланмасининг Марказий орган, яъни Бош прокуратура ёки Адлия вазирлиги орқали кўрсатилганлиги зарур ва иш учун аҳамиятли маълумотларни олишда ортиқча вақт сарфланишига, мол-мулклар бегоналаштирилиши ёки унга зарар етказилишига сабаб бўлади.

Фуқаролик, оилавий ва жиноий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам ва ҳуқуқий муносабатлар тўғрисидаги Кишинев Конвенцияси ҳам (2002 йил 7 октябрь) Минск Конвенциясининг мантиқий давоми ҳисобланиб, унда ҳам фуқаролик, оилавий ва жиноий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатишда бевосита Марказий орган сифатида Адлия вазирлиги белгиланган.

Кишинев Конвенциясининг учинчи бўлими суд қарорларини тан олиш ва ижрога қаратишга бағишланган бўлиб, 54-моддасида, Минск Конвенциясидан фарқли равишда, ҳар бир Аҳдлашувчи томонлар ушбу Конвенция талаблари асосида ўз ҳудудида куйидаги суд қарорларини:

- жиноят ишлари бўйича судларнинг зарарни қоплаш, жаримани ундириш ва мусодара ҳақидаги ҳукмларини (қарорларини);

- даъвони таъминлаш мақсадида судларнинг мол-мулкни хатлаш, шунингдек, банк ҳисоб рақамлардаги пул маблағларига банд солиш ҳақидаги қарорларини ижро этиш учун тан олади ва ижрога қаратади. Суд қарорларини тан олиш ва ижрога қаратиш сўралаётган Аҳдлашувчи томоннинг қонунчилигига мувофиқ амалга оширилади. Шунингдек, Конвенцияда судларнинг жарима ундириш, мол-мулкни ва жиноий фаолиятдан олинган даромадларни мусодара қилиш тартиби ҳам алоҳида белгиланган бўлиб, унга мувофиқ сўралаётган Аҳдлашувчи

томоннинг жарима ундириш, мол-мулкни мусодара қилиш, ноқонуний йўл билан жиноий фаолиятдан олинган даромадларни, ашёларни ва мол-мулкларни давлат даромадига ўтказиш ҳақидаги суд қарорлари Конвенция талаблари асосида тан олинаши ва ижрога қаратилиши белгиланган.

Бунда ундирилган жиноий жарималар сўралаётган Аҳдлашувчи томонга берилиши, бироқ фақат сўралаётган Аҳдлашувчи томон мусодара (конфискация) ҳақидаги қарорларни қайта кўриб чиқишга ҳақли эканлиги, мусодара процедураси сўралаётган Аҳдлашувчи томоннинг қонунчилиги асосида амалга оширилиши, мусодара қилинган мулк ёки унга эквивалент бўлган бошқа мулк сўралаётган Томонга тўлиқ ёки қисман қайтарилиши мумкинлиги кўрсатилган.

Шунингдек, ҳар қандай ҳолатда ҳам қарорни тан олиш ва ижро этиш жараёнида ушбу Конвенцияга мувофиқ, Аҳдлашувчи томонлар ўзаро мол-мулкни бўлиб олиш тўғрисида келишиб олишлари тўғрисидаги қоида мустаҳкамланган.

Жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги Абу Даби шартномаси (2014 йил 11 ноябрь) 3-моддаси ҳуқуқий ёрдам кўламини белгилайди, унга мувофиқ томонлар ушбу Шартнома қоидаларига кўра, жиноят ишлари юзасидан тергов қилиш, жиноий таъқиб қилиш ва ишни судда кўришда бир-бирларига ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатадилар.

Ҳуқуқий ёрдам қуйидагиларни ўз ичига олади:

а) сўралаётган Томон қонунчилигига мувофиқ шахслардан кўрсатув ёки аризалар олиш, шу жумладан, видеоконференция ёки телевизион алоқалар орқали;

б) ҳужжатлар, ёзувлар ва далилларни тақдим этиш;

с) ҳужжатларни топшириш;

д) қамокда сақланаётган шахсни кўрсатув бериш учун вақтинча ўтказиш;

е) тинтув ўтказиш ва хатлаш тўғрисидаги сўровларни бажариш;

ф) жиноий фаолиятдан олинган даромадлар, жиноят предмети ва қуролларини мусодара қилиш;

г) мазкур Шартнома доирасида сўралаётган томоннинг қонунчилигига зид бўлмаган ҳамкорликнинг бошқа шакллари ҳам ўз ичига олади.

Агар томонлардан бирига бошқа томон ҳудудида жойлашган ва мусодара қилиниши мумкин бўлган ёки мазкур томоннинг қонунчилигига мувофиқ бошқача тарзда хатланиши мумкин бўлган жиноий даромадлар, жиноят предметлари ва қуроллари маълум бўлса, у бу ҳақда бошқа

томонни хабардор қилиши мумкин. Агар мазкур бошқа томон бунга нисбатан юрисдикцияга эга бўлса, у олинган маълумотни қарор қабул қилиш учун ўзининг ваколатли органларига тақдим этиши мумкин ва бу органлар қонунчиликка асосан қарор қабул қилиб, кўрилган чоралар тўғрисида бошқа томонни хабардор қилиши лозим.

Ҳар бир томон бошқа томонга жиноий даромадлар, жиноят предметлари ва қуроллари мусодара қилиш, жабрланувчиларга жиноят оқибатида етказилган зарарни қоплаш ва товон ундиришда ўз қонунчилиги йўл кўядиган даражада ёрдам беради.

Жиноий даромадлар, жиноят предметлари ва қуроллари сақлаётган томон ўз қонунчилигига мувофиқ уларни тасарруф этади. Томонлардан ҳар бири мазкур мулкнинг ҳаммасини ёки бир қисмини ёхуд уни сотишдан олинган фойдани бошқа томонга ўз қонунчилиги рухсат берган даражада ва мазкур томон лозим деб топган шартларда топшириши мумкин.

Агар сўралаётган томон сўраётган томондан талон-торож қилинган давлат мулк бўлган активларни хатласа ёки мусодара қилса, сўралаётган томон хатланган ёки мусодара қилинган активларни уларнинг легаллаштирилгани ёки легаллаштирилмаганидан қатъи назар, асосли харажатларни чиқариб ташлаган ҳолда сўраётган томонга қайтариб беради.

Қайтариб бериш сўраётган томонда якуний қарор чиқарилгандан сўнг амалга оширилади.

Агар бир томон ихтиёрида давлат активи ҳисобланмаган, мусодара қилинган мулк бўлса ва мазкур томон (сақловчи томон) бошқа томонни (ҳамкорлик қилувчи томон) бунга ҳамкорлик қилган деб ҳисобласа, сақловчи томон ўз ихтиёрига кўра ва ўз қонунчилигига мувофиқ ушбу активлар ёки уларга тенглаштирилган маблағларни ҳамкорлик қилувчи томон билан тақсимлаб олиши мумкин.

Агар алоҳида ҳолатларда, томонлар бошқача тарзда келишиб олмаган бўлса, активларни тақсимлаш тўғрисидаги сўров, мусодара қилиш бўйича якуний қарор кучга киргандан сўнг, бир йил ичида юборилиши лозим.

Кишинев Конвенцияси, Абу-Даби шартномаси ва БМТнинг Коррупцияга қарши Конвенциясида жиноий даромадлар, жиноят предметлари ва қуроллари сақлаётган томон ўз қонунчилигига мувофиқ уларни тасарруф этади.

Томонлардан ҳар бири мазкур мулкнинг ҳаммасини ёки бир қисмини ёхуд уни сотишдан олинган фойдани бошқа томонга ўз қонунчилиги

рухсат берган даражада ва мазкур томон лозим деб топган шартларда топшириши мумкинлиги ҳақидаги қоида, қўшимча равишда, томонларнинг ўзаро келишувини талаб қилиб, унда сотилган, яъни реализация қилинган мол-мулк қийматини ўзаро бўлиб олишлари тартибини назарда тутди.

Назорат саволлари

1. Коррупцияга қарши халқаро ҳамкорликнинг ҳуқуқий асосларини тавсифланг.
2. БМТнинг коррупцияга қарши курашишдаги фаолияти нималарда намоён бўлади?
3. Европа Иттифоқида коррупцияга қарши ҳамкорликнинг ҳуқуқий асосларини ташкил этувчи ҳужжатларни тавсифланг.
4. МДХ доирасида коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизмлари нималардан иборат?
5. БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясини ишлаб чиқиш зарурияти нималардан иборат?
6. Коррупцияга қарши конвенциянинг ишлаб чиқишига асос бўлган халқаро ҳужжатларни санаб беринг.
7. Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши конвенцияга қандай изоҳлар билан қўшилган?
8. Ўзбекистон Республикасининг Коррупцияга қарши конвенцияга аъзолигидан келиб чиқадиган мажбуриятларга қайси давлат ташкилоти масъул ҳисобланади?
9. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар натижасида олинган активларни қайтариш тартиби қандай?
10. Коррупцияга қарши халқаро ҳамкорликни ривожлантиришда давлатлар ҳамкорлигининг қайси йўналишларига кўпроқ эътибор қаратиш лозим деб ўйлайсиз?

ХIII БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШДА ХАЛҚАРО РЕЙТИНГЛАР

13.1. “Халқаро рейтинглар” тушунчаси ва аҳамияти

Инсоният тараққиёти, барча соҳаларда кечаётган глобаллашув жараёнлари, сифат ва таркибий ўзгаришлар халқаро ҳамкорлик ва алоқаларни янги босқичга кўтариш баробарида, ҳар бир мустақил мамлакатнинг ушбу ҳолатларга янгича қарашга, улар билан бир қаторда бўлиш вазифасини кўндаланг кўймоқда. Бу эса, энг аввало, ўша мамлакатнинг жаҳон миқёсидаги ўрни, халқаро рейтинг ва кўрсаткичларда тутган мавқеи билан белгиланади. Маълум бир тушунчанинг асл мазмун-моҳиятини билиш учун унинг келиб чиқиш тарихи, яъни этимологиясини ўрганиб чиқиш мақсадга мувофиқ. Худди шу маънода, “рейтинг” атамаси (инглизча “rating” – баҳолаш, тартиб, таснифлаш) ҳодисани баҳолаш учун ишлатиладиган сўз ҳисобланади⁹⁶.

Биринчи мартаба рейтинг атамаси, биз ҳозирда амалда қўллайдиган маънода, иқтисодчи олим Арчибалд Кроссли (1896-1985) томонидан XX асрнинг 30-йиллари бошларида сиёсий масалалар бўйича жамоатчилик фикрини аниқлаш учун кўплаб бозор тадқиқот усулларидан фойдаланилиши натижасида вужудга келади.

1944 йилда Кроссли ҳамкасблари Роупер ва Гэллап билан биргаликда, сўров ўтказишнинг академик ва тижорий томонларини бирлаштирди. Бу охир-оқибат Америка Жамоатчилик фикрини ўрганиш ассоциацияси (AAPOR)нинг ташкил этилишига олиб келди⁹⁷.

Рейтингни амалда миқдорий кўрсаткичлар билан ифодалаб бўлмайди. Бу берилган шкала бўйича субъектив баҳоларни ифодаловчи воситадир. Унинг амалий қўлланилишида математик мантиққа асосланган ёндашувлар ёрдам беради, у ҳар қандай тузилмани мураккаб турдаги муносабатлар сифатида тавсифлайди, тушуниш учун ечимнинг қайси техник усулларидан фойдаланиш йўлларини кўрсатиб беради.

Рейтинг ва индекс ўртасидаги фарқ уларнинг функцияларини таққослаганда билинади. Қоидага кўра, индекслар рейтинглар учун маълумотлар базаси бўлиб хизмат қилади. Шундай қилиб, индекс ин-

⁹⁶ Манба. URL:<https://www.merriam-webster.com/>

⁹⁷ Манба. URL:<https://www.etymonline.com>, <https://www.aapor.org>

формацион функцияни бажаради. Бу каби индекслардан олинган натижалар бирлаштирилиб комплекс таҳлил қилинади ва ўрганиш объектининг рейтингдаги ўрни аниқланади. Холбуки, якуний истеъмолчи га йўналтирилган рейтинг унинг афзалликларини шакллантиради ва шунинг учун баҳолаш объектларини сиёсий соҳада рақобатлашишга мажбурлаш воситаси бўлиб хизмат қилади. Халқаро амалиётда давлатларнинг рейтинглардаги ўрни мамлакатда амалга оширилаётган ишларнинг натижаси сифатида намоён бўлади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, халқаро рейтинг ва индекслар ҳар бир мамлакатнинг ривожланиш жараёнини ўзида намоён этиб, давлат бошқаруви сифати, аҳолининг турмуш даражаси, инсон ҳуқуқлари муҳофазаси, тадбиркорлик фаолияти ва хорижий инвесторлар учун қулай муҳит, барқарор иқтисодий ўсиш ва рақобатбардошлик каби муҳим жиҳатларнинг кўзгусидир. Бу жиҳатлар мамлакатимиздаги ислохотлар моҳиятида ҳам мужассам. Буларнинг барчаси инсон қадрини улўлашга, одамларнинг ҳаётдан рози ва мамнун бўлиб яшашини таъминлашга хизмат қилиши билан янада теран мазмун касб этади.

Халқаро рейтинг агентликлари индексларни ҳисоблаб чиқишда ёки рейтингларни тузишда, асосан, мамлакатнинг турли статистик кўрсаткичларига таянади. Тан олиш лозим, пандемия сабабли статистик кўрсаткичларнинг яхши томонга ўзгаришига кўра, уларнинг ёмонлашиш эҳтимоли юқори. Аммо шундай ҳолатлар кузатилишига қарамай, мамлакатимизнинг қатор соҳаларида ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда.

Сўнги йилларда мамлакатимизнинг кўпгина устувор рейтингларда юқорилаб бораётганини юртимизда аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш, жамиятимизда очиқлик, ошкораликни таъминлаш борасида муҳим натижа бераётганини куйида келтирилган натижалардан ҳам кўришимиз мумкин.

Бу муҳим!!! *“Transparency International” халқаро ташкилотининг 2021 йил учун “Коррупцияни қабул қилиш индекси”да Ўзбекистон яна 6 поғона юқорилаб, 180 мамлакат орасида 140-ўринни эгаллади.*

Ўзбекистон мазкур индексда сўнги беш йил давомида барқарор ўсиш (2017 йилда 22 баллдан 2021 йилда 28 баллгача) қайд этиб, минтақадаги тез суръатларда яхшиланиб бораётган давлатлар қаторида эътироф этилди.

2021 йилда Ўзбекистон Ҳуқуқ устуворлиги индексининг “Коррупция мавжуд эмаслиги” индикатори бўйича **19** поғонага кўтарилди⁹⁸.

“World Justice Project” ташкилоти томонидан Ҳуқуқ устуворлиги индексининг 2021 йилги нашри эълон қилиниб, Индексда Ўзбекистон 14 поғона юқорилаб, бу борада энг яхши натижа кўрсатган 3 та давлатдан бирига айланди. Мамлакатимиз умумий рейтингда 85-ўриндан жой олган⁹⁹.

Мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш борасида амалга оширилаётган ислохотлар натижаларини мазкур ҳисоботда яққол кўриш мумкин. Ҳисоботда келтирилишича, айнан коррупция мавжуд эмаслиги индикатори бўйича Ўзбекистон 89-ўриндан бирданга 19 поғонага кўтарилиб, 70-ўринни эгаллаган. Бу бошқа индикаторлар билан солиштирилганда, энг юқори ўзгаришдир.

Айтиш керакки, бугун жамиятимиздаги ислохотларнинг бош мақсади халқимизни рози қилишдек эзгу мақсадга йўналтирилмоқда. Барча саяҳат-ҳаракатларимиз, ислохотларимиз, қабул қилаётган қонун ва қарорларимиз замирида ҳам ушбу мақсад мужассам. Аҳоли юритилаётган сиёсатдан қанчалик рози бўлса, турли рейтинг ва индекслардаги ўрнимиз ўз-ўзидан ошиб бораверади.

13.2. Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглардаги ва алоҳида таркибий индикаторлардаги ўрни

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотларида улар билан тизимли ишлашнинг янги механизмини жорий қилиш тўғрисида”ги ПФ-6003-сон Фармони юртимизда бу йўналишда амалга оширилиши керак бўлган янги вазифаларнинг аниқ мезонларини кўрсатиб берди.

Мазкур Фармонга мувофиқ, халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлаш бўйича Республика кенгаши тузилиб, соҳада парламент назорати ўрнатилди.

Кенгашнинг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

- мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий таракқиёт даражасини тизимли таҳлил қилиб бориш, турли соҳаларда амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг Ўзбекистон Республикаси учун устувор

⁹⁸ Манба. URL:<https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>

⁹⁹ Манба. URL:<https://worldjusticeproject.org/>

бўлган халқаро рейтинг ва индексларда мамлакатнинг ўрнини яхшилаш мақсадларига хизмат қилишини таъминлаш, мазкур йўналишдаги ишларнинг самарадорлигига тўсик бўлаётган муаммоларни бартараф этиш;

- Ўзбекистон Республикаси учун устувор бўлган халқаро рейтинг ва индексларда мамлакатнинг ўрнини яхшилаш мақсадида, давлат ҳокимияти ва бошқаруви тизимини такомиллаштириш, жамиятни демократлаштириш, илғор халқаро тажрибага асосланган давлат ва жамият қурилиши соҳасидаги ислохотларни амалга ошириш бўйича ташаббусларни илгари суриш;

- давлат ва жамият ҳаётининг турли жабҳаларини тартибга солишга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини Ўзбекистон Республикаси учун устувор бўлган халқаро рейтинг ва индекслардаги мамлакатнинг ўрнига таъсири нуқтаи назаридан комплекс баҳолаб бориш.

Бундан ташқари, масъул давлат органлари биринчи раҳбарларининг фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг бош мезонларидан бири этиб, Ўзбекистон Республикаси учун устувор бўлган халқаро рейтинг ва индексларда мамлакатнинг ўрнини яхшилаш белгиланди. Шу ва шунга ўхшаш ислохотлар инсон ҳуқуқлари ҳимоясини кафолатлаш, аҳоли турмуш даражасини ошириш, иқтисодий фаолиятда эркинликни таъминлаш, суд-ҳуқуқ соҳасидаги моддий ва процессуал нормаларни такомиллаштириш, халқаро рейтинг ва индекслардаги кўрсаткичларининг ошишига сабаб бўлмоқда.

Шу билан бирга, қўрилаётган чораларга қарамасдан, мазкур ҳолат халқаро ташкилотлар ва илмий муассасалар билан тизимли ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш, масъул вазирлик ва идораларда баҳоланаётган йўналишлар бўйича тавсиялар ва бошқа давлатларнинг ижобий тажрибасини ўз ичига олган тегишли маълумотлар базасини, ходимларда эса, халқаро рейтинглар методологиясини қўллаш бўйича дунёқарашни шакллантириш муҳим вазифалардан.

Шу муносабат билан, Ўзбекистон Республикаси учун коррупцияга қарши устувор халқаро рейтинг ва индексларни аниқлаштириб олиш мақсадга мувофиқдир. Қуйида коррупцияга қарши устувор халқаро рейтинг ва индекслар билан танишамиз:

“Transparency International” (TI)нинг Коррупцияни қабул қилиш индекси (Corruption Perception Index – CPI) мамлакатлардаги коррупция

даражаси ва унга карши курашиш борасида амалга оширилган ишларни баҳолаб борувчи индекс ҳисобланади.

Коррупцияни қабул қилиш индекси экспертлар ва ишбилармон доираларнинг **давлат секторидаги** коррупцияга доир аниқ масалалар бўйича баҳоларини акс эттирувчи 13 та манбадан олинган маълумотларга асосланади.

Юқорида қайд этилган 13 та манба орасидан Ўзбекистон қуйидаги 7 та рейтингларда баҳоланади. Улар: Bertelsmann Foundation Transformation Index; Economist Intelligence Unit Country rating; Freedom House Nations Transit Rating; Country risk rating – Global Insight; CPIA – world Bank; Rule of Law Index – World Justice Project; Annual report on democracy – project “Diversity of democracy” халқаро рейтингларидир.

CPI юқорида таъкидлаб ўтилган индексларнинг қуйидаги маълумотларидан ташқари, барча маълумотларини таҳлил қилади:

Фуқароларнинг коррупция ҳақидаги тасаввурлари	Солиқ фирибгарлиги	Ноконуний молиявий оқимлар
Коррупцияга мойил бўлган шахслардан олинган маълумотлар	Пул ювиш ҳолатлари	Хусусий сектордаги коррупция ҳолати
	Хусусий сектордаги коррупция ҳолати	

Баҳолар қўшилиб, ўртача сони (Коррупцияни қабул қилиш индекси) аниқланади. Ҳар бир давлат юқоридаги манбалардан камида учтасида баҳоланган бўлиши лозим.

“Bertelsmann foundation transformation index” – дунёдаги ривожланаётган, ўтиш давридаги мамлакатларнинг сиёсий ва иқтисодий ҳаётидаги ривожланиш ҳолати ва бошқаруви кўрсаткич. БТИ 2006 йилдан буён Бертелсманн Стифтунг томонидан икки йилда бир марта нашр этилади. Индекс Бертелсманн Стифтунг ходимлари томонидан аниқланган маъ-

лумотларга таянган ҳолда, ижтимоий-сиёсий қўллаб-қувватлаш асосида ҳукумат фаолиятининг сифатини, конституцион демократия ва бозор иқтисодиёти йўлидаги эришилган ютуқлар ва муваффақиятсизликларни таҳлил қилиб, ўлчайди ва таққослайди. Шу мақсадда демократия ва бозор иқтисодиёти хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда умумий ривожланиш даражаси бўйича тўпланган миқдорий маълумотлар икки индексга ажратилади: “**Статус индекси** (мамлакатнинг демократия ва бозор иқтисодиёти йўлидаги эришилган ривожланиш ҳолатини кўрсатади)” ва қарор қабул қилувчи ваколатга эга шахсларнинг сиёсий бошқаруви бўйича “**Бошқарув индекси**” ҳисобланади. Индекс сиёсий (5 та) ва иқтисодий (7 та) трансформация ҳамда бошқарув самарадорлиги (4 та) га оид индекслар жамланмасидан иборат. Барча индекслар “0” баллдан “10” баллгача бўлган шкалада баҳоланади. Индекслар ҳар 2 йилда янгиланиб боради. Ўзбекистоннинг умумий рейтинги 2018 йилда 3,73 баллдан 2020 йилда 4,08 баллга кўтарилди (108-ўриндан 107-ўринга).

Ш.М.Мирзиёевнинг давлат раҳбари сифатида лавозимига киришганидан сўнг биринчи бўлиб, “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунни имзолаганлиги, мамлакатнинг ҳар томонлама трансформация қилинганлиги, коррупцияга оид бир қатор ишлар очилганлиги ҳамда мансабдор шахсларнинг жиноий жавобгарликка тортилганлиги ижобий қабул қилинган.

Шу билан бирга, давлат хизматчиларининг малакаси етарли даражада эмаслиги ҳамда суд тизимининг мустақил эмаслиги ва ижро тизимининг босими ҳамон мавжудлиги камчилик сифатида белгиланган.

Шу каби, таълим тизимида ҳам коррупция даражаси юқори эканлиги, шу билан бирга, тизимда коррупцияни бартараф этиш чоралари кўрилаётгани қайд этилган.

Бундан ташқари, давлат харидлари жараёнини назорат қилиш ҳамда давлат хизматчиларининг ҳисобдорлигини таъминлаш, шу жумладан даромадлари, мол-мулки ва манфаатлар тўқнашувини декларация қилиш йўналишида етарлича натижага эришилмагани муаммолардан бири сифатида кўрсатилган.

“**The economist intelligencye unit country report**”– дунё бўйлаб саноат ва иқтисодий таҳлил ҳамда бизнес юритиш учун прогнозлаштириш билан шуғулланувчи нодавлат ташкилоти бўлиб, ҳар бир давлат учун йиллик ҳисобот эълон қилиб боради.

Ўзбекистоннинг иқтисодий ўсиш даражаси

Фоиш (%) ҳисобида			
	2021	2022	2023
УС ЯИМ	5.5	3.8	2.2
OECD ЯИМ	5.0	3.7	2.3
Жаҳон ЯИМ	5.4	4.0	3.0
Жаҳон савдоси	9.7	5.7	4.4
Манба: The economist intelligencee unit country report			

Ушбу кўрсаткичларда мамлакатимиз ўрнининг тобора яхшиланишига бир неча сабаблар мавжуд, улардан бири сифатида, Давлат раҳбарининг кўшни давлатлар билан муносабатларни яхшилаш, хорижий сармояни жалб қилиш бўйича кўрган чора-тадбирлари ижобий баҳоланди. Бундан ташқари, 2019 йилнинг декабрь ва 2020 йилнинг январь ойларида бўлиб ўтган парламент сайловлари, 2021 йилнинг октябрь ойларидаги президент сайловлари адолатли деб топилган. Мамлакатимизда 2020 йилда пандемия сабабли иқтисодий пасайиш кузатилмади ва ташкилот 2022-26 йилларда иқтисодиёт кучли инвестиция оқими билан бирга, кучли ўсиш қайд этилишини прогноз қилмоқда¹⁰⁰.

3. **“Freedom House Nations Transit Rating”** – Марказий Европадан Марказий Осиёгача бўлган минтақадаги демократик тартибларнинг жорий ҳолатини баҳолайди. Транзит Рейтинг 29 та баҳоланувчи давлатларни ўз ичига олади. Freedom House (ҳисобот муаллифлари, эксперт маслаҳатчи гуруҳлари ва минтақавий мутахассислар гуруҳидан олинган маълумотлар асосида) либерал демократиянинг институционал асосларини ўзида ифода этган етти тоифадаги рейтингларни тақдим этади.

Буларга сайланган давлат институтлари (махаллий ва марказий ҳукуматлар), сайланмаган давлат институтлари (суд тизими ва коррупцияга қарши кураш органлари) ва сайланмаган нодавлат институтлари (оммавий ахборот воситалари ва фукаролик жамияти) қиради.

Баҳолар 1 дан 7 баллгача бўлган шкала асосида тузилади, 1 балл энг паст, 7 балл эса, энг юқори демократия даражасини билдиради.

Ушбу кўрсаткичлар муайян мамлакатдаги вазиятнинг мутлак кўрсаткичи сифатида қабул қилинмаслиги керак. Мамлакат қанчалик

¹⁰⁰ Манба.URL: <http://country.eiu.com/uzbekistan>

демократик ёки авторитар тузумда эканлигини умумий баҳолаш жуда мушкул иш ҳисобланади. Шунингдек, улар кўриб чиқиладиган мамлакатлар ўртасидаги ислохотларни қиёсий таҳлил қилиш ва маълум бир мамлакатдаги узок муддатли ривожланишларни таҳлил қилиш имконини беради.

“Freedom House” 2020 йилдан 0 баллдан 100 баллгача шкалада бир нечта суб индекслардан иборат демократия ҳисобини кўрсатувчи рейтинг эълон қилди.

Nations in Transit рейтингда ҳар бир мамлакат куйида келтирилган соҳалардан олинган маълумотлар асосида баҳоланади:

Миллий демократик бошқарув. Ҳокимият тизимининг қанчалик демократик хусусиятга эга эканлигини, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг мустақиллиги, самарадорлиги ва жавобгарлиги;

Сайлов жараёни. Қонун чиқарувчи, ижро этувчи ҳокимиятдаги сайловлар, сайлов асослари, кўппартиявийлик ва сиёсий жараёнлардаги халқ иштироки;

Фуқаролик жамияти. Фуқаролик жамияти институтларининг ташкилий салоҳияти ва молиявий барқарорлиги, улар фаолият юритаётган ҳуқуқий ва сиёсий муҳит, касаба уюшмаларининг фаолияти, сиёсат жараёнидан манфаатдор гуруҳларнинг иштироки;

Мустақил оммавий ахборот воситалари. Матбуот эркинлигининг ҳозирги ҳолати, жумладан, тўхмат қилишга оид қонун ҳужжатлари, журналистларни таъқиб қилиш ва таҳририят мустақиллиги, молиявий жиҳатдан мустақил хусусий матбуот фаолияти;

Маҳаллий демократик бошқарув. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг вазифалари, сайланиши ва салоҳияти, маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятининг шаффофлиги ва ҳисобдорлиги;

Суд тизимининг мустақиллиги. Шахснинг конституциявий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, суд мустақиллиги, этник озчилик ҳуқуқларининг ҳимоя мақоми, қонун олдида тенглик кафолатлари, гумон қилинувчилар ва маҳкумларга нисбатан муносабат, суд қарорларининг бажарилиши;

Коррупция даражаси. Жамиятнинг коррупция ҳақидаги тасаввурлари, юқори даражадаги сиёсатчиларнинг тижорат манфаатлари, молиявий ошқоралик ва манфаатлар тўқнашуви тўғрисидаги қонунлар ва коррупцияга қарши ташаббусларнинг самарадорлигини кўриб чиқади ва ушбу соҳаларда тўпланган маълумотлар таҳлил қилиниб, мамлакатнинг ўртача баҳоси чиқарилади.

Рейтинг ҳисоблаш механизмлари 2020 йилдагига нисбатан ўзгарган. Шунга қарамай, рейтингнинг ҳулосасига асосан, Ўзбекистон Республикасининг баҳоси ўтган олдинги баҳолашда қайд этилган 27 баллдан 2021 йилда 28 баллга кўтарилган.

Рейтингдаги силжишлар куйида келтирилган чоралар ҳисобига амалга оширилган (2020 йил 1 июнь – 2021 йил 31 май ҳолатига кўра): мамлакат бўйлаб интернет тезлиги яхшиланиб, интернет нархлари арзонлаштирилиши, маъмурий ва жиноий жавобгарлик кодексларига президентни ҳақорат қилиш, жамоат тартибига таҳдид солганлик учун янги жазоларни назарда тутувчи янги ўзгартишлар, ҳуқуқбузарликларни онлайн содир этганлик учун жавобгарлик чораларини кўрганлик ва х.к.

“**IHS Global Insight**” – 1959 йилда асос солинган IHS Global Insight глобал ахборот ташкилоти бўлиб, у макроиқтисодиёт, мамлакатнинг иқтисодий соҳада таваккалчилиги ва алоҳида сектор таҳлилинини қамраб олувчи кенг қўламли масофавий (онлайн) хизматларни тақдим этади.

Global Insight Country Risk Rating System 1999 йилдан бери фаолият юритиб келмоқда ва 200 дан ортиқ мамлакатларда хавфларнинг **олти омилига** асосланган таҳлилинини тақдим этади.

Улар: *сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, солиқ сиёсати ва хавфсизлик рисклари.*

CPI да фойдаланиладиган коррупция хавфи даражасини кўрсатувчи маълумотлар **Global Insight Business Conditions va Risk Indicators**дан олинади.

Баҳолаш 100 дан ортиқ маҳаллий мутахассислар томонидан амалга оширилади, улар, шунингдек, мамлакатдаги фрилансерлар, мижозлар ва бошқаларнинг ҳулосаларига асосланади.

Рейтинглар “IHS Global Insights” экспертларининг ҳар бир мамлакатдаги муаммонинг қиёсий даражаси ҳақидаги тасавурларинини акс эттиради.

Рейтинглар майда порахўрликдан тортиб, юқори даражадаги сиёсий коррупциягача бўлган кенг доирадаги коррупциявий ҳолатларни баҳолайди.

Ушбу нашр экспертлари “Transparency international” учун ҳар бир мамлакатда чет эллик бизнес вакиллари (жисмоний ёки юридик шахслари) давлат хизматини қабул қилиш, шартнома тузиш, импорт ёки экспорт қилиш, лицензия олиш ва бошқа амалиётларни амалга ошириш жараёнида коррупциявий хавф-хатарларга дуч келиши юзасидан “1” баллдан (**салбий**) “5” баллгача (**ижобий**) баҳолайди.

Жаҳон банкининг давлат сиёсати ва институционал ривожланиш рейтинг (World bank CPIA) – барча мамлакатларни **тўртта** катта гуруҳга бирлаштирилган 16 та мезонга мувофиқ баҳолайди:

(а) иқтисодий бошқарув;

(б) сиёсий тизим;

(с) ижтимоий эркинлик ва тенглик сиёсати;

(д) давлат секторида бошқарув сифати.

Мезонлар иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва қашшоқликни кискартириш учун муҳим бўлган омилларга қаратилган.

Банк ҳар бир мезоннинг таърифини ва ҳар бир рейтинг даражасининг батафсил тавсифини тақдим этиш орқали ходимларга мамлакат фаолиятини баҳолашда ёрдам бериш учун қўлланма тайёрлаб беради. Банк ходимлари ҳар бир мезон бўйича мамлакатларнинг ҳақиқий ҳолатини баҳолайдилар ва рейтингни тузиб чиқадилар.

Маълумотлар турли кўрсаткичлар, кузатувлар, мулоҳазалар, банкдан ёки бошқа жойлардан келиб тушган маълумотларга асосланган ҳолда олинади.

Жаҳон банкининг иқтисодий ўсиш ҳамда давлат сектори самарадорлигини баҳолаб борувчи ҳар йиллик рейтинг мавжуд. Мазкур рейтинг “1” баллдан (салбий) “6” баллгача бўлган шкалада баҳоланади ҳамда 8 та суб-рейтингларга бўлинади.

Ўзбекистон ушбу рейтингларнинг деярли барчасида ўсишга эришмоқда. Жумладан, ташқи савдо рейтингда 2016 йилда 2.5 баллдан бошлаб, 2019 йилга қадар 4.0 баллгача, давлат қарзини бошқариш рейтингда 2015 йилда 4 баллдан 2019 йилда 4.5 баллгача кўтарилишга муваффақ бўлди.

Қолган рейтингларда (солиқ сиёсати, гендер тенглиги, давлат қарзини бошқариш, давлат бюджетини ва молиявий барқарорлик, макроиқтисодий бошқарув) барқарорликни кузатиш мумкин.

Жаҳон одил судлов лойиҳаси халқаро ноҳукумат ташкилотининг ҳуқуқ устуворлиги индекси (Rule of law index of WJP) – мустақил, нотижорат ташкилот бўлиб, жамиятларини ривожлантириш учун қонун устуворлигини таъминлашга қаратилган лойиҳаларни амалга оширади.

WJP Қонун устуворлиги индекси – мамлакатлар амалда қонун устуворлигига қай даражада риоя қилишлари ҳақида батафсил ва кенг қамровли хулосаларни тақдим этиш учун WJP томонидан ишлаб чиқилган баҳолаш воситасидир.

Индекс қонун устуворлигининг турли ўлчовлари бўйича батафсил ва асл маълумотларни тақдим этади, бу манфаатдор томонларга амалда мамлакатнинг қонун устуворлигига риоя қилишини баҳолашга имкон беради.

Маълумотлар кенг жамоатчилик (мамлакатдаги амалиётчи олимлар, фуқаролик, тижорат, жиноий ҳуқуқ соҳасида тажрибага эга бўлган академиклар) ўртасидаги социологик сўровлар натижасида тўпланади ва комплекс таҳлил қилинади.

Ушбу индекс “0.00” баллдан (салбий) “1.00” баллгача (ижобий) баҳоланади ва ҳар йили янгиланади. Ўзбекистон мазкур рейтингда 2020 йилда 0.47 баллдан (92-ўрин) 2021 йилда 0.49 баллга (85-ўрин) кўтарилган.

Индекс 8 та фактордан таркиб топган бўлиб, ҳар бир фактор суб-факторларга бўлинган ҳолда ўртача балл шакллантирилади.

Ўзбекистоннинг энг юқори балл билан баҳоланган факторлари хавфсизлик ва ижро (0.90 балл, 14-ўрин) ҳамда фуқаровий судлов (0.50 балл, 78-ўрин) факторлари ҳисобланади.

Шу билан бирга, давлат хизмати очиклиги (0.37 балл, 122-ўрин) ҳамда давлат ҳокимиятига тегишли чекловлар (0.38 балл, 121 ўрин) факторлари энг паст натижалар билан ўртача индексга салбий таъсирини кўрсатган.

“Демократия турлари (В-дем)” – Varieties of Democracy (V-Dem) – демократия даражасини концепциялаш ва ўлчашга оид янгича ёндашувдир. В-Дем лойиҳаси демократиянинг еттита юқори даражадаги тамойиллари: сайлов, либераллик, демократик жараёнларда иштирок этиш, маслаҳатлашув, тенглик, мажоритар ва консенсуал (розилик)ни ажратиб кўрсатади ва бу тамойилларни ўлчаш учун маълумотларни тўплайди.

В-Дем бутун дунё бўйлаб 3000 дан ортиқ олимлар билан ҳамкорлик қилади.

Мазкур рейтинг мамлакатларни “0.00” баллдан “1.00” баллгача шкалада баҳолайди. Мазкур рейтинг **6 та суб-рейтинг**лардан иборат бўлиб, 2021 йил ҳисоботида Ўзбекистон улардан **3 таси**да (либерал демократия индекси, либерал компонентлар индекси, консультатив компонентлар индекси) юқорилашга эришди. Тенг ҳуқуқлиликни таъминлаш бўйича эса, 0.47 балл билан Ўзбекистон 124-ўринни эгаллаган.

Юқорида келтириб ўтилган 7 та манба “Transparency International”нинг умумий рейтингини шакллантириш учун асос бўлувчи манбалар ҳисобланиб, уларнинг ҳар бири суб-рейтинг, суб-индекс, суб-факторлар ва бўлимларга бўлинади.

Мазкур рейтинг ва индекслар, мамлакат сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ҳаётининг барча соҳаларини баҳолайди ва уларнинг натижалари бевосита “Transparency international”нинг коррупцияни қабул қилиш индексига таъсир ўтказиши.

Юқоридагилардан шуни хулоса қилиш мумкинки, Ўзбекистон мазкур рейтинг ва индекслар (шунингдек, улардаги суб-рейтинг ва суб-индекслар) нинг деярли барчасида барқарор ўсишга эришмоқда.

“The Worldwide Governance Indicators” (WGI) – 1996-2020 йиллар давомида 200 дан ортиқ мамлакат учун бошқарувнинг **6 та** кенг йўналиши бўйича ҳисобот беради:

- овоз (сайлов) ва жавобгарлик;
- сиёсий барқарорлик ва зўравонлик/терроризмнинг йўқлиги;
- ҳукуматнинг самарадорлиги;
- норматив сифат;
- конун устуворлиги;
- коррупцияга қарши назорат.

WGI 30 дан ортиқ асосий маълумотларнинг манбаларига асосланган бошқарувнинг композицион кўрсаткичлари¹⁰¹ ҳисобланиб, ушбу маълумотлар бирлаштирилиб, комплекс таҳлил қилинади ва камчиликлар аниқланади.

WGI 30 дан ортиқ мавжуд маълумот манбаларидан ахборотларни жамлайди ва умумлаштиради, улар фуқаролар, тадбиркорлар ва бутун дунё бўйлаб давлат, хусусий ва ННТ секторларидаги экспертларнинг бошқарувнинг турли жиҳатлари сифатига оид қарашлари ва тажрибалари ҳақида ҳисоботни тақдим этади.

WGI тўрт хил турдаги маълумотларга асосланади:

фирмалар ва уй хўжаликлари ўртасида ўтказилган сўровлари – мисол учун, Афробарометр сўровлари, Gallup World Poll ва Global Competitiveness Report сўрови;

тижорий бизнес маълумотларини уетказиб берувчилар – жумладан, Economist Intelligence Unit, IHS Markit, Political Risk Services;

нодавлат ташкилотлар – жумладан, Global Integrity, Freedom House ва мухбирлари;

¹⁰¹ Манба. URL:<https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents#wgiDataSources>

давлат сектори ташкилотлари – жумладан, Жаҳон банки ва минтақавий ривожланиш банкларининг CPIA баҳолашлари.

Control of corruption – бу кўрсаткич давлат секторидоги майда, йирик коррупция даражаси, давлатнинг сиёсий ва бизнес элита томонидан шахсий манфаатлар йўлида қай даражада эгалланганлик даражасини ўлчабгина қолмай, у коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш бўйича мамлакат сиёсати ва институционал асосларининг кучи ва самарадорлигини ўлчайди.

Мамлакатлар қуйидаги омиллар бўйича баҳоланади:

хукуматнинг ҳар қандай соҳада катта ва кичик коррупциянинг тарқалиши;

коррупциянинг бизнес юритиш соҳасига таъсири;

импорт ва экспорт учун давлат рухсатномалари, давлат шартномалари, коммунал хизматлар, солиқларни ҳисоблаш ва суд қарорлари билан боғлиқ **“нотўғри тўловлар”** частотаси;

давлат хизматида непотизм, кронизм¹⁰², патронаж¹⁰³ даражаси;

сайланган мансабдор шахслар, божхона хизмати ходимлари, солиқ амалдорлари, судьяларнинг коррупцияга алоқадорлиги;

хукуматнинг коррупцияга қарши қонунлари, сиёсатлари ва институтларининг мустаҳкамлиги ва самарадорлиги;

сиёсатчиларнинг молиявий ҳалоллигига жамоатчилик ишончи ва.ҳ.к.

Ўзбекистон Республикаси 2020 йилда Control of Corruption кўрсаткичи (-2,5 салбий, 2,5 ижобий)да -1,05 балл билан 192 та давлат ичидан 161-ўринни эгаллаган. Маълумот учун, 2020 йилда 192 та давлат бўйича ўртача кўрсаткич -0,03 баллни ташкил этади. Энг юқори балл эса, 2,27 балл билан Данияга тегишли¹⁰⁴.

“Trace Bribery Risk Matrix” (ТМ) – бу порахўрликка қарши курашиш, қонунларга риоя қилиш ва яхши бошқарувга эришишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган нотижорат бизнес уюшмаси бўлиб, у 2001 йилда порахўрлик хавфини камайтиришнинг осон йўлларини топиш мақсадида ташкил этилган. Trace Bribery Risk Matrix – бутун дунё бўйлаб коррупцияга қарши комплаенс стандартларини ўрнатиш ва тижорат шаффофлигини ошириш учун кенг миқёсда тан олинган ташкилотдир. Аъзолар

¹⁰² Кронизм (ингилизча – ҳамфикр, таниш-билишчилик, гуруҳбозлик) – лавозимларни таниш-билишчилик асосида дўстларга бериш.

¹⁰³ Патронаж (французча – патрон – оталик) – давлат хизматида маълум бир тоифадаги шахсларга устунлик бериш, уларни асоссиз химоялаш.

¹⁰⁴ Манба. URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_corruption/

каторига саноатнинг барча соҳаларидаги юзлаб трансмиллий компаниялар ва ташкилотлар киради.

“Trace Bribery Risk Matrix” штаб-квартираси Америка Қўшма Штатларида жойлашган.

“Trace Bribery Risk Matrix” 194 та юрисдиксияда пора талаб қилиш эҳтимолини ўлчайди. У, дастлаб, 2014 йилда бизнес соҳа вакилларининг бутун дунё бўйлаб тижорий порахўрлик хавфи ҳақида ишончли ва “нозик” маълумотларга бўлган эҳтиёжини қондириш учун ташкил этилган.

“Trace Bribery Risk Matrix” етакчи фуқаролик жамияти институтлари, халқаро ташкилотлар, жумладан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Жаҳон банки, Готенбург университети қошидаги В-Дем институти ва Жаҳон иқтисодий форумидан олинган тегишли маълумотларни жамлайди.

Ушбу маълумотлар компанияларга ҳар бир мамлакатда пора талаб қилиш эҳтимолини баҳолашга ва ушбу хавфга мослаштирилган коррупцияга қарши комплаенс назорат ва “дуе диллигенсе¹⁰⁵” дастурларини ишлаб чиқишда ёрдам беради.

Мамлакатларнинг хавф даражаси **тўрт** соҳа бўйича тегишли балл билан баҳоланади.

1-соҳа. Бизнеснинг Ҳукумат билан ўзаро муносабатлари.

Давлат органлари ва бизнес субъектлари ўртасидаги хавфни, шу жумладан, ҳукуматнинг ўзаро ҳамкорлиги частотасини ўлчайдиган учта субдоменни ўз ичига олади, улар: порахўрлик ҳолатларини содир этиш, унга йўл қўйиш ҳамда умумий тартибга солиш масаласини акс эттиради.

2-соҳа. Порахўрликнинг олдини олиш ва жавобгарликка тортиш.

Мамлакатнинг порахўрлик билан боғлиқ жинойтларнинг олдини олиш ва жинойи жавобгарликка тортиш қобилиятини ўлчайди. У жамият томонидан норозилик ва порахўрликка қарши қонунларнинг бажарилишини акс эттирувчи субдоменларни ўз ичига олади.

3-соҳа. Ҳукумат ва давлат хизматининг очиклиги.

Ҳукумат бошқарувининг ўзига хос хусусиятларига, хусусан, давлат бюджети ва юзага келиши мумкин бўлган молиявий зиддиятларга нисбатан шаффофлик чораларига таянади.

¹⁰⁵ **Сирли мижоз** – реал хизмат олувчи шахс сифатида давлат хизматлари жараёнида қатнашадиган, шу билан бирга, хизмат кўрсатишнинг сифати, муддати, шарт-шароити ва ходимларнинг одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилинишини қайд қилиш учун тегишли органининг буйруғи билан жалб қилинган органининг масъул ходими ёки кўнгилли фуқаролар ва бошқа шахслар.

4-соҳа. Фуқаролик назорати салоҳияти.

Коррупцияга қарши курашиш чораларини мониторинг қилиш ва назорат қилишда нодавлат ташкилотларнинг ролини, шу жумладан, оммавий ахборот воситаларининг ролини ва мамлакат аҳолисининг фуқаролик жамияти салоҳиятини кенг қамровли ўлчашни қамраб олади.

Хавф даражалари 5 турли бўлиб, улар қуйидагиларга бўлинади: жуда паст, паст, ўртача, юқори, жуда юқори. Ушбу кўрсаткичда Ўзбекистон Республикасининг ўрни ҳақида гапирадиган бўлсак, умумий хавф даражаси ўртача: 59 балл, хавф даражаси: *юқори* ҳисобланади.

Бу балл қуйида муҳокама қилинган тўртта соҳа балларининг ўртача кўрсаткичи бўлиб, барча соҳалардан олинган маълумотлар ўрганиб чиқилади ва умумий мамлакат хавф баҳосини кўрсатиш учун бирлаштирилади. Ҳар бир давлатга ҳар бир домен ва умумий порахўрлик хавфи учун 1 дан 100 баллгача берилади. Юқори балл бизнес соҳасида порахўрлик хавфи юқори эканлигини кўрсатади:

1.	Бизнеснинг ҳукумат билан ўзаро муносабатлари	Ўзбекистон ҳукуматнинг ўзаро ҳамкорлик, порахўрлик ва тартибга солишнинг ўртача даражасидан келиб чиққан ҳолда бу соҳада ўртача 52 балл олган.
2.	Порахўрликнинг олдини олиш ва жавобгарликка тортиш	Ўзбекистон порахўрликка қарши кураш сифатининг пастлигидан келиб чиқиб, ушбу соҳа бўйича 70 балл олган.
3.	Ҳукумат ва давлат хизматининг очиклиги	Ҳукумат фаолияти шаффофлик даражасининг пастлиги ва молиявий манфаатларнинг ўртача даражадаги шаффофлиги асосида ушбу соҳада ўртача 58 балл олган.
4.	Фуқаролик назорати салоҳияти	Ўзбекистон ушбу соҳа бўйича 64 балл олган.

Ўзбекистон Республикаси 2021 йилнинг баҳолаш натижаларига қўра, 194 та мамлакат ичидан 59 балл билан 147-ўринни эгаллайди. Албатта, бу кўрсаткичлар давлатимиз учун қониқарли эмас, аммо шуни алоҳида таъкидлашимиз жоизки, 2020 йилда ушбу кўрсаткич 60 балл билан

150-ўрин¹⁰⁶да эди. Ушбу натижалар мамлакатимизда коррупцияга қарши ҳаракатлар жадал суръатларда амалга оширилаётганини билдиради.

13.3. Халқаро коррупцияга қарши курашиш ташкилотлари билан ҳамкорлик

Ҳеч бир давлат, агар у соҳага янги кириб келган бўлса, ўзининг олдида турган масалаларни ёлғиз ўзи ҳал қила олмайди. Худди шу каби масалалардан коррупцияга қарши курашиш, мамлакатимиз учун янги соҳа ҳисобланади.

Халқаро ҳамкорлик биз учун муҳим аҳамиятга эга. Агар бугунги кунда олдимизда турган кўплаб муаммоларни ҳал қилмоқчи бўлсак, бу салбий тенденцияни орқага қайтариш керак. Ҳамкорлик давлатларни мустаҳкамлайди ва ўз олдига қўйган мақсадларига эришишда ижобий натижа беради. Ёпиқлик уларни заифлаштиради, буни бир қанча тарихий воқеалардан ҳам билиб олсак бўлади. Шунини алоҳида таъкидлашимиз жоизки, ёпиқлик мамлакатларни популизм ва авторитаризмга етаклаб, ич-ичидан емирилишига сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги ПФ-6013-сонли Фармонида асосан, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилиб, коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш, давлат органлари, оммавий ахборот воситалари, фуқаролик жамияти институтлари ва бошқа нодавлат сектор вакилларининг биргаликдаги самарали фаолиятини таъминлаш, шунингдек, мазкур соҳадаги халқаро ҳамкорлик учун масъул бўлган махсус ваколатли давлат органи этиб белгиланган.

Агентликнинг асосий вазифаларидан бири – Коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида **халқаро ҳамкорлик**ни ривожлантириш ҳамда мамлакатнинг имижини мустаҳкамлаш ва унинг халқаро рейтинглардаги ўрнини ошириш бўйича тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш ҳисобланади.

Бугунги кунда Агентлик куйидаги қатор ташкилотлар билан халқаро ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйган:

- Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси;
- Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тараққиёт дастурининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси (БМТ ТД);

¹⁰⁶ Манба. URL: <http://www.traceinternational.org/trace-matrix>.

– Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Гиёхванд моддалар ва жиноятчилик бўйича бошқармасининг Марказий Осиёдаги минтакавий ваколатхонаси (БМТ ГЖБ);

– Бирлашган Миллатлар Ташкилотнинг Болалар жамғармаси (UNICEF),

– Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг (OSCE) Ўзбекистондаги лойиҳалар координатори идораси;

– Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти;

– Европа Иттифоқи делегацияси ваколатхонаси;

– Европа Кенгаши ҳамда АКШ Давлат департаментининг наркотиклар ва ҳуқуқни қўллаш устидан назорат қилиш Бюроси (INL);

– АКШ Халқаро тараққиёт агентлиги (USAID);

– Жаҳон банки;

– Халқаро Валюта Фонди;

– Европанинг фирибгарликка қарши идораси (OLAF);

– Европа тикланиш ва тараққиёт банки;

– Германиянинг Конрад Аденауер номидаги жамғармаси;

– Словениянинг “Минтакавий мулоқот” халқаро нодавлат ташкилоти.

Халқаро ҳамкорлар дорасида Меморандумлар ва бошқа халқаро қелишувлар тузилмоқда. Хусусан, 2020 йил 7 декабрида Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ва Конрад Аденауер номидаги жамғарманинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси ўртасида ҳамкорлик тўғрисидаги Меморандум имзоланди.

Мазкур Меморандум доирасида халқаро мутахассисларни жалб қилган ҳолда долзарб мавзулар бўйича тренинг ва бошқа тадбирлар ўтказиш, маълум соҳаларда коррупция хавфини аниқлаш ва минималлаштириш мақсадида, тадқиқот ишлари олиб бориш ва аҳоли ўртасида сўровномалар ўтказиш каби масалалар камраб олинган.

Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ва Конрад Аденауер номидаги жамғарманинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси ўртасида имзоланган ҳамкорлик тўғрисидаги Меморандумни амалга ошириш юзасидан чора-тадбирлар Режаси ишлаб чиқилиб, 2021 йилнинг 13 февраль куни имзоланди.

2020 йил 31 март куни Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Гиёхванд моддалар ва жиноятчилик бўйича бошқармасининг Марказий Осиёдаги Минтакавий идораси ҳамкорлигида 2021 йилда амалга оширила-диган тадбирлар Режаси имзоланди.

Мазкур режага асосан, Ўзбекистон Республикасида Коррупцияга қарши кураш соҳасидаги сиёсат ва миллий қонунчиликни такомиллаш-

тириш, коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида мақсадли гуруҳлар салоҳиятини ошириш, Ўзбекистон Республикасининг БМТнинг Коррупцияга қарши курашиш конвенциясида иштироки доирасидаги мажбуриятларининг бажарилишини таъминлаш ва жамиятда коррупцияга қарши муросасизлик маданиятини шакллантиришга йўналтирилган тадбирлар режалаштирилган.

13.4. Коррупцияни қабул қилиш индексининг мазмун-моҳияти

Corruption Perception Index (Коррупцияни қабул қилиш индекси) – 1993 йилдан бери ўтказиладиган халқаро нодавлат ташкилоти мутахассислари томонидан турли мамлакатларда коррупцияни қиёсий баҳолаш учун ишлаб чиқилган кўрсаткичдир. Индекс – бу умумий коррупция даражасига кўра, давлатлар ва минтақаларнинг рейтингини таъминловчи кўрсаткич.

Аҳолининг коррупцияга бўлган муносабатини ифодоловчи кўрсаткичи – бу маълум бир ҳудудда яшовчи аҳолининг 100 минг кишига тўғри келадиган, маълум бир даврда аниқланган коррупциявий ҳуқуқбузарликларни содир этган шахслар сони билан тавсифланган коррупциявий ҳолатларга чалинган жамиятнинг кўрсаткичидир.

Коррупцияни қабул қилиш индекси экспертлар ва ишбилармон доираларнинг **давлат секторидаги** коррупцияга доир аниқ масалалар бўйича баҳоларини акс эттирувчи 13 манбалардан олинган маълумотларга асосланади. Уларга: Африка Тараққиёт банки, Bertelsmann Foundation, Economist Intelligence Unit, Freedom House, Global Insight, International Institute for Management Development, Political and Economic Risk Consultancy, The PRS Group, Inc, World Economic Forum, World Bank, World Justice Project каби манбалар киради. Юқорида қайд этилган **13 та манба** орасидан Ўзбекистон куйидаги **7** та рейтингда баҳоланади.

Баҳолар кўшилиб, ўртача сони (Коррупцияни қабул қилиш индекси) аниқланади, сабаби, маълум бир мамлакатда Коррупциянинг мутлақ даражасини ўлчаб бўлмайди. Хар бир давлат юқоридаги манбалардан камида **3** тасида баҳоланган бўлиши лозим.

СРІ юқорида таъкидлаб ўтилган индексларнинг куйидаги маълумотларидан ташқари, барча маълумотларини таҳлил қилади:

- фуқароларнинг коррупция ҳақидаги тасаввурлари;
- солиқ фирибгарлиги;

Коррупцияни қабул қилиш индекси бўйича баҳолашдаги ахборот манбалари

Bertelsmann Foundation Transformation Index;

Economist Intelligence Unit Country rating;

Freedom House Nations Transit Rating;

Country risk rating – Global Insight;

CPIA – World Bank;

Rule of Law Index – World Justice Project;

- ноқонуний молиявий оқимлар;
- коррупцияга имконият яратишга мойил бўлган шахслар (адвокатлар, бухгалтерлар, молиявий маслаҳатчилар ва бошқалар)дан олинган маълумотлар;

- пул ювиш ҳолатлари;

- хусусий сектордаги коррупция ҳолати;

- яширин иқтисодиёт, қора бозорларга тааллуқли маълумотлар.

“Bertelsmann foundation transformation index” – мамлакатларнинг демократия ва бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнларини таҳлил қилади ва баҳолайди.

CPI мутахассислари ушбу индексдан куйидаги саволларга берилган жавоблардан олинган маълумотларни баҳолайдилар:

1-савол. Ўз мансабини суиистеъмол қилган давлат мансабдорлари қай даражада жиноий жавобгарликка тортилади ёки жазоланади?

Баҳолаш: агар коррупцияга йўл қўйган мансабдор шахслар бунинг ҳуқуқий оқибатларини билиб содир этишган бўлса, 1 балл берилади. Аксинча, қонунни бузган амалдорларга нисбатан катъий жазо чораси қўлланадиган бўлса, 10 баллгача берилади.

2-савол. Ҳукумат коррупцияга қарши қай даражада муваффақиятли кураш олиб бормокда?

Баҳолаш: агар ҳукумат коррупцияни жиловлай олмаётган бўлса ва комплаенс назорат хизматлари мавжуд бўлмаса, 1 баллдан паст

бахоланади. Аксинча, ҳукумат коррупцияга қарши курашда муваффақиятли ҳаракат қилаётган бўлса ва барча комплаенс механизмлари мавжуд ва самарали бўлса, 10 балл берилади.

“The economist intelligence unit country report” – дунё бўйлаб саноат ҳамда иқтисодий таҳлил ва бизнес юритиш учун прогнозлаштириш билан шуғулланувчи нодавлат ташкилот бўлиб, ҳар бир давлат учун йиллик ҳисобот эълон қилиб боради.

CPI мутахассислари ушбу индексдан қуйидаги саволларга берилган жавоблардан олинган маълумотларни баҳолайдилар:

- Давлат бюджети маблағларини тақсимлаш ва улардан фойдаланишни тартибга солувчи аниқ тартиблар ва жавобгарлик мавжудми?

- Давлат маблағлари вазирлар, давлат амалдорлари томонидан шахсий ёки партиявий сиёсий мақсадларда ўзлаштириладими?

- Ҳеч қандай ҳисобот берилмайдиган махсус фондлар борми?

- Давлат ресурсларини суиистеъмол қилиш ҳолатлари мавжудми?

- Профессional давлат хизмати борми ёки кўп сонли амалдорлар бевосита ҳукумат томонидан тайинланадими?

- Давлатнинг молиявий соҳаларини текширадиган мустақил орган борми?

- Вазирларни, давлат амалдорларини суиистеъмоллик учун суд қилиш ҳуқуқига эга мустақил суд тизими борми?

- Шартномалар ва алоҳида тартибда бериладиган имтиёзларга эга чиқиш учун пора бериш аънанаси борми?

Баҳолаш: баллар 0 дан (жуда кам, яъни коррупция даражаси жуда паст) 4 баллгача (жуда юқори) бўлган шкала бўйича бутун сонлар сифатида берилади.

“Freedom House Nations Transit Rating” – 0 баллдан 100 баллгача шкалада бир нечта суб индекслардан иборат демократия ҳисоби, демократия фоизини юритувчи рейтинг ҳисобланади.

CPI мутахассислари ушбу индексдан қуйидаги саволларга берилган жавоблардан олинган маълумотларни баҳолайдилар:

- Ҳукумат коррупцияга қарши самарали ташаббусларни амалга оширдими?

- Мамлакат иқтисодиёти давлатнинг ортиқча аралашувидан холими?

- Ҳукумат ортиқча бюрократик тартиб-қоидалар, рўйхатга олиш талаблари ва коррупция учун имкониятларни оширувчи бошқа назорат воситаларидан холими?

- Давлат амалдорларининг иктисодий ҳаётдаги иштирокида жиддий чекловлар мавжудми?

- Жамиятда расмий коррупция ҳолатларига нисбатан мурасасизлик намоён бўлади?

Баҳолаш: 1 дан 7 баллгача бўлган шкала асосида тузилади, 1 балл – энг паст, 7 балл эса – энг юқори демократия даражасини билдиради.

“IHS Global Insight” – Бутун дунё бўйлаб 30дан ортиқ мамлакатларда бизнес вакилларига ўзининг макроиктисодиёт ва савдо соҳасидаги риск-анализ хизматларини кўрсатувчи ва 200 дан ортиқ давлатлар учун ҳар йиллик хавф-хатар рейтингини янгилаб борувчи халқаро ташкилот ҳисобланади.

CPI мутахассислари ушбу индексдан қуйидаги саволларга берилган жавоблардан олинган маълумотларни баҳолайдилар:

Жисмоний шахслар, компаниялар йирик шартномалар тузишдан тортиб, кичик маҳсулотни импорт, экспорт қилиш ёки бизнесни юритиш учун керак бўлган ҳужжатларни олишга рухсат беришгача бўлган ҳолатларда бизнес юритишга тўсқинлик қилувчи порахўрлик ёки коррупциявий ҳолатларни таҳлил қилади.

Баҳолаш: минимал 1,0 (максимал коррупция) дан 5,0 (минимал коррупция) гача ўзгариб туради ва ўртача баллар ҳам қўйилиши мумкин (масалан, 3,5).

“Жаҳон банкининг давлат сиёсати ва институционал ривожланиши рейтинг (World bank CPIA)” – Жаҳон банкининг иктисодий ўсиш ҳамда давлат сектори самарадорлигини баҳолаб борувчи ҳар йиллик рейтинг ҳисобланади. Мазкур рейтинг “1” баллдан (салбий) “6” баллгача бўлган шкалада баҳоланади ҳамда 8 та суб-рейтингларга бўлинади.

CPI мутахассислари ушбу индексда берилган саволларга жавоблардан олинган маълумотларни баҳолайдилар.

Коррупциянинг энг кенг тарқалган шакли – бу махсус тўловлар (импорт ва экспорт лицензиялари, солиқларни ҳисоблаш, ҳуқуқни ҳимоя қилувчи органларнинг ҳимояси ёки кредит олишдаги ҳолатлар)да пора талаб қилиш шаклидаги коррупцияни баҳолайди.

Баҳолаш: 0 балл (энг юқори хавф) дан 6 (энг паст хавф)баллгача бўлган шкала бўйича берилади. Ярим балл ҳам бўлиши мумкин. Ойлик рейтинглар оддий ўртача кўрсаткич ёрдамида умумлаштирилиб, умумий баллни ҳосил қилади.

“Жаҳон одил судлов лойиҳаси халқаро ноҳукумат ташкилотининг ҳуқуқ устуворлиги индекси (Rule of law index of WJP)” – Мустақил ва нотижорат халқаро ташкилотнинг қонун устуворлиги ва тенгликни таъминлашга қаратилган лойиҳаларидан бири ҳисобланади.

СРІ мутахассислари ушбу индексдан куйидаги саволларга берилган жавоблардан олинган маълумотларни баҳолайдилар:

Коррупциянинг мавжуд эмаслиги бўйича:

- Мутахассисларга давлат мансабларидан шахсий манфаат йўлида қай даражада фойдаланаётгани юзасидан жами 53 та савол берилади. Бу саволлар ҳукуматнинг турли соҳаларига, жумладан, соғлиқни сақлаш, назорат қилувчи идоралар, судларга тегишлидир.

- Ижроия ҳокимиятидаги давлат мансабдор шахслари давлат ҳокимият мансабларидан шахсий манфаатлари учун фойдаланадиларми?

- Суд тизимидаги давлат мансабдор шахслари давлат ҳокимият мансабларидан шахсий манфаатлари учун фойдаланадиларми?

- Назорат қилувчи органлар, ҳарбий хизматчилар давлат ҳокимият мансабларидан шахсий манфаатлари учун фойдаланадиларми?

- Қонун чиқарувчи ҳокимиятдаги давлат мансабдор шахслари давлат ҳокимияти мансабларидан шахсий манфаатлари учун фойдаланадиларми?

Ҳисоб-китобларда фақат экспертларнинг фикрлари инobatга олинади. Битта балл яратиш учун тўртта кичик кўрсаткич ўртача ҳисобланади.

Баҳолаш: Баллар энг паст 0 дан юкори балл 1 гача бўлган доимий шкала бўйича берилади.

“Демократия турлари (навлари) (В-дем)” – Демократияни тарғиб қилиш ва ўлчаш учун янги, кўп ўлчамли рейтингларни тақдим этувчи халқаро ташкилот. Мазкур рейтинг мамлакатларни “0.00” баллдан “1.00” баллгача шкалада баҳолайди. Мазкур рейтинг 6 та суб рейтинглардан иборат бўлиб, 2021 йил ҳисоботида Ўзбекистон улардан 3 тасида (либерал демократия индекси, либерал компонентлар индекси, консуль татив компонентлар индекси) юқорилашга эришди.

СРІ мутахассислари ушбу индексдан куйидаги саволларга берилган жавоблардан олинган маълумотларни баҳолайдилар:

Сиёсий коррупция қанчалик кенг тарқалган? – сиёсий соҳанинг турли бўғинлари ва даражаларини қамраб олувчи, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тизимидаги коррупциявий ҳолатларни ажратиб кўрсатадиган

олти хил турдаги коррупция кўрсаткичларини камраб олишини юқорида ҳам таъкидлаб ўтган эдик.

Баҳолаш: 0 (энг паст коррупция даражаси) баллдан 1 (энг юқори коррупция даражаси) баллгача бўлган доимий шкала бўйича берилади.

Назорат саволлари:

1. Халқаро рейтинглар деганда нимани тушунасиз?
2. Халқаро рейтинглар қандай мақсадда тузилади?
3. Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглардаги ва алоҳида таркибий индикаторлардаги ўрнини яхшилаш нималарга боғлиқ?
4. Ўзбекистон Республикаси қайси халқаро коррупцияга қарши курашиш ташкилотлари билан ҳамкорлик қилади?
5. Коррупцияни қабул қилиш индексининг мазмунини тушунтириб беринг.
6. Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги коррупцияга қарши курашиш бўйича қайси халқаро ташкилотлари билан ҳамкорлик қилади?
7. Коррупцияни қабул қилиш индекси қайси манбалардан олинган маълумотларга таянади?

XIV БОБ. ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИК ВА РИВОЖЛАНИШ ТАШКИЛОТИНИНГ ИСТАНБУЛ ҲАРАКАТЛАР РЕЖАСИ

14.1. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотининг Истанбул ҳаракатлар режаси мазмуни ҳамда вазифалари

Коррупция давлат ва жамият тараққиёти учун жиддий хавф-хатарлардан бири ҳисобланади. Бугунги даврда ҳеч бир давлат коррупциядан холи эмас. БМТ Тараққиёт дастурида жаҳон иқтисодиёти айнан коррупция ҳолатлари туфайли йилига 2,6 триллион АҚШ доллари миқдорида маблағ йўқотаётганини, жамият тараққиётининг энг хавfli кушандасига айланган бу иллатга қарши фақат биргаликда кураш олиб боришгина кутилган самарани бериши таъкидланган.

Шубҳасиз, давлат хизматчилари томонидан порахўрлик, мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш билан боғлиқ жиноятлар содир этилиши давлат ҳокимиятининг обрўсизланишига, давлатнинг сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий тизимига путур етишига, натижада, амалдаги ҳокимиятга нисбатан норозиликка сабаб бўлади. Бошқача айтганда, муайян давлатда коррупциянинг ривожланиши ўша давлатнинг иқтисодий-маънавий таназзулига, халқаро майдонда обрў-эътиборининг сусайишига олиб келади.

Жаҳон ҳамжамиятида турли тараққиёт дастурлари бўйича ҳамкорлик асосида қатор халқаро ташкилотлар фаолияти йўлга қўйилган. Шулардан бири бўлган Иқтисодий Ҳамкорлик ва Тараққиёт Ташкилоти – Европадаги давлатлар бирлашмаси халқаро ташкилот ҳисобланиб, давлат ва жамият ҳаётининг турли соҳалари, хусусан, иқтисод, молия, давлат бошқаруви, сиёсий институтлар, ижтимоий ривожланиш ва бошқа соҳалар бўйича ҳамкорлик асосида тарққиётни мақсад қилган. Мазкур халқаро ташкилот 1948 йилда АҚШ ташаббуси билан Европани тиклаш бўйича Америка иқтисодий ва молиявий ёрдамни (Маршалл режаси) оқилона ишлатиш ва шу ёрдамни оладиган Европа мамлакатлари билан ҳамкорлик қилиш мақсадларида тузилган. Европа иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти мазкур вазифаларни амалга ошириш нуктаи назаридан во-рис сифатида фаолият бошлаган. Бу ташкилотни тузиш тўғрисида Конвенция 1960 йилнинг 14 декабрида Парижда имзоланиб, 1961 йилнинг 1 октябридан кучга кирган. Ташкилотнинг доимий вакиллари сифатида: Австралия, Австрия, АҚШ, Бельгия, Буюк Британия, Нидерландия, Греция,

ГФР, Дания, Ирландия, Исландия, Испания, Италия, Канада, Люксембург, Норвегия, Португалия, Туркия, Франция, Финляндия, Швейцария, Швеция, Япония, Янги Зеландия каби давлатларни кўрсатиш мумкин.

Расмий жиҳатдан ташкилот шартномани имзолаган мамлакатларда иқтисодий ўсишни таъминлаш, иқтисодиётни юксалтириш ва аҳоли турмуш даражасини яхшилаш, молиявий барқарорликни сақлашни назарда тутати. Ташкилотга аъзо давлатлар ривожланаётган мамлакатларга ёрдам кўрсатиш, давлатлар минтақасида аъзо давлатлар сиёсатини мувофиқлаштириш йўли билан иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни таъминлашга хисса қўшадилар. Ташкилот фаолиятига ташкилотда катнашувчи мамлакатларнинг вакилларидаан иборат Кенгаш раҳбарлик қилади. Ташкилот идораси Франция пойтахти – Париж шаҳрида жойлашган.

Юкрида айтиб ўтганимиздек, ташкилот турли тармоқларда фаолият юритади. Айнан улардан бири сифатида Истанбул ҳаракатлар режасини кўрсатиш мумкин. Коррупцияга қарши курашиш тармоғига қаратилган мазкур ҳаракатлар режаси саккизта иштирокчи давлат ўртасида ўзаро баҳолаш ва мониторинг дастурини ўз ичига олади.

Арманистон, Озарбайжон, Грузия, Россия, Тожикистон ва Украина 2003 йил сентябрда Истанбулда ташаббусга қўшилган. Кейинчалик унга Қирғизистон (2003), Қозоғистон (2004), Ўзбекистон (2010) ва Мўғулистон (2014) давлатлари қўшилган.

Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш бўйича Истанбул ҳаракатлар режасига 2010 йил март ойида қўшилган. Унинг мақсади – бўлиб мамлакатларга коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий қонунчиликни ва институтларни бу соҳадаги халқаро стандартларга мувофиқлаштиришда кўмаклашиш ҳисобланади.

Истанбул ҳаракатлар режаси доирасида нафақат коррупцияга қарши курашиш ва жавобгарликка тортиш, балки ижтимоий-иқтисодий ривожланиш соҳасига оид барча масалалар (давлат харидлари, маъмурий тартиб-таомиллар, ички аудит, ижтимоий сўровлар, ҳуқуқий онг ва маданиятни ривожлантириш, шаффофлик, ахборотга эга бўлиш, маълум соҳаларда коррупцияга қарши курашиш, давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги муносабатлар ва бошқа)ни кўриб чиқади.

Истанбул ҳаракатлар режасига аъзо миллий ҳукуматлар, фуқаролик жамияти институтлари, халқаро ташкилотлар ва донор агентликлар томонидан 1998 йил октябрь ойида “Ўтиш даври иқтисодиётида коррупцияга қарши кураш” мавзусида семинар ташкил этилган (Истанбул, Туркия). Мазкур семинарда ЕХХТ ва УСАИД томонидан қабул қилинган

Ҳаракатлар режасининг асосий мақсади – минтақада коррупцияга қарши курашиш соҳасида тажриба алмашиш, ўзаро ўрганиш ва илғор тажрибаларни ривожлантиришни кўллаб-қувватлаш эканлиги кўрсатиб ўтилган. Шундан келиб чиққан ҳолда турли конференция ва семинарлар ташкил этиш фаолиятнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, коррупциянинг олдини олиш воситаларининг аксарияти мустақил бир давлат томонидан ҳал қилинмайди. Аксинча, улар давлат бошқаруви ва меъёрий-ҳуқуқий ислохотларнинг ажралмас қисми бўлиб, давлат институтларининг шаффофлиги ва ҳисобдорлигини оширишга қаратилган ва бу жараёнлар ўзаро тавсия, тажриба, мониторинг ва назорат орқали ҳамкорикда таъминланади.

14.2. Истанбул ҳаракатлар режаси мониторинги йўналишлари ва натижалари

Истанбул ҳаракатлар режаси минтақа мамлакатларида коррупциянинг олдини олиш ва бу борада ҳамкорликни амалга оширишга қаратилган. Айнан унинг турли йиллик ва бир неча йилларга мўлжалланган дастурлари асосида ҳаракатлар амалга оширилади. Истанбул ҳаракатлар режасининг асосий функцияларидан бири мониторинг ҳисобланиб, илгари сурилган фикр ва ўрганишлар, тавсияларни мамлакатлар томонидан қандай амалга оширилганлиги кузатилади, мониторинги олиб борилади.

Истанбул ҳаракатлар режаси бўйича қўлланиладиган мониторинг йўналишлари:

Умумий маълумот;

Шарқий Европа ва Марказий Осиёда коррупция;

Коррупцияга қарши сиёсат ва институтлар;

Коррупцияни жиноийлаштириш;

Коррупциянинг олдини олиш чора-тадбирлари;

Шарқий Европа ва Марказий Осиёда Коррупцияга қарши курашиш бўйича Истанбул ҳаракатлар режаси тармоғининг аҳамияти.

Истанбул ҳаракатлар режаси доирасида олиб бориладиган барча ислоҳотлар юқорида санаб ўтилган мониторинг фаолияти йўналишларига мувофиқ ҳолда олиб борилади. Бугунги кунга қадар амалга оширилган фаолият йўналишлари ҳар хил босқичларни ўз ичига олиб, улар турли даврларга бўлинади.

Қайд этиш керакки, мониторингнинг биринчи босқичи 2004–2007 йиллар оралиғида ўтказилди. Ушбу даврда амалга оширилган ислоҳотлар Шарқий Европа ва Марказий Осиёда коррупцияга қарши ислоҳотлар – тараққиёт ва муаммолар масалаларига қаратилган. Айнан бу даврда амалга оширилган чора-тадбирлар Истанбул ҳаракатлар режаси доирасидаги фундаментал тадқиқотларга, коррупция соҳасидаги амалдаги ҳолат ва мавжуд муаммоларни аниқлашга қаратилганлиги билан характерланади.

Мониторингнинг биринчи босқичида Котибият томонидан ҳар бир мамлакат учун тайёрланган тавсияларнинг мамлакатлар кесимида ба-жарилиши индивидуал сўровномаларга асосан ўрганилган. Тармоқ эксперт гуруҳлари жавобларни таҳлил қилиб, қўшимча маълумот тўплаш учун мамлакатларга ташриф буюради. Сўровномага берилган жавоблар ва ташриф давомида тўпланган маълумотлар асосида экспертлар томонидан мониторинг ҳисоботлари лойиҳалари, жумладан, тавсияларнинг бажарилиш даражаси (тўлиқ бажарилган, деярли ёки қисман бажарилган ва бажарилмаган) ўрганилган. Қайд этиш керакки, мониторинг ҳисоботлари лойиҳалари ялпи мажлисларда муҳокама қилиш ва тасдиқлаш учун тақдим этилади. Мониторингнинг биринчи босқичи бўйича якуний ҳисобот 2008 йилда нашр этилган.

Иккинчи давра мониторинги 2008-2012 йиллар оралиғида бўлиб ўтди. Мазкур босқич Шарқий Европа ва Марказий Осиёда коррупцияга қарши курашиш соҳасида олиб борилган ислоҳотлар таҳлили ва якунлари бўйича тавсиялар ишлаб чиқишга қаратилган. Мониторингнинг иккинчи босқичида дастлабки кўриб чиқишдан сўнг берилган тавсиялар мамлакат томонидан қай даражада амалга оширилганлиги яна бир бор кўриб чиқилган.

Мазкур босқичда ҳаракатлар режаси учта янги элементни ўз ичига олганлиги билан характерланади:

БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясида белгиланган меъёрларга асосланган стандартларга қай даража мувофиқлик мониторинги;

ҳужжатларни кўриб чиқиш ва тегишли тадқиқот объекти бўлган мамлакат идоралари сайтига ташрифлар асосида мониторинг;

мониторинг якунида Котибият қабул қилинган тавсияларни амалга оширишда мамлакатларга ёрдам бериш мақсадида бевосита ташрифлар уюштириш. Юқоридаги мезонлар ва тадбирлар асосида ўтказилган иккинчи босқич якуний ҳисоботи 2013 йилда эълон қилинган.

Мониторингнинг учинчи босқичи 2013-2015 йиллар оралиғида бўлиб, 2013-2015 йиллардаги ислохотларни ва олдинги босқичларда берилган тавсиялар натижаларини сарҳисоб қилишга қаратилган. Мониторингнинг учинчи раундини ўтказишдан кўзланган мақсад иштирокчи давлатлар томонидан коррупцияга қарши кураш бўйича халқаро нормалар ва илғор тажрибаларга риоя этилишини рағбатлантиришдан иборат бўлиб, иккинчи босқичда қабул қилинган коррупцияга қарши чора-тадбирлар ва тавсияларни амалий жиҳатдан амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилган. Мамлакат учун махсус сўрономалар, сайтларга ташрифлар, ишлаш рейтинги ҳисоботларини тасдиқлаш ва бошқа чора-тадбирлар назарда тутилган мазкур давр якуний ҳисоботи 2016 йилда тасдиқланган.

Мониторингнинг тўртинчи босқичи 2016-2019 йилларни ўз ичига олиб, Шарқий Европа ва Марказий Осиёда 2016-2019 йиллардаги коррупцияга қарши ислохотлар ва муаммолар ҳамда уларнинг натижалар таҳлилини ўз ичига олади.

Мониторингнинг 4-раундини ўтказишда қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратилган:

- мониторингнинг олдинги босқичидаги асосий тавсияларни амалга ошириш бўйича кўрилган чора-тадбирлар ва муваффақият ёки муваффақиятсизликка олиб келган сабабларни чуқур таҳлил қилиш;
- коррупцияга қарши кураш сиёсати ва профилактика чора-тадбирларининг амалга оширилишини таҳлил қилиш;
- амалий ҳаракатлар ва уларнинг оқибатларига алоҳида эътибор қаратган ҳолда самарадорликни баҳолаш;
- мавжуд ҳолатлар ва статистик маълумотларга асосан коррупцияга қарши қонунларни қўллаш бўйича аниқ таклифлар ишлаб чиқиш.

Мониторингнинг бешинчи раунди 2020 йилда бошланган ва 2021–2022 йилларда ҳам давом этади. 5-раундда мамлакатлар бўйлаб стандартлаштирилган, изчил ва шаффоф баҳолаш учун асос сифатида қабул қилинган 13 та самарадорлик соҳаси ва кўрсаткичлари таҳлил қилинади.

Юқорида кайд этиб ўтилганидек, фаолият йўналишлари турли масалаларга қаратилган. Фаолият йўналишларининг асосий хусусиятларини таҳлил қилган ҳалда айтиш мумкинки, умумий маънода, Шарқий Европа ва Марказий Осиё мамлакатлари дунёдаги коррупциялашган минтақалар қаторига киради. Собиқ совет давлатларида коррупция айниқса юқори бўлган. Кўпгина сиёсатчилар мазкур минтақаларда коррупция кенг тарқалганини кайд этиб, унга қарши курашиш учун ўзларининг хоҳиш-иродаларини эълон қилдилар. Бирок, кўпинча, бу декларатив келишувлар, расмий мақомда бўлиб, уларнинг ижросида муаммолар бўлган ҳамда натижаларга салбий таъсир кўрсатган.

Истанбул ҳаракатлар режасининг Шарқий Европа ва Марказий Осиёда коррупция фаолият йўналишида Шарқий Европа ва Марказий Осиё мамлакатлари ҳаётининг барча жабҳаларига коррупция кириб борганлиги кайд этилган. У, асосан, фуқаролар, корхоналар ва давлат бошқаруви органлари, шунингдек, юқори даражадаги амалдорлар ва сиёсатчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларда кенг тарқалган. Шу нуктаи назардан мазкур ҳаракатлар режаси минтақаларда коррупцияга қарши курашишнинг сиёсий асоси бўлиб хизмат қилмоқда.

Коррупцияга қарши сиёсат ва институтлар фаолият йўналишида эса қабул қилинган Коррупцияга қарши стратегия муҳим аҳамият касб этади. Муаммоларни таҳлил қилиш, вазифаларни белгилаш, асосий ҳаракат йўналишларини (масалан, коррупциянинг олдини олиш) белгилаш ҳамда уларни амалга ошириш мазкур дастурий ҳужжат асосида амалга оширилади.

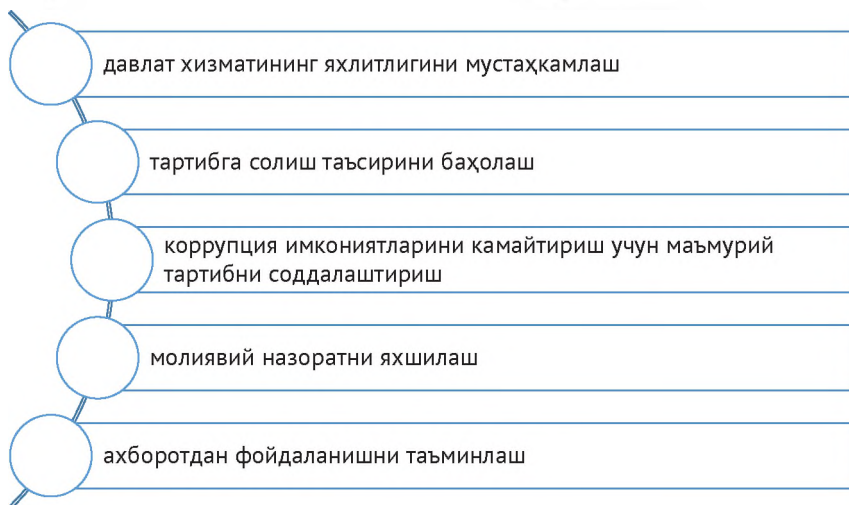
Коррупция даражаси юқори бўлган мамлакатларда коррупцияга қарши махсус давлат сиёсатининг мавжудлиги муҳим аҳамият касб этади. Бу борада давлат сиёсати стратегия ёки дастур кўринишида қабул қилиниб, аниқ белгиланган устувор йўналишларни ўз ичига олади. Коррупцияга қарши курашишнинг таҳлилий асослари мазкур фаолият йўналишида амалга оширилади. Коррупцияга қарши курашиш чораларида жамоатчиликнинг иштироки, фаолиятга нодавлат нотижорат ташкилотларни кенг жалб этиш масалалари амалга оширилади.

Ҳаракатлар режаси дастурига асосан, стратегияни амалга ошириш: раунд, мониторинг, тармоқ ва режалар асосида олиб борилади. Бугунги кунга қадар Ҳаракатлар режасининг 4-раунд мониторинги яқунлашиб, унга асосан ишлаб чиқилган тавсиялар асосида 5-раунд доирасида ҳаракатлар амалга оширилмоқда. Стратегия ва ҳаракат режалари аъзо давлатларнинг парламенти, президентлари ёки ҳукумат раҳбарлари томонидан миллий сиёсат сифатида қабул қилиниши мумкин. Умумий

маънода, Истанбул ҳаракатлар режаси доирасидаги ғоялар, тавсиялар стратегия асосида амалга оширилади. Улар ҳукумат ва бошқа манфаатдор ташкилотлар томонидан ўз саъй-ҳаракатларини сафарбар қилиш, сиёсатни ишлаб чиқиш орқали коррупция омилларини минималлаштиришга қаратилади.

Коррупцияни жиноийлаштириш, унинг турли кўринишларини жиноят қонунида ҳуқуқбузарлик сифатида эътироф этиш, Истанбул ҳаракатлар режаси дастури фаолият йўналишининг асосий кререрияси ҳисобланади. Шаркий Европа ва Марказий Осиёда Коррупцияга қарши курашиш бўйича Истанбул ҳаракатлар режасига аъзо мамлакатлар ўзларининг ҳуқуқий нуқтаи назардан, тарихий ривожланиш тажрибасига эга. Ўз ҳуқуқ тизимида, тегишли қонунларида коррупция ва унинг турли кўринишларини жиноят сифатида баҳолаб, жазо механизмларини белгилаган. Ўзининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш, адлия, суд фаолиятига эга. Лекин айрим давлатларда ҳуқуқий сиёсатни шакллантиришда, жиноят қонунчилигини мазмунли ислох қилишда камчиликлар мавжуд. Шу сабабли Ҳаракатлар режаси тармоғида турли тавсияларни ишлаб чиқиш, соҳага замонавий стандартларни татбиқ этиш фаолиятнинг асосий йўналиши ҳисобланади. Бундан ташқари, коррупциянинг олдини олиш чора-тадбирлари масаласига дастурда алоҳида ўрин ажратилган.

Профилактик чора-тадбирлар хилма-хил масалаларни қамраб олиб, ҳаракатлар режасидаги қуйидагиларни алоҳида кўрсатиш мумкин:

Шаркий Европа ва Марказий Осиёда Коррупцияга қарши курашиш бўйича Истанбул ҳаракатлар режаси минтақада коррупция омилларини бартараф этишда катта аҳамият касб этади.

Мазкур фаолият йўналиши OECD, Европа Кенгаши ва БМТнинг коррупцияга қарши конвенцияларида белгиланган халқаро стандартларни ўзида имплементация қилиш характери билан изоҳланади. Жиноят қонунчилигида юридик шахсларнинг жавобгарлиги, номоддий пора элементлари, коррупция натижасида олинган мол-мулкларни мусодара қилиш, мол-мулк ва даромадларни декларация қилиш тўғрисидаги қонун нормаларини бузганлик учун жавобгарлик чораларини белгилаш шулар жумласидан.

Мониторинг натижаларига кўра, мазкур йўналиш бўйича амалга оширилиши керак бўлган фаолит йўналишлари ҳам белгилаб берилган бўлиб, улар тоифасига куйидагиларни киритиш мумкин:

- мансаб, обрўйдан фойдаланганлик учун жавобгарлик (Trading in influence¹⁰⁷);

- юридик шахсларнинг жавобгарлиги;

- жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш жиноятларининг таркибини қайта кўриб чиқиш;

- порахўрлик жиноятлари билан боғлиқ ҳаракатларни жиноийлаштириш (UNCAC¹⁰⁸);

- ноқонуний бойиш;

- БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясига мувофиқ мулкларни мусодара қилиш ва ундириш ҳамда тегишли шахслардан дахлсизликни олиб ташлаш тартибига оид қоидаларни қайта кўриб чиқиш тавсия этилади.

Шунингдек, ҳисоботда Жиноий ҳуқуқбузарликлар бўйича халқаро ҳамкорлик тўғрисидаги Жиноят процессуал кодексининг қоидаларини кенгайтириш ёки алоҳида қонун билан тартибга солиш тавсия этилади.

Баҳолаш жараёнлари барча соҳаларни бирдек қамраб олиш имконияти бўлмаганлиги сабабли, маълум бир соҳа танлаб олинади ҳамда ўрганиш ишлари амалга оширилади. Хусусан, мамлакатимизнинг **солиқ, банк, таълим** ва бир қатор соҳалари ўрганилиб, тавсиялар 2019 йилги нашр¹⁰⁹да берилган.

¹⁰⁷ Манбаа. URL: <https://www.oecd.org/corruption/acn/istanbul-action-plan.html>

¹⁰⁸ Қаранг. United Nations Convention against Corruption – 15,16,21 articles.

¹⁰⁹ OECD, ACN-Uzbekistan-4th-Round Monitoring Report, 2019.

Хулоса қилиб айтганда, Истанбул ҳаракатлар режаси фаолият йўналишлари ва турли даврлар кесимида олиб борилаётган мониторинг натижалари коррупцияга қарши кураш сиёсатини такомиллаштириш, профилактика ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини ўрганиш ва камчиликларни қайта кўриб чиқиш имконини бермоқда.

14.3. Истанбул ҳаракатлар режаси мониторинги 4-раунди натижалари бўйича белгиланган вазифалар

Истанбул ҳаракатлар режасининг 4-раунди 2016-2019 йилларни ўз ичига олган. Айнан мазкур босқичларда амалга оширилган ислохотлар, мониторинг ва ўрганишлар ҳамда уларнинг натижаларини муҳокама қилиш аъзо давлатлар иштироки ва улардан бирининг мезбонлигида ўтказилади. Хусусан, тўртинчи раунд натижалари бўйича муҳокамалар – Озарбайжон, Армения, Грузия, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Украина иштирокида, 2018 йилнинг декабрида Ўзбекистон ва Монголия давлатлари мезбонлигида ўтказилган.

Мониторингнинг 4-раунди доирасида амалдаги коррупциянинг олдини олиш бўйича ҳуқуқий сиёсат, амалий натижалар ва олдинги раунд тавсияларининг бажарилганлик ҳолатлари ўрганилган. Ўзбекистон Республикасида 4-раунд доирасида қуйидаги йўналишларда фаолият олиб борилган:

- коррупцияга қарши сиёсат;
- коррупциянинг олдини олиш;
- коррупция учун жиноий жавобгарлик ва унинг қўлланиши;
- алоҳида соҳаларда коррупциянинг олдини олиш ва солиқ маъмурияти.

Мониторинг яқунлари бўйича ишлаб чиқилган ҳисоботда Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашнинг сўнги тенденциялари таҳлил қилинган ва баҳоланганлиги қайд этилган. Таъкидланганидек, кўп йиллар давомида биринчи марта мамлакатимизда кўплаб соҳаларда коррупциянинг олдини олиш бўйича ислохотлар бошланган. Лекин ҳисоботда бошланган ишлар ижобий баҳоланиб, натижалар хали етарли эмаслиги, шунингдек айрим соҳаларда коррупцияга қарши курашиш билан боғлиқ ишларга танқидий баҳо берилган. Қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини тубдан ўзгартиришга қаратилган катор батафсил ва аниқ тавсиялар қайд этилган.

Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти Котибияти томонидан коррупцияга қарши курашишнинг Истанбул ҳаракатлар ре-

жаси мониторинги 4-раунди доирасида, Ўзбекистон бўйича ҳисоботи Тармоқнинг 2019 йил 21 мартдаги ялпи мажлисида қабул қилинган. Ҳисоботда Ўзбекистонда 3-раунд мониторинги якуни бўйича тавсияларнинг бажарилиши ва коррупцияга қарши курашишни кучайтиришга оид таҳлилий маълумотлар қайд этилган.

4-раунд мониторинги давомида 3-раундда берилган тавсияларнинг бажарилганлик ҳолатлари таҳлили ҳам амалга оширилган:

3-раунд тавсиялари	Тавсияларнинг бажарилиш ҳолати			
	Тўлиқ	Деярли	Қисман	Бажарилмаган
Коррупцияга қарши сиёсат		+		
Коррупцияга қарши тадқиқотлар	+			
Коррупцияга қарши ўқитиш ва тарбиялаш, фуқаролик жамиятининг иштироки	+			
Коррупцияга қарши сиёсат ва коррупциянинг олдини олиш бўйича ихтисослаштирилган муассасалар		+		
Коррупцияни жиноийлаштириш (жиноий ҳуқуқбузарликлар ва уларнинг элементлари, коррупция жиноятларининг субъектлари)			+	
Коррупцияни жиноийлаштириш (тренинг)		+		
Мусодара			+	
Мусодара		+		
Мулкни қайтариш			+	
Дахлсизлик			+	
Халқаро ҳамкорлик			+	
Тезкор-қидирув тадбирлари		+		
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ихтисослашуви, молиявий текширувлар, статистик маълумотларга кириш			+	

Давлат хизматида ҳалоллик			+	
Давлат хизматида ҳалоллик		+		
Маъмурий тартиб-қоидалар, коррупцияга қарши экспертиза		+		
Давлат молиявий назорати ва аудити	-	-	-	-
Давлат харидлари		+		
Маълумотларнинг очиқлиги			+	
Маълумотларнинг очиқлиги			+	
Сиёсий коррупция	-	-	-	-
Суд ҳокимиятининг ҳалоллиги			+	
Бизнес соҳасида ҳалоллик	+			

Бундан ташқари, мониторинг жараёнида асосий эътибор коррупцияга қарши курашишга оид сиёсат, коррупциянинг олдини олиш ва коррупцияга оид жиноятлар учун жиноий жавобгарликка тортишга қаратилган. Илк маротаба ҳисоботда солиқ соҳасидаги коррупция хавфларининг чуқур тадқиқотлари ҳам киритилган.

Мониторинг натижасига кўра, Ўзбекистон барча тавсия (жами 21 та) бўйича прогресс мавжудлиги рейтингига эришди, шундан 3 та тавсия тўлиқ бажарилган, 8 таси деярли бажарилган, 10 тасининг қисман бажарилишига эришилган. Таъкидлаш жоизки, тавсияларнинг бирортаси бўйича “бажарилмаганлик” салбий рейтинги қўйилмади, бу эса, Ўзбекистоннинг Истанбул ҳаракатлар режасидаги энг яхши натижасидир.

Шу билан бир қаторда, мавжуд муаммо ва камчиликлардан келиб чиқиб, қатор тавсиялар ҳам назарда тутилди. Бу эса, Ўзбекистон олди-га кейинги йилларда бажарилиши керак бўлган вазифалар доирасини белгилаб беради.

Таркибида бир нечта масалаларни ўз ичига олган жами 47 та янги тавсиялар умумий жиҳатдан қуйидаги боб ва бўлимларни ўз ичига олган:

- Коррупцияга қарши сиёсат;
- Коррупциянинг олдини олиш;
- Давлат хизматида ҳалоллик;
- Сиёсий амалдорларнинг ҳалоллиги;
- Суд ва прокуратура хизматининг (прокуратура) ҳалоллиги;

- Давлат секторида маъмурий тартиб-қоидалар, ҳисобдорлик ва шаффофлик;

- Давлат харидларида ҳалоллик;

- Очиқ ва ҳалол бизнес муҳитини таъминлаш;

- Коррупцияни жиноят суфатида белгилаш ва амалиётга татбиқ этиш;

- Ўзбекистон Республикаси солиқ маъмуриятчилигида коррупциянинг олдини олиш ва жиноий жавобгарликка тортиш.

Шунингдек, Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотининг Шарқий Европа ва Марказий Осиё давлатлари учун Коррупцияга қарши курашиш Истанбул ҳаракатлар тармоғининг 4-босқич мониторинги давомида Ўзбекистонга коррупцион ҳолатлар билан шуғулланувчи ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг тезкор ва таркибий мустақиллигини таъминлаш чораларини кўриш, шунингдек, марказий Коррупцияга қарши кураш бўйича мувофиқлаштирувчи органнинг салоҳияти ва ихтисослигини кучайтириш билан боғлиқ тавсиялар ҳам назарда тутилган.

Шу билан бир қаторда, Коррупцияга қарши курашиш бўйича Истанбул ҳаракатлар режаси мониторинги 4-раунд натижалари юзасидан Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг 29-тавсияси асосида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида ахборот бераётган шахсларни ҳимоя қилишнинг самарали механизмларини жорий этиш белгиланган.

Бундан ташқари, Истанбул ҳаракатлар режаси мониторинги 4-раунд натижаларига кўра, Коррупцияга қарши сиёсат доирасида қилиниши керак бўлган қуйидаги вазифалар ҳам белгиланди:

- коррупцияга қарши курашиш бўйича янги давлат сиёсати ҳужжатини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, унинг мамлакатдаги коррупция даражасига таъсирининг устувор йўналишлари ва кутилаётган натижаларини белгилаб бериш;

- ушбу ҳужжатни вазият, мақсад ва эҳтиёжларнинг ўзгаришини инobatга олган ҳолда мунтазам равишда кўриб чиқиш ва янгилаш;

- хатарлар ва эҳтиёжлардан келиб чиққан ҳолда миллий, идоравий ва маҳаллий даражада ҳаракат режаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- мониторинг тизимини такомиллаштириш, фуқаролик жамияти, бизнес ҳамжамиятлари, илмий доира вакиллари, халқаро ҳамкорлар ва донорларни жалб қилишни давом эттириш;

- коррупцияга қарши тадқиқотларни кенгайтириш ва давом эттириш;

- коррупцияга қарши кураш сиёсатини ишлаб чиқишда, унинг монито-

ринги ва коррупцияга қарши кураш чораларининг таъсирини баҳолашда коррупцияга қарши тадқиқот натижаларидан фойдаланиш;

- аҳолини хабардор қилиш ва коррупцияга қарши таълим кампани-ларини ташкил қилиш, бузилган ҳуқуқларни химоя қилиш, мамлакатда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида инновацион ечимлар-га алоҳида эътибор қаратишга асосланган чора-тадбирларни ишлаб чиқишда комплекс ва стратегик ёндашувларни таъминлаш;

- фуқаролик жамиятини коррупцияга қарши курашиш чора-тад-бирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнига жалб қилишни яхшилаш, шаффоф ва ҳолис мезонлар асосида сифатли қайта алоқани таъминлаш ҳамда уларни давлат органлари фаолиятига жалб этиш меха-низмларини аниқ белгилаш. Шунингдек, турли нодавлат сектор вакилла-рининг тенг ҳуқуқлилигини, уларнинг ресурслари ва малакасини, нодав-лат секторининг вакилликни, даврий алмашинувини, қарорлар қабул қилишда мазмунли таъсир кўрсатишини таъминлаш;

- коррупцияга қарши сиёсатни мувофиқлаштириш ва мониторинг қилиш учун масъул бўлган органларнинг самарали ва мустақил фаолия-ти учун зарур бўлган инсон капитали ва молиявий ресурслар билан таъ-минлаш.

Юқорида қайд этилган тавсиялар ва бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ҳуқуқий ислохотлар келажақда Ўзбекистон олдига коррупцияга қарши курашиш соҳасида амалга оши-рилиши зарур бўлган вазифаларни белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6013-сон Фармонида Коррупцияга қарши курашиш агентлиги зиммасига Иктисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг Шарқий Европа ва Марказий Осиё мамлакатлари учун коррупцияга қарши курашиш бўйича тармоғининг Истанбул ҳаракатлар дастури доирасидаги ишлар ҳамда ишлаб чиқилган тавсияларнинг амалга оширилишини таъминлаш вазифа-си юклатилган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши муросасиз муносабатда бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омил-ларни кескин камайтириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгай-тириш чора-тадбирлари тўғриси”даги ПФ-6257-сон Фармони билан тасдиқланган Коррупцияга қарши курашиш бўйича 2021–2022 йилларга

мўлжалланган давлат дастурида ҳам Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг Шаркий Европа ва Марказий Осиё давлатлари учун коррупцияга қарши курашиш тармоғининг Истанбул ҳаракатлар режаси доирасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш, бу борада тўртинчи раунд натижалари бўйича Ўзбекистонга берилган тавсияларни таҳлил қилиб, уларни амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиш вазифалари белгиланган.

Айнан мазкур вазифалар ва Истанбул ҳаракатлар режаси тавсияларининг мамлакатимизда юқори савияда бажарилиши коррупциянинг келиб чиқиш сабабларининг олдини олиш ва бу борада ижобий натижаларни таъминлашга хизмат қилади.

Назорат саволлари

1. Истанбул ҳаракатлар режаси қачон тузилган ва унинг асосий мақсади нима?
2. Ушбу дастур баҳолашнинг қандай тизимига асосланади?
3. Истанбул ҳаракатлар режасига қайси мамлакатлар аъзо ва Ўзбекистон қачон мазкур ҳаракатга аъзо бўлган?
4. Бугунги кунга қадар Истанбул ҳаракатлар режасининг нечта мониторинги ўтказилди?
5. Ўзбекистон Республикаси Истанбул ҳаракатлар режаси талабларини бажариш юзасидан нечта раунд доирасида мониторинг қилинган?
6. Истанбул ҳаракатлар режаси мониторинги босқичлари қайси даврларни ўз ичига олади?
7. Истанбул ҳаракатлар режасининг 4-раундида Ўзбекистоннинг натижалари қандай баҳоланган?
8. Истанбул ҳаракатлар режасининг 4-раунди якунлари бўйича Ўзбекистонга қандай тавсиялар берилган?
9. Истанбул ҳаракатлар режасининг 4-раунди якунлари бўйича Ўзбекистон олдида қандай масалалар турибди?
10. Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши сиёсат йўналишида қилиниши керак бўлган вазифаларни санаб беринг?
11. Ўзбекистон Республикасида коррупциянинг олдини олиш борасида амалга оширилган ва қилиниши керак бўлган вазифаларни санаб беринг?

XV БОБ. КОРРУПЦИЯГА МОЙИЛ БЎЛГАН ШАХСНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

15.1. “Коррупцион хулқ-атвор” тушунчаси ва белгилари

Коррупция билан боғлиқ муаммолар азалдан мавжуд бўлишига қарамасдан унинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маданий ва маънавий характериға сўнги йилларда дунёнинг барча мамлакатларида эътибор қаратила бошлади. Турли адабиётларда “коррупцион хулқ-атвор” тушунчасига турли хил таърифлар берилган. Унга кўра, “Коррупция – давлат ёки хусусий секторда муайян мажбуриятларни бажариш топширилган ва уларга макоми бўйича давлат лавозимидаги шахс, хусусий ходим, мустақил агент ёки бошқа турдаги муносабатлар юкланган мажбуриятларнинг бузилишига олиб келадиган ва ўзи ҳамда бошқалар учун исталган ноқонуний фойда олиш мақсадига эга бўлган шахсларнинг порахўрлиги ҳамда ҳар қандай хулқ-атворини ўзида акс эттиради”¹¹⁰.

Юзаки караганда, коррупцион хулқ-атвор, ўз оқибатлариға кўра, хукукий ва иқтисодий муаммо сифатида қабул қилинади, бироқ унинг келиб чиқиши психология билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Реал турмушимизда давлат ва нодавлат ташкилотларнинг барча ходимлари ҳам ўз фойдасини кўзлаб, муайян ноқонуний ҳаракатларға кўл урмайдилар. Демакки, бунда умуминсоний қадриятлардан оғиш, умумқабул қилинган меъёрларни қабул қилмаслик каби хулқ-атвор белгиси мавжуд.

Шахслардаги хулқ-атвор ахлоқ категорияси билан бевосита боғлиқ. Хулқ-атвор жамиятдаги ахлоқ нормаларининг шахсда ифодаланиши орқали намоён бўлади ҳамда хулқнинг оғиши шахснинг ахлоқ нормалариға риоя этиш даражасига боғлиқ. Ахлоқ нормалари жамиятнинг маънавий доирасида шаклланади, жамиятнинг тузилиши ва унинг ташкилотлари билан боғлиқ бўлмайди. Ахлоқни ижтимоий ондан ажратиб бўлмайди.

Ахлоқ нормалари жамият онгида мустахкамланган бўлиб, юриш-туриш қоидалари, тушунчалар, ғоялар, баҳолар ва ҳоказолар кўринишида амал қилади. Ахлоқ – ижтимоий нормаларнинг тури бўлиб, жамият ҳаётининг барча томонларини камраб олади ва ижтимоий баҳо бериш имконига эга бўлади.

¹¹⁰ Максимов, В. К. Понятие коррупции в международном и российском праве. // Право и безопасность. – 2002. № 2-3 (3-4).

Коррупцион ҳуққ-атворнинг ўзига хос белгилари:

маргинал маконда мавжуд бўлган, ахлоқнинг кучли таъсирига учрамаган жамоатчилик фикрига таянади;

жамиятнинг турлича гуруҳ ва қатламларида салбий ижтимоий шароитлар таъсири остида юзага келиб, кейин тарқалади ва ҳуққнинг барқарор коидаси ва мотиви сифатида мустаҳкамланади;

индивидуал манфаатдорлик позицияси кучли бўлади;

коррупциявий ҳуққ-атвор намоён бўлишининг оқибатигина жамиятда хавф-хатарни келтириб чиқаради;

коррупциявий ҳуққ-атворга нисбатан ахлоқнинг таъсир доираси ҳуқққа нисбатан кенг бўлади.

Коррупцион ҳуққ-атвор қоида шаклида маълум ижтимоий муҳитда муҷассамланиб, авлоддан-авлодга ўтса, кишиларнинг табиий ҳаётий талаблари асосида юзага чиқса ва натижада, кўп маротаба такрорланиш асосида улар **одат** шаклига айланади. Коррупцияга мойиллик одати жамият учун энг хавфли ҳолат ҳисобланади. Жамиятдаги бундай психологик ҳолатни бартараф этиш жуда катта муддатни ёки авлодлар алмашинувини талаб қилиши мумкин.

Махсус адабиётларда “оғишган ҳуққ” атамаси, кўпинча, **девиант ахлоқ** (*deviatio* – лотин тилида “оғишган”) синоними билан алмаштириб қўлланилади. Ўзаро бир-бирининг ўрнини тўлдирувчи бу икки атамдан “оғишган ҳуққ” атамаси аниқ ва ўрганилган бўлгани сабабли кўпчиликка тушунарлидир.

Шу ўринда куйидаги ижтимоий ахлоқ турларини кўриб чиқиш мумкин:

1. *Меъёрий (стандарт)* ахлоқ – кўпчилик одамлар учун характерли бўлган ижтимоий меъёрларга мос тушади, атрофдагиларнинг маъқуллашини уйғотади ва меъёрий мослашувга олиб келади. Умуман олганда, у гарчи индивидуалликдан маҳрум бўлса-да, вазиятга тенг, махсулдор.

2. *Маргинал (чекланган) ахлоқ* – ижтимоий меъёрларнинг энг охириги чегарасида туради, меъёр чегараларини ювади ва кенгайтиради, атрофдаги одамларда зўриқиш туғдиради.

3. *Ностандарт (ноодатий) ахлоқ* – ушбу жамиятда ушбу вақтда қабул қилинган камчилик одамларга хос меъёрлар чегарасидан чиқади. У икки асосий шаклда намоён бўлади:

– *креатив (ижодий) ахлоқ* – янги ғояларни амалга оширади, ўзига хос, маҳсулдор, тараққийпарвар, меъёрнинг ўзини ўзгартиришга олиб келиши мумкин, бироқ қатор ҳолларда атрофдагиларнинг қаршилигини уйғотади;

– *девиант (оғишган) ахлоқ* – маҳсулдор эмас, деструктив ёки аутодеструктив, атрофдагиларнинг маъқулламаслигини уйғотади.

4. *Патологик ахлоқ* – тиббий меъёрлардан оғишади, аниқ симптомлар шаклида намоён бўлади, маҳсулдорлик ва шахснинг ишга лаёқати тушиб кетади. Патологик ахлоқ вазиятга тенг эмас, у шахснинг ўз ҳаракатларини англаш ва уларнинг бошқариш қобилияти пасайиши билан бирга боради¹¹¹.

В.Г.Гриб, Л.Е.Окслар коррупцияни девиант ахлоқнинг бир тури сифатида характерлайди, коррупцион соҳага киришишни: жамият аъзоларининг давлат хизматчиси мақомига мос келмайдиган ғаразли хатти-ҳаракати сифатида, бевосита шахсий манфаатлари таъсири остида ролли функцияларининг бузилиши (“хукумат вакиллари томонидан ноқонуний шахсий фойда эвазига хулқ-атворнинг қутилган стандартларидан воз кечиши”) деб тавсифлайдилар¹¹².

Идеологик нуқтаи назардан коррупция жамият ва шахснинг дунёқараши тавсифномаси сифатида кўриб чиқилади. “Коррупция идеология сифатида – бу идеология давлат (расмий) ходимининг халқ ва жамият манфаати йўлида эмас, балки ўз уруғ-аймоғи, оиласи ва шахсан ўзига хизмат қилишидир¹¹³”.

Коррупциянинг маънавий – этик изоҳини очкўзлик, ҳасад, чексиз текин даромад орттириш ва лаззатланиш иштиёқи каби турли инсоний иллатнинг кўринишида намоён бўлиши билан таққослаш мумкин.

¹¹¹ *Комилова Н.Г.* Хулқи оғишган болалар психологияси. / Ўқув қўлланма. – Т., 2007.

¹¹² *Гриб В.Г., Окс Л.Е.* Противодействие коррупции. // Учебное пособие. – М.: Московская финансово-промышленная академия, 2011. 192 с.

¹¹³ *Качкина Т.Б., Качкин А.В.* Коррупция и основные элементы стратегии противодействия ей. // учебное пособие. – Ульяновск: Печатный двор, 2010. 80 с.

Мазкур феноменнинг маданий жиҳати эса, у ёки бу жамият ва давлатнинг маданий хусусиятлари ҳамда анъаналари, шунингдек, ушбу халққа хос бўлган миллий феъл-атвор чизиқлари ва менталитет хусусиятларига боғлиқ.

Коррупциянинг кундалик-маиший аспекти порахўрлик, ошна-оғайнигарчилик (лавозимдаги шахс давлат лавозимига тайинлашда ўзининг қариндошлари, яқинларини илгари суриши) билан боғлиқ.

Кўпчилик юристлар ва юридик психологларнинг фикрига кўра, “хеч қандай ташки шароит, агар улар бир вақтнинг ўзида инсоний фаолликнинг ички детерминантида бўлмаса, ноқонуний хатти-ҳаракатларни белгиловчи сабаб бўлиши мумкин эмас”¹¹⁴. Шунинг учун коррупцияга мойил шахснинг муайян ички детерминантлари, яъни бундай шахснинг аҳамиятли ўзига хос хислатлари мажмуи тўғрисида гапириш мумкин.

15.2. Коррупцион хулқ-атворга мойилликнинг психологик омиллари

Шахснинг ўсиши қиёсий жиҳатдан кенг доирани қамраб олади ва бешта асосий тузилмавий элементдан иборат:

Мазмун ва қадриятлар даражаси (ҳаётий мақсадлар, интилишлар, мазмун ва қадриятли ориентациялар)

Когнитив-маънавий даража (маънавий жиҳатдан ўз-ўзини англаш, маънавий ахлоқ установакалари, масъулият ва бурч тузилмаси)

Эмоционал даража (ҳаётдан қониқиш, касбидан қониқиш, шахсий мақомидан, ўз-ўзига муносабатидан қониқиш)

Регулятив даража (назорат локуси, қарор қабул қилиш механизмлари)

Ахлоқий даража (реакция қилишнинг етакчи типи).

Мазмун ва қадриятлар даражаси. Психологияда гуманистик йўналиш тарафдори Р.Мэй: “Инсоннинг хулқ-атворини тушуниш учун унинг мақсадини билиш керак”, – дейди. Шубҳасиз, коррупцияга мойил шахснинг хулқ-атворини тушуниш учун бу шахснинг ҳаракатларини

¹¹⁴ Лысков Б.Д., Курбатова Т.Н. Понятие о личности преступника / Юридическая психология. //Сост. и общ. ред. Т. Н. Курбатовой. – СПб.: Питер, 2001. – С. 74-9

тушуниш даркор. Бунда, энг муҳими, онтологик аспект, яъни “субъектнинг ҳаётӣ олами ва ҳаётӣ муносабатлари контекстидаги мазмунни кўриб чиқиш”, деб тан олинади. “Ҳаётӣ олам нуктаи назаридан онг чегарасидан ташқарига чиққанча мазмунни тушуниш, билиш ва туйғу, интеллект ва аффектнинг бинар оппозициясини бартараф этиш имконини беради”¹¹⁵. Коррупциоген шахс ҳаётининг мазмуни унинг ҳаётӣ мақсадлари ва турмушининг умумий мазмунга оид йўналганлиги призмаси орқали тушунилади.

Бир вақтнинг ўзида шахснинг мазмунга оид тузилмаси турли ривожланиш векторларига эга: ўтмиш энди ҳозирни белгиламайди, келажак эса, кимдадагидай, ҳозирдаёқ иштирок этмоқда. Шунинг учун фақат ҳаётнинг олий мазмуни, бош ғоя, туйғу ёки интилиш шахснинг мазмунга оид аниқлигининг қарама-қарши бирлигини барқарорлаштиради. “Агар у йўқ бўлса, – деб ёзади Д.А.Леонтьев, – унда ўз-ўзини ёлғон тасдиқлашнинг турли уринишлари юзага келади (бойлик, ном чиқариш, ҳукмронлик, ҳар хил турдаги санъат ва ҳ.к.). Шу мазмунда коррупциоген шахс хулқ-атворининг мазмун ҳосил қилувчи етакчи таркибий қисми ҳаёт мазмунининг аҳамиятли дескриптори сифатида бойлик орттириш ҳисобланади. Бошқача айтганда, зиддият виждон фойдасига ҳал бўлмайди ва шу билан коррупцияга мойил шахс ҳаёт мазмунини моддий бойликларга эга бўлишда кўради.

Қадриятли ориентациялар – бу шахснинг хулқ-атворини бошқарувчиси сифатида юзага чикувчи ижтимоий қадриятларга бўлган муносабати, улар шахс йўналганлигининг мазмуний томонини ҳосил қилади ва унинг борлиққа муносабатининг ички асосини ифодалайди. Шубҳасиз, коррупцияга мойил шахс учун шахснинг маънавий қадриятлари эмас, балки моддий қадриятлар устунлик қилади, бу эса ижтимоий ва шахсий аҳамиятли манфаатлар ўртасидаги низо вазиятида унинг танловини шахсий манфаатлар фойдасига ҳал бўлишини башорат қилади. Шу билан коррупцияга юқори мойиллиги бўлган одам учун бахт ва фаровонлик ўлчови ҳашамат, етакчи қадрият эса, “бўлиш” эмас, балки “эга бўлиш”дир.

2. *Когнитив-маънавий даража*. Бударажга маънавий хулқ-атворнинг: индивидуал, ахлоқий, ижтимоий ва ҳуқуқий установакалари* тааллуқли.

¹¹⁵ Леонтьев, Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 3-е изд., доп. – М.: Смысл, 2007. – С. 59.

* Тайёрлик, муайян ҳаракатларга мойиллик ёки муайян стимулларга реакцияни ифода этади.

Агар тузилмада маънавий хулқ-атвор детерминанти индивидуал установкалардан устунлик қилса, унда коррупцияга қарши барқарорлик кўрсаткичлари юқори, чунки бу установкалар интериоризацияланган**, шахсга хос бўлган маънавий ўз-ўзини англаш хулқ-атворнинг индивидуал меъёри бўлади. Агар ахлокий детерминантлар устунлик қилса, унда кўрсаткичлар паст бўлади, агар ижтимоий кўрсаткичлар ҳали паст, ҳуқуқий детерминант устунлик қилган ҳолатда коррупцияга қарши барқарорлик кўрсаткичлари бирмунча паст бўлади, чунки бунда маънавий хулқ-атворнинг асосий регулятори инсонга нисбатан ретрибутив адолат тамойили (рағбатлантириш ва жазолаш) бўлади.

3. *Эмоционал даража.* Эмоционал даражада коррупцияга мойилликни аниқлаш учун аҳамиятли бўлган бир нечта кўрсаткичлар ажратилади: ҳаётдан қониқиш, касбидан қониқиш, шахсий мақомидан, ўз-ўзига муносабатидан қониқиш. Ҳаётдан қониқиш шкаласи бўйича юқори, ўрта ва паст даражаларни ажратиш мумкин. Ҳаётдан қониқиш шкаласи бўйича юқори кўрсаткичлар коррупцияга қарши юқори барқарорлик ва акси билан корреляцияланиши зарур.

Ўз-ўзига муносабат субъектнинг ўз-ўзига умумлаштирилган ва барқарор муносабати сифатида “мен” концепциясининг элементини интеграциялайди. Ижобий “Мен” образи, ўз-ўзини қабул қилиш ва ўз-ўзини ижобий баҳолаш мураккаб танлов вазиятида шахснинг конструктив ахлоқи учун маъқул фонни яратади. Ўз-ўзига салбий муносабатда бўлиш ва ўз-ўзини ноадекват баҳолаш шахснинг ҳуқуқий хулқ-атворида бузувчи таъсир кўрсатади, тўлақонли эмаслик комплексини ва моддий фаровонликни юксалтириш ҳисобидан шахснинг аҳамиятини ошириш кўринишидаги компенсаторли механизмларни излашни фаоллаштиради. Кўринадик, ижобий “Мен” образи, ўз-ўзини қабул қилиш ва ўз-ўзини ижобий баҳолаш шахснинг коррупцияга қарши барқарорлиги билан, ўз-ўзига салбий муносабат ва ўз-ўзини ноадекват баҳолаш эса, коррупцияга мойиллик билан корреляцияланиши зарур.

4. *Регулятив даража.* Коррупцияга мойилликни аниқлаш учун регулятив даражада назорат локуси*** кўрсаткичи аҳамиятли бўлади. Назорат локуси остида инсоннинг ўз ҳаётини ёхуд устувор ташқи муҳитда,

** Ташқи ижтимоий фаолиятни ўзлаштириш, ҳаётини тажрибани ўзлаштириш, ақлий функцияларни шакллантириш орқали инсон психикаси ички тузилмаларнинг шаклланиши.

*** Локус – субъектнинг ўз муваффақиятлари ёки муваффақиятсизликларини фақат ички ёки фақат ташқи омилларга боғлаш хусусиятини тавсифлаш жараёни.

ёхуд ўзи бошқариш манбаини кўришга мойиллигини тушуниш қабул қилинган. Шу муносабати билан назорат локусининг икки типи ажратилади: интернал ва экстернал. Назоратнинг экстернал локуси бўлган одам барча ташқи омиллар: бошқа одамлар, тақдир, тасодиф, атроф муҳит ва ҳ.к. учун жавобгарликни ўз зиммасига олишга мойил. Назоратнинг интернал локуси бўлган одам ўз ҳаётидаги ҳодисалар учун жавобгарликни қабул қилади. Аниқроғи, коррупцияга қарши юқори барқарорлиги бўлган шахс назоратнинг интернал локусига, коррупцияга мойил шахс эса, назоратнинг экстернал локусига эга бўлади.

5. *Ахлоқий даража*. Шахснинг ташқи кўзғатувчиларга реакциясининг иккита асосий: импульсив¹¹⁶ ва рефлексив¹¹⁷ типини¹¹⁸ ажратиш мумкин. Импульсив тип учун уларга беихтиёрий эмоционал реакция хос. Инсоннинг ҳаракатга реакциясининг рефлексив типи вазиятни мантикий таҳлил қилиш билан шартланган.

Бундан хулоса қилиш мумкинки, реакция қилишнинг импульсив типи етакчи бўлган одам реакциянинг рефлексив типи етакчи бўлган одамга караганда коррупцион хулқ-атворга юқори даражада мойил бўлади. Ҳар бир одамда, одатда, хулқ-атворнинг икки: ҳақиқий ва рационаллаштирилган мотиви бор. Биринчи мотив – анланмаган, иккинчиси анланганга киради. Биринчи мотивнинг кўзғалиши шахс ахлоқининг ҳақиқий сабаби, иккинчи турдаги мотивники – инсон томонидан ўз хатти-ҳаракатини ўзига хос бўлган этик меъёрлар билан оклашга уринишдир. Реал ахлоқда улар деярли ҳеч қачон мос тушмайди.

Коррупциянинг жамият учун психологик оқибатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

коррупция инсонлар онгида муайян из қолдирганча, жамият учун нотўғри йўналиш беради;

коррупция одамларнинг ҳокимиятга бўлганидай, бошқа инсонларга бўлган ишончини сўндиреди;

авлодларнинг дунёқарашига таъсир кўрсатади (ота-онасининг коррупцион жамиятдан норози бўлишлари оқибатида, фарзандлар ўзларига хулоса чиқарадилар);

коррупция мулкий нотенгликнинг кескин ортишига ҳисса қўшиб, химояга муҳтож катлам микдорини кўпайтиради;

¹¹⁶ Шахснинг ўткинчи, ўйламаган ҳаракатлари ва уларга мойиллигида намоён бўладиган характерли хусусияти.

¹¹⁷ Организмнинг умумий фаоллашувида, диққатни жамлашда, куч ва ресурсларни сафарбар қилишда намоён бўлади.

¹¹⁸ <https://psychojournal.ru/glossary.html>

коррупция жамият хаётининг нафақат иқтисодий, балки ижтимоий, маънавий, маиший аспектига ҳам дахл қилади;

коррупция муҳим ижтимоий оқибатларга эга бўлибгина қолмай, одамларнинг ўзаро муносабатларида ҳам ўз аксини топади;

коррупция давлат ва жамоатчилик, фуқаролар манфаатлари ўртасида адекват бўлмаган зиддиятни келтириб чиқаради;

коррупция адолатга бўлган ишончни сўндириб, қабул қилинган қарорларнинг мақсадга мувофиқлигига шубҳа уйғотади, бу билан жамоатчилик кадриятларига таҳдид солади.

Коррупцион хулқ-атворнинг шахсий детерминантларига куйидагилар қиради:

коррупцион хулқ-атвор – бу лавозимдаги шахснинг хизмат мақомини суиистеъмол қилиш йўли билан шахсий фойда олишга йўналтирилган хулқ-атвори;

коррупцион босим – бу шахсий фойда олиш учун ҳокимлик ваколатларини суиистеъмол қилиш ёки ундан воз кечиш ўртасидаги танлов вазиятига олиб келувчи, лавозимдаги шахсга таъсир кўрсатишнинг ижтимоий ва психологик омиллари мажмуидир;

коррупцияга мойиллик – бу коррупцион босим вазиятида коррупцион хулқ-атворни танлашга шахсий мойилликдир¹¹⁹.

Коррупцион хулқ-атвор ўзида ижтимоий ахлоқнинг турли-туманлигини акс эттиради, чунки у, ўз натижаларига кўра, алоҳида одамлар, ижтимоий гуруҳлар, ижтимоий ҳамжамиятлар ва умуман олганда, жамиятнинг манфаатларига дахл қиладиган лавозимдаги шахсларнинг хатти-ҳаракатлари ва муомалаларининг мажмуи билан боғлиқ. Айнан шундай хулқ-атворда инсоннинг индивидуал-психологик ва ижтимоий хислатлари намоён бўлади, масалан, унинг темпераменти, феъл-атвори, иродаси, мотивацияси, касбий-маънавий эътиқоди, кадриятли йўналишлари ва бошқалар.

Эътиборга сазовор томони шундаки, коррупцион хулқ-атвор субъекти аниқ бир инсон бўлиб, бундай ахлоқнинг сабаблари на қонун, на иқтисод ва ҳатто жамият билан ҳам эмас, балки шахснинг ўзи билан чамбарчас боғлиқдир. Жамият, иқтисод ва қонун, аслида, инсонда коррупцион ибти-

¹¹⁹ *Ванновская, О. В.* Психология коррупционного поведения госслужащих. // Монография. – СПб.: Книжный дом, 2013. 264 б.; *Ванновская О. В.* Личностные детерминанты коррупционного поведения. // Известия РГПУ им. А. И. Герцена, 2009. № 102.

донинг намоён бўлишига кўмаклашиши ёки тўскинлик қилиши мумкин бўлган омиллардир, холос. Бундан келиб чиқадики, коррупцияга қарши кураш ва коррупцион жиноятчиликка қарши курашишнинг асосий воситасини инсон психологиясидан излаш ўринли бўлади. Шубҳасиз, биз кўл урган муаммони ҳал қилиш учун, биринчидан, коррупция феноменининг чуқурлашган сабабини таҳлил қилишга катъий илмий ёндашиш, иккинчидан эса, коррупцион ҳаракатлар илдизини иктисодий муносабатлардан эмас, балки инсоннинг ўзидан излаш даркор. Чунки коррупциянинг асосий сабаби инсоний омил ҳисобланади.

Психология нуқтаи назаридан коррупция билан ижтимоий феномен сифатида курашиш ўта мураккаб иш ҳисобланади. Бу ҳалокатли кўриниш билан курашишда муҳим натижаларга эришиш мақсадида унга мойиллиги бўлган шахсларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ. Бундай вазиятда махсус ишлаб чиқилган психотерапевтик ва психопрофилактик технологиялар самарали бўлади. Зеро, қадимги грек мутафаккири Аристотель: “Ҳар қандай давлат қурилишида энг асосийси – бу қонунлар ва бошқа тартиб-қоидалар воситасида ишни шундай йўлга қўйиш керакки, лавозимдаги шахсларнинг бойлик орттириши мумкин бўлмасин”, деганида айнан коррупцион ҳулқ-атвор шаклланишининг олдини олиш у билан курашишга қараганда самарали эканини башорат қилганди.

15.3. Коррупцияга қарши курашишнинг ижтимоий-психологик йўналишлари

Коррупция муаммоси ҳозирги кунда нафақат мамлакатимизда, балки хорижда ҳам сиёсатчилар, иқтисодчилар, турли илмий фанлар, қонунчилик ҳокимияти, шунингдек, турли ижтимоий институтларнинг эътиборини ўзига жалб этмоқда.

Ҳозиргача коррупция муаммоси ҳуқуқий, иқтисодий ёки ижтимоий муаммо сифатида кўриб чиқилган. Адабиётларда коррупция психологик назарий-услубий асослардан келиб чиқиб тадқиқ қилинган айрим манбалар мавжуд, бу эса ушбу ҳодисанинг тизимли характериға зиддир.

Коррупцияга қарши фаолиятнинг энг муҳим таркибий қисми – коррупциянинг олдини олишдир. “Коррупциянинг олдини олиш, одатда, давлат ҳокимияти ва бошқаруви, муниципал органлар ва жамоат ташкилотларининг коррупцияни келтириб чиқарадиган ҳамда унинг ривожланишиға олиб келадиган сабаб ва шароитларни бартараф қилиш

(зарарсизлантириш, нейтраллаштириш) бўйича мақсадли фаолияти сифатида тушунилади”¹²⁰.

Коррупция тарқалишининг олдини олиш бўйича профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш унинг сабабларини аниқлаш ва бартараф этиш билан боғлиқ бўлиб, фақат коррупцияга қарши қонунчиликни такомиллаштириш билан чекланмайди. Илмий ва амалий тадқиқотларнинг асосий вазифаси коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашишнинг ижтимоий-психологик омилларини очиқ беришдан иборат.

Коррупцияга қарши курашда коррупцияга қарши йўналтирилган қонунларнинг психологик мониторинг, мансабдор шахсларнинг психологик хусусиятларини диагностика қилиш, махсус психологик усулларни қўллаш психологлар иштирокининг муҳим йўналиши бўлиб хизмат қилади.

Ёшларнинг иқтисодий-ҳуқуқий онгини шакллантириш коррупцияга қарши курашнинг яна бир ижтимоий-психологик йўналишидир. Шахснинг иқтисодий-ҳуқуқий онги кундалик онг даражасида ривожланади, норасмий равишда орттирилган характерга эга бўлиб, ҳуқуқий нормалар, ижтимоий стереотиплар, кўрсатмалар ва кадриятлар тизимини ўз ичига олади. Иқтисодий ва ҳуқуқий тасаввурлар асосида ёшларнинг ўзларига ва жамиятга бўлган муносабатлари шаклланади, улар ўз кечинмаларининг моҳиятини, идрокнинг ўзига хос хусусиятларини, ташқи таъсирларга ҳулқ-атвор реакцияларини, воқеликка бўлган субъектив тарзда баҳоланадиган ва онгли равишда танланган муносабатлар тизимининг сифатини белгилайди.

Етарли даражада шаклланган иқтисодий ва ҳуқуқий билимлар мажмуаси туфайли ёшлар, кўпинча, иқтисодий ва ҳуқуқий ижтимоий-лашувнинг деструктив таркибий қисми бўлиб хизмат қиладиган коррупция ва коррупция билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларни нотўғри талқин қилишади. Иқтисодий-ҳуқуқий тасаввурлар аввалги тажриба асосида ҳам ҳозирги замонни ўтмиш билан ҳиссий жиҳатдан боғлайдиган, ҳам маҳсулдор тасаввур шароитида, ўтмиш ва ҳозирги замонни келажак

¹²⁰ Противодействие коррупции. // Учебное пособие / составители: А.М. Межевдилов, Л.Т. Бакулина, И.О. Антонов, М.В. Талан, Ю.В. Виноградова, А.Д. Гильфанова. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016. – 67 с.

билан боғлайдиган ҳолда шаклланади, бу шахснинг ички уюшганлиги, хулк-атвори ва фаолиятини тартибга солишга имкон беради. Бу жамият ривожланишининг бозор шароитларига мос келадиган ёшларнинг иқтисодий ва ҳуқуқий билимлари, тасаввурлари ва муносабатларини шакллантириш уларнинг иқтисодий-ҳуқуқий онгини оптималлаштиришга ёрдам беради ва коррупцияга психологик-педагогик қарши курашнинг стратегик йўналиши сифатида юзага чиқиши мумкин.

Назорат саволлари

1. “Коррупцион” хулк-атвор тушунчасига таъриф беринг.
2. Коррупцион хулк-атвор қандай белгиларга эга?
3. Девиант ахлоқ нима?
4. Коррупцияга мойилликка психологик жиҳатдан таъриф беринг.
5. Коррупцияга қарши курашнинг қандай ижтимоий-психологик йўналишлари мавжуд?
6. Коррупциянинг психологик оқибатлари нималарда намоён бўлади?
7. Патологик ахлоқ нима?
8. Маргинал ахлоқ нима?

XVI БОБ. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШДА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

16.1. Дунё амалиётида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ёндашувлар

Коррупция инсоният тарихида қадим замонлардан буён мавжуд бўлиб, порахўрлик учун жазо чоралари Қадимги Бобил подшоҳи – Хаммураппи (мил.ав. 2 минг йилликлар) қонунларида, қадимги Миср фиръавнлари ҳужжатларида ҳам назарда тутилган.

Коррупциянинг кескин ошиши XIX асрда бозор муносабатларининг ривожланиши шароитида қайд этилди ва айнан шу даврда коррупцияга қарши қонунчилик даражасида курашиш бошланди. Бироқ жаҳон миқёсида ҳам, алоҳида давлатларда ҳам коррупцияга қарши вазиятда сезиларли ўзгаришлар юз бермади. Фақат XX асрнинг иккинчи ярмида бир қатор мамлакатларда коррупцияга қарши кураш давлат сиёсати даражасига кўтарилган пайтда, унинг жамият ҳаётининг барча соҳаларига таъсирини камайтиришга эришилди.

Коррупцияга қарши курашиш тажрибаси коррупцияга қарши бир қатор чоралар тўпламини ўз ичига олади. Коррупцияга қарши курашишда айрим мамлакатлар (Дания, Финляндия, Норвегия, Швеция, АҚШ, Канада, Буюк Британия, Германия, Франция, Жанубий Корея, Сингапур, Япония ва б.) жиддий ютуқларга эришди. Ушбу мамлакатларда коррупцияга қарши фаолиятни ташкил этишнинг асосий хусусияти шундаки, ушбу мамлакатлар ҳукуматлари томонидан коррупция миллий хавфсизликка таҳдид солувчи жиддий муаммо сифатида эътироф этилади. Шунинг учун ушбу мамлакатларда коррупцияни камайтириш бўйича саяҳатлар кенг миқёсда ва институционаллашган.

Хорижий мамлакатларнинг илғор хорижий тажрибаси шунини кўрсатмоқдаки, коррупцияга қарши самарали курашиш учун турли омиллар ва элементларнинг комбинациясидан иборат тизимли ва комплекс ёндашув зарур. Бунда институционал механизмлар ва турли ҳуқуқий воситаларни ривожлантириш, жамоатчиликнинг хабардорлигини ошириш ва ушбу жараёнга фуқаролик жамиятини жалб этиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилади.

Коррупцияга қарши курашишнинг превентив чоралари сифатида фуқароларнинг қонунларга риоя қилиш маданиятини ҳамда ҳар қандай

коррупция ҳолатларига нисбатан муросасизлик муносабатини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.

Масалан, давлат бюджети тўғрисидаги маълумотларнинг, хусусан, давлат органлари ва ташкилотларини ташкил этиш ҳамда сақлаш учун ажратилаётган маблағлар тўғрисидаги маълумотларнинг очиқ порталлар орқали солиқ тўловчиларга очиқ бўлиши. Бюджет даромадлари ва харажатлари тўғрисидаги тўлиқ ахборотлар АҚШ, Бразилия, Жанубий Корея ва Украина порталларида мавжуд.

Яна бир муҳим соҳалардан бири – бу электрон харидлар тизимининг яратилганлиги. Тендер ва танловларни амалга ошириш тартиб-таомилларининг барча иштирокчилар учун тенг, очиқ ва шаффоф ўтказилиши, танлов иштирокчилари томонидан конунбузилиш ҳолатлари бўйича тендер жараёнининг исталган босқичида даъво бериш имкониятининг яратилганлиги, шунингдек, тендер ва танловлар ҳаққоний ўтказилишининг тегишли ташкилот томонидан доимий мониторинг қилинишини Грузия давлати тажрибасидан ўрганиш мумкин.

Маълумотларнинг очиқ лиги журналистик суриштирувлар ўтказилиши учун шарт-шароитлар яратади ва бу Буюк Британия, Франция, Швеция ва бошқа Европа мамлакатлари тажрибасида кенг тарқалган.

Жаҳон банкининг “Интегрити Эпп” (Integrity App) электрон иловаси фуқароларга фирибгарлик ва коррупция билан боғлиқ муаммолар ҳақида хабар бериш имкониятини беради. Унинг фойдаланувчилари, турли хил ашёвий далилларни, масалан, пора сўралган аудио ёки видео ёзувини, бошқа файл ёки ҳужжатларни юборишлари мумкин.

Маъмурий тўсиқларни, мансабдорларнинг дискрецион ваколатлари (маъмурий ихтиёрийлик)ни камайтириш ҳамда давлат хизматлари кўрсатиш сифатини оширишнинг омилларидан бири – бу рақамлаштиришдир. Масалан Эстония давлати маълумотлар базасида иқтисодий статистика, суд архивларидан тортиб, тиббий дафтарчалар ҳамда фуқароларнинг шикоятларигача деярли барча маълумотлар мавжуд. Барча ҳаракатлар тизим тарихида ўз изини қолдириши коррупция даражасини максимал даражада минималлаштиради ва конунбузарни ўз вақтида аниқлаш имконини беради. Бундан ташқари, мансабдор ва фуқаро ўртасидаги ўзаро муносабатдан иборат инсон омили анча пасайтирилган.

Жанубий Кореянинг божхона тизимида жорий қилинган ЮНИ-ПАСС (UNI-PASS) электрон тизими божхона ходимлари ва хизматдан фойдаланувчилар ўртасидаги ўзаро алоқалар сусайиши натижасида коррупция даражаси анча камайган.

Австралия, Венгрия, Молдова, Руминия ва АҚШда коррупциянинг олдини олиш ва аниқлашда ҳалолликка текшириш кенг қўлланилади. Унда синовдан ўтадиган шахсларнинг ахлоқида коррупциявий аломатларни аниқлашга қаратилган моделлаштирилган вазиятдан фойдаланилади.

Превентив механизмлардан яна бири – манфаатлар тўқнашувини тартибга солиш механизмларининг яратилганлиги, хусусан, давлат хизматчиларининг шахсий манфаатлари билан боғлиқ декларациялаш тизимининг фаолият кўрсатиши, таъсир чоралари ва жавобгарлик масалаларининг қонуний жиҳатдан тартибга солинганлиги.

Коррупцияга қарши тартибга солиш чораларидан яна бири бу – давлат хизматчисининг хусусий секторга ёки бизнес доираларнинг давлат хизматига ўтишини ифодалайдиган “айланма эшиклар” қоидаларига нисбатан турли чекловларнинг амал қилиши. Масалан, Норвегияда давлат хизматчилари хусусий секторга ўтиши учун олти ойлик “карантин” қоидалари амал қилади, яъни маълум бир муддат талаб этилади. Бундай тартиб-таомиллар Германия, Испания, Латвия, АҚШ, Франция ва бошқа давлатларда ҳам мавжуд.

Превентив чоралар сифатида чеклов чораларини кенгайтириш билан бир қаторда, давлат хизматчиларининг ижтимоий кафолатлари ҳам ўрнатилади. Дунёда турли ёндашувлар қўлланилади: пенсия таъминоти тизими, бепул тиббий суғурта, транспорт харажатлари, болалар нафақалари, уй-жой тўловлари ва бошқалар.

Масалан, Франция ва Японияда уй-жой ва транспорт бўйича компенсация тўловлари ҳисобга олинган. Буюк Британияда давлат хизматчиларининг пенсиясини ҳисоблаш миқдори хусусий сектордан 15% юқори. Шунингдек, хорижий давлатларда давлат хизматчисининг кўшимча даромад манбаларига қўйилган тақиқлар нисбатан кам. Грецияда давлат хизматчисининг хизмат фаолиятини сифатли бажаришига тўсқинлик қилмайдиган, ҳақ тўланадиган бошқа вазифаларни ҳам амалга ошириши мумкинлиги белгиланган.

Коррупцияга қарши курашувчи органларнинг самарадорлиги бевожута зарур маълумотлардан фойдаланиш имкониятига боғлиқ. Мисол учун, Гонгконг, Сербия, Сингапурда коррупцияга қарши курашиш фаолиятини амалга оширувчи идораларга банклар ва бошқа молиявий институтларнинг электрон маълумотлар базаларига кириш ҳамда ўз хизмат вазифаларини амалга ошириши учун мансабдор шахсларнинг ҳисобварақлари ва молиявий маблағлари тўғрисидаги маълумотларни уларнинг розилигисиз олиш ҳуқуқини беради.

Пул ювишга қарши курашиш бўйича молиявий чораларни ишлаб чиқувчи гуруҳ (FATF) ваколатли органларнинг юридик шахсларнинг бенефициар мулклари тўғрисидаги тўлиқ ва аниқ маълумотларни ўз вақтида олиш ёки фойдаланиш имкониятларига эга бўлишлари муҳимлигини таъкидлайдилар.

Масалан, 2016 йилдан бошлаб, Буюк Британияда компаниялар устидан “назорат қилиш бўйича жиддий кучга эга” шахслар реестри (Register of people with Significant Control) жорий этилди. Унга компаниялар капиталининг 25%дан кўпроғига эга бўлган ёки уни бошқариш, ёки таъсир ўтказиш ваколатига эга бўлган шахслар киритилган.

Коррупцияга қарши курашишнинг муҳим тенденцияси – бу ҳалол ишбилармонлик ахлоқини тарғиб қилиш. Шарқий Европа мамлакатларида маҳсулотлар, хизматлар ва маркетинг маҳсулотларини “Шаффоф тўлқин” (Clear Wave) бизнес-маркировкалаш ташаббуси амалга оширилмоқда. Ушбу белги бизнес этикаси, шаффофлик, масъулият ва барқарорликнинг рамзи ҳисобланади. Шунингдек, бизнесни юритиш стандартларини белгилайдиган ҳалоллик пактларини тузиш қўлланилади. Аксарият ҳолларда, улар маълум бир очик давлат танловлари учун ёки йирик лойиҳалар учун тендерлар билан боғлиқ. Халқаро миқёсда қазиб олиш тармоқларининг шаффофлиги (EITI) ва қурилиш соҳасининг шаффофлиги (CoST) ташаббуслари ҳалоллик тўғрисидаги энг таниқли пактлар ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатларнинг тажрибасидан маълумки, мамлакатда коррупция даражасининг камайиши давлат ва жамият бошқаруви қарорларининг қабул қилиниши жараёнида ахборотларнинг очиклиги ва шаффофлигини таъминлашга ҳамда жамоатчилик назорати механизмларининг ривожланишига ёрдам беради ҳамда ахборотлар очиклиги ва шаффофлигининг таъминланиши, ўз навбатида, коррупция даражасининг пасайишига олиб келади.

Хорижий илғор тажрибада коррупцияга қарши курашиш сиёсатинининг қуйидаги тенденциялари мавжуд

1.	Жамиятда ҳалоллик маданиятини мустаҳкамлашга қаратилган маърифий тадбирларни тизимлаштириш
2.	Бизнесни юритишда ҳалолликни рағбатлантириш
3.	Коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатини амалга оширишда фуқаролик жамиятини жалб этиш

4.	Давлат аппарати фаолияти тўғрисидаги ахборотдан фойдаланиш имкониятини кенгайтириш ва қарорларни қабул қилишнинг шаффофлигини таъминлаш
5.	Рақамлаштириш коррупцияни минималлаштириш воситаси сифатида
6.	Давлат хизматчилари учун ижтимоий кафолатларни кенгайтириш
7.	Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ва тартибга солиш
8.	Фуқаролик-ҳуқуқий, интизомий, маъмурий-ҳуқуқий ва жиноий-ҳуқуқий аспектларда ҳуқуқий тарғибот чоралари самарадорлигини ошириш

16.2. Коррупцияга қарши курашиш бўйича АҚШ, Буюк Британия, Германия ва Франция тажрибаси

АҚШ. АҚШнинг коррупцияга қарши қонунчилиги тизимли хусусиятга эга. Бундан ташқари, лобби, банк, биржа ва бошқа фаолиятларни тартибга солувчи ҳуқуқий ҳужжатлардан иборат. Бу коррупцияни тўлиқ бартараф этишнинг кафолати бўлмаса-да, АҚШда унинг даражаси бошқа давлатларга қараганда анча паст. Охириги 50 йилликда АҚШ давлат хизмати тизими коррупцияга қарши курашиш фаолиятида қабул қилинган бир қатор қонун ва қонуности ҳужжатлар билан тартибга солинган.

АҚШнинг коррупцияга қарши курашиш сиёсатининг ижобий хусусиятларидан бири – мансабдор шахсларнинг барчасига бирдай тааллуқли бўлган, ҳеч қандай иммунитетга эга эмаслиги, яъни ҳар қандай расмий вакил, жумладан, давлат раҳбари – президентдан то Конгресс аъзолари, сенатор ва судьялар, қонунбузарлик, жумладан коррупциявий хусусиятга эга бўлган хатти-ҳаракатлари учун ўз лавозимидан четлаштирилганидан сўнг жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Америка Қўшма Штатларида коррупцияга қарши қонунлар ҳаддан зиёд қатъийлиги билан тавсифланади. Турли кўринишдаги коррупция – порахўрлик, кикбэкинг (битим иштирокчисига ноқонуний пулларнинг бир қисмини тўлаш) ва бошқалар учун – пора миқдорининг уч бараварида жарима ёки 15 йил қамок жазоси ёки бир вақтнинг ўзида ҳар иккала жазо чораси, оғирлаштириладиган ҳолатларда – 20 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади¹²¹.

¹²¹ Зарубежный опыт противодействия коррупции – Научно-исследовательский центр проблем национальной безопасности (pic-pnb.ru)

АҚШ коррупцияга қарши курашиш стратегиясининг яна бир муҳим йўналиши давлат хизмати тизимида коррупциянинг олдини олишдир. Бу ахлоқий ва интизомий қоидаларни ўзида ифодаловчи “маъмурий ахлоқ” нормаларига асосланади. АҚШ давлат хизматчиларининг Одоб-ахлоқ кодекси коррупцияга қарши курашиш сиёсатининг муҳим воситаларидан бири ҳисобланади.

Хукумат хизматида Ахлоқ кодекси, дастлаб, Конгресс резолюцияси сифатида 1958 йилда қабул қилинган бўлиб, унинг ҳар бир аъзоси учун бажарилиши шарт бўлган мажбуриятлар ифодаланган.

1962 йилда АҚШ Конгресси томонидан “Сайланадиган мансабдор шахсларнинг (парламентнинг иккала палатаси аъзолари) ва ижро этувчи органлар амалдорларининг расмий қоидалари” деб номланган қоидалар қабул қилинди. 1965 йилда мансабдор шахсларнинг ахлоқий қоидалар стандартлари ўрнатилди ва 1978 йилда ушбу меъёрлар “Давлат органлари хизматчиларининг одоб-ахлоқи тўғрисида”ги Қонун шаклини олди.

XX асрнинг 80-йиллари охирида давлат хизматида ахлоқий таъмоиллар янада каттиқроқ ҳуқуқий тартибга солиш объекти бўлди. 1989 йилда АҚШ Конгресси қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти мансабдорларининг одоб-ахлоқ қоидаларини тартибга солувчи “Одоб-ахлоқ қоидалари ислоҳоти тўғрисида” ги Қонунни қабул қилди.

1990 йилда ушбу Қонун АҚШ Президентининг буйруғи билан ушбу таъмоиллар нафақат юқори лавозимдаги амалдорларга, балки барча оддий давлат хизматчиларига ҳам татбиқ этила бошлади.

Унга кўра, мазкур шахслар:

ўз шахсий манфаатлари йўлида хукуматнинг ёпиқ ахборотларидан фойдаланган ҳолда турли молиявий операцияларда иштирок этиши тақиқланади;

давлат хизматчиси томонидан ўз шахсий манфаатлари йўлида давлат органи томонидан тартибга солинадиган расмий хатти-ҳаракатларнинг содир этилишига олиб келувчи ҳар қандай шаклдаги совғаларни қабул қилиши мумкин эмас;

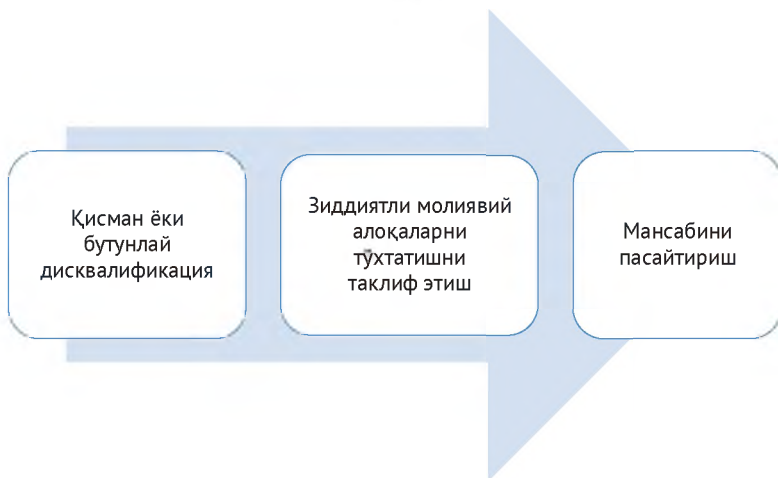
давлат хизматчиларининг ўз лавозим мажбуриятларини бажариши ёки бажара олмаслиги билан боғлиқ бўлган шахслардан совғаларнинг қабул қилиши ман этилади;

АҚШ қонунчилиги давлат хизматчиларига совғаларни қабул қилишга рухсат берилган умумий миқдори, бир календарь йилда, 100 АҚШ долларидан ошмаслиги лозим;

юқоридаги ҳолатларда давлат хизматчиси тегишли инстанцияларга суиистеъмол ҳолатлари, коррупция ва бошқа қонунбузилиш ҳолатлари тўғрисида маълум қилиши лозим.

Ушбу низомларнинг бажарилишини назорат қилиш билан давлат бошқаруви ёки департаментида зарур ҳолларда қўшимча маълумот сўраш, мансабдор шахсларни сўроқ қилиш, расмий тергов ҳаракатларини ўтказиш билан шуғулланадиган махсус тайинланган шахслар, гуруҳ ёки комиссиялар шуғулланади.

Мансабдор шахс томонидан қонунбузарлик ҳолати аниқланганда қуйидаги чоралар кўрилиши мумкин:

Бугунги кунда АҚШда коррупцияга қарши курашиш вазифасини амалга оширувчи дунёдаги энг кучли ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимларидан бири фаолият юритмоқда. АҚШнинг уюшган жиноятчилик ва коррупцияга қарши курашда миллий стратегиясининг вазифалари қуйидагиларни назарда тутди:

- уюшган тергов назариясига асосланган кўп қиррали ёндашувдан фойдаланиш;
- разведка хусусиятига эга бўлган миллий (халқаро) оператив-кидирув базасини кенгайтириш;
- мақсадли гуруҳ концепциясидан фойдаланиш асосида самарали ва мувофиқлаштирилган текширувларни ўтказиш;

- RICO қонуни фуқаролик коидаларидан жиноий ташкилотларнинг иқтисодий асосларини бузиш учун кенг камровли фойдаланиш;

- миллий ва хорижий ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига қўмаклашиш¹²².

RICO қонуни махсус хизматларга коррупция содир этган мансабдор шахс, жиноятчилар гуруҳи ёки унинг алоҳида аъзоси томонидан олинган ҳар қандай фойда ёки мол-мулкни мусодара қилиш, шунингдек, бундай шахсларнинг жиноий фаолияти натижасида зарар кўрган шахсларга уч баробар миқдорда зарарни қоплаш учун даъво қилиш имконини беради¹²³.

Буюк Британия. Буюк Британияда порахўрлик (коррупция) бўйича жиноят қонунчилигининг асослари 1889 йилда “Давлат ташкилотларида порахўрлик масалалари тўғрисида”ги ҳамда 1906 ва 1916 йилдаги “Коррупциянинг олдини олиш тўғрисида”ги қонунлар билан бевосита боғлиқдир¹²⁴.

Ушбу қонунларнинг биринчиси “пора талаб қилиш ёки қабул қилиш, ёки давлат хизматчисининг бирор ишни бажариши ёки бажармаслиги учун бирон совға, имтиёз, мукофот ёки бошқа моддий қийматликлар учун розилик бериши”ни қоралайди.

Бундай хатти-ҳаракатларда айбдор деб топилган шахс қамоқ жазосига ёки унга берилган совға, имтиёз ёки мукофотнинг қийматини тўлашга ҳукм қилинади. Бундан ташқари, у етти йил муддатга сайланиш ёки бирон бир давлат лавозимига тайинланиш ҳуқуқидан маҳрум этилади. Бундай жиноят такрорий содир этилса, айбдор хизмат ҳуқуқларидан маҳрум этилишига, шунингдек, мансабдор шахс сифатида олиши мумкин бўлган компенсация ёки пенсия ҳуқуқидан маҳрум этилишига ҳукм қилиниши мумкин.

1906 йилда қабул қилинган “Коррупциянинг олдини олиш тўғрисида”ги Қонун нафақат пора олган шахсни ушбу хатти-ҳаракатни содир этганлиги учун, балки порахўр томонидан пора берилгани ва ушбу хатти-ҳаракатларнинг содир этилиш мотивларидан қатъи назар жиноий жавобгарликни назарда тутаяди.

¹²² Попов В. И. Противодействие организованной преступности, коррупции, терроризму в России и за рубежом. – М., 2008. – С. 459-460.

¹²³ Карпович О. Г. Некоторые проблемы борьбы с коррупцией в государствах СНГ: теоретические и практические аспекты. – М., 2011.

¹²⁴ Зарубежный опыт противодействия коррупции – Научно-исследовательский центр проблем национальной безопасности (nic-pnb.ru)

1916 йилдаги “Коррупциянинг олдини олиш тўғрисидаги қонунга тузатиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонунга кўра, пора берилган иш ёки битим бўйича Марказий ҳукумат ёки алоҳида давлат идоралари билан келишув ёки пора таклиф этилган ҳолларда порахўрлик учун жавобгарликни белгилайди ва унда порахўрлик учун 3 йилдан 7 йилгача қамок жазоси билан жазоланади.

1809 йилдаги “Жиноят ҳуқуқи тўғрисида”ги Қонуннинг 1967 йилдаги таҳририда, ҳар қандай лавозимларни сотиш, сотиб олиш учун келишувлар, шу жумладан, Бирлашган Қироллик микёсида, шунингдек, Буюк Британия ҳудудида содир этилгани учун жавобгарлик кўзда тутилган. Айбдорлар 2 йилгача озодликдан маҳрум қилиш ва тегишли лавозимни эгаллаш ҳуқуқидан бутунлай маҳрум қилиш билан жазоланади.

Британия қонунчилиги судьялар ва суд тизимида фаолият юритадиган мансабдорларнинг порахўрлик жинояти билан боғлиқ масалаларни ҳам мустақил жиноят сифатида кўради. Суд тизими мансабдорига унинг бирон расмий хатти-ҳаракатларига таъсир кўрсатиш учун бирон-бир совға ёки пул мукофоти берадиган шахслар ва мукофотни олган суд мансабдорлари 2 йилгача озодликдан маҳрум қилиш ёки жарима билан жазоланади.

1987 йилдаги Буюк Британияда “Жиноий адлия тўғрисида”ги Қонунга биноан, СФО ташкилоти (The Serious Fraud Office) 1988 йилдан фаолият юритади¹²⁵. СФО – бу юқори даражадаги мураккаб фирибгарлик, порахўрлик ва коррупцияга қарши курашишга ихтисослашган прокуратура ташкилоти.

СФО – Англия, Уэльс ва Шимолий Ирландияни қамраб олган Буюк Британия жиноятчилик масалалари билан шуғулланадиган адлия тизимининг бир қисмидир (аммо Шотландия, Мэн ороли ва Норман ороллари кирмайди).

СФО бош прокурор томонидан бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ходимлари ўртасидаги муносабатлар ўрнатилган протоколга мувофиқ бошқарилади.

СФО йирик иқтисодий жиноятларга қарши курашишни зиммасига олади ва жиддий ёки мураккаб фирибгарликни ўз ичига олган, ҳар қандай гумон қилинган ҳуқуқбузарликни текшириши мумкин.

СФО, шунингдек, жиноятчиларни жиноий фаолиятидан олган молиявий даромадлари учун таъкиб қилади ва чет эл юрисдикцияларига жиддий ва мураккаб фирибгарлик, порахўрлик ҳамда коррупция

¹²⁵ <https://www.sfo.gov.uk>

ҳолатларини тергов қилишда ёрдам беради. 2017 йилдан бошлаб, чет элда солиқ тўлашдан бўйин товлаганлари учун корпорацияларнинг ишончсизлиги билан боғлиқ янги жиноятларни тергов қилиш ва жинойи жавобгарликка тортишга кўмаклашилмоқда.

Буюк Британияда 2017–2022 йилларга мўлжалланган Коррупцияга қарши курашиш стратегиясининг асосини ташкил этган 4 та асосий тамойил (4P – Pursue, Prevent, Protect and Prepare) ҳукумат томонидан терроризм, уюшган жиноятчилик ва пул ювишга қарши курашиш бўйича куйидаги фаолиятларни қамраб олади:

коррупциядан химоя қилиш – давлат ва хусусий секторда коррупцияга қарши маданиятни шакллантириш;

коррупциянинг олдини олиш – фуқароларни ноқонуний фаолият билан шуғулланишларига йўл қўймаслик, хусусан, касбий ҳалолликни ошириш орқали;

коррупцияни аниқлаш ва жазо чораларини кўриш – ҳуқуқни қўллаш, тергов, судлов ва жиноятчини жавобгарликка тортиш доирасидаги жинойи суд юритуви ва назоратни амалга оширувчи органлар ролини мустаҳкамлаш;

коррупциянинг оқибатларини минималлаштириш, хусусан, ноқонуний хатти-ҳаракатлар оқибатида етказилган зарарни қоплатиш ва б.

Германия. Жаҳонда турли усуллар ва механизмлар ёрдамида коррупция даражасини сезиларли даражада минималлаштирган давлатлар мавжуд. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, коррупцияга қарши ҳам “юмшоқ” чоралар, ҳам “қаттиқ” (ва баъзан шавқатсиз) усуллар орқали муваффақиятли курашиш мумкин. Мана шундай давлатлардан бири ҳисобланган Германия давлати тажрибасини кўриб чиқамиз.

Германияда коррупцияга қарши курашиш самарадорлиги сўнги йилларда сезиларли даражада ошди. Бунга полиция ва прокуратура ходимлари штат бирликларининг оширилиши, ишонч рақамлари орқали аноним хабарларни бериш тартибининг жорий этилиши, жиноят ва солиқ полицияси ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик ва бутун Европа Кенгаши бўйлаб ҳамкорликнинг кенгайганлиги ёрдам берди. Самарадорликни таъминлашда илм-фаннинг ҳам жиддий таъсири бўлди, хусусан, олимлар томонидан ўтказиладиган илмий ва амалий тадқиқотлар орқали коррупцияни келтириб чиқарадиган шарт-шароитлар ва порахўрларнинг пора олиш ва бериш усуллари бўйича ҳам катта тажриба тўпланди. Германияда давлат ва маҳаллий бошқарувда коррупция ҳолатлари (жами 35 фоиз) хусусий бизнесга қараганда (56 фоиз) анча кам. Ҳуқуқ-тартибот ва

суд органлари атиги 8 фоизни, турли даражадаги сиёсатчилар эса, атиги 1 фоизни ташкил этади.

Коррупция билан боғлиқ қонунбузилиш ҳолатлари, зиддиятли вазиятлар аксарият ҳолларда бизнес секторда, жумладан, йирик корпорациялар, концернлар фаолиятида кузатилган. Бу жанжалларнинг барчаси суд жараёнлари, камок санкциялари, сиёсатчилар ва топ-менежерларнинг истеъфолари, саноат корхоналарига миллионлаб долларлик жарималар билан таъкиб қилинган. Натижада, бугун деярли ҳар бир йирик немис компанияларида compliance (бизнесни қонун доирасида қатъий юриштиш) соҳасидаги мутахассислар жалб қилинадиган бўлди ёки улар мунтазам равишда ўз тизимидаги жиноятларни аниқлаш бўйича қидирув (детектив) органлари хизматларидан кенг фойдаланадиган бўлишди.

Агар бугунги кунда немис компанияси хорижий ҳамкорларга пора тўлаган бўлса, компаниянинг имижига жиддий путур етади ва катта молиявий зарар кўради. Коррупция йўли билан олинган экспорт буюртмалари имтиёзли давлат ташқи савдо суғуртасидан ҳам маҳрум этилади.

Германия қонунларига кўра, коррупция мансабдор шахс томонидан моддий ёки номоддий фойда олиш учун мансаб ваколатларидан фойдаланиши деб ҳисобланади. Бундай жиноятлар ҳар қандай соҳада номоён бўлиши мумкин: давлат бошқаруви, сиёсат, иқтисодиёт, нодавлат ташкилотлар ва б.

Назария, амалиёт ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг комплекс таҳлили шуни кўрсатадики, Германиянинг коррупцияга қарши курашиш тизимининг ғояси қуйидаги ўнта принцип асосига қурилган:

1. Давлат хазинасини ҳимоя қилиш ва коррупция регистри орқали коррупцияни назорат қилиш.

2. Ҳалол бизнес ахлоқи учун имтиёзлар яратиш.

3. Давлат хизматидан бўшатиш мансабдор шахсларни беш йил давомида бизнес фаолият билан шуғулланишларини тақиқлаш.

4. Қонунлардаги бўшлиқларни бартараф этиш.

5. Ваколатли ташкилотлар томонидан телефон сўзлашувлар мониторингинг олиб борилиши.

6. Жазони енгиллаштириш орқали коррупция билан боғлиқ асосий гувоҳларни жалб қилиш орқали жараёнларни тартибга солиш;

7. Коррупцияга қарши марказларни яратиш орқали жиноий таъқибни кучайтириш.

8. Фаолият очиклиги ва шаффофлиги.

9. “Ишонч телефонлари”ни ташкил этиш.

10. Ноконуний бойлик орттириш ва суиистеъмол килиш ҳолатларининг олдини олиш мақсадида назоратни кучайтириш¹²⁶.

Ушбу тамойилларнинг ҳар бири Германияда самарали амалга ошириб келинмоқда.

Бундан ташқари, Германия ҳукуматининг федерал вазирликлари ва идоралари коррупцияга қарши чораларни амалга оширдилар. Федерал ҳукумат органларида коррупцияга қарши кураш бўйича “Федерал ҳукумат директиваси” деб номланган ҳужжатларнинг махсус пакети қабул килинди. Ушбу меъёрий ҳужжатлар Федерал ички ишлар вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган ва Германияда 2004 йилдан буён амал қилмоқда. Директивага Коррупцияга қарши фаолият кодекси, шунингдек, идораларнинг раҳбарлари учун услубий кўрсатмалар илова қилинади. Директиванинг асосий хусусияти шундаки, у нафақат федерал давлат органларига, балки оммавий ва хусусий ҳуқуқ юридик шахсларига ҳам қўлланилиши мумкин.

Директивада давлат органларида коррупцияга, айниқса, мойил бўлган хавф-хатарларни таҳлил қилишга қаратилган фаолият соҳаларига урғу берилади. Шу билан бирга, коррупция хавфи “кўп кўзлар” (бир нечта ходимлар иштирокида ёки биргаликда текширувларни ўтказиш) ва очиклик принципларидан фойдаланган ҳолда аниқланади. Директиванинг 4.2-моддаси коррупциялашган органларда мансабдор шахсларнинг ротациясини таъминлайди ва хизматчиларнинг ваколат муддати беш йил билан чекланади.

Ушбу Директива билан Коррупцияга қарши фаолият кодекси ва Идораларнинг раҳбарлари учун методик кўрсатмалар ҳам тасдиқланган.

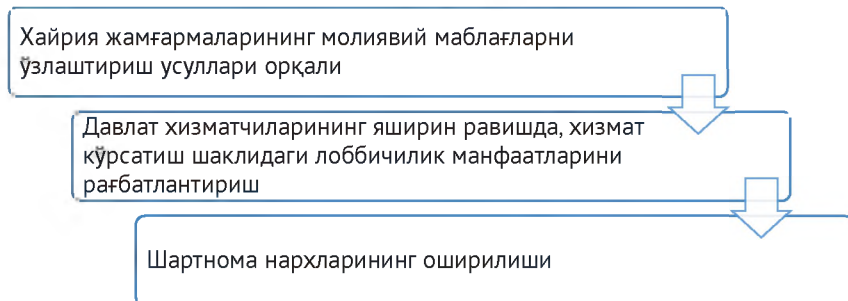
Германия Жиноят кодексида коррупцияга оид ҳаракатлар қуйидагича малакаланган ва аниқ кўрсатилган:

- ҳар қандай даражадаги депутат томонидан пора олиниши ёки берилиши;
- рақобатчиларга таъсир ўтказиш мақсадида тижорат соҳасида пора олиш ёки бериш;
- пассив турдаги коррупция фаолияти билан боғлиқ номоддий фойда олиш;
- фаол турдаги коррупция фаолияти - молиявий даромад ёки пора олиш;
- хизмат вазифаларини бажарувчи мансабдор шахсларнинг ҳаракатсизлиги.

¹²⁶ Моисеев В.В. Европейский опыт борьбы с коррупцией // Человек и труд. 2011. № 10.

Германияда порахўр амалдорлар катл этиладиган Хитойдагидек кескин чоралар қўлланилмаган бўлса-да, мамлакат сезиларли муваффақиятларга эриша олган. Ушбу мақсад йўлида махсус қонун яратилиб, Жиноят кодексига ўзгартишлар киритилган. Федерал ҳукумат коррупцияга қарши курашишга қаратилган директивани ҳам чиқарган.

Ҳозирги кунда Германияда коррупция цивилизациялашган шаклларда намоён бўлмоқда:

Германия ҳар қандай коррупцион ҳаракатлар ва схемаларга самарали қарши тура оладиган чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқди. Улар орасида куйидаги жазо турлари мавжуд:

- озодликдан маҳрум қилиш. Жиноят қанчалик жиддий бўлганига қараб, жиноятчига олти ойдан 10 йилгача қамоқ санкцияси берилади. Бундан ташқари, бундай жиноят билан ушланган шахс келгусида Жиноят кодексининг 358-моддасида кўрсатилган лавозимларга ишга жойлаша олмайди;

- мол-мулкни мусодара қилиш. Ноқонуний йўллар билан қўлга киритилган ҳамма нарса давлатга топширилади. Инсонпарварлик тамоёйлари нуқтаи назаридан келиб чиқиб, аксарият ҳолларда мусодара қилиш жазо чораларидан бири сифатида бўлади, чунки айбдор оиласидан ажралмайди. Бундан ташқари, ноқонуний олинган мулк ижтимоий эҳтиёжлар учун жамиятга қайтарилади. Бу каби жазодан кўрқиб, кўплаб потенциал жиноятчилар чизикни кесиб ўтишга журъат этмайдилар;

- юқори даражадаги гаров миқдори, жарималар ва суд. Коррупциявий ҳаракатлар пора миқдоридан анча катта молиявий йўқотишларга олиб келиши мумкин. Барча маълумотлар базаларига ҳуқуқбузар ҳақидаги маълумотларнинг киритилиши, меҳнат шартномасининг бе-

кор қилиниши, келажакда ҳуқуқбузарнинг яхши иш топишини деярли имконсиз қилади. Бундан ташқари, шахснинг кредит тарихи ҳам зарар кўради. Германияда деярли барча йирик харидлар кредит асосида амалга оширилиши сабабли, нарса сотиб олиш жуда кийин бўлади;

- коррупцияга жиддий тўсиқлар яратиш мақсадида мамлакатда ишонч телефонлари ишлайди ва ҳар қандай немис фуқароси қўнғироқ қилиб, коррупция ҳолати хақида хабар бериши мумкин. Шу билан бирга, қўнғироқнинг анонимлиги 100% кафолатланади.

Германияда коррупциянинг олдини олишга қаратилган қуйидаги чора-тадбирлар белгиланган:

- ҳукумат вакиллари ва сиёсий арбоблар таклиф қилинадиган жамоатчилик муҳокамаларини ўтказиш;

- коррупцион схемаларга мойил бўлган позициялар (лавозимлар)ни аниқлаш;

- ички назоратни кучайтириш;

- совғаларни қабул қилиш масаласини тартибга солиш;

- ходимларнинг доимий ротацияси;

- ходимларнинг ҳуқуқий билим ва малакаларини даврий ошириб бориш;

- давлат хизматчиларини тадбиркорлик билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум этиш ёки чеклаш;

- давлат буюртмаларини фақат ўтказилган танловлар натижалари асосида тақсимлаш;

- собиқ давлат хизматчиларининг тижорат фаолияти билан фақат ҳукумат рухсати билан шуғулланиши.

Коррупцияга қарши курашда нафақат санкциялар, балки турли рағбатлантиришлар ҳам коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини оширади. Масалан, имтиёзлар, юқори пенсия, мартаба ўсиши, турли хил компенсация тўловлари ва б.

Франция. Ҳозирги вақтда Францияда коррупцияга қарши курашиш фаолияти билан жуда кўп давлат органлари, жумладан, Давлат Кенгаши, Ҳисоб палатаси, Молия Бош инспекцияси, Ички ишлар вазирлиги молиявий полициясининг Бош бошқармаси, Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, Жамоат ҳаётининг шаффофлиги олий органи ва бошқалар бевосита шуғулланади.

Фаолиятни мувофиқлаштириш 2016 йилдаги “Шаффофлик, коррупцияга қарши курашиш ва иқтисодий ҳаётни модернизация қилиш тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ ташкил этилган Франциянинг Корруп-

цияга қарши курашиш агентлиги (ААФ) зиммасига юклатилган. Идора Адлия вазири назорати остида фаолият юритади ва коррупциянинг олдини олиш ҳамда унга қарши курашиш фаолиятини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш, ташкилотларга услубий ёрдам кўрсатиш, коррупцияга қарши чораларни амалга ошириш талабларига риоя этилишини мониторинг қилиш, шунингдек, қонунларни бузганлик учун тергов ва жавобгарликка тортишга масъул ҳисобланади.

16.3. Коррупцияга қарши курашиш бўйича Дания, Норвегия, Швеция ва Финландия тажрибаси

Дания. Дания нафақат Европадаги, балки бутун жаҳонда коррупция даражаси энг паст бўлган давлат ҳисобланади. “Transparency international” (TI) -коррупцияни қабул қилиш индекси давлатларда коррупция даражаси ва унга қарши курашиш борасида амалга оширилган ишларни баҳолаб боровчи индекс ҳисобланади. Дания “Transparency International” халқаро ташкилот рейтингининг коррупцияни қабул қилиш индексида охириги йилларда биринчиликни эгаллаб келмоқда. Хусусан, “TI Corruption Perceptions Index 2021” индексида 100 дан 88 балл билан 180 та давлат орасида 1-ўринда қайд этилди. “The Rule of Law Index” 2020 индексида 1 дан 0,90 балл билан 128 та давлатдан 1-ўрин, “Global Right to Information Rating” индексида 150 балдан 64 балл билан 134 та давлатдан 108, “Index of Public Integrity” 2019 индексида 10 баллдан 9,49 балл билан 116 та давлатдан 2-ўринни эгаллаган¹²⁷.

Дания Коррупцияга қарши конвенциясини 2006 йилда ратификация қилган. Дания БМТ, GRECO, ОЕСД ва FATF билан ҳамкорлик қилади. Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини амалга оширувчи органлар – Дания Адлия вазирилиги (Justitsministeriet), Иқтисодий ва халқаро жиноятчиликка қарши махсус прокурор (Statsadvokaten For Særlig Økonomisk og International Kriminalitet)¹²⁸.

Мамакатда коррупцияга қарши қонунлар ва ташаббуслар самарали фаолияти коррупциянинг давлат даражасида ҳам, фуқароларнинг юқори даражадаги онги ва масъулияти сабабли бутунлай йўқотилмоқда.

Дания Коррупцияга қарши курашиш бўйича давлатлар гуруҳи

¹²⁷ Манба: <https://anticor.hse.ru/main/country/Denmark> © Антикоррупционный центр НИУ ВШЭ

¹²⁸ Манба: <https://anticor.hse.ru/main/country/Denmark> © Антикоррупционный центр НИУ ВШЭ

(GRECO) ва Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкilotи (ОЕСД) аъзоси ҳисобланади. Ушбу ташкilotларнинг барча талаблари Даниянинг миллий қонунчилигида мустаҳкамланган ҳамда мамлакатнинг барча давлат институтлари томонидан қатъий бажариб келинмоқда.

Мамлакатнинг коррупцияга қарши қонунлари тўпламига коррупцияга нисбатан турли хил жавобгарликни назарда тутадиган йиғирмага яқин норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар киради, шу жумладан, Дания “Коррупция тўғрисида”ги қонун, “Адолатни ўрнатиш тўғрисида”ги, “Давлат маъмуричилиги тўғрисида”ги, “Пул ювиш ва терроризмни молиялаштиришнинг олдини олиш чоралари тўғрисида”ги қонунлар, Конституциявий қонун, Жиноят кодекси ва бошқалар.

Коррупциянинг олдини олишда Фолкетинг (Дания парламенти), шунингдек, мамлакат жамоатчилиги фаол иштирок этади, бу тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинган. Фолкетинг Конституциявий қоидаларнинг 20-бандига мувофиқ, Дания парламенти аъзолари ҳар бир вазирнинг парламентга мунтазам равишда ҳисобот бериши керак бўлган маълумотларни олишлари мумкин, хусусан, улар коррупция схемаларда иштироки бўйича шубҳа-гумонлар тўғрисида ҳам тушунтиришлар беришлари лозим.

Данияликлар ўртасида ўтказилган ижтимоий сўров натижалари шуни кўрсатдики, Данияда, асосан, мансабдорларга турли кўринишдаги совғалар бериш шаклида намоён бўлиб, бу мамлакатда “майда коррупция” мавжудлигидан далолат беради.

Данияда коррупция даражаси пастлигининг асосий омилларидан яна бири, нафақат ҳукумат амалдорлари орасида, балки оддий фуқаролар ўртасида ҳам бу иллатнинг зарари тушунтирилади. Мамлакатда ўзига хос ахлоқий қоидалар, мансабдор шахсларнинг шаъни кодекслари, ҳукумат даражасида ошқоралик ва очиқлик мавжуд. Коррупцияда гумон қилинган шахс эгаллаган лавозим-мартабаси билан дарҳол хайрлашади.

Мамлакатдаги барча пул айланмалари шаффоф, барча даромад ва харажатлар очик. Жамоат ташкilotлари ва махсус назорат органлари очик фаолият кўрсатиб, компанияларнинг фаолияти ва молиявий аҳволи ҳақидаги маълумотларни Интернетда эълон қилиб боради.

Данияда давлат хизматчиларининг ижтимоий ҳимояси юқори даражада таъминланган: бепул тиббий хизмат ва таълим олиш, ижтимоий кафолатларнинг мавжудлиги коррупцион хатти-харакатлар эҳтимолини сезиларли даражада камайтиради.

Данияликлар орасида порахўрлик даражасининг пастлигига коррупцияга қарши қонунчиликнинг даврий равишда кучайтирилиши ҳам таъсир қилади. Фақат сўнги йилларда давлат секторида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар учун санкция уч йилдан олти йилгача, хусусий секторда эса, бир йилдан тўрт йилгача оширилди.

Данияда коррупция даражаси паст бўлишининг сабабларидан яна бири шундаки, аксарият компаниялар коррупцияга нисбатан “ноль мурасизлик” сиёсатига риоя қилишади, яъни ўз компаниялари ичида ҳам, ҳамкорлар билан ҳамкорлик жараёнида ҳам порахўрликнинг қабул қилинмаслигидир.

Масалан, ишга жойлашиш мақсадида мурожаат қилинганда, томонлар пора олиш ва беришдан бош тортиш мажбуриятини ўз ичига олган махсус шартномани имзолашлари мажбурийдир. Бундай шартномани имзолашни рад этиш ишга қабул қилишдан бош тортишнинг жиддий сабаби бўлиши мумкин, ушбу шартнома қоидаларининг бузилиши ҳодимнинг ишдан бўшатилишига олиб келади. Шунга ўхшаш қоидалар Даниянинг кўплаб йирик ташкилотларида мавжуд: Дания Савдо кенгаши, Ривожланаётган мамлакатлар учун саноатлаштириш жамғармаси, Дания Саноат конфедерацияси, Дания Кредит-экспорт агентлиги (ЕКФ) ва ҳоказо.

1930 йилда қабул қилинган ва шу кунгача мамлакат ҳудудида ўзгартириш ва қўшимчалар билан амалда бўлган Дания Жиноят кодекси коррупцияга оид жиноятларни белгиловчи ягона жиноят қонуни ҳисобланади¹²⁹. Дания Жиноят кодексининг 122, 144, 299-моддаларига мувофиқ, фаол ва пассив порахўрлик, мансаб лавозимини суиистеъмол қилиш, талон-тарож қилиш, фирибгарлик, ишонччи оқламаслик, пул ювиш ва порахўрликдан тушган даромадлар тақиқланади. Жиноят кодексиди, шунингдек, хорижий мансабдор шахсларни пора эвазига оғдириб олиш, корхоналар ўртасидаги коррупция ва шахслар томонидан компания номидан содир этиладиган коррупция учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган. Ушбу жиноятларнинг содир этилганлиги учун жарима ёки олти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади¹³⁰.

¹²⁹ Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/obzor-antikorrupcionnoy-politiki-danii>. – Дата доступа: 13.01.2019.

¹³⁰ О некоторых особенностях борьбы с коррупцией в Дании. И. Д. Гордынец, И. И. Шишковец. Учреждение образования Федерации профсоюзов Беларуси “Международный университет “МИТСО”, г. Минск.

Коррупцияга қарши курашиш бўйича Дания қонунчилигининг юқори даражада такомиллашганлиги ва унинг халқаро қонунчиликка мувофиқлиги мамлакатнинг бу соҳадаги фаолияти ижобий тусда эканлигини кўрсатади.

Норвегия. Норвегия ҳам Европада, ҳам жаҳонда коррупция даражаси энг паст бўлган давлатлардан бири ҳисобланади. Хусусан, “TI Corruption Perceptions Index” 2021 индексида 100 дан 85 балл билан 180 та давлат орасида 4-ўринда қайд этилди. “The Rule of Law Index 2020” индексида 1 дан 0,89 балл билан 128 та давлатдан 2-ўрин, “Global Right to Information Rating” индексида 150 балдан 78 балл билан 134 та давлатдан 80, “Index of Public Integrity 2019” индексида 10 баллдан 9,61 балл билан 116 та давлатдан 1-ўринни эгаллаган¹³¹.

Норвегия Коррупцияга қарши конвенциясини 2006 йилда ратификация қилган. БМТ, GRECO, ОЕСД ва FATF билан ҳамкорлик қилади. Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини амалга оширувчи ташкилот – Норвегиянинг Иқтисодий ва экологик жиноятчиликка қарши курашиш ва тергов қилиш миллий бюроси (Den sentrale enhet for etterforskning og påtale av økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet)¹³².

Норвегия коррупцияга қарши жуда қаттиқ қонунчиликка, тегишли халқаро механизмларда фаол иштирок ва коррупцияга қарши курашда ижобий динамикага эга. Коррупцияга қарши курашиш фаолиятининг асосий йўналишларидан бири сифатида таъкидлаш мумкинки, яширин иқтисодиёт улушини камайтириш мақсадида, ушбу йўналишдаги жиноятчиликка қарши чора-тадбирларни ишлаб чиқади ва амалга оширади. Маълумотларнинг очиқлиги, коррупцияга қарши курашишда фуқароларнинг фаоллиги каби хусусиятлар хос.

Мутахассисларнинг фикрича, Норвегияда коррупцияга қарши курашиш самарадорлигининг сири шаффофлик (ошкоралик) да ётади. Норвегияда, Европа ва дунёнинг кўплаб бошқа мамлакатларида бўлгани каби, давлат харидлари ва давлат бюджети маблағлари харажатлари билан боғлиқ барча ҳужжатлар очиқ, Интернет ва босма оммавий ахборот воситаларида чоп этилади ва бунда ҳар бир фуқаро маблағларнинг нимага ва қанча миқдорда сарфланиши бўйича маълумот олиши мумкин. Шаффофлик нафақат давлат харидлари, балки юқори мартабали амалдорлар

¹³¹ Источник: <https://anticor.hse.ru/main/country/Norway>© Антикоррупционный центр НИУ ВШЭ

¹³² Манба: <https://anticor.hse.ru/main/country/Norway>© Антикоррупционный центр НИУ ВШЭ

ёки оддий ишчиларнинг даромадлари ҳам очик манбаларда мавжуд. Барча фуқароларнинг иш ҳақи ва банкдаги ҳисоб-варағи тўғрисидаги маълумотлар маҳаллий солиқ хизмати веб-сайтида мавжуд¹³³.

Норвегияликларнинг фуқаролик фаоллиги позицияси ҳам муҳим омил. Коррупция ҳолатлари, шунингдек, бошқа жинойи жазога тортиладиган қилмишлар ҳақида тегишли идораларни хабардор қилиш ҳар бир фуқаронинг бурчи ҳисобланади. Чунки коррупция қонун устуворлиги, демократия, инсон ҳуқуқлари ва ижтимоий адолат институтларига таҳдид солади. Норвегия Конституциясига кўра, ҳар бир ходим иш жойи билан боғлиқ ҳолатлар ва муносабатлар ҳақида фикр билдириш ҳуқуқига эга. Шахс ўз компаниясидаги коррупция ҳолатлари тўғрисида тегишли органларга хабар бериши керак, маълумот берувчи эса, ҳимояланиш ҳуқуқига эга – иш берувчи уни ишдан бўшатомайди. Ушбу қонун давлат ва хусусий секторга бирдай тегишли¹³⁴.

Назорат - Норвегия парламенти (Стортинг)нинг функцияларидан биридир. Стортингнинг Назорат ва Конституциявий кўмитаси парламент томонидан қабул қилинган қарорларнинг амалга оширилиши бўйича давлат органларининг фаолиятини назорат қилувчи марказий органидир. У ўз ташаббуси билан ишларни текшириши ва очик назорат эшитувларини чақириши мумкин. Кўмита томонидан кўриб чиқилган ишларнинг аксарияти Норвегия Бош аудитори идорасининг ҳисоботларига асосланади.

Стортингнинг назорат функцияларининг бир қисми ташқи назорат органларига – Норвегия Бош аудитори идораси ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссарга топширилади, улар парламентга бўйсунди ва ўз фаолиятлари тўғрисида ҳисобот беради.

Норвегия Жиноят кодексининг 26-бобида: “Фирибгарлик, ишонч-суиистеъмол қилиш ва коррупция” хатти-ҳаракатлари учун санкция масалари батафсил тартибга солинган. Жиноят кодексининг 276 “а” қисмига мувофиқ, ўзи ёки бошқа шахс учун расмий лавозим ваколатларидан фойдаланган ҳолда ёки бажарилган иш/вазифа билан боғлиқ ҳолда фойда олиш ёки маълум бир лавозимни эгаллаган ёки иш/вазифани бажарадиган шахсга бундай имтиёзларни тақдим этиш учун жавобгарлик белгиланган. Шундай қилиб, пора олган ҳам, уни таклиф қилган ҳам жазога тортилади. Ушбу турдаги жиноятлар жиноятчининг иш жойи-

¹³³ Норвегия (askjournal.kg)

¹³⁴ Антикоррупционный контроль в некоторых государствах мира (jk.ru)

дан қатъи назар – давлат, муниципал ёки хусусий секторда жазоланади. Норвегия фукароси томонидан Норвегиядан ташқарида коррупция актини содир этганлик учун ҳам жазо берилади.

Жиноят кодексига “оғир” даражадаги коррупция ҳолатлари тўғрисида алоҳида таъкидланган. 276 “б” қисмига мувофиқ, коррупцияни “оғир” деб белгилашда, хусусан, ҳаракат давлат амалдори томонидан ёки давлат амалдорига нисбатан содир этилганми ёки унинг расмий лавозими, иши ёки топшириғидан келиб чиқадиган алоҳида ишончга путур етказган бошқа шахс томонидан содир этилганми, бу катта иқтисодий фойда учун қилинганми, жиддий иқтисодий ёки бошқа турдаги зарар етказиш хавфи бўлганми, молиявий ҳисоботларда нотўғри маълумотлар қайд этилганми, ишончсиз молиявий ҳужжатлар ёки ишончсиз йиллик молиявий ҳисоботлар мавжудми – шуларга эътибор берилади. Агар 276 “а” қисмида белгиланган коррупция ҳаракати учун жиноятчи пул жаримаси ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши мумкин бўлса, унда “оғир” даражадаги коррупция (шунингдек, унга қўшилиш) ҳисобланиб, 10 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Коррупцияга қарши чоралар ва тегишли қонунчиликни ишлаб чиқиш Норвегия Адлия ва Фавкулудда вазиятлар вазирлиги томонидан мувофиқлаштирилади. У Ташқи ишлар вазирлиги ва унинг Ривожланаётган мамлакатларга ёрдам бериш бўйича қуйи бошқармаси (HORAD) билан биргаликда ушбу соҳадаги халқаро ҳамкорлик учун жавобгардир.

Норвегияда коррупция билан боғлиқ жиноятларни тергов қилишда марказий ролни Иқтисодий ва экологик соҳалардаги жиноятларни тергов қилиш бўйича Миллий прокуратура (Экокрим) бажаради. Баъзи ҳолларда, коррупцияга қарши курашда Молиявий назорат идораси иштирок этади (Молия вазирлиги бўйсунувида бўлиб, молиявий хизматлар соҳасида қонун-қоидаларга риоя этилишини назорат қилиш, молиявий шартномалар тузиш, шубҳали битимлар ҳақида Экокрим ва/ёки полицияни хабардор қилиш), Солиқ хизмати, Божхона хизмати, Осло шаҳри биржаси, Рақобат тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилиш инспекцияси, Меҳнат ва фаровонлик бўйича Давлат хизмати ҳам иштирок этади.

2005 йилдан Норвегияда давлат хизматчиларининг, хусусан, вазирларнинг хусусий секторга ўтишида, шунингдек, бизнес вакилларининг давлат хизматига ўтишида бир катор қоидалар жорий этилди. Аксарият ҳолларда ўтишда “қарантин” қоидалари амал қилади (ярим йил муддат белгиланган). Тегишли қарор иш берувчи томонидан, вазирлар ва улар-

нинг ўринбосарларига нисбатан “карантин” бўйича мустақил комиссия томонидан қабул қилинади.

Швеция. Ушбу давлат ҳам нафақат Европадаги, балки бутун жаҳонда коррупция даражаси энг паст бўлган давлатлардан ҳисобланади. “Transparency International” халқаро рейтингининг коррупцияни қабул қилиш индексида охириги йилларда етакчи ўринларни эгаллаб келмоқда. Хусусан, “TI Corruption Perceptions Index 2021” индексида 100 дан 85 балл билан 180 та давлат орасида 4-ўринда қайд этилди. “The Rule of Law Index 2020” индексида 1 дан 0,86 балл билан 128 та давлатдан 4-ўрин, “Global Right to Information Rating” индексида 150 балдан 101 балл билан 134 та давлатдан 40-ўрин, “Index of Public Integrity 2019” индексида 10 баллдан 8,95 балл билан 116 та давлатдан 8-ўринни эгаллаган.

Бундан ташқари, Жаҳон банки Швецияни бизнес юритиш бўйича етакчи ўнта мамлакат таркибига киритган. Албатта, ҳар доим ҳам шундай бўлмаган, Швецияда коррупцияга қарши тизим ўн йиллар давомида такомиллаштирилган.

Швеция қонунчилигига кўра, порахўрлик – давлат сектори ва хусусий сектордаги порахўрликка бўлинади. Шу билан бирга, Давлат секторида порахўрлик ва коррупция ҳолатлари Швецияда оғир жиноят ҳисобланади.

Коррупцияга оид жиноят, масалан, расмий лавозимни суиистеъмол қилган шахс, Швеция Жиноят кодексига кўра, энг оғир жазо – 6 йилгача озодликдан маҳрум қилинади. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, Швецияда коррупцияга оид жиноятлар учун санкциялар унчалик оғир эмас. Ушбу санкциялар дунёнинг кўплаб нуфузли мамлакатларининг жиноят қонунчилигига қараганда юмшоқроқ. Швеция давлат бошқаруви тизимида коррупцияга қарши курашда муваффақиятнинг асосий омилли – Швеция жамиятининг таълимидир. Бу, асосан, болалар тарбияси билан боғлиқ. Таълимда асосий этибор боланинг дунёқарашида ҳалоллик, катталарга ҳурмат, шу жумладан, ота-оналарга бўлган муҳаббат бўйича барқарор кадриятларни шакллантиришга қаратилади. Фойда (даромад) топиш ва муваффақиятга эришишда меҳнатсеварлик ва ҳалоллик, касбий ўсишга доимий интилиш, тежамкорлик ва хушёрлик, масъулият ва ташаббускорлик, хусусий мулкнинг муқаддаслиги ва дахлсизлиги – бу швед жамиятида ёшлиқдан сингдирилган швед ахлоқининг асосий тамойилларидир. Касбдаги бурчни бажариш Швецияда инсон ахлоқий ҳаётининг энг юқори вазифаси сифатида қаралади. Одамларга ҳар доим шартномаларга риоя қилиш, қарз ва тўловларини ўз вақтида амалга

ошириш, пора беришдан бутунлай қочиш, ҳар доим, ҳар жиҳатдан ҳалол бўлиш кераклиги ва энг муҳими, порахўрлик жамиятда бўлмаслиги кераклиги ўргатилади¹³⁵.

Коррупцияга қарши курашда Швеция расмийлари ва бизнес доиралари фаолияти устидан жамоатчилик назорати катта кучга эга. Ушбу назоратни амалга оширишда оммавий ахборот воситалари асосий роль ўйнайди, улар ҳар қандай коррупция ҳолатларини, уларга алоқадор шахсларнинг жамиятдаги лавозими ва мавқеидан қатъи назар, дарҳол эълон қилади.

Масалан, 1999 йил ўрталарида Швецияда Молия вазири расмий лавозим ваколатларини суиистеъмол қилганлиги сабабли жанжал келиб чиққан. У Стокгольмнинг нуфузли ҳудудида навбатсиз уйга эга бўлган. Вазир яшаш жойини олиш жараёнини тезлаштириш мақсадида пора берганликда гумон қилинган¹³⁶.

Яна бир мисол. Швеция қамоқхона тизимининг раҳбарларидан бири янги қамоқхоналарни лойиҳалаш пайтида буюртма беришда пора олган ва бунда тўртта гумонланувчи айбланган. Швеция қамоқхона тизими ходимлари ва коррупцияга оид жиноятларни содир этганликда гумон қилинган архитектура ва курилиш компаниялари вакиллари судга чақирилган. Қамоқхона тизимининг кўчмас мулк бўлимининг собиқ раҳбари янги қамоқхона биноларини лойиҳалаш билан боғлиқ катта пора олганликда гумон қилинган. Бу воқеа давлат хизматчилари судга жалб қилинган энг йирик коррупция ҳолатлардан бири ҳисобланади. Швецияда, қисқа вақт ичида бойлик орттирган ҳар қандай тадбиркор ва мансабдор шахс шубҳа остига олинади. Агар мансабдор шахс ноҳалолликда айбланса, у лавозимидан кетишга мажбур бўлади¹³⁷.

Коррупция дунёдаги барқарор ривожланишнинг асосий тўсиқларидан бири бўлиб, иктисодий ўсишни секинлаштиради, давлатга бўлган ишончни сусайтиради ва демократик институтлар ва одамлар фаровонлигига салбий таъсир қилади. Афсуски, ҳозирги пайтда коррупцияни тўлиқ бартараф этишнинг имконияти мавжуд эмас, чунки бу иллатни бутунлай мағлуб этган давлатлар йўқ. Аммо Швеция тажрибаси шуни исботлайдики, коррупция, ҳақиқатан ҳам, минималлаштирилиши

¹³⁵ Шурыгин, Ф. Ф. Антикоррупционная политика Королевства Швеция / Ф. Ф. Шурыгин. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2018. — № 34 (220). — С.66-69. // <https://moluch.ru/archive/220/52431/> (дата обращения: 14.02.2022).

¹³⁶ Ўша манба.

¹³⁷ Ўша манба.

ва каттик назорат қилиниши мумкин. Коррупцияга қарши кураш чораларининг биринчи тўплами бу ерда XIX асрда қабул қилинган ва тизимнинг сўнгги ислоҳоти 2012 йилда амалга оширилган. Швецияда коррупцияга қарши курашиш тизимининг асосий тамойиллари куйидагилар.

2021-2023 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши Миллий режада “Коррупция – бу ўзи ёки бошқаларга фойда олиш учун ваколатини суиистеъмол қилиш”. “Порахўрлик, товламачилик ва талон-тарож қилиш” каби ноқонуний фаолият масалалари Жиноят кодексида қатъий мустаҳкамланган.

Шуниси эътиборга лойикки, Швеция жиноят қонунчилигида “коррупция” атамаси сўзма-сўз мавжуд эмас. Шунингдек, пул тўғридан-тўғри иштирок этмайдиган жиноятлар мавжуд эмас, масалан, ишга киришда ишончни суиистеъмол қилиш ёки фирибгарлик. Бундан ташқари, Жиноят кодексида пора деб ҳисобланиши мумкин бўлган миқдор ва сифат таърифи мавжуд эмас. Меҳмондўстлик муносабатларини намойиш қилиш (масалан, совғалар ёки кечки овқат) пора деб ҳисобланадими ёки йўқми, бу мавжуд шарт-шароитларга, мансабдорнинг мартабасига ва ундан қандай фойдаланганлигига боғлиқ.

Қонун ҳужжатларини тушуниш ва амалда қўллашни осонлаштириш учун Иқтисодиётда коррупцияга қарши курашиш кодекси қабул қилинган. Унинг биринчи нашри 2012 йилда бутун коррупцияга қарши тизимни ислоҳ қилиш муносабати билан қабул қилинган ва 2020 йилда ҳужжат тўлдирилган ва қайта нашр этилган. Кодексида аниқ кейслар бўйича қонунларнинг талқинини топиш мумкин. Масалан, агар мансабдор шахс компанияда аудит ўтказса, у оддий тушликка ҳам рози бўлишга ҳақли эмас. Агар мансабдор шахс тендерда қатнашмаган компанияда тақдимот ўтказишга таклиф қилинган бўлса, унда миннатдорчилик сифатида берилган гулдастани қабул қилиши ўринли. Шунингдек, мансабдор шахсларга 200 дан ортиқ крон (тахминан 20 евро) қийматидаги барча совғаларни декларациялаш бўйича тавсиялар мавжуд.

Давлат ва хусусий тузилмалар коррупцияга қарши курашиш бўйича ўз актлари ва меморандумларига эга бўлиши ва улардаги меъёрлар турлича бўлиши мумкин. Бундай ҳужжатлар, кўпинча, манфаатлар тўқнашуви тўғрисидаги қоидаларни ўз ичига олади, бу мансабдор шахсни дисквалификация қилиш учун асос бўлиши мумкин.

Коррупция даражасини пасайтириш мақсадида, XIX асрда Швецияда мансабдор шахсларнинг маошлари кўтарилиб, имтиёзлар ва субсидияларнинг бутун бир тизими жорий этилди. Натижада, давлат хизматчи-

си оиласини бокиш учун пора олишнинг хожати қолмаганлиги билан бир қаторда, яхши жойни йўқотиш хавфи алдаш истагини енгиб чиқди. Ҳозирда давлат хизматчиларида ҳалоллик анча кенг тарқалган. Компаниялар ходимларга ўқув курсини ўташни таклиф қилишади ва улар ахлоқий меъёрларни мунтазам равишда эслатиб туришларига ишонч ҳосил қилишади. Конунга бўйсунадиган шведлар учун рухсат берилган нарсаларнинг аниқ чизилган чизиғи аксарият уни кесиб ўтмаслик учун етарли. Хусусий компаниялар ҳам, давлат муассасалари ҳам ички назорат ва аудит механизмларини ўрнатганлар, улар барча ходимларга маълум. Ушбу тамойил, шунингдек, мансабдор шахсларнинг оддий фуқароларга нисбатан иммунитетга ва афзалликларга эга эмаслигини ҳам ўз ичига олади.

Бундан ташқари, Швецияда давлат хизматчилари томонидан давлат хизматларини кўрсатиш тизими ҳам тўлиқ коррупциядан холи.

Швециянинг ҳар бир фуқароси (шу жумладан, журналистлар) ҳар қандай давлат идорасига қўнғироқ қилиши ёки ёзма равишда мурожаат қилиши ва расмий ҳужжатни талаб қилиши мумкин. Бу иш ёзишмалари, таклифномалар, ҳукумат шартномалари ҳақида маълумот бўлиши мумкин. Давлат ҳужжатларига жамоатчиликнинг кириш принципи (шв. Offentlighetsprincipen) 1766 йилдан буён мавжуд бўлиб, бу матбуот эркинлиги бўйича дунёдаги биринчи конун ҳужжатларидан биридир. Албатта, барча ҳужжатлар ошкор этилиши мумкин эмас, масалан, давлат сирлари бўлган ҳужжатлар ошкор қилинмайди.

Жамиятнинг ахборотдан фойдаланиш принципи, аслида, коррупцияга қарши курашишда энг самарали воситалардан бирига айланган. Ҳар бир шахс солиқ идорасига қўнғироқ қилиб, ҳар қандай шахснинг қанча даромади борлигини, қаерда яшаётганини, нечта машинаси борлигини ва бошқа шу каби маълумотларни сўраши мумкин. Шу билан бирга, Швецияда шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш бўйича Европа умумий Регламенти (GDPR) ҳам амал қилади – шахсий маълумотлар, ошқоралик принципида назарда тутилганлардан ташқари, қатъий ҳимояланган.

Швеция парламенти – Риксдаг йиғилишларига хоҳлаган инсон ташриф буюриши мумкин. Швецияда жамоатчилик фикрининг кучи деярли чексиздир. Солиқ маблағларининг самарали сарфланишига одатланган жамият мансабдор шахслар ноҳалоллигининг заррача кўринишларига ҳам кескин муносабат билдиради. Ахборотнинг очиклиги ва даромадларнинг шаффофлиги таъминланганлиги натижасида тўсатдан бойиб кетган бизнесмен ёки ўзининг имкониятларидан ортик даражада ҳаёт

кечираётган мансабдор журналистик текширув объекти бўлиши мумкин. Жамоатчилик фикри босими остида порахўр амалдор ўз лавозимидан кетишга мажбур бўлади. Бундан ташқари, оммавий ахборот воситалари ахборот берувчилар ролини ўйнайди – полиция матбуот маълумотларига кўра, тергов жараёнини бошлаши шарт.

Натижада, Швеция оммавий ахборот воситалари ҳукумат идоралари ва бизнес, мансабдор шахслар ва тадбиркорларга нисбатан тўртинчи ҳокимият вазифасини бажаради. Агар қоидабузар жарима билан қутулган бўлиши ёки ҳатто оқланган бўлиши мумкин, лекин репутация (обрў-эътибор) йўқотишлари унга мансаб пиллапоясидан тушишига ёки умуман, кетишига олиб келиши мумкин. Ҳеч қандай тақиқ ва қонунлар бундай таъсир кучига эга эмас, шунинг учун коррупцияга қарши жамоатчилик фикри давлат даражасида, шу жумладан, кўплаб ахборот кампаниялари орқали кўллаб-қувватланади.

Яна бир хусусияти, Швецияда ҳалоллик – ижтимоий норма сифатида қабул қилинади. Бу учун жамоатчилик ва черков институтлари ҳам фаол иштирок этади.

Стокгольм савдо палатаси ҳузурида 1923 йилда Порахўрликка қарши махсус институт (шв. *Institutet mot mutor*) ташкил этилган. Бу ахлоқий компас вазифасини ўз зиммасига олган жамоат ташкилоти – улар коррупцияга қарши қонунчиликнинг ўзига хос томонларини тушунтириш, мансабдор шахслар ва корхоналарга пора деб ҳисобланадиган нормаларни тушунишда ёрдам бериш билан шуғулланиди. Институт ахборот материалларини яратади, семинарлар ва ҳуқуқий маслаҳатлашувларни ўтказади. Бу ерда ахлоқий комиссия ҳам ишлайди, у Қонунчилик ва ахлоқий меъёрларга риоя қилиш бўйича аниқ чора-тадбирларни кўриб чиқади. Ишлар Институт веб-сайтидаги маълумотлар базасида эълон қилинади. У, шунингдек, Иктисодиётда порахўрликка қарши кодекс учун ҳам масъул бўлган ташкилот ҳисобланади.

2012 йилда Швецияда коррупцияга қарши махсус полиция гуруҳи ташкил этилди. У полиция ва фуқаролик мутахассисларидан иборат. Агар полиция жиноятни аниқласа, иш судга юборилади.

Швецияда бир нечта махсус хизматлар ташкил этилган, 2003 йилда ташкил этилган Давлат аудиторлар хизмати (Riksrevisionen) давлат муассасаларининг харажатлари ва фаолияти самарадорлигини назорат қилиш учун жавобгардир. Улар ҳар йили мансабдорларни текширади ва натижаларини тегишли органларга ўтказади. Парламент таркибида коррупцияга қарши алоҳида тузилма мавжуд эмас, аммо парламент-

нинг Адлия Омбудсмани мавжуд – у ижро этувчи ҳокимиятнинг инсон ҳуқуқлари нуктаи назаридан самарадорлигини назорат қилади.

Швецияда коррупцияга қарши курашиш самарадорлигининг яна бир хусусияти, барча учун тенг имкониятларнинг яратилганлиги.

Ишга киришда ёки давлат харидларини амалга оширишда коррупциянинг бир кўриниши ҳисобланган непотизм, яъни “қариндошлик” ёки “дўстлар” ўртасидаги коррупциядир. Бунда мансабдор шахс дўстининг компанияси учун давлат харидлари учун талабларни шакллантириганда ўз қариндошлари ёки дўстларига устунлик берилиши билан намоён бўлади. Шуниси эътиборга лойиқки, Швецияда ишга қабул қилишда меритократия (яъни номзоднинг келиб чиқиши ёки молиявий ҳолатига эмас, қобилият ва малакаларини баҳолашга асосланган) тизими 1809 йилда бошланган – бундан олдин фақат зодагон (аслзода)лар давлат бошқарувида мартабага эга бўлиши мумкин эди.

Таълимда университетларга қабул қилиш ва билимларни синаш жараёнларининг автоматлаштирилганлиги муҳим роль ўйнайди. Қабул қилиш учун ягона электрон ҳужжат топшириш тизими яратилган – аризалар битта веб-сайтда тўпланади ва шундан кейингина таълим муассасаларига юборилади. Мактаблар ва университетларда ёзма тестларни баҳолашда ўқитувчилар томонидан ҳужжатлар рақамлаштирилган ҳолда бўлади ва ишни холисона баҳолайдилар.

Финляндия. Европа мамлакатлари орасида давлат бошқаруви тизимига коррупция энг кам таъсир қиладиган давлатлардан бири Финляндия бўлиб, ушбу давлат коррупцияга қарши курашнинг либерал ёки юмшоқ моделидан фойдаланади. “Transparency International” халқаро рейтингининг коррупцияни қабул қилиш индексида эгаллаган позицияси юкори. Хусусан, “TI Corruption Perceptions Index 2021” индексида 100 дан 88 балл билан 180 та давлат орасида 1-ўринда қайд этилди. “The Rule of Law Index 2020” индексида 1 дан 0,87 балл билан 128 та давлатдан 3-ўрин, “Global Right to Information Rating” индексида 150 баллдан 105 балл билан 134 та давлатдан 31, “Index of Public Integrity 2019” индексида 10 баллдан 9,4 балл билан 116 та давлатдан 3-ўринни эгаллаган¹³⁸.

¹³⁸ [Финляндия \(hse.ru\)](https://www.hse.ru)

Финляндия давлатининг коррупцияга қарши курашиш таъминлари:

Ҳокимиятни бошқариш жараёнининг шаффофлиги

Давлат бошқарувида қонун устуворлигининг таъминганлиги

Давлат хизматчиларининг масъулияти ва ҳалоллиги

Финляндияда давлат хизматчилари бошқа мамлакатлардаги давлат хизматчиларига нисбатан юқори даражадаги профессионализм ва коррупцияни қабул қилмаслиги билан сифатланади. Давлат хизматчилари сони барқарор ва сўнгги 20 йил ичида ходимларнинг сони сезиларли қискартирилган, уларнинг сонини камайтириш эса, уларнинг фаолияти самарадорлигини оширган. Финляндия давлат хизматчилари, доимий равишда, яхши ижтимоий таъминот ва иш ҳақига эга. Қўшимча равишда, Финляндия қонунчилиги мансабдор шахсларнинг коррупциявий жиноятлари учун жиддий санкциялар билан тавсифланади. Коррупциявий ҳуқуқбузарлик содир этганлик фактининг мавжудлиги давлат хизматчиси учун нафақат давлат ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларида, балки тижорат ва нотижорат ташкилотларнинг бошқарув органларида ҳам юқори лавозимларда ишлаш ҳуқуқини чеклайди¹³⁹.

Финляндияда коррупцияга қарши курашиш фаолияти билан бир қатор давлат органлари шуғулланади. Буларга: Адлия Омбудсмани, Финляндия Президенти томонидан тайинланадиган ва бошқа давлат органларидан мустақил бўлган Парламент Омбудсмани (Конституциявий ва бошқа инсон ҳуқуқлари бўйича Комиссар) қиради. Бу мансабдор шахслар ўз фаолиятини амалга ошириш жараёнида фақат республика қонунчилиги нормаларига таянади. Президент томонидан тайинланадиган Адлия Омбудсмани парламент депутатларидан ташқари, давлат ҳокимиятининг барча тармоқлари фаолиятини назорат қилади. Парламент Омбудсмани, ўз навбатида, парламент аъзоларининг ўз ваколатларини амалга оширилиши устидан назорат қилади.

Юқори мансабдор шахсларга (Президент, ҳукумат аъзолари, парламент, олий суд аъзолари) айблов бўйича ишлар Олий суд ва маъмурий

¹³⁹ Дерябин Ю. С. Можно ли одолеть коррупцию? (Опыт Финляндии) // URL <http://pandia.ru/text/77/476/10792.php>.

суд раиси, Назорат суди ва парламентнинг ўзи сайлаган бешта парламент депутатидан иборат Давлат суди томонидан кўриб чиқилади.

Финляндияда коррупция даражасининг пастлигига таъсир килувчи муҳим омил аҳолининг энг камбағал ва бой қатламлари даромадлари ўртасидаги тафовутнинг жуда кичиклиги.

“Коррупцияга қарши курашишнинг Финляндия модели”нинг энг муҳим ўзига хос хусусияти, жамиятда ҳар қандай коррупция кўри-нишларига нисбатан ўта муросасизлик шароитларини яратилган ҳамда изчил ва мақсадли амалга оширилаётган давлат сиёсатидир.

Финляндия давлат ҳокимияти ва бошқарувида коррупциянинг паст даражаси қуйидагилар билан изоҳланади:

ривожланган фуқаролик жамияти институтларининг, шу жумладан, оммавий ахборот воситаларининг мавжудлиги;

давлатнинг иқтисодий соҳага аралашувини минималлаштиришга интилиш;

мансабдор шахслар томонидан қарорларни қабул қилиш жараё-нининг очиклиги ва шаффофлиги, аксарият қонун ва қонуности хужжатларининг очиклиги ва қулайлиги;

адлия тизимининг ижро этувчи ҳокимиятдан сиёсий, молиявий ва кадрлар масаласида мустақиллиги, коррупцияга қарши курашда вако-латли органларга ёрдам берган шахсларни ҳимоя қилишнинг амалдаги кафолати;

маъмурий-бошқарув тизимини самарали ташкил этиш, унинг ихчам-лиги, бюрократия даражасининг пастлиги, каста бўлинишларининг мав-жуд эмаслиги билан ажралиб туради;

мансабдор шахсларнинг ҳатти-ҳаракатлари устидан ички ва ташқи назорат тизимининг етарли таъминланганлиги, Адлия канцлери ва Ин-сон ҳуқуқлари бўйича парламент комиссари, парламент бу соҳада кенг ваколатларга эга эканлиги;

давлат хизматчиларининг муносиб иш ҳақи даражаси, “ижтимоий пакет” (пенсия ва таътил тўлови) мавжудлиги, уларнинг микдори йиллар давомида хизмат натижалари асосида белгиланади;

жамиятнинг ва мансабдор шахсларнинг коррупцияни қабул қил-маслик масаласидаги ахлоқий ва психологик муносабати.

Финляндия давлатининг коррупцияга қарши асосий тамойиллари – ҳокимиятни бошқариш жараёнининг шаффофлиги, давлат бошқарувида қонун устуворлигини таъминлаш, давлат хизматчиларининг масъулияти ва ҳалоллиги масаласи Конституцияда мустаҳкамланган.

Коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш бўйича Давлат сиёсати 1996 йилдаги Миллий иқтисодий соҳадаги жиноятларга қарши кураш дастурида белгиланган. Мамлакатда коррупцияга қарши бошқа ихтисослаштирилган лойиҳалар, шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилиш бўйича махсус хизматлар мавжуд эмас.

Финляндияда коррупциянинг асосий кўриниши сифатида мансабдор шахслар билан боғлиқ порахўрлик ҳар қандай даражада давлат ҳокимияти вакили ёки бошқарувнинг ҳар қандай вакилининг бир шахс (ёки шахслар, ташкилот) ўртасидаги манфаатдорлик эвазига тузилган ноқонуний битими сифатида тушунилади. Шу билан бирга, икки томонлама фойда ҳам моддий (пул, мулк, қимматли қоғозлар ва бошқалар бўлиши мумкин ёки моддий бўлмаган, яъни бировнинг манфаатларини лобби қилиш, сайлов кампаниясини ўтказишда ёрдам бериш ва б.) хусусиятда бўлиши мумкин.

“Давлат хизматчилари тўғрисида” ги қонунга мувофиқ, мансабдор шахсларга совғалар, меҳмондўстлик белгиларини қабул қилиш ва улар таъсир қилиши мумкин бўлган, манфаатдор шахслар ҳисобидан кўнгилочар хизматлардан фойдаланиш тақиқланади. Мамлакатнинг юқори лавозимли амалдорлари (шу жумладан ҳукумат ва парламент аъзолари) даврий равишда ўзларининг даромадлари ва уларнинг манбалари тўғрисидаги декларацияларни тақдим этишлари шарт ва улар мунтазам равишда эълон қилиб борилади.

Финляндия Жиноят кодексида, турли мансабдор шахслар томонидан коррупция жинояти содир этилганлик учун турли жазо чоралари қўлланилади: жаримадан то 2 йилгача озодликдан маҳрум қилиш (лавозимидан озод этилиши, агар оғирлаштирувчи ҳолатлар бўлса, 2 ойдан 4 йилгача муддатга муайян фаолият билан шуғулланишни тақиқлаш) билан жазоланади.

16.4. Коррупцияга қарши курашиш бўйича Жанубий Корея, Япония, Хитой, Сингапур ва Қозоғистон тажрибаси

Жанубий Корея. Жанубий Кореянинг “Transparency International” халқаро рейтингининг коррупцияни қабул қилиш индексида эгаллаган позицияси юқори. Хусусан, “TI Corruption Perceptions Index 2021” индексида 100 дан 62 балл билан 180 та давлат орасида 32-ўринда қайд этилди. “The Rule of Law Index 2021” индексида 1 дан 0,74 балл билан 139 та давлатдан 20-ўрин, “Global Right to Information Rating” индек-

сида 150 балдан 97 балл билан 136 та давлатдан 46, “Index of Public Integrity 2021” индексида 10 баллдан 8,33 балл билан 116 та давлат ичида 20-ўринни эгаллаган¹⁴⁰.

Жанубий Корея коррупцияга қарши қатъий қонунчиликка эга бўлган мамлакатдир. Лекин бу турли кўринишдаги коррупцияни йўқ қилишни кафолатлай олмайди. Жанубий Корея президентлари ўз фаолиятининг турли босқичларида давлат хизматида “кадрларни тозалаш” билан шуғулланишди, коррупцияга қарши қатъий сиёсат олиб боришди. Жанубий Кореяда дунёдаги энг ривожланган жамиятни шакллантирилганига қарамай, Корея раҳбарларининг ҳар бири коррупция можаролари объектига айланди.

Жанубий Корея ички сиёсати ва бошқарув тизими қуйидаги асосий мақсадларни кўзлайди: давлат бошқарув органлари тизимини оптималлаштириш; унинг шаффофлиги ва коррупциялашувдан холи қилиш; иқтисодийётни рационал равишда номарказлаштириш ва ҳудудларнинг мувозанатли ривожланишини таъминлаш; сиёсий ислохотларда аҳолининг иштироки.

Жанубий Кореянинг собиқ Президенти Ли Мён Бак таъкидлаганидек, “Коррупция икки хил даражада мавжуд – юқорида ва пастда. У билан курашиш учун юқоридан бошлаш керак”. Ушбу сўзларни айтган Ли Мён Бак ҳам, коррупция ва бошқа жиноятларда айбланиб, 15 йил озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган.

Коррупцияни енгишнинг муҳим шарти сиёсий ирода ҳисобланади. Агар юқори лавозимдаги давлат органлари бошқарувчилари қиёфасида давлат шунга манфаатдор бўлса, шубҳасиз, коррупцияга қарши тура олиш ва уни енгиш - амалга ошириш мумкин бўлган реал вазифа. Корея пойтахти – Сеул бундай ижобий натижага эришган, коррупцияга қарши самарали механизмларни ярата олган.

Маълумки, коррупцияни вужудга келтирадиган омиллардан бири – бу бюрократия. Жанубий Кореяда давлат тузилмаларини ислоҳ қилиш орқали бюрократик процедуралар соддалаштирилган ҳамда давлат органларининг коррупциялашув даражаси камайтирилган. Хужжатлардаги имзолар сони, назорат қилувчи, рухсат берувчи ва мансабдорлар билан тўғридан-тўғри муносабатлар даражаси камайтирилган.

“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонун 2001 йилда қабул қилинган, 2002 йил кучга кирган ва халқаро майдонда тан олинган. Ушбу Қонунга кўра, коррупцияга қарши курашиш органлари сифати-

¹⁴⁰ <https://anticor.hse.ru/main/country/Korea>

да: Аудит ва инспекция бўйича кўмита, Адлия вазирлиги, Маъмурий ўз-ўзини бошқариш ва ички ишлар вазирлиги, Мудофаа вазирлиги (ҳарбий прокуратура), Молия ва иқтисодиёт вазирлиги, Халол тижорат бўйича комиссия, Солиқ хизмати, Миллий полиция бошқармаси ва Коррупцияга қарши курашиш кўмитаси белгиланган.

Мазкур Қонунга мувофиқ вояга етган ҳар қандай шахс коррупция тўғрисида шикоят қилиши мумкин. Кўмита ҳар қандай шикоят бўйича тергов қилишга мажбур, лекин жиноий иш қўзғашга ҳаққи йўқ. Агар фуқаро коррупция ҳақида ёлғон маълумот бериш орқали шикоят қилса, 10 йилгача камок ёки 40 минг \$ жарима тўлашга мажбур.

Шикоят юзасидан Кўмита 30 кун ичида ҳаққонийликни аниқлаш мақсадида терговни амалга ошириши шарт. Агар қонунчилик бузилганлиги тўғрисидаги маълумот тасдиқланса, Кўмита 60 кун ичида полиция, прокуратура ёки бошқа мутассадди ташкилотга ишни ўтказди. Кўмита аризачига кўрилган чора-тадбирлар ҳақида ёзма маълумот тақдим қилади ва тергов натижалари ҳақида маълум қилиши шарт. Бундан ташқари, аризачи қонун доирасида коррупция билан боғлиқ инцидент микдорининг 2 дан 10 %гача, лекин 200 млн. вон (195 минг \$) дан ошмаган микдорда мукофотланади. Кўмита, расман, фақат президентга бўйсунди, лекин президент, бош вазир ёки бошқа юқори турувчи раҳбар Кўмитага буйруқ беролмайди.

Коррупцияга қарши курашишда энг самарали усул сифатида Жанубий Кореяда, 1999 йилда Сеул шаҳри мэри Гох Кун томонидан коррупцияга қарши кураш бўйича ишлаб чиқилган махсус электрон “OPEN” дастури фойдаланилади. Бу билан фуқароларга давлат хизматчилари ишини назорат қилиб туриш имконияти яратилди. Хозир фуқаро истаган захоти ўз ҳужжатларининг давлат муассасалари томонидан кўриб чиқилиши жараёнини интернет орқали кузатиб туриши мумкин. Бу фуқароларга коррупция ҳолатлари сезилган пайтларда ўз норозиликларини билдиришга имкон яратади. Коррупцияга қарши “OPEN” дастури ҳокимият органларининг фаолияти, фуқаролар ва мамлакат манфаатларига ҳалол хизмат қилишда ўзига хос намуна бўлди.

“OPEN” дастури куйидаги тамойиллар асосида ишлайди:

фуқаролар исталган вақтда ва исталган жойдан интернет орқали шаҳар маъмуриятига тақдим этилган петициялар жараёнини кузатиш учун фойдаланишлари мумкин - бу ҳудуд ва вақт билан боғлиқ жиҳат;

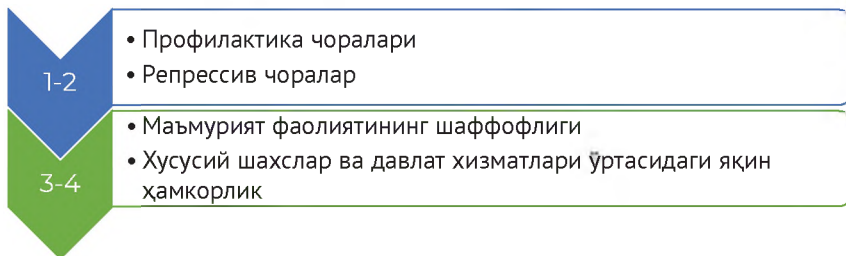
дастур томонидан тартибга солинадиган масалалар доирасида уларнинг ҳуқуқларига таъсир кўрсатадиган ҳар қандай маълумотни олиш – бу ахборот олиш жиҳати;

давлат тузилмалари фаолиятининг сифатини назорат қилиш тартибини оsonлаштиради ва аниқланган қонунбузарликларга тезда жавоб беришга имкон беради – бу операцион ва функционал жиҳат.

Шаффоғлик таъминоти. Ушбу дастур очик кузатув тизими билан таъминланган, фуқароларнинг аризаларини кўриб чиқиш ва қарорлар қабул қилиш тартиби тафсилотлари, ҳужжатларни кўриб чиқиш ва қарорлар қабул қилиш муддатини реал вақт режимида кузатиш имконини беради.

Дастурнинг муҳим афзаллик томони коррупциянинг вужудга келишига сабаб бўладиган, мансабдор шахслар ва фуқаролар ўртасидаги шахсий алоқани истисно қилади.

Коррупцияга қарши барқарор кураш дастури тўртта асосий йўналишда амалга оширилади:

Ривожланган хорижий мамлакатларда давлат харидлари ваколатли мансабдор шахс ёки коллегиал орган томонидан эмас, балки инсон омили мавжуд бўлмаган электрон тизимлар орқали амалга оширилади. Бу борада Корея Республикаси ҳам ўзининг илғор ва синалган тажрибасига эга. Мамлакатда 2002 йилдан бошлаб, давлат харидлари “KONEPS” (Korean online electronic procurement system) тизими орқали онлайн тарзда амалга ошириб келинмоқда. Ушбу тизим ўзида давлат харидини амалга оширишнинг барча босқичларини қамраб олган бўлиб, дастур доирасида тендер ўтказиш, шартнома тузиш, тўловларни амалга ошириш ҳамда ҳужжатлар айланмаси амалга оширилади. Шунингдек, Корея Республикасида 2008 йил 28 февралда Фуқаролар ҳуқуқлари ва коррупцияга қарши курашиш комиссияси (Civil Rights and Anti-corruption Commission) ташкил этилган бўлиб, мазкур комиссия таркибида коррупцияга қарши курашиш бўйича таълим дастурлари ишлаб чиқадиган алоҳида бўлим мавжуд.

Юкоридагиларга асосланиб, Сеул ҳукумати кўрсатган юқори даражадаги зукколик ва ижодкорликни ижобий баҳолаш мумкин. Коррупцияга қарши илғор ва истиқболли ғоялар ишлаб чиқилди, уларни амалга ошириш бугунги кунда ўз самарасини бермоқда.

2002 йилда коррупцияга қарши курашнинг асосий воситаларидан бири яратилди: Корея Республикасининг коррупцияга қарши курашиш ва фуқаролик ҳуқуқлари бўйича комиссияси (Republic of Korea's Anti-Corruption & Civil Rights Commission) томонидан “Коррупцияга қарши ташаббусни баҳолаш” бошланди. Бу Бирлашган Миллатлар ташкилоти тараққиёт дастури (БМТТД) ва ACRC ўртасидаги ривожланаётган мамлакатларнинг коррупцияга қарши курашиш бўйича тўпланган амалий тажрибаси ҳақида маълумот бериш бўйича ҳамкорлик натижаси бўлди.

ОИПК – 2002 йилдан бери Корея Республикасида коррупциянинг олдини олиш бўйича йиллик баҳолаш бўлиб, ҳозирда 250 дан ортиқ давлат идораларини қамраб олади. ОИПК миқдорий ва сифатли баҳолаш орқали коррупциянинг олдини олиш учун турли хил институционал механизмларни амалга ошириш бўйича ACRC тавсияларини иштирокчи ташкилотлар томонидан амалга оширилишини баҳолашга имкон беради. Ҳар йили олинган барча баллар оммага эълон қилинади ва ташкилотларнинг рейтинги тузилади. Шундай қилиб, ОИПК давлат муассасалари раҳбарлари учун коррупциянинг олдини олиш бўйича институционал чораларни жорий этиш ва такомиллаштириш бўйича мотивацион воситага айланади.

Ҳар йилнинг бошида ACRC коррупцияга қарши сиёсат ва институционал устуворликларнинг мазмуни тўғрисида мамлакат Президентига ҳисобот беради. Бундан ташқари, йиллик иш режасини, коррупцияга қарши тавсиялар ва ОИПКнинг коррупцияга қарши курашиш кўрсаткичларини ишлаб чиқади ва эълон қилади.

Давлат идоралари мазкур тавсиялар асосида амалга оширилган ишлар бўйича ҳисоботларини шакллантирадлар ва тақдим этадилар. Ушбу ҳисоботлар ишчи гуруҳлар томонидан жойларга чиққан ҳолда ўрганилиб, ички ва ташқи баҳоланади. Якуний баҳолаш натижаларига кўра, ташкилотларнинг коррупцияга қарши курашиш самарадорлиги рейтинги баҳоланиб, кейинги йилнинг январь ойида натижалари эълон қилиб борилади.

ОИПКнинг ўзига хослиги ва самарадорлиги, ушбу инструмент мамлакатнинг коррупцияга қарши курашиш сиёсатини мунтазам равишда, расмийлаштирилган ҳолда, давлат секторида сиёсий иродани шакллан-

тириш ва кенг жамоатчиликдан фойдаланган ҳолда амалга оширишга ёрдам беради.

ОИПК кўрсаткичлари давлат ташкилотларига коррупцияга қарши курашишда нималарга эътибор қаратиш тўғрисида аниқ кўрсатмалар беради. Масалан, улар коррупциянинг олдини олиш фаолияти учун ходимлар сонини аниқлаш, ташкилот рейтингини яхшилашга ҳисса қўшадиган ходимларга рағбатлантирувчи бонусларни тақдим этиш, коррупцияга қарши тренингларда ходимларнинг улушини аниқлаш, коррупция тўғрисида хабар берган шахсларни ҳимоя қилиш; коррупция ҳолатларини бартараф этишга қаратилган ахлоқ қоидаларини ишлаб чиқиш билан шуғулланади. Шундай қилиб, ОИПК АСРС учун ҳар йили коррупцияга қарши асосий ташаббусларни амалга оширишда давлат сектори ташкилотларига раҳбарлик қилишнинг ўзига хос механизмини яратишга ёрдам беради.

Япония. Япониянинг коррупцияга қарши курашиш сиёсати бутун дунёдаги мутахассисларнинг эътиборига лойиқдир, унинг ўзига хос хусусияти давлат бошқаруви тизимида коррупцияга қарши механизмларни мунтазам равишда такомиллаштириб боришдир.

Коррупцияга қарши курашишда Япония жамиятида таълим муҳим рол ўйнайди. Японлар учун коррупция даҳшатли ёвузликдир. Япон тилида коррупция сўзи “ифлос иш” деб таржима қилинади. Агар япон киши коррупция учун судланган бўлса, бу унинг оиласи учун энг катта шармандалик ҳисобланади. Қадим замонлардан бери Японияда шахсий манфаатларни умумжамият манфаати учун қурбон қилиш анъанаси қадрлаб келинади. Ўн етти моддадан иборат Конституциянинг 15-моддасига кўра, “шахсий манфаатлардан юз ўгириш мансабдор шахсларнинг йўлидир”. Японларда ҳозирги кунга қадар ўтказилган сўровномалар шуни кўрсатадики, шахсий фаровонликни яхшилаш учун эмас, балки давлатни бойитиш учун ишлаш янада қадрли ва муҳимдир. Бу бугунги кунда Япония ташкилотларида қабул қилинган корпоратив қоидаларнинг асосидир¹⁴¹.

Коррупцияга қарши курашишда Япония таълим тизимида ўзига хос тажриба мавжуд бўлиб, мактабнинг бошланғич синфларида ўқувчиларга юксак ахлоқий таълим берилади. Бунда, ўқувчиларга ватанни севиш, табиатни асраш, катталарга хурмат, ўзаро илиқ муносабат каби маънавий

¹⁴¹ Шурыгин, Ф. Ф. Антикоррупционная политика Японии / Ф. Ф. Шурыгин. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2019. – № 30 (268). – С. 92-96. – URL: <https://moluch.ru/archive/268/61774/> (дата обращения: 10.04.2022).

фазилатлар ўргатилади. Болаларнинг жадал шаклланиши даврида уларга яхши ва ёмон фазилатларнинг тушунтирилиши уларнинг келажақда коррупция ва бошқа салбий иллатларга қарши тура оладиган иродали шахс сифатида етишишларида муҳим ўрин эгаллайди.

Япониянинг ҳуқуқий сиёсати, жиноят қонунчилиги, жиноятчиликнинг олдини олиш тизимининг ўзига хос хусусиятлари туфайли, ҳақли равишда, кўп йиллар давомида дунёнинг энг хавфсиз мамлакатларидан бири ҳисобланади. Япония Жиноят кодексининг 197-моддасига мувофиқ пора олиш ёки талаб қилиш 7 йилгача мажбурий жисмоний меҳнат билан ўтадиган озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Япония Жиноят кодексига нафақат мансабдор шахс томонидан пора олиш, балки учинчи шахсга пора берганлик, воситачилик учун ҳам жиноий жавобгарликни назарда тутди. Бунда пора сифатида олинган моддий қийматлик ёки пул тўлиқ мусодара қилинади ва бундай жиноятлар учун 5 йилгача мажбурий жисмоний меҳнат билан ўтадиган озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Японияда сиёсатчиларнинг одоб-ахлоқ масалаларини тартибга солишга қаратилган “Парламент тўғрисидаги” Қонунга махсус “Сиёсий этика тўғрисида”ги боб киритилган. Ушбу тартибга риоя қатъий риоя қилиниши талаб этилади, партиялар фракциялари ўзаро пропорционал тақсимланади, мазкур тартиб қоидаларини бузган сиёсатчиларнинг устидан чора кўриш ваколатига эга бўлган махсус комиссиялар фаолият юритади.

Бундан ташқари, корпоратив сектор билан ҳукумат ўртасида юзага келадиган коррупциянинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилади.

Япония ҳукумати ахборот ёрдамида коррупцияга қарши жиддий курашмоқда. Шаффофлик замонавий бозор муносабатларига асосланган жамиятда ҳар бир амалдор фаолиятининг асосий шартидир. Деярли барча тараққий этган мамлакатларда коррупция ҳаракатлари билан боғлиқ барча материаллар, агар улар миллий хавфсизлик тизимига таъсир қилмаса, жамоатчиликка тақдим этилади. Японияда ҳокимиятнинг аҳоли олдида жавобгарлиги принципи ҳақиқатан ҳам ишлайди. Япония сиёсатчилари коррупция схемаларида иштирок этганликлари учун жуда қисқа муддатда фош этиладилар.

Кадрлар сиёсати Японияда коррупцияга қарши курашишнинг асосий йўналишларидан биридир. Давлат бошқаруви бу ерда меритократия принципи асосига қурилган ва хизматга йўналтирилган. Давлат хизмат-

чиларига муносиб иш ҳақи кафолатланган. Давлат хизматчилари мавқеи барқарорлигини таъминлаш учун қулай шарт-шароитлар яратилган. Уларда сиёсий ғалаёнлар туфайли иш жойларини йўқотиш хавфи йўқ ва агар улар ўз вазифаларини қўпол равишда бузилишига йўл қўймасалар, унда улар ўз касбий фазилатларига мувофиқ мансаб пиллапоясидан кўтарилиш учун ҳақиқий имкониятга эгалар.

Япония кадрлар сиёсатининг асосий афзаллиги шундаки, фақат шахсий даромад манбалари ҳақида қайғурадиган очкўз субъектлар эмас, балки ҳалол, муносиб ватанпарварлар давлат тузилмаларида хурматга сазовор бўлишади. Япониянинг коррупцияга қарши сиёсатининг ушбу хусусиятлари кўпчилик мамлакатлар учун эътиборга лойиқдир.

Японияда коррупция даражаси пастлигининг энг муҳим сабаби – бу Япония жамиятининг юқори даражада ахлоқийлашганидир. Японлар порахўр амалдорлардан нафратланишади, ёш авлодда ахлоқий фазилатларни тарбиялашга катта эътибор берилади. Болалар тўрт яшарлигидан бошлаб, яхшини ёмондан ажратишга, оптимист бўлишга ўргатилади. Анъанага кўра, япон мактабида ўқишнинг мақсади таълимдан кўра, кўпроқ тарбиядир, чунки одамлар олимдан кўра яхши одам бўлиш яхшироқ деб ҳисоблашади. Ушбу мақсад давлат бошланғич ва ўрта умумтаълим мактабларининг ўқув дастурида “дотоку кеику” – ахлоқий тарбия каби аниқ фанлар орқали амалга оширилади.

Шундай қилиб, Японияда ёш болалар тарбияси болада жамоада ишлашни биладиган, кўрсатмаларга аниқ амал қиладиган ва атрофидаги инсонларга зарар етказмайдиган жисмоний ва руҳий соғлом инсонни тарбиялайди.

Япон характерининг ривожланиши марказида – уят ҳисси жуда кучли. Уят ҳисси ижтимоий назорат механизми ҳисобланади. Тарихий жиҳатдан, японияликлар учун қоидаларни бузиш, бошқа одамни алдаш ва жамиятда ўзини ноҳалол тутиш ҳақиқий уят ҳисобланади ва шундан кейин одамларнинг кўзига қарай олмайди. Япониялик ўзи билан алоқада бўлган ижтимоий гуруҳ: оилалар, мактаблар, фирмалар олдида уятга қолмаслик учун кўп куч сарфлайди. Гуруҳга содиклик обрўни саклаб қолиш ва мустаҳкамлаш мажбурияти каби кучли.

Юқоридагиларни умумлаштириб, куйидаги хулосага келишимиз мумкин. Японияда коррупцияга қарши курашишнинг устувор йўналишлари: 1) ёшларни ахлоқий тарбиялаш; 2) давлат хизматини ислох қилиш (муносиб иш ҳақи, рағбатлантириш тизими, меритократия принципи); 3) фуқаролар эркинликларини таъминлаш (фуқаролар томонидан сиёсат

чиларга ижтимоий-ҳуқуқий назорат ва ахлоқий таъсир кўрсатиш тизими яратилган жамият)¹⁴². Япония феодал тузумдан замонавий, демократик давлатга ўтган, юқори даражада ривожланган Европа ҳуқуқий нормаларини миллий анъаналар ва ўзига хос хусусиятлари билан самарали бирлаштира олган давлатдир.

Хитой. Хитой сўнги ўн йил ичида коррупцияга қарши курашда улкан ютуқларга эришди. Коррупцияга қарши курашиш борасида кейинги йилларда бир катор норматив ҳуқуқий-ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, Жиноят кодекси, 8-боб – Порахўрлик ва коррупция; 1993 йил 2 сентябрдаги “Адолатсиз рақобатга қарши кураш тўғрисида”ги Қонун; 2018 йил 20 мартдаги “Назорат тўғрисида”ги Қонун; 2021 йил 20 августдаги “Назорат органлари тўғрисида”ги Қонун ва б. ҳужжатлар қабул қилинган.

2012 йил декабрь ойидан буён мамлакатда мансабдор шахсларнинг наъмунали хулқ-атвори бўйича саккизта қоида амал қилмоқда. Мамлакатнинг назорат органлари барча даражадаги мансабдор шахслар устидан текширувлар ўтказиб, республика ва вилоят миқёсидаги барча бошқармаларда, партия органларида, давлат корхоналари ва молия муассасаларида тегишли қоидаларга риоя этилиши ёки қонун бузилишлар тўғрисида мунтазам равишда ҳисобот бериб боради.

2021 йил учун Т1 нинг коррупцияни қабул қилиш индекси рейтингига Хитой 12 поғонага кўтарилиб, 180 та давлат ичида 66-ўринни эгаллади (2020 йил индексида 78-ўрин). Хитой, Т1 индекс баҳолашда 2014 йилдан буён 9 балл (36 дан 45 гача) ўсишни кўрсатди.

Бундан ташқари, мазкур давлатда коррупцияга қарши курашишнинг кўплаб механизмлари мавжуд бўлиб, Интизомни текшириш бўйича Марказий комиссия ва Миллий назорат комиссиясининг махсус бўлинмалари ҳар бир бўлим, орган ва ташкилот, партия аъзоси ва давлат хизматчиси фаолиятини текшириш ишларини амалга оширади. Аниқланган фактлар ўз тасдиғини топган ҳолда қонунбузарлар шармандалик билан партия сафидан чиқарилади, барча эгаллаб турган лавозимларидан четлаштирилади, унвон ва мукофотларидан маҳрум қилинади, мол-мулки мусодара қилинади.

¹⁴² Гилевская М. А. Коррупция: национальные и международные средства противодействия. Дальневосточный Государственный университет [Электронный источник] – URL: <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=874>

Хитойнинг коррупцияга бўлган асосий ёндашуви – бу ҳатто кичик пора учун ҳам қаттиқ санкциялар, “узок муддатли” жазо шартлари ёки каттароқ миқдордаги коррупция учун, ҳатто, ўлим жазоси амалда қўлланилишидир. Хитойда оддий полициячидан тортиб, вазир ёки йирик корпорация раҳбаригача бўлган деярли ҳар қандай давлат хизматчиси коррупция учун судга тортилиши мумкин.

Мутахассисларнинг фикрича, Хитой Халқ Республикасида коррупцияга қарши курашиш фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган бир қанча муҳим йўналишлар мавжуд бўлиб, улардан бири жамоатчилик назорати ҳисобланади. Хитой Халқ Республикаси Конституциясида фуқаролар давлат хизматчилари томонидан қонун ёки хизмат бурчини бузганликлари ҳақида тегишли органларга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга эканлиги аниқ қайд этилган. Шунингдек, мамлакатда коррупция ҳолатлари ҳақида аноним равишда хабар бериши мумкин бўлган расмий мобил илова мавжуд.

2012 йил декабрда Хитой раҳбари Си Цзиньпин порахўрликка қарши курашда янги давр бошланганини эълон қилди.

Хитой Коммунистик Партияси Марказий Қўмитаси томонидан мансабдор шахслардан қатъий тежамкорлик ва меҳнатсеварликка риоя қилишни талаб қилувчи “Саккиз бандлик қоидалар” қабул қилинган.

1. Раҳбарлар халқ билан яқинлашиши керак.
2. Жамиятнинг барча йиғилишлари ёки тадбирлари маъқулланиши ва асосланиши керак. Шу билан бирга, йиғилишларнинг ўзи қисқа ва мазмунли, кераксиз чекинишларсиз бўлиши керак.
3. Бюрократик тартибларни қисқартириш керак.
4. Мансабдор шахсларнинг хорижга ташрифи фақат фавқулодда ҳолатларда амалга оширилиши ва ортиқча харажатларсиз амалга оширилиши керак.
5. Кортелар ўтиши учун йўлларни тўсиб қўйиш одатидан воз кечиш (экстремал ҳолатлар бундан мустасно).
6. Расмий тадбирлар ёки юқори мансабдор шахсларнинг фаолиятини оммавий ахборот воситаларида ёритишни (агар бунинг учун муҳим сабаб бўлмаса, агар) тўхтатиш.
7. Мансабдор шахслар ўз асарлари ёки тадқиқотларини марказий органлар билан келишмаган ҳолда нашр этмаслиги керак.
8. Раҳбарлар тежамкор бўлиши, бунда корхона транспортдан фойдаланиш ва меҳмонхоналарда жойлашишни қатъий чеклашлари керак.

Сингапур. Коррупцияга қарши курашда катта натижаларга эришган мамлакат Сингапур давлатидир. Сингапурда коррупцияга қарши кураш ташаббускори ва ташкилотчиси собиқ бош вазир Ли Куан Ю (1959-1990) бўлди. У ўз даврида: “Қачонки ҳокимият халқ ишончини оклаш учун эмас, шахсий бойлик орттириш мақсадида фаолият юрита бошласа, бу ахлоқ муаммоси ҳисобланади. Узок вақт мавжуд бўлишини истаган жамият ҳалоллик принципига амал қилиши лозим, акс ҳолда жамият яшай олмайди. Коррупцияни тўхтатиб қолишнинг энг осон усули мансабдор шахсларнинг ўз билганларича ҳаракат қилишлари имкониятларини камайтиришда”, деган эди¹⁴⁵.

Шуни таъкидлаш жоизки, Сингапурнинг коррупцияга қарши кураши сиёсати бу миллий кадриятларга амал қилишдан ҳам кўра кўпроқ барқарор ривожланиш зарурияти туфайли амалга оширилган. Сингапур хорижий инвестицияларни мамлакатга жалб қилиш учун уларни нотўғри мақсадларда фойдаланиш имкониятини йўққа чиқарган.

Бундан ташқари, Сингапурнинг коррупцияга қарши сиёсатининг асосий ғояси инсонни коррупцияга ундайдиган ҳолатларни йўқ қилишдан иборат бўлган. Бунда коррупцияга сабаб бўладиган омилларни камайтириш билан бирга давлат хизматчилари ва фуқароларнинг коррупциявий жиноятларга қарши курашиш маданиятини ошириш бўйича тушунтириш ишлари фаол амалга оширилган. Шу каби ижобий тажрибалар бошқа ривожланган давлатлар амалиётида ҳам кенг қўлланилади.

Сингапурда коррупция ҳолатларини тергов қилиш вазифаси сиёсий ва функционал жиҳатдан мустақил бўлган Бюрога юклатилган. Коррупцияни бартараф қилиш тўғрисидаги Актда коррупция ва унинг барча турларига аниқ изоҳ белгиланган. Коррупция ҳолатларини тергов қилиш бюросига кенг ваколатлар берилган, порахўрлик учун жазо муддати узайтирилган. Унга кўра, Бюро гумонланувчи ҳар қандай мансабдор шахс, уларнинг яқин қариндошларининг банк ҳисобини текшириш, уйини, ишхонасини тинтув қилиш, қамоққа олиш ваколатларига эга. Бундан ташқари, жамоат ва хусусий секторлардаги коррупцион ҳолатлар юзасидан шикоятларни ҳам кўриб чиқади, давлат хизматчилари томонидан йўл қўйилган совуққонлик ва эҳтиётсизлик ҳолатларини ҳам ўрганади. Бюро директори Бош вазирга тўғридан-тўғри бўйсунди ва ҳеч қандай

¹⁴⁵ Ўзбекистоннинг коррупцияга қарши кураш стратегияси. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДИУ, 2021. – Б. 39.

вазир унинг фаолиятига аралашолмайди. Ундан ташқари, Бюро давлат хизматида коррупциянинг юзага келишига мойиллиги бўлган ташкилотларни ўрганади ва унинг раҳбариятига камчиликларни бартараф қилиш бўйича тавсиялар беради.

Бу муаммони ечиш учун Сингапурда вазирлар ва бошқа амалдорларнинг ойлик маоши хусусий сектордаги компания ва ташкилотлар раҳбарлари маоши даражасигача кўтарилган. Ходимлар масаласида ҳам шундай. Хусусий секторда раҳбар ва ходимлар даромади ошиб бориши баробарида, параллел равишда, давлат хизматчилари ойликлари ҳам кўтарилиб борилади. Фақатгина катта маош тайинлаш билан коррупцияни йўқотиб бўлмайди. Сингапурда бу ҳолат учун катъий молиявий ва маъмурий жазолар белгиланган. Ва, албатта, давлат идораларига етук кадрларни етиштириб берувчи мураккаб ва мукамал механизм яратилган. Сингапурда давлат хизматчисига ойлик маоши 60+40 шаклида белгиланади. Яъни маошнинг 40 фоизи ходимнинг иш унумига қараб тўланади. Ишида унум бўлмаса, деярли тенг ярмини ололмайди. Агар бундай ҳолат давом этаверса, у ишидан ажралади. Бу яхши ва самарали хизмат қилиш учун мотивация бўлиб хизмат қилади.

“Мен учинчи дунёнинг юнг юқори маош тўланадиган ва эҳтимол, энг камбағал бош вазирларидан бириман... Турли ечим йўллари мавжуд. Мен бозор иктисодиёти доирасидаги энг ҳалол, очик, ўзини оқлаган ва амалга оширса бўладиган йўлни таклиф қиляпман. Агар сизлар буларнинг ўрнига иккаюзламачиликни афзал кўрадиган бўлсангиз, коррупцияга дуч келасиз. Танлов сизлардан” деган эди, Сингапур иктисодий мўжизаси асосчиси Ли Куан Ю. У яна шундай деган: “Менда иккита йўл бор эди: биринчиси ўғирлаш ва дўстларим ҳамда қариндошларимни “Форбс” рўйхатига киритиш, шу билан халқимни куруқ, ҳеч вақосиз қолдириш. Иккинчиси, халқимга хизмат қилиш ва мамлакатни дунёнинг энг яхши давлатлари ўнталигига киритиш. Мен иккинчисини танладим...”

Сингапурда нафақат давлат хизматчиларининг ойлик иш ҳақини кўтариш, қонуний асосларни мустаҳкамлаш ва жазони кучайтириш, балки меритократияга ҳам асосланилади. Давлат хизматида энг ақлли, профессионал жиҳатдан кучли ва салоҳиятли кадрлар танланади. Бюро томонидан мактаб давриданоқ шундай номзодлар кузатиб ўрганиб борилади, университетларга киришда ёрдам берилади, хорижий мамлакатларда ўқиш ва стажировкасини ташкил қилиш, доимий қўллаб-қувватлаш ва бошқалар амалга оширилади.

Яна бир хусусияти давлат мажбуриятлари билан шахсий манфаатлар ўртасида аниқ чегаранинг белгиланганлиги. Ли Куан Ю, “конфуцийчиликдаги оила, қариндош ва дўстларга ёрдам бериш бурчи бажарилиши керак, лекин у давлат маблағи ҳисобиға эмас, шахсий ҳисоб эвазига бўлиши керак”, деб айтганда, айнан шуни назарда тутган. Сингапурда қонун устиворлиги, қонун ва қонуности ҳужжатларидаги ҳар бир банднинг аниқ, бир маъноли ҳамда тўғри талқин қилиниши, қарорлар қабул қилишдаги аниқ методлар хос. Давлат хизматчилари ўзининг нуфузини сақлаши учун ахлоқий жиҳатдан ҳам намуна-ўрнак бўлиши, давлат хизматига тайинлашда қариндошлик алоқалари эмас, профессионал ва ахлоқий компетенциялари хизмат қилиши кафолатланган. Ли Куан Ю таъкидлаган яна бир тамойил “сотилмаслик” бўлиб, у ўз шаънига доғ туширган раҳбарнинг сўзсиз, бўшатилиши тарафдори бўлган. Мансабдорларнинг коррупцион жиноятларини ёритишда ОАВ фаол иштирок этади, давлат хизматида коррупцияға аралашган мансабдорлар учун жазо муқаррарлигига ишончи оширади ва ошқоралик таъминланади, бундан ташқари, жавобгарлик тамойилларини мустаҳкамлайди, чунки коррупцияға қарши кураш кўпроқ сиёсий етакчилар, давлат хизматчилари ва фуқароларнинг қадриятлар тизимига боғлиқ. Давлат хизматчиларининг ҳужжатларға имзо қўйиш, тасдиқлаш билан боғлиқ жараёнларни камайтириши коррупцияни минималлаштиришға олиб келади. Сингапурда ҳар йили давлат хизматчилари даромади, мулки, қарзлари тўғрисида декларация тўлдирилади. Коррупцияға қарши кураш самарадорлиги мониторинг қилиниб, ҳар 3-5 йилда коррупцияға қарши комплекс дастурлар қайта кўриб чиқилади.

Давлат хизматчилари, ҳатто вазирлар устидан шикоят қилиш имкониятини берувчи қаттиқ қонунлар, коррупциялашган мансабдорларни жазолаш, идораларнинг коррупцияға қарши самарали фаолияти, юқори даражадаги мансабдорларнинг шахсий намунаси каби фактлар Сингапурнинг коррупцияға қарши курашиш дастурининг бир бўлаги ҳисобланади. Сингапур давлатининг муваффақияти – барча соҳаларда коррупцияға қарши олиб борилаётган қаттиқ курашнинг натижасидир¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Анализ национальных законодательств зарубежных государств в сфере борьбы с коррупцией (Сингапур, Южная Корея, США, Россия) Научно-исследовательские материалы по противодействию коррупции. Камназаров М.М. судья Верховного Суда Республики Казахстан, Сарсенов А. – докторант (PhD) ЕНУ им.Л.Н.Гумилева

Сингапур Коррупцияни тергов қилиш бюроси (Corrupt Practices Investigation Bureau) 1952 йилда Сингапурда коррупцияга қарши мустақил орган сифатида ташкил этилган. Унинг вазифаларига давлат ва хусусий секторда коррупция билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олиш ва тергов қилиш, коррупция эҳтимоли ҳолатлари бўйича шикоятларни қабул қилиш ва текшириш, коррупцияда гумон қилинган давлат мансабдор шахслари томонидан содир этилган ноқонуний хатти-ҳаракатлар ҳамда ваколатларнинг суистеъмол қилиниши ҳолатларини текшириш, шунингдек, коррупция ҳолатларини қамайтириш мақсадида, давлат муассасаларининг амалиёти ва иш тартибини таҳлил қилиш орқали коррупциянинг олдини олиш каби вазифалар қиради.

Сингапурда Бюро – “Коррупциянинг олдини олиш тўғрисидаги Қонун”га асосан фаолият юритадиган, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни текшириш учун ваколатли бўлган ягона ташкилот. Бюро – Бош вазир девонига бириктирилган, функционал мустақиллик билан ишлайдиган ва Бош вазирга ҳисобот берадиган директор бошчилигидаги давлат идораси.

Бюро Сингапурнинг давлат ва хусусий сектордаги ҳар қандай коррупция ҳаракатларини, шунингдек, қонунларда назарда тутилган бошқа ҳуқуқбузарликларни текшириш учун жавобгар. Бюро ўз текширувлари давомида коррупцияга мойил бўлган ҳудудларни ёки давлат идоралари фаолиятидаги бўшлиқларни аниқлайди ва таҳлил натижалари асосида тегишли департаментларнинг заиф томонларини кўрсатиб, уларнинг тартиб-таомилларига ўзгартиришлар киритишни тавсия қилади. Бюро, шунингдек, коррупцияга қарши курашиш тўғрисида маълумот тарқатиш учун таълим соҳаси ва жамоатчилик билан алоқалардан фойдаланади. Унда талабалар, давлат идоралари, бизнес ва кенг жамоатчилик учун уларни коррупцияга қарши курашишда ўқитишга ёрдам беришга қаратилган бир қатор ташаббуслар мавжуд.

1960 йилда қучга кирган “Коррупциянинг олдини олиш тўғрисида”ги Қонун Сингапурнинг коррупцияга қарши асосий қонун ҳужжати бўлиб, Сингапурнинг коррупцияга қарши курашидаги асосий устунлардан биридир. Қонун Бюрога коррупция ва тергов жараёнида аниқланадиган бошқа жиноятларни текшириш ваколатини беради. Бюро ходимлари, шунингдек, коррупция жинояти содир этилганлиги тўғрисида ишончли маълумот ёки асосли шубҳа мавжуд бўлса, ҳибсга олиш, биноларни тафтиш қилиш ёки далилларни ордерсиз олиш ҳуқуқига эга. Бундан

ташқари, “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонун билан бир каторда, “Коррупция, гиёхванд моддалар савдоси ва бошқа жиддий жиноятлар тўғрисида”ги Қонун ҳам мавжуд.

Бюро, шунингдек, барча ташкилотларга (ҳам хусусий, ҳам давлат ташкилотларига) ҳалол ва виждонан фаолият юритишни тавсия қилади.

Ҳаридларни амалга ошириш бўйича молиявий органларнинг аниқ коидалари ва стандарт кўрсатмаларининг мавжудлиги бизнес ва ташкилотларда қонунбузилиш ҳолатларини аниқлашга ёрдам беради. Ҳисобкитобларнинг аниқ юритилиши ва мунтазам текширувлар ҳам коррупциянинг олдини олишнинг яхши усуллари ҳисобланади.

Бундан ташқари совғалар ва кўнгилоҷар тадбирларни уюштириш ҳам аниқ белгиланган коидалар билан тартибга солинган.

Манфаатлар тўқнашувини тартибга солиш мақсадида давлат хизматчиларини декларациялаш тизими мавжуд. Бунда ходимнинг шахсий манфаатлари билан хизмат (лавозим) вазифалари ўртасида манфаатлар тўқнашуви вужудга келса, ходим лавозимидан четлаштирилиши ёки бошқа лавозим ёки бўлимга ротация қилиниши мумкин.

Коррупция тўғрисидаги ҳисобот тизими коррупция ва порахўрлик хавф-хатарини назорат қилишнинг асосий функциясидир ва ходимлар ўз хавотирларини қулай тарзда ифода этишлари ҳамда уларни аниқлаш ёки таъқиб қилишдан ҳимояланганлигини ҳис қилишлари мумкин бўлган қонунбузилиш ҳолатлари тўғрисидаги ҳисобот сиёсати ёки тескари алоқа каналини ўз ичига олиши мумкин.

Буни амалга оширишнинг усулларида бири – очик электрон почта манзили ёки телефон рақами орқали хабарларни аноним тарзда тақдим этишга руҳсат берилганлигидир. Шунингдек, одамлар бюрога нафақат коррупция фактлари, балки жиддий жиноий ҳуқуқбузарликлар билан боғлиқ бошқа ҳуқуқбузарликлар бўйича ҳам мурожаат қилишлари мумкин.

Бюрода 71 нафар ходим, хусусан, 49 нафар терговчи ва 22 нафар маъмурий ходим фаолият юритади. Аслида, бу Сингапур Бош вазири маъмуриятининг бўлинмаси бўлиб, Бюро учта бўлим: тергов, ахборот ва ёрдамчи бўлимлардан иборат. Тергов бўлими энг катта бўлим ҳисобланади, у бюронинг операцияларини ўтказиш учун жавобгардир. Унинг аъзолари тергов билан яқунланган ишларни, мавжуд далиллар асосида, қонунда назарда тутилган ҳаракатларни амалга ошириш таклифи билан прокурорга мурожаат қиладиган ташкилот раҳбарига топширадилар. Агар

жиноий жавобгарликка тортиш учун асослар етарли бўлмаса, бюро директори прокурорнинг розилиги билан ишни интизомий ишлар билан шуғулланадиган бўлим бошлиғига юборади.

Бюронинг ахборот ва ёрдамчи хизмати давлат лавозимларига тайинлаш учун номзодларни танлаш ва уларнинг лавозимда кейинги ҳаракатланиши, ҳатто давлат хизматчиларининг малакасини ошириш учун жавобгардир. Давлат хизматига номзодларни танлаш рақобат асосида амалга оширилади. Маъмурий хизмат бюронинг молиявий ва бошқарув функцияларини бажаради ҳамда бошқа бўлимларга ёрдам беради.

Қозоғистон Республикаси. Коррупцияга қарши курашиш сўнгги йилларда Марказий Осиё давлатларида ҳам давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири бўлиб келмоқда. Ўтган йиллар давомида Қозоғистонда коррупцияга қарши курашишга катта эътибор қаратилди.

Қозоғистон Республикасида 1998 йил 2 июлда “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонун (№ 267-И) қабул қилинган. Шу билан бирга, 1997 йилда қабул қилинган Қозоғистон Республикасининг Жиноят кодексида мансабдор шахслар томонидан содир этилган жиноятлар “Давлат хизмати манфаатларига қарши жиноятлар” бобида мустаҳкамланган.

1998 йил сентябрда Қозоғистон Республикаси Президентининг Фармони билан Давлат хизмати ишлари бўйича агентлик ташкил этилди. Қозоғистон Республикасининг “Давлат хизмати тўғрисида”ги Қонуни билан коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларнинг давлат хизматига киришини чекловчи нормалар қабул қилинди ҳамда давлат хизматчиларига нисбатан жазо қўллаш тартиби белгиланди.

Коррупцияга қарши курашиш ва унинг олдини олиш масалаларига кўплаб давлат сиёсати ҳужжатларида, жумладан, Президентнинг йиллик Мурожаатномаларида ҳам тўхталиб ўтилган. Шунингдек, ҳар йили оммавий ахборот воситалари орқали эълон қилиниши лозим бўлган Қозоғистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги миллий маърузани эълон қилиб бориш амалиёти йўлга қўйилган.

Бундан ташқари, Қозоғистон Республикасида 2010-2015 йиллар учун ҳамда 2015-2025 йиллар учун Коррупцияга қарши курашиш бўйича стратегиялар қабул қилинган.

Қозоғистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги. Қозоғистон Республикаси Президентининг 2014 йилдаги Фармони би-

лан Давлат хизмати ишлари ва коррупцияга қарши курашиш бўйича агентлик ташкил этилган.

2015 йилда мазкур Агентлик Давлат хизмати ишлари вазирлигига айлантирилган ҳамда унинг қошида Коррупцияга қарши курашиш миллий бюроси ташкил этилган.

Шундан бир йил ўтиб, 2016 йилда вазирлик ўрнида яна Давлат хизмати ишлари ва коррупцияга қарши курашиш бўйича агентлик ташкил этилган, бунда Миллий бюро сақланиб қолиб, куйи турувчи ташкилот сифатида фаолият юритган. 2019 йил 13 июнь куни Қозоғистон Республикаси Президентининг тегишли Фармони билан Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилди.

Агентлик коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатини шакллантириш, уни амалга ошириш, мувофиқлаштириш ҳамда коррупцион ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларнинг олдини олиш, фош этиш ва тергов қилиш бўйича ваколатли орган ҳисобланади.

Агентлик бевосита Қозоғистон Президентига бўйсунди ва ҳисобот беради.

Коррупцияга қарши курашиш агентлигининг вазифалари этиб қуйидагилар белгиланган:

коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш

коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилиши сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда уларнинг оқибатларини бартараф этиш

жамиятда коррупцияга қарши маданиятни шакллантиришга йўналтирилган комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш

коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат органлари, ташкилотлар ва квазидавлат сектори субъектлари фаолиятини мувофиқлаштириш

коррупцияга қарши курашиш бўйича халқаро ҳамкорликни амалга ошириш

Умуман олганда, мамлакатда сўнги йилларда коррупцияга қарши курашиш сиёсати анча такомиллашиб, амалга оширилаётган ҳуқуқий ва ташкилий ислоҳотлар натижасида мамлакатнинг бу борадаги фаолиятида ижобий натижалар қайд этилмоқда.

Назорат саволлари

1. Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини тартибга солишга қаратилган қандай халқаро ҳужжатлар мавжуд?

2. Хорижий мамлакатлар тажрибаси асосида коррупциянинг олдини олишга қаратилган превентив механизмларни санаб беринг.

3. Халқаро миқёсда дунё давлатларининг коррупцияга қарши курашиш самарадорлиги кўрсаткичларини баҳолайдиган қандай рейтинг ва индекслар мавжуд?

4. Коррупцияга қарши курашиш самарадорлиги юқори бўлган Шарқий Европа ва Скандинавия мамлакатлари тажрибасининг мазмун-моҳияти нималардан иборат?

5. Коррупцияга қарши курашиш бўйича ривожланган Осиё мамлакатлари тажрибаси қандай?

6. Коррупцияга қарши курашиш бўйича АҚШ, Буюк Британия ва Франция тажрибасининг қандай ижобий жиҳатлари мавжуд?

7. Коррупцияга қарши курашиш бўйича Сингапур тажрибасининг қандай ижобий жиҳатлари мавжуд?

8. Хорижий мамлакатларда коррупцияга қарши курашиш ва унинг олдини олиш бўйича ташкил этилган идораларнинг фаолияти бўйича қандай маълумотларга эгасиз?

9. Хорижий мамлакатларда коррупциянинг олдини олишда жамоатчилик ва парламент назоратининг роли ва аҳамияти тўғрисида қандай маълумотларга эгасиз?

АТАМАЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР ЛУҒАТИ

Давлат органи – қонунчилик ҳужжатларига мувофиқ ташкил этилган, давлат функцияларини бажарувчи, давлат ҳокимияти ваколатларига эга бўлган давлат аппаратининг ташкилий жиҳатдан алоҳида тузилмаси.

Давлат фуқаролик хизмати – давлат хизматининг бир тури ҳисобланиб, Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг давлат органларида оммавий манфаатлар йўлида давлат органи функциялари ижросини таъминлашга қаратилган Давлат фуқаролик хизмати лавозимларининг давлат реестрига киритилган лавозимлардаги ҳақ тўланадиган касбий фаолияти.

Давлат фуқаролик хизматчиси – ўз фаолиятини Давлат фуқаролик хизмати лавозимларининг давлат реестрига киритилган лавозимларда амалга оширувчи Ўзбекистон Республикасининг фуқароси.

Давлат хизматчиларининг одоб-ахлоқи – давлат хизматчилари эгаллаб турган давлат лавозимидан қатъи назар риоя қилиши шарт бўлган касбий хизматга оид одоб-ахлоқ нормалари, принциплари ва қоидалари ҳамда ҳулқ-атворларнинг умумий йиғиндиси.

Жамоатчилик назорати – жамоат бирлашмаларининг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг амалдаги қонунларга мослигини аниқлаш ва баҳолаш бўйича юритадиган фаолияти. Жамоатчилик назоратининг шакллари қуйидагилардан иборат: давлат органларига мурожаатлар ва сўровлар; давлат органларининг очиқ ҳайъат мажлисларида иштирок этиш; жамоатчилик муҳокамаси; жамоатчилик эшитуви; жамоатчилик мониторинги; жамоатчилик экспертизаси; жамоатчилик фикрини ўрганиш; фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан ижро этувчи ҳокимият органларининг, бошқа ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳисоботларини эшитиш.

Жиноий жазо – жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсга нисбатан давлат номидан суд ҳукми билан қўлланадиган ва маҳқумни қонунда назарда тутилган муайян ҳуқуқ ва эркинликлардан маҳрум қилиш ёки уларни чеклашдан иборат мажбурлов чораси. Жазо маҳқумни ахлоқан тзатиш, унинг жиноий фаолиятини давом эттиришга тўсқинлик қилиш ҳамда маҳқум, шунингдек, бошқа шахслар янги жиноят содир этишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади.

Ижтимоий шерикчилик – давлат органларининг ННТ ва фуқаролик жамияти институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан, тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган қонунларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш борасидаги ҳамкорликдир.

Иқтисодий хавфсизлик – мамлакат, ҳудуд, фирма, компаниянинг иқтисодий инқирозга учраш хавфидан ҳимоя қилиш бўйича кўриладиган чора-тадбирлар мажмуи. Ривожланган мамлакатларда иқтисодий хавфсизликни таъминлаш мақсадларида йирик фирма, компанияларда махсус хизматлар ташкил қилинади. Улар бозорларни ўрганиш, талаб ва таклифни прогнозлаш, илмий-техника тараққиётини кузатиш каби ишларни бажарадилар. Иқтисодий хавфсизликни таъминлашда маҳсулот турини мунтазам янгилаб туриш, рақобатдош маҳсулотларни ишлаб чиқариш, харажатларни қисқартириш муҳим аҳамиятга эга.

Иқтисодий Ҳамкорлик ва Тараққиёт Ташкилоти – Европадаги давлатлар бирлашмаси халқаро ташкилот ҳисобланиб, давлат ва жамият ҳаётининг турли соҳалари, хусусан, иқтисод, молия, давлат бошқаруви, сиёсий институтлар, ижтимоий ривожланиш ва бошқа соҳалар бўйича ҳамкорлик асосида тараққиётни мақсад қилган. Мазкур халқаро ташкилот 1948 йилда АҚШ ташаббуси билан Европани тиклаш бўйича Америка иқтисодий ва молиявий ёрдамни (Маршалл режаси) оқилона ишлатиш ва шу ёрдамни оладиган Европа мамлакатлари билан ҳамкорлик қилиш мақсадларида тузилган.

Истанбул ҳаракатлар режаси – Шарқий Европа ва Марказий Осиёда Коррупцияга қарши курашиш бўйича халқаро ҳамкорлик тармоғи. Арманстон, Озарбайжон, Грузия, Россия, Тожикистон ва Украина 2003 йилнинг сентябрида Истанбулда ташаббусга қўшилган. Кейинчалик унга Қирғизистон (2003), Қозоғистон (2004), Ўзбекистон (2010) ва Мўғулистон (2014) давлатлари қўшилган. Ташкилот идораси Франция пойтахти – Париж шаҳрида жойлашган.

Кичик ва ўрта бизнес – мустақил мулк эгалигига, хўжалик фаолиятини мустақил ташкил этишга асосланган ва ўз тармоғида ҳукмрон мавқе тутмайдиган бизнес. Турли мамлакатларда кичик ва ўрта бизнес субъектлари мақомини белгилаб берувчи мезонлар сифатида корхонада банд бўлган ишловчилар сони, корхонанинг товар айланмаси, активлар, капиталлар, фойда миқдори ва бошқа кўрсаткичлардан фойдаланилади.

Комплаенс-назорат (compliance control) – розилик, мувофиқлик ва аниқ белгиланган қоида, стандарт ҳамда кўрсатмаларга мувофиқ фаолият юритиш деган маъноларни англатади.

Конвенция (лот. conventio – келишув, битим) – халқаро шартномалар турларидан бири бўлиб, давлатнинг бирон-бир муайян соҳадаги ўзаро ҳуқуқлари ва мажбуриятларини белгилаб беради.

Концепция (лот. "conceptio" "тушуниш тизими" маъносини англатади) – коррупциянинг ривожланиш сабаблари, ҳолати ва келажакдаги даражасини, коррупцияга қарши курашнинг асосий тушунчалари, мақсадлари, тамойил-

лари ва йўналишларини акс эттирувчи назарий қоидалар тўпламидан иборат бўлган ҳужжат.

Коррупция қарши кураш ҳолати ҳақида ҳисобот (маъруза) – ваколатли орган томонидан жамиятда коррупцияга қарши курашиш ҳолати, коррупция ҳуқуқбузарликлари сони, уларнинг турлари, ҳуқуқбузарлик оқибатида етказилган зарарнинг миқдори ва коррупцияга қарши кураш сиёсати натижалари тўғрисидаги маълумотлар ҳамда коррупцияга қарши курашиш чора-тадбирлари белгиланган ҳужжат.

Коррупция – шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб, моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга хилоф равишда тақдим этиш.

Коррупциявий хавф-хатар – ходимлар ёки учинчи шахслар томонидан муайян давлат органи номидан ва (ёки) уларнинг манфаатларини кўзлаб, коррупциявий хатти-ҳаракатларни содир этиш хавфи.

Коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш – давлат органи ёки ташкилоти томонидан амалга ошириладиган функцияларни таҳлил қилиш, уларнинг коррупциявий хавф-хатарга мойиллик даражасини аниқлаш, шунингдек, функциялар доирасида амалга ошириладиган тегишли тартиб-таомиллар учун ўзига хос ва қолдиқ коррупциявий хавф-хатарларни баҳолашга қаратилган фаолият.

Коррупциявий ҳуқуқбузарлик – содир этилганлик учун Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида жавобгарлик белгиланган коррупция аломатларига эга хатти-ҳаракат.

Коррупцияга қарши профилактика – коррупцияга қарши курашиш сиёсатини амалга оширувчи давлат органлари томонидан коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига имкон яратувчи сабаб ва шарт-шароитларни аниқлаш, тизимли ўрганиш, таҳлил этиш ва бартараф этишга қаратилган фаолият.

Коррупцияга қарши “комплаенс-назорат” тизими – давлат органлари ва хўжалик юритувчи субъектлар, банклар ва хусусий сектор фаолиятини коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги халқаро стандартлар, қонун ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ ташкил этилишини таъминловчи, коррупция хавф-хатарлари ва манфаатлар тўқнашувини ўз вақтида аниқлаш ҳамда уларга чек қўйиш, қонун бузилиши ва коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар бериш каби қатор профилактик чораларни ўзида мужассам этган самарали тизим.

Коррупцияга қарши ички назорат тузилмаси – ташкилот тизимида коррупция ҳолатларини барвақт аниқлаш ва олдини олиш, уларнинг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этиш, манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик

ҳамда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш чораларини кўриш учун масъул ҳисобланувчи таркибий тузилма.

Коррупцияга қарши курашиш сиёсати – давлат ва жамиятда коррупциявий хавфларни камайтириш, давлат органлари фаолиятига жамоатчилик ишончини оширишга қаратилган ҳуқуқий, маъмурий ва ташкилий чора-тадбирлар ҳамда ушбу қонунда белгиланган бошқа чора-тадбирлар.

Коррупцияга қарши курашиш тизими – коррупциявий ҳаракатларнинг, Ўзбекистон Республикасининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги қонунчилиги ва Ташкилотнинг коррупцияга қарши курашиш масалаларига доир ички ҳужжатлари бузилишининг олдини олиш, Ташкилот ходимлари томонидан ўз фаолиятини профессионал ва хулқ-атвор жиҳатдан юксак даражада амалга оширилишини таъминлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар.

Коррупцияга қарши курашишга оид ички идоравий ҳужжатлар – Коррупцияга қарши курашиш агентлиги томонидан, БМТ Тараққиёт дастури экспертлари билан ҳамкорликда ISO 37001:2016 халқаро стандарт талабларига мувофиқ ишлаб чиқилган, давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятида коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини ташкил этишга доир тавсия ва мажбуриятларни ўзида мужассам этган намунавий ҳужжатлар тўплами.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик – коррупция аломатларига эга бўлган, содир этилганлиги учун қонун ҳужжатларида жавобгарлик назарда тутилган қилмиш.

Кронизм (фаворитизмнинг дўстона алоқаларга асосланган кўриниши) – дўстлар ёки ишончли шахсларга ноқонуний имтиёзлар тақдим этиш мақсадида ҳокимият ва/ёки обрўсидан фойдаланиш;

Кўнгилли хабар берувчи (*whistleblower*) – меҳнат фаолиятини амалга ошириш давомида давлат ва жамият манфаатларига зарар етказувчи қонун бузилиши ва коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида кўнгилли равишда хабар берувчи жисмоний шахс.

Қонун устуворлиги – давлат ва жамият ҳаётида Конституция ва қонунларнинг бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан устун бўлиши ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари, мансабдор шахслари ва фуқароларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга қатъий риоя этиши.

Мансабдор шахс – доимий, вақтинча ёки махсус ваколат бўйича тайинланадиган ёки сайланадиган, ҳокимият вакили вазифаларини бажарадиган ёхуд давлат органларида, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида, мулк шаклидан қатъи назар, корхоналарда, муассасаларда, ташкилотларда ташкилий-бошқарув, маъмурий-хўжалик вазифаларини амалга оширадиган ва юридик аҳамиятга эга ҳаракатларни содир этишга ваколат берилган шахс, халқаро ташкилотда ёхуд чет давлатнинг қонун чиқарувчи,

ижро этувчи, маъмурий ёки суд органида мазкур вазифаларни амалга оширувчи шахс.

Манфаатлар тўқнашуви – шахсий (бевосита ёки билвосита) манфаатдорлик шахснинг мансаб ёки хизмат мажбуриятларини лозим даражада бажаришига таъсир кўрсатаётган ёхуд таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳамда шахсий манфаатдорлик билан фуқароларнинг, ташкилотларнинг, жамиятнинг ёки давлатнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ўртасида қарама-қаршилиқ юзага келаётган ёки юзага келиши мумкин бўлган вазият.

Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш механизми – давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан манфаатлар тўқнашувини аниқлаш, олдини олиш ва ҳал этишга қаратилган, муайян босқич ва тартиблар асосида амалга ошириладиган ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар мажмуи.

Маҳаллийчилик – шахснинг бирор-бир ҳудудга мансублигига асосан унга турли имтиёзлар бериш ёки бошқа шахсларга нисбатан унга асоссиз устуворлик бериш. Бунда, давлат хизматчиси томонидан у мансуб бўлган ҳудудий бирлик вакилларига қўшимча имтиёзлар бериш, уларни бошқа ҳудуд фуқароларидан устун қўйиш, бошқаларини менсимаслик ва уларга ишонмаслик кўринишида намоён бўлади.

Маъмурий жавобгарлик – маъмурий ҳуқуқ меъёрлари билан тартибга солинган, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсга нисбатан ваколатли давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан маъмурий-процессуал тартибда маъмурий жазо қўллаш.

Монокоррупция – маъмурий органлар ходимларининг коррупцияга мойиллиги билан боғлиқ ҳолда, одатда, мақсадга эришиш учун ўз лавозимини суиистеъмол қилиш орқали содир этиладиган ноқонуний хатти-ҳаракатлари тури.

Непотизм (таниш-билишчилик, қариндош-уруғчилик; фаворитизмнинг қариндошлиқ ришталарига асосланган кўриниши) – ўзининг яқин қариндошлари ёки дўстларига ноқонуний имтиёзлар бериш мақсадида ҳокимиятдан фойдаланиш ва (ёки) таъсир ўтказиш, шунингдек, яқин қариндошлари ва (ёки) дўстларига асоссиз мукофотлар ҳисоблаш, Ташкилот манфаатлари зарарига, яқин қариндошлари ва дўстларини ишга қабул қилиш ва лавозимга тайинлашлар.

Нодавлат нотижорат ташкилотлар – жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир. Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик кадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маъ-

рифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади.

Пассив порахўрлик – бирор мансабдор шахс ўз лавозим вазифаларини бажариш вақтида бирор-бир ҳаракат ёки ҳаракатсизлик мақсадида мансабдор шахснинг ўзи учун ёхуд бошқа жисмоний ёки юридик шахс учун бирор ноқонуний афзалликни шахсан давлат мансабдор шахси томонидан ёки воситачилар орқали сўраш ёки қабул қилиб олиш.

Пора бериш – мансабдор шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни пора берган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига қонунга хилоф эканлигини била туриб бевосита ёки воситачи орқали мансабдор шахсга моддий қимматликлар бериш ёки уни мулкий манфаатдор этиш.

Пора олиш – пора олиш, яъни давлат органи, давлат иштирокидаги ташкилот ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи мансабдор шахсининг ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни пора бераётган шахснинг манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига шахсан ўзи ёки воситачи орқали қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар олиши ёхуд мулкий манфаатдор бўлиши.

Пора олиш-беришда воситачилик қилиш – Пора олиш-беришда воситачилик қилиш, яъни пора олиш ёки бериш хусусидаги келишувга эришишга қаратилган фаолият, шунингдек, манфаатдор шахсларнинг топшириғи билан порани бевосита бериш.

Порахўрлик – пора олиш, пора бериш ёки бу жиноятларда воситачилик қилиш.

Рақамли иқтисодиёт – бу иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқаларни рақамли технологияларни қўллаш асосида амалга ошириш тизими.

Рақобат – мустақил товар ишлаб чиқарувчи (корхона)лар ўртасида товарларни қулай шароитда ишлаб чиқариш ва яхши фойда келтирадиган нархда сотиш, умуман, иқтисодиётда ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун кураш. Рақобат ҳўжалик юритувчи субъектларнинг (рақобатчиларнинг) мусобақалашуви бўлиб, бунда уларнинг мустақил ҳаракатлари улардан ғарбирининг товар ёки молия бозоридаги товар муомаласининг умумий шарт-шароитларига бир томонлама тартибда таъсир кўрсатиш имкониятини истисно этиди ёки чеклайди. Ушбу қулай шароитда маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва сотиш борасидаги айрим ишлаб чиқарувчи ва мол етказиб берувчилар орасида кўпроқ фойда олиш мақсадида кураш юз беради.

Тақиқ – бу давлат томонидан махсус норматив-ҳуқуқий ёки ички локал ҳужжатлар асосида белгиланган, лавозим вазифалари ва хусусиятларидан келиб чиқиб, муайян хатти-ҳаракатларни амалга оширишни кескин тақиқлайдиган давлатнинг умуммажбурий кўрсатмаси.

Таниш-билишчилик – давлат хизматчиси томонидан ўзининг қариндошлари ёки дўстларига асоссиз имтиёзлар бериш мақсадида лавозим ваколатларидан фойдаланиш ва (ёки) бошқа шахсларга таъсир ўтказишда намоён бўлади.

Таъқиб қилиш – жамоада ходимни таъқиб қилиш ҳаракати, одатда, уни кейинчалик ишдан бўшатиш мақсадида психологик таъйиқ ўтказишда намоён бўлади.

Уруғ-аймоқчилик – давлат хизматчиларининг авлод-аждодлари бир бўлган, бир сулолага мансублик асосида учинчи шахсларга нисбатан субъектив, имтиёзли ва ноҳолис муносабат шаклидаги шахсий манфаатдорлиги.

Фаворитизм – ташкилот ходими бошқа шахс ва/ёки шахслар гуруҳи манфаатларига қараганда битта шахс ва/ёки шахслар гуруҳи манфаатларига устувор аҳамият қаратиши, ташкилотда кадрларни танлаш ва жойлаштириш, лавозимини кўтариш, мукофот пули бериш ва давлат мукофотларига тавсия этиш, таътил бериш ёки сиҳатгоҳлар ва хорижий сафарларга юбориш, мурожаатлар, шунингдек, иш ва навбатчилик жадвалларини кўриб чиқишда кетма-кетликни йўлга қўйиш билан боғлиқ вазиятларда тартибларга риоя қилмаслик.

Фуқаролик жамияти – давлат аралашувисиз, ўз-ўзидан ташкил бўладиган, кўпгина ассоциациялар, корпорациялар, ижтимоий ҳаракатлар ва алоҳида ташаббуслар асосий ифодаси бўлган, ижтимоий тузум тури. Улар фаолиятида индивидлар ва гуруҳлар ихтиёрий равишда, умумий мақсадлар ва жамоавий ҳаракатлар уюштириш орқали ўзларининг хусусий ва гуруҳли манфаатларини амалга оширадилар. Бундай ташкилотларнинг ижтимоий фаоллиги хусусий манфаатларнинг умумий яхшилик, умум тан олинган қадриятлар ва ахлоқий қоидалар ҳамда ўрнатилган ҳуқуқий нормалар билан ўзаро мос келтирилиши билан тавсифланади. Фуқаролик жамияти – ҳақиқий фуқаролардан, яъни узвий боғлиқликда бўлган ҳамда ахлоқий маданиятга таянадиган ҳуқуқий ва сиёсий маданиятга эга одамлардан иборат жамиятдир.

Халқаро ташкилот – давлатлар, ҳукуматлар ёки бошқа халқаро ташкилотлар томонидан ташкилий шакли ҳамда ваколатларидан қатъи назар ташкил этилган ҳар қандай халқаро ташкилот, масалан иқтисодий интеграция бўйича минтақавий ташкилотлар.

Ҳалоллик назоратчиси – ходимлар томонидан касбий одоб-ахлоқ қоидаларига қатъий риоя этиш ва хизмат вазифаларини бажаришда ман-

фаатлар тўқнашувини олдини олиш устидан назоратни амалга оширувчи ва самарали коррупцияга қарши курашиш сиёсатини юритиш учун масъул бўлган жисмоний шахсдир.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси – ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виқтимологик профилактикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлари тизими.

Чеклов – бу давлат хизматчилари учун давлат томонидан махсус норматив-ҳуқуқий ёки ички локал ҳужжатлар асосида белгиланган, фақатгина муайян тартиб ва мезонлар асосида ваколатлардан фойдаланишнинг ҳуқуқий чегарасини белгиловчи механизм.

Шафелик – ташкилот ходимининг лавозими юқорирок бўлган бошқа ходим томонидан қулай меҳнат шароитларини яратиб бериш шаклидаги ҳимосяси, уни ёқлаб ёнини олиши.

Яқин қариндошлар – бир-бирига қариндошлик ёки яқин алоқаси бор шахслар, яъни ота-она, туғишган ҳамда тутинган ака-укалар ва опа-сингиллар, эр-хотин, фарзандлар (жумладан, асраб олинган фарзандлар), бувалар, бувилар, набиралар, шунингдек, эр (хотин)нинг ота-онаси, туғишган ва тутинган ака-укалари ва опа-сингиллари.

Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ – GDP) – умумий қабул қилиниш қисқартирилиши ҳамда макроиктисодий кўрсаткич, бу бевосита ҳар бир йилнинг охириги моллар ва хизматлар акс эттирувчи бозор киймати (яъни бевосита истеъмол учун мўлжалланган).

Яширин иқтисодиёт, хуфия иқтисодиёт – иштирокчилар томонидан ошқора олиб борилмайдиган, давлат ва жамият томонидан назорат қилинмайдиган, солиқлар тўланмайдиган, расмий давлат статистикасида қайд этилмайдиган иқтисодий жараёнлар, иқтисодий фаолият турлари. Яширин иқтисодиёт ошқора пайқаб бўлмайдиган товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш, таксимлаш, айирбошлаш, истеъмол жараёнлари – иқтисодий муносабатлар бўлиб, унинг негизида айрим кишилар ёки кишилар гуруҳи манфаатлари ётади. Яширин иқтисодиёт дунёнинг деярли ҳамма мамлакатларида мавжуд.

ISO 37001:2016 “Коррупцияга қарши бошқарув тизими” – ташкилотларда (давлат, хусусий ёки нотижорат ташкилот ва бошқа) коррупцияга қарши курашининг самарали ва профилактик тизимини яратишнинг халқаро усулларини ўзида мужассам этган, коррупцияга қарши муқаммал бошқарув тизимини йўлга қўйишга хизмат қиладиган халқаро стандарт.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – 96 б.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 2-модда.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги Қонуни. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.01.2018 й., 03/18/457/0525-сон; 07.01.2020 й., 03/20/600/0023-сон.

4. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 7 июлдаги ЎРК-158-сон “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига (Нью-Йорк, 2003 йил 31 октябрь) Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 28-сон, 260-модда.

5. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 й., 1-сон, 43-модда.

6. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги Қонуни. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.05.2019 й., 03/19/537/3113-сон.

7. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонунни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.08.2022 й., 03/22/788/0723-сон.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги ПФ-5185-сон “Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 37-сон, 979-модда.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК-4472-сон Қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.10.2019 й., 07/19/4472/3906-сон.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 5 мартдаги “Мансабдор шахсларнинг хорижий мамлакатларга чиқиш тартибини такомиллаштириш чоралари тўғрисида”ги ПК-2142-сон Қарори. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 10-сон, 103-модда.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 октябрдаги “Яширин иқтисодийetni қисқартириш ва солиқ органлари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-6098-сон

Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.10.2020 й., 06/20/6098/1432-сон.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5843-сон Фармони. // (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.10.2019 й., 06/19/5843/3900-сон).

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони // (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.05.2019 й., 06/19/5729/3199-сон, 20.07.2019 й., 06/19/5769/3450-сон).

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4472-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.10.2019 й., 07/19/4472/3906-сон.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши муросасиз муносабатда бўлиш муҳитини яратиш, давлат ва жамият бошқарувида коррупциявий омиларни кескин камайтириш ва бунда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6257-сон Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 07.07.2021 й., 06/21/6257/0645-сон.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 июлдаги “Коррупцияга қарши курашиш фаолиятини самарали ташкил этишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5177-сон қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 07.07.2021 й., 07/21/5177/0644-сон.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги йилдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6013-сонли Фармони // Электрон манба: <https://lex.uz/pdfs/4875784>;

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони // (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон, 18.03.2022 й., 06/22/89/0227-сон).

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 11 майдаги “Давлат бошқаруви соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш механизмларини такомиллаштириш ва ушбу соҳада жамоатчилик иштирокини кенгайти-

риш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-240-сон Қарори // (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 11.05.2022 й., 07/22/240/0407-сон.

21. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 6 мартдаги “Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш таққикланган мансабдор шахсларнинг рўйхати тўғрисида”ги 103-сон қарори.

22. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 2 мартдаги “Давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ходимларининг одоб-ахлоқ намунавий қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарори // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси – www.lex.uz

23. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 829-сон қарори билан тасдиқланган “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда қўмақлашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги низом.

24. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 2021 йил 24 февралдаги 2-мқ-сон буйруғи билан тасдиқланган “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби тўғрисида”ги низом // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.02.2021 й., 10/21/3287/0153-сон.

25. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 октябрдаги “Давлат фуқаролик хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 595-сон Қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 15.10.2022 й., 09/22/595/0921-сон.

2. Халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Коррупцияга қарши курашиш конвенцияси” // 2003 й. 31 октябрь.

2. БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 1996 йил 12 декабрда қабул қилинган “Давлат мансабдор шахсларининг Халқаро хулқ-атвор кодекси”.

3. Европа Кенгаши Вазирлар қўмитасининг 2000 йил 11 майдаги 106-сессияси билан қабул қилинган “Давлат хизматчиларининг одоб-ахлоқ қоидалари тўғрисида”ги 15-сонли I тавсияси”.

4. БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 1996 йил 12 декабрда қабул қилинган “Давлат мансабдор шахсларининг Халқаро хулқ-атвор кодекси”.

5. Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions and related documents. [Электрон манбаа]. URL: www.oecd.org/daf/anti-bribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf.

6. Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions and related documents. [Электрон манбаа]. URL: www.oecd.org/daf/anti-bribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf.

7. Commentaries on the Convention on Combating Bribery of Foreign Public

Officials In International Business Transactions. [Электрон манбааа]. URL: www.oecd.org/daf/anti-bribery/_ENG.pdf.

8. "ISO 37301:2021 Compliance management systems – Guidelines" // [Электрон манбааа]. URL: <https://www.iso.org/standard/75080.html>

3. Раҳбарий адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: "Ўзбекистон", 2016. - 47 б.

2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик коидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иктисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. –Т.: "Ўзбекистон", 2017. – Б 51.

3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамир. – Т.: "Ўзбекистон", 2017. - 486 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2017. – 692 б.

5. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2018. – 508 б.

6. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамир / Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. Манба: president.uz

7. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. Т.: "Ўзбекистон", 2019. – 400 б.

8. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2020 йил 24 январь. // Манба: www.president.uz/uz/lists/view/3324

9. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2021 йил 29 декабрь // Манба: www.president.uz

10. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2021. – 464 б.

4. Ўқув ва илмий адабиётлар

1. Коррупцияга қарши курашиш агентлиги фаолияти тўғрисидаги ҳисоботлар // <https://anticorruption.uz>

2. Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://>

kyzmet.gov.kz/ru/pages/obzor-antikorrupcionnoy-politiki-danii. – Дата доступа: 13.01.2019.

3. Административно-правовое регулирование деловых отношений: теория и практика: монография / М.В. Пресняков, С. Чанов; под красным. Г. Комкова. – Саратов: Научная книга, 2008. – С. 230.

4. Ангела Цайльхофер. Теория и практика борьбы с коррупцией в Европе.// <https://mirec.mgimo.ru/2009/2009-01/korrupsiya-prichiny>

5. Антикоррупционные реформы в Грузии. 4-й раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией. OECD, 2016. www.oecd.org/corruption/acpi/

6. Ахметова А.Н., Конфликт интересов на государственной службе. – М.: Власть, 2013 – С. 124.

7. Ахраров Б.Д., Бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятлари учун жавобгарлик муаммолари. Ю.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: ТДЮУ, 2008. – Б. 145.

8. Азизов Х., Хайитов Х., Йўлдошев А. Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорларини тайёрлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари. Рисола / Масъул муҳаррир: проф. О.Хусанов. – Тошкент: ДБА, 2019. – 100 бет.

9. Бурханов А., Маманов С. Коррупцияга қарши ички назорат (комплаенс) тизимини жорий этиш бўйича қўлланма. – Тошкент: Vaktria press, 2021 – 60 б.

10. Бурханов А., Хайитов Х. Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ислохотлар янги босқичда // “Жамият ва бошқарув” журнали, – Тошкент: 2021. – № 4. – Б. 14-23.

11. Гаспарениене Л., Ремейкиене Р. Методы оценки теневой экономики: аспект оценки цифровой теневой экономики. // 9-я Международная научная конференция “Бизнес и менеджмент”. 12-13 мая 2016 г. Вильнюс. Литва. Вильнюсский технический университет им. Гедиминаса, 2016. // URL: <https://konferencii.ru/country/litva/1>

12. Глазырин Т.С., Анализ деятельности комиссии по соблюдению требованиям к служебному поведению гражданских и муниципальных служащих и урегулированию конфликта интересов. – М., 2016. – С. 84–106.

13. Гусев, А.Ф. Российская государственная гражданская служба: проблемы правового регулирования: монография. – Екатеринбург: Издательский дом УрГЮА, 2005. – С. 177.

14. Давлат хизмати. Ўқув қўлланма / Х.Азизов, Х.Хайитов, А.Йўлдошев ва бошқ. – Тошкент, “Tafakkur qanoti”, 2019. – 248 б.

15. Давлат бошқаруви. Дарслик // – Тошкент: “Akademiya”, 2021. – 416 б.

16. Дедов Д.И., Конфликт интересов. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 288.

17. Дерябин Ю. С. Можно ли одолеть коррупцию? (Опыт Финляндии) // URL <http://pandia.ru/text/77/476/10792.php>.

18. Зуфаров Р.А., Ахраров Б.Ж., Мирзаев У.М. Коррупция. Қонун. Жавобгарлик. Монография // Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Х.Рустамбаев. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2011. – Б. 11.

-
19. Зуфаров Р.А., Порахўрлик- коррупция негизи // Давлат ва ҳуқуқ. – Тошкент, 2000. – № 4. – Б.42.
20. Ильяков А.Д., Урегулирование конфликта интересов как основной способ предупреждения коррупции в системе государственного управления. Диссертация, – Москва. 2015. – С. 53-64.
21. Исломов. З.М. Ўзбекистон модернизациялаш ва демократик тараққиёт сари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – Б. 22.
22. Исмаилов Б.И. Коррупцияга қарши кураш борасида хорижий давлатлар амалиёти ва ҳалқаро стандартлар тизими шаклланиши // Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси академияси Коррупцияга қарши курашиш илмий-таълим маркази, ЮМОМ. 2019.
23. Исмаилов Б.И. Юристинг касб этикаси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратура академияси. 2019. – Б. 4.
24. Исмаилов Б.И., Исмаилов Б.И. Хорижий давлатларда мансабдор шахслар активларини декларация қилиш. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси академияси, 2019. – Б.10.
25. Исмаилов Б.И., Насриев И.И. Коррупцияга қарши курашиш бўйича идоравий чора-тадбирларнинг самарадорлигини ошириш масалалари // Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси академияси, Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши Судьялар олий мактаби. 2020, – 435 б.
26. Исмаилов Б.И., Хўжаев М. Ўзбекистон Республикасида маиший коррупцияни бартараф этиш бўйича чора тадбирларни такомиллаштиришнинг амалий жиҳатлари. – Т.: Юрист ахборотномаси 5-сон, 1-жилд, 2020. Б. 45-46.
27. Исмоилов Б., Абдураҳмонов У. Таъсирчан жамоатчилик назорати коррупцияга қарши курашишда қай даражада муҳим? // <https://uza.uz/oz/posts/>.
28. Ким Пак Сок Давлат бошқарувида инсон ресурслари. 2018 йил нигоҳида. Ministry of Personnel Management. 2018. – 287 б.
29. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка (Принят резолюцией Генеральной Ассамблеи от 17 декабря 1979 г.).
30. Коленко Е. Институциональные механизмы борьбы с коррупцией в Республике Узбекистан // Материалы международно-практического семинара на тему “Проблемы борьбы с коррупцией: национальный и международный опыт”. – Т.: Chashma Print. – С.110-118.
31. Коленко Е.В., Шамсутдинов Б.С. Коррупциявий жиноятлар учун жавобгарлик масалалари. Монография // Масъул муҳаррир: – Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси академияси, 2020. – 98 бет.
32. Коррупцияга қарши курашиш агентлигида ташкил этилган “Давлат хизматида ҳалолликни таъминлаш: Буюк Британия тажрибаси” мавзудаги семинар ахборотидан, 2021 йил 16 март.
33. Коррупцияга қарши курашиш бўйича миллий стратегия лойиҳаси. <https://anticorruption.uz>.

34. Конституционное право. Учебник // Авторский коллектив: – Т: ТГЮУ, 2018. – 565 с.

35. Мирбобоев Б., Хусанов О., Бегматов А. Ўзбекистонда давлат хизматини ташкил этишнинг ташкилий-ҳуқуқий масалалари. –Т.: Академия, 2005. – Б.74-76.

36. Моисеев В. В. Европейский опыт борьбы с коррупцией // Человек и труд, 2011. № 10.

37. Муқимова М.З., Комплаенс назорат – коррупцияга қарши курашиш тизимининг йўналишларидан бири сифатида // Коррупцияга қарши курашиш ва комплаенс-назорат тизимини жорий этиш: муаммолар ва ривожланиш истикболлари (ҳалқаро онлайн илмий амалий семинари материаллари тўплами). – Т.: ТДЮУ, 2020, – Б. 125.

38. Отажонов А.А. Давлат хизматчиларида коррупцияга қарши муросасизлик ҳуққ-атворини шакллантиришга комплекс ёндашув. – Т.: Юрист ахборотномаси, 5-сон. – Б. 41.

39. Отчет Всемирного банка о мировом развитии / Под общ. ред. Д.Тушунова. Пер. с англ. Н. Сухова. – М.: Прайм-Тасс, 1997. – С. 26.

40. Попов В. И. Противодействие организованной преступности, коррупции, терроризму в России и за рубежом. – М., 2008. – С. 459-460.

41. Салаев Н, Хидоятлов Б., Тулаганова Г., Ниёзова С. Коррупцияга қарши курашиш. Ўқув қўлланма. –Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2018. – 87-100 б.

42. Салаев Н.С. Противодействие коррупции в Республике Узбекистан: сравнительно-правовой обзор законодательства // Коррупцияга қарши курашиш ва комплаенс-назорат тизимини жорий этиш: муаммолар ва ривожланиш истикболлари (ҳалқаро онлайн илмий- амалий семинари материаллари тўплами). Т.: ТДЮУ, 2020, – Б. 661.

43. Сафаров Т. Давлат органларида коррупциявий омилларни бартараф этиш – соҳа тараққиётининг муҳим омили. – Т.: Юридик фанлар ахборотномаси, 2020. Б. 236.

44. Севальнев В.В. Противодействие коррупции: опыт КНР // журналзарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2014. № 1 (44). – С. 89-96.

45. Шишов, М.А. Актуальные вопросы урегулирования конфликта интересов // Административное право и процесс. – 2014. – № 6. – С. 64-67;

46. Соловьев А. Служебное поведение и конфликт интересов // Кадровик. Трудовое право для кадровика. 2009. № 10. – С. 3.

47. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, Э.Бегматов ва бошқ. А.Мадвалиевнинг таҳрири остида. – Т.: -Давлат илмий нашриёти. – Б.404, 540.

48. Хабриева Т.Я. (ред.) 2014. Коррупция: природа, проявления, противодействие: моногр. // отв. ред. Т.Я. Хабриева. – М.: Юриспруденция. – С.688.

49. Хазанов С.Д., Антикоррупционные запреты и ограничения в системе публичной службы как инструмент антикоррупционной политики: поиск оптимальной модели правового регулирования.

50. Хайдаров Ш.Д., Кудратова Л.Р. Коррупция илллати глобал муаммо // Кор-

рупцияга қарши курашиш ва комплаенс-назорат тизимини жорий этиш: муаммолар ва ривожланиш истиқболлари (халқаро онлайн илмий-амалий семинари материаллари тўплами). – Т.: ТДҶОУ, 2020, – Б. 158-159.

51. Хайитов Х.С. Коррупциянинг олдини олиш – давлатнинг муҳим вазифаси. – Т. // 2019. Ҳуқуқий тадқиқотлар журнали. 11-сон. – Б. 22.

52. Хожиев Э.Т., Исмаилова Г.С., Раҳимова М.А. Давлат хизмати: ўқув қўлланма. – Тошкент: Бактрия пресс, 2015. – Б. 52.

53. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерения. Доклад к XX Апрельской международной научной конференции по проблемам развития экономики и общества // Науч. ред. Л.М. Гохберг. – М.: Изд. дом ВШЭ, 2019. – С. 49.

54. Шурыгин, Ф. Ф. Антикоррупционная политика Королевства Швеция / Ф. Ф. Шурыгин. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2018. – № 34 (220). – С. 66-69. – URL: <https://moluch.ru/archive/220/52431/> (дата обращения: 14.02.2022).

55. OECD-ACN-Uzbekistan-4th-Round-Monitoring-Report-2019-ENG.

56. Corruption Perceptions Index 2021: Full Source Description: 13 data sources.

57. Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 – 2015: Final Report. Paris: OECD Publishing, 2015. // URL: oecd-ilibrary.org/taxation/.

58. Buchak G, Matvos G, Piskorski T, Seru A. Fintech, regulatory arbitrage, and the rise of shadow banks // *Journal of Financial Economics*. 2018. Vol. 130. P. 53-483.

59. Commission Expert Group on Taxation of the Digital Economy. Report. European Commission, 2014. // URL: ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation.

60. Gaspareniene L, Remeikiene R. Digital shadow economy: a critical review of the literature // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2015. Vol. 6. № 6. P. 402-409.

61. Gaspareniene L, Remeikiene R. Economic and demographic characteristics of the subjects, operating in digital shadow economy // *Procedia Economics and Finance*. 2016. Vol. 39. P. 840-848; The methodologies of shadow economy estimation in the world and in Lithuania: whether the criteria fixing digital shadow are included? // *Procedia Economics and Finance*. 2016. Vol. 39. P. 753-760.

62. Ho J., Weinberg C. B. Segmenting consumers of pirated movies // *Journal of Consumer Marketing*. 2011. Vol. 28. № 4. P. 252-260.

63. Mello J.P. Cybercrime fueled by mature digital underground. 2013. // URL: <https://www.csoonline.com/article/2133649/cybercrime-fueled-by-mature-digital-underground.html>.

64. Papathanasiou A. et al. Legal and Social Aspects of Cyber Crime in Greece. In: Sideridis A., Kardasiadou Z., Yialouris C., Zorkadis V. (eds) *E-Democracy, Security, Privacy and Trust in a Digital World*. E-Democracy 2013. Communications in Computer and Information Science. Vol. 441. Cham: Springer, 2014.

65. Schneider F., Enste D. H. Shadow economies: size, causes, and consequences // *Journal of Economic Literature*. 2000. Vol. 38. № 1. P. 77-114.

66. Source for President George H. W. Bush's remarks: Text of Remarks by

the President to the World Bank/International Monetary Fund Annual Meeting, 27 September 1989, announcing NAFTA. Press release.

67. The University of North Carolina news release // URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki, 15.09.2021](https://ru.wikipedia.org/wiki/15.09.2021).

68. What is digital economy? Deloitte. 2019. www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital.

69. Yip M., Shadbolt N., Tiropanis Th., Webber C. The digital underground economy: a social network approach to understanding cybercrime // Digital Futures. 2012, October 23-25. P. 1-3.

70. Zorz M. Global black markets and the underground economy. 2015. // URL: helpnetsecurity.com/2015/05/18/global-black-markets-and-the-underground-economy.

71. UNODC and The World Bank, "Stolen Asset Recovery (StAR) Initiative: Challenges, Opportunities, and Action Plan" (World Bank, Washington, DC, 2007), p. 10, citing Raymond Baker, *Capitalism's Achilles Heel: Dirty Money and How to Renew the Free-Market System* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc., 2005).

5. Интернет манбалари

1. <http://www.lex.uz>
2. <https://anticorruption.uz>
3. <http://www.unn.ru>
4. <http://www.law.harvard.edu>
5. <https://www.doingbusiness.org>
6. <https://www.economist.com>
7. <https://www.oecd.org>
8. <https://www.unodc.org>
9. <https://baselgovernance.org/>
10. <https://www.bis.org/bcbs/publ/d328.htm>
11. <https://www.fatf-gafi.org/>
12. <https://www.transparency.org/en>
13. <https://www.wolfsberg-principles.com/>
14. <https://www.traceinternational.org/trace-matrix>
15. <https://www.transparency.org>
16. https://www.prokuratura.uz/#/t_news?id=695
17. URL: <https://www.eiu.com/n/>
18. URL: <https://freedomhouse.org/>
19. <http://uza.uz>
20. <https://huquq.uz/2020/07/23/korrupsiyaga-arshi-kurashishda-ichki-nazorat-tizimi/>
21. <https://regulation.gov.uz/uz/document/18047>
22. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38035182#pos=6;-60
23. <https://vacancy.argos.uz>
24. <https://www.worldbank.org>

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ

Дарслик

**“Akademiya”
Тошкент – 2022**

Муҳаррирлар: *Л.Баҳранов, Г.Абдуллаева*
Мусаҳҳиҳ А.Шорихсиева
Саҳифаловчи: *Р.Икромов*

Босишга рухсат этилди 19.05.2022. Бичими: 60x84 ¹/₁₆,
“PT Sans” гарнитураси. Шартли босма табоғи 21,5.
Нашриёт-ҳисоб табоғи 22,0. Адади: 100 нусха.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси босмаҳонаси.
Манзил: Ислон Каримов кўчаси, 45-уй.

